

491.82

N241

FORD UNIVERSITY
LIBRARY
STACKS
FEB 15 1968

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XV, св. 1—2.

БЕОГРАД, 1966.

САДРЖАЈ

	Страна
1) Р. Симић, Глаголска времена у зависним реченицама . . .	1—57.
2) Р. Бошковић, Око суфикса <i>-ica</i>	58—61.
3) М. Стевановић, Синтагме с генитивом и предлогом <i>с(а)</i>	62—76.
4) И. Грицкат, Наслови — посебна категорија писане речи	77—95.
5) Душан Јовић, Глаголски облици и симболика у „Игра- ма“ Васка Попе	96—102.
6) N. Rončević, Još o rečima (likovima) <i>što i šta</i>	103—107.
7) В. Лубас, Посесивна функција суфикса <i>-ица</i> у јужносло- венској топонимији	108—113.
8) Берислав М. Николић, О неким питањима критичког издавања српских писаца	114—117.
9) Језичке поуке	118—120.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

НАШ ЈЕЗИК

Књига XV

Нова серија

Св. 1—2.

ГЛАГОЛСКА ВРЕМЕНА У ЗАВИСНИМ РЕЧЕНИЦАМА

— према примерима из језика Вука Ст. Караџића —

ПРЕТХОДНЕ НАПОМЕНЕ

Наш је задатак да, на материјалу који нам пружа Вукова проза, испитамо употребу времена у зависним реченицама. Али сам наслов рада захтева мало ближе објашњење. Овде, наиме, неће бити речи о статистици употребе времена: њиховом пребројавању у овој или оној врсти зависних реченица и закључивању о учесталости њиховог јављања. Не мисли се овим рећи да би такво испитивање било лишено основа. Напротив — овакво проучавање дало би много за решење проблема „слагања времена“ у српскохрватском језику. Задатак овога рада је друге природе. Њиме се жели испитати синтаксичка природа глаголских времена¹ у зависним реченицама, с гледишта њихове поделе на индикатив, релатив и модус.

Основне поставке од којих се пошло у овом испитивању јесу схватања проф. А. Белића о глаголским временима, и то у оном облику у ком их је он, као заокругљену научну теорију, дао у првој књизи својих Лингвистичких испитивања², а затим, у кратком изводу, у часопису Књижевност и језик³. Ту се сва глаголска времена, према синтаксичким особинама, деле у две велике групе: индикативска и модална. Због великог значаја ових поставки, наводимо их у целини: „Главна је разлика између индикатива и глаголског начина⁴ у томе што се у индикативским вре-

¹ Тамо где је то било потребно, расправљано је и о употреби глаголских начина: императива и потенцијала.

² А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју I, 202.

³ Књижевност и језик у школи II/55 св. 1.

⁴ Овде се термином „начин“ обухватају сви модално употребљени лични глаголски облици.

менима износи непосредни чист временски однос између субјекта и предиката. . . , док се начинама веза између субјекта и предиката износи у нарочитом смислу: као заповест, могућност, жеља итд.¹ У оквиру индикатива може се извршити даља подела: „Ако узмемо сва индикативска времена, видећемо да се она могу поделити у две неједнаке групе: индикативна времена у ужем смислу речи или прави индикатив и индикатив у ширем смислу или релатив (дакле, индикативна и релативска времена). Из овога видимо да су и индикативна и релативска времена — индикативска, тј. права времена у смислу односа њихова предиката према субјекту, тј. увек без става“.²

Врло је занимљиво позабавити се детаљније генезом Белићевих схватања о употреби глаголских облика. Полазна његова подела двочлана је, као и завршна, али он тада (тј. и почетку рада на временима) издваја индикатив и релатив као две основне категорије, а модалну употребу облика сврстава у релатив.³ У другој фази он даје трочлану поделу, издвајајући модус од релатива.⁴ Последњу поделу навели смо напред.

Пошто „лични глаголски облици представљају целе и потпуне реченице“,⁵ „а пошто је немогуће одвојити значење глаголских облика од њихове употребе“ (у реченици)⁶, јер „да би се могло добити одређивање правог времена, мора се значење глагола остварити, реализовати“⁷ — зато, по истим критеријима по којима и лични глаголски облици, с обзиром на њихова синтаксичка значења, „све се *реченице* деле на две основне или велике групе: на временске и начинске“⁸, тј. на индикативске и модалне. Индикативске се реченице даље могу поделити на уже индикативне и релативне.

¹ Књ. и ј. у школи II/55 св. 1, 1—2.

² Цит. дело, 2.

³ Исп. *Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski, vol. II, Krakowiae 1928, 47—55*; Синтакса српскохрватског језика, универзитетска предавања, Београд 1931; ЈФ VI, 102—132. Исп. М. Стевановић, ЈФ XVII, 151 и д. Само се за нијансу разликује и класификација у делу Речи са конјугацијом, Београд 1962.

⁴ Исп., ЈФ XVII, 179—180.

⁵ О језичкој природи. . . I, 45.

⁶ Речи са конјугацијом, 122.

⁷ О језичкој природи. . . I, 196.

⁸ Цит. д., 187.

Како се према овој класификацији односе зависне реченице? Пошто нас ово питање највише и интересује, погледаћемо како се оно третира у нашој научној литератури.

Прве помене о значењу глаголских облика, посебно у независним а посебно у зависним реченицама, налазимо, колико је мени познато, у нас код А. Вебера, који каже: „... смјело тврдим, да времена губе у подређених изрекама оно значење, које су имале у главној“. „Тако перфекат, — вели он даље, — у главној изреци значи, да је чин прошао, али се садашњости додира, а у подређеној, да се догодио прије другог прошлог чина“.¹ А. Мусић је сасвим друкчијег мишљења: „За подложне реченице вриједи уопће правило, да у њима долази оно вријеме, које би долазило, да је реченица самостална“.² Схватање овога значајног синтаксичара није остало без одјека. На почетку свога научног рада и А. Белић је имао сличне погледе на ово питање. Наводећи горње Мусићеве речи, он тврди да се „за ово не може рећи да је нетачно“.³ Касније, међутим, он радикално мења своје мишљење и сматра да зависне реченице не могу никада бити индикативне у ужем смислу речи. Већ у Речима с конјугацијом он пише:

„Просте, независне реченице:

могу бити индикативске,

могу бити релативске,

могу бити начинске.

Зависне реченице:

могу бити релативске,

могу бити релативско-начинске“.⁴

У првој књизи својих лингвистичких испитивања чак категорички тврди: „Главне, или управне или независне реченице могу бити индикативне и оне су то врло често; зависне реченице не могу бити никада индикативне у правом смислу речи. Оне могу бити само у зависном индикативу, или, како га ми називамо, у релативу“. А нешто ниже каже: „Ја нарочито још једном истичем огромни значај изнесене чиње-

¹ Рад ЈАЗУ II, 62. и 55.

² Глас СКА СХХI, 149.

³ ЈФ VI, 128. Исп., Синтакса... , 8.

⁴ Речи са конјугацијом, 125., 123—124.

нице: да се зависне реченице, по природи својој, налазе увек у стварном *релативу*, без обзира на то колико је који језик развио граматичких средстава да то обележи“. ² „Откуда то долази?“ — пита се Белић, и одговара: „Просто отуда што се глаголска радња зависне реченице не управља непосредно према тренутку говора говорног лица него посредно, јер свака зависна реченица зависи од неке управне речи или од целе управне реченице, тј. тек преко извеснога ослоњаца долази у везу са тренутком говора говорног лица“ ³. Још ближе објашњење овога схватања налазимо неколико страница даље: „Цео смисао зависности или зависног индикатива, тј. релатива, који је у основици сваке зависности, у томе је што се временско значење (или начинско) какве зависне реченице доводи у склад са главним или управним временом главне реченице“ ⁴. Облички се ово усаглашавање времена зависне и главне реченице манифестује у „слагању времена“.

Данас се код нас о употреби времена у зависним реченицама не мисли како је А. Белић мислио. И. Грицкат је у својој докторској дисертацији уочила извесну разлику која постоји, по њеном мишљењу, између релатива у зависним и независним реченицама. ⁵ Али се она задовољила само једном напоменом о томе. Проф. М. Стевановић, међутим, у својим предавањима на Универзитету и дискусијама на семинарима, сасвим одређено говори да зависне реченице могу бити и у ужем индикативу. И. Ј. Вуковић је истог мишљења. ⁶

У горњем прегледу досадашњих погледа на употребу личних глаголских облика у зависним реченицама уочавају се две супротне тенденције у третирању овог проблема: по једној, глаголски облици у зависним реченицама имају друкчије значење него у независним, тј., у примени на Белићева схватања о употреби времена уопште, зависне реченице не могу никада бити индикативне у ужем смислу речи; а по другој, значење глаголских облика не мења се у зависним реченицама, тј. оне могу бити како ре-

² О језичкој природи. . . I, 255.

³ На истом месту.

⁴ Цит. д., 262. Исп. стр. 209. Исп., Књиж. и јез. у школи II/55, св. 2, 90.

⁵ И. Грицкат, О перфекту без помоћног глагола, 54.

⁶ Радови Научног друштва СРБИХ XX, 139—140.

лативне и модалне, тако и индикативне у ужем смислу речи. Основни наш задатак је да на прикупљеном језичком материјалу покажемо одрживост једног или другог схватања.

С обзиром на Белићево мишљење да је релатив зависних реченица посебне природе, коју добија од тога што се радња зависне реченице увек управља временски према радњи управног глагола, — нужно нам се поставља задатак да испитамо две ствари: прво, да ли се радња зависне реченице (кад је она у ширем индикативу) увек управља према времену радње главне реченице, или како друкчије, и друго, да ли то временско одређивање радње зависне реченице према радњи главне — и када се врши, — значи да је зависна реченица у свим таквим случајевима у релативу.

Морамо учинити још једну напомену, којас е тиче модалних реченица. Познато је да је А. Белић њих обично називао временско-начинским: „ . . . најопштија (је) реченична категорија временска јер временска категорија не мора бити начинска; међутим свака начинска категорија мора бити и временска“.¹ А исто тако су сви „модални глаголски облици временско-начински“.² С обзиром на време они су увек релативни, јер се временско управљање код њих врши „према ставу“, а не у односу на време говорења.³

Проблем о временском управљању модално употребљених личних глаголских облика врло је сложен и мора бити предмет посебног рада. Овде се на томе не можемо дуже задржавати. Али можемо скренути пажњу на једну другу дистинкцију коју је Белић чинио: на разлику између модалних облика и тзв. „модалних израза“. Разлика је, по његовом мишљењу, у томе што се у модалним изразима „може слободно износити лице којему став припада, међутим код начинских облика став припада само говорном лицу“.⁴ Трећи наш задатак ће бити да се ближе позабавимо модалним изразима.

Материјал за овај рад ја сам прибирао из Вукових прозних дела. А како је познато да зависне реченице у сваком тексту чине

¹ О језичкој природи. . . I, 182.

² Цит. дело., 174.

³ Исп., О јез. пр. I, 216. и 394; Речи са конј., 123.

⁴ О језичкој природи. . . I, 221. Исп., 218.

његов далеко највећи део, мене је то довело у прилично неповољну ситуацију. Могао сам поступити на један од ова два или да бирам примере по унапред припремљеним шемама, или да узем сав материјал из одређених извора. И један и други имају своје предности, али и своје лоше стране. Свестан свега тога, ја сам се ипак определио за други начин, за тзв. „методу узорака“. Према томе, нисам одабирао материјал, у класичном смислу речи, него сам узео да прегледам све примере са одређеног простора, и то из следећих дела:

1. Скупљени историски и етнографски списи Вука Стеф. Караџића, књига прва, Београд 1938. (стр. 1—198), скраћено ИС;
2. Српске народне приповетке, Београд 1947. (стр. 1—98), скраћ. П;
3. Живот и обичаји народа српског, Београд 1947. (1—40), скраћ. О;
4. Писма, Загреб 1948. (1—155), скраћ. Пис.;
5. Нови завјет Господа нашега Исуса Христа, Лондон 1950: Свето јеванђеље по Матеју, скраћ. Мат.; Дјела светијех апостола (гл. 1—19), скраћ. ДА.

Мора се признати да та метода намеће многе тешкоће техничке природе. Прва је тешкоћа у томе што настаје огромна несразмера у броју примера за поједине реченичне врсте, због великих разлика у учесталости њиховог јављања у тексту. Највећа је тешкоћа овог метода у томе што оставља неиспитан већи или мањи део простора. Али се њиме постижу неколике значајне ствари: прво, овако сакупљен материјал даје праву слику употребе времена у тексту; друго, субјективност у испитивању своди се на најмању меру јер се испитивач лишава могућности да заобиђе „незгодне“ или „егзотичне“ примере; треће, трудећи се да до краја спроведе класификацију, он неизбежно размишља о међукатегоријама и нејасним односима и значењима, чиме се, као крајњи резултат, постиже већа прецизност у анализи и класификацији типичних категорија.

Ваља још напоменути да није дирано ни у правопис ни у интерпункцију примера и цитата.

ПРИСТУП

Задатак који нам се поставља захтева претходну класификацију материјала на две велике групе: на групу индикативних реченица у ширем смислу и групу модалних, — а затим поделу првих на индикативне у ужем смислу и релативне.

Овде се сусрећемо са једним доста тешким проблемом: са питањем неких врста допунских реченица. А та тешкоћа је у чињеници што се нпр. у индиректном говору као говорник појављује и субјекат главне реченице, те се понекад радња зависне реченице временски упваља према времену радње управног глагола на посебан начин: као према времену говорења. То се, између осталог, огледа и у употреби појединих глаголских облика у овим реченицама (За истовременост се нпр. најчешће употребљава имперфективни презент, за означавање радње која претходи радњи главне реченице — перфекат, који се не може заменити плусквамперфектом као код одредбених реченица, итд.). Ова појава је можда на истој линији са особинама модалних израза (то су, као што ћемо видети, допунске модалне реченице). Зато смо допунске реченице издвојили од одредбених, а мислимо да би питању употребе времена у допунским реченицама требало посветити више пажње него што је то нама овде могуће учинити.

Због своје посебне природе, намерне ће реченице бити издвојене и обрађене као посебна група. Од осталих пак зависних реченица прво се расправља о оним врстама које су по природи и индикативне и модалне, а затим о реченицама које су увек модалне. Даљи редослед зависи од бројности реченичних врста.

А. ВРСТЕ ОДРЕЂЕНИХ РЕЧЕНИЦА

ОДНОСНЕ РЕЧЕНИЦЕ

У раној фази свога рада на овом проблему А. Белић је мислио да се у односним реченицама „може употребљавати и синтаксички индикатив и релатив“.¹ А. Мусић сматра да се у „паратетичким времена употребљавају онако као у главнима“.² Проф.

¹ ЈФ VI., 131.

² Глас СКА СХХI, 158.

М. Стевановић у својим предавањима износи гледиште да зависне реченице могу бити и индикативне у ужем смислу речи. Исто мишљење заступа и Ј. Вуковић.¹

Ова су мишљења у супротности са већ цитираним Белићевим ставом из каснијег времена, према коме су све зависне реченице увек у релативу.

I

1. Ми се сада с правом питамо: да ли има примера односних реченица у којих се радња споредне реченице директно управља према времену говора говорног лица? Показаћемо то прво на ова три примера:

Други ћу вам пут гдјегод послати каталог од свију књига које сам донио (Пис. 34). — . . . а ја ћу само готово да сакупљам оно што је народ Српски већ измислио (П. XIX). — Посласмо дакле Јуду и Силу, који ће то ријечима казати (ДА XV 27).

Први пример је из једног писма у коме Вук обавештава Мушицког да ће му послати каталоге књига које је донео из Русије. Зашто је у споредној реченици употребљен перфекат? Да ли само зато што су књиге донесене пре слања каталога? Овај би се закључак врло тешко могао бранити, ако желимо водити рачуна о чињеницама. Радња перфекта *донио сам* управља се директно према времену кад Вук о томе пише, као прошла за то време. А временски се, осим преко времена говорења, не може довести ни у какву везу са радњом главне реченице, јер је она будућа у односу на време када се пише. То не значи, наравно, да ове две реченице нису у тесној међусобној садржинској вези: односна реченица објашњава реч *књига* из прве, али јој то не смета да се временски понаша као самостална реченица. Такав је исто и други пример: перфектом *измислио је*, у споредној реченици, означена је радња прошла за време кад се о њој говори; радња главне реченице будућа је у односу на то време

¹ Радови НД СРБиХ XX, 139—140.

Сличан је и последњи пример, само што је у њему обрнут распоред облика. Реченица је извађена из једног писма које апостоли шаљу по Јуди и Сили вернима. Радња аориста *испосламо* у главној реченици значи радњу која је прошла у време кад се о њој говори, а футуrom *ће казати* у споредној означена је радња која ће се тек десити.

Свим овим примерима заједничка је особина што се између времена радње главне и споредне реченице, као њихов посредник, налази време говорења. На једној страни је претерит, а на другој футур, и њихове радње тек преко времена говорења долазе у међусобни контакт.

2. Следећи су примери нешто друкчији:

Ваше предраго и високопочитајемо писмо примио сам с највећом радости, на које Вам с таквом истом радости и одговарам (Пис. 63). — Десницом дакле Божијом подиже се, и обећање светог Духа примивши од оца, изли ово што ви сад видите и чујете (ДА II 33). — По смрти оца његова, пресели га у земљу у којој ви сад живите (ДА VII 4).

У свим овим примерима у главној реченици је неко прошло време, а у споредној презент. У првом примеру Вук одговара Христифору Обреновићу на писмо баш у време кад о томе пише — то управо у самоме писму и читамо, — а писмо тога младића примио је у неко неодређено време пре тога. У другом примеру, Петар, по легенди, говори сакупљеном народу који је дошао да види „чудеса“. Представља нам се као да ови људи виде и чују око себе оно о чему им Петар говори, а Исус је на њих излио божју „милост“ пре тога. У трећој реченици, један проповедник говори причу о Авраму, а овај се доселио у земљу о којој је реч давно пре тога времена кад они у њој живе. Радња презента *живише*, у споредној реченици, истовремена је са временом говорења, а радња аориста *пресели*, из главне, дешава се у време што га показује одредница *по смрти оца његова*. А необично је јасно да радња споредне реченице није ни у каквој временској зависности од радње управног глагола.

Презенти у споредним реченицама употребљени су, према томе, *индикативно*, јер означавају радње које се врше управо у време када се о њима говори.

3. До истог закључка о индикативној употреби перфекта, презента и футура доћи ћемо ако прегледамо примере:

а) Брате, познајем у тебе мараму што сам је својом руком везла (П 25). — Гле, слуга мој, кога сам изабрао... (Мат. XII 18). — Ми ћемо овај ферман примити и благодаримо цару на милости, што нам је дао... (ИС 173). — Гле, ноге онијех који твога мужа закопаше пред вратима су... (ДА V 9).

б) Чија сам ја, онога су и овце (П 61). — ... онај што иде за мнош јачи је од мене: ја нијесам достојан њему обуће понијети... (Мат. III 11). — Сребра и злата нема у мене, него што имам ово ти дајем (ДА II 6). — Ево ја сам кога тражите... (ДА X 21). — Ово су људи слуге Бога највишега, који јављају нама пут спасенија (ДА XVI 17).

в) Пијте из ње сви: јер ово је крв моја новог завјета која ће се пролити за многе ради отпуштења грјеха (Мат. XXVI 27—28).

У свим овим примерима у главној реченици је презент, и то индикативни. У споредној реченици под а) је перфекат, под б) — презент, а под в) — футур. Пошто се поклапа време радње главне реченице и говора говорног лица, тешко би се на први поглед могло уочити према чему се временски управља радња споредне реченице. Али се ту можемо помоћи тако што ћемо прво анализирати примере друге групе. У њима се и радња главне и радња зависне реченице врше кад се о њима говори. Она друга релација — радње споредне реченице према радњи главне, — ако и постоји, нема значаја јер не утиче на природу презента зависне реченице: он остаје индикативан. И у осталим примерима мислим да се може занемарити питање временског односа радње једне реченице према радњи друге, мада је понекад и јасно да он постоји. Према томе, перфекат *везла сам*, у првом примеру, *изабрао сам*, у другом и сл. такође су у ужем индикативу, као и футур у последњем.

Сада можемо делимично одговорити и на питање: да ли временско управљање радње споредне реченице према радњи главне

обавезно значи да је споредна реченица у релативу? Горњи примери показују нам да не мора увек тако бити. Кад се радња главне реченице дешава у време говорења, тада је споредна реченица, ако се временски управља према томе времену, несумњиво у ужем индикативу (јер је то, у ствари, време говорења).

4. По нашем је мишљењу врло поучан и пример:

Осим тога раде се виногради у Тополи (које је Кара-Борђије садио) . . . (Пис. 130).

Иако је радња главне реченице донекле ограничена на садашњу ситуацију, ипак би се презент *раде се* могао сврстати у квалификатив, јер се у тексту види да се мисли на дужи период у коме се радња понавља. Али се баш зато перфекат споредне реченице не може ни ослањати временски на тај презент, него управо на време говорења.

5. Следеће примере је, међутим, теже разумети:

У прву књигу одредио сам догађаје од године 1765 (докле је покојни архимандрит Рајић своју историју довео) до конца 1813. . . (ИС 112). — Ове сам пјесме слушао од онијех који су сами колеђани били . . . (О 22). — Доскора је био обичај у Србији. . . да неколико дјевојака уочи Лазареве суботе иду од куће до куће те пјевају пјесме од Лазара онога што га је Христос васкрсао (О 29).

У првом примеру Вук пише о планираној књизи српске историје коју је намеравао написати. Он у главној реченици каже да је, не зна се када, намеравао и планирао да ту опише одређене догађаје, почев од оних који се налазе у Рајићевој историји, и за које се, опет, не каже када их је Рајић описао. Обе су радње прошле у односу на време када се о њима говори, и то је једино што се може утврдити. Обе су радње временски довољно неодређене да би се могао уочити њихов међусобни временски однос (Можда је корисно овде приметити да се у споредној реченици заиста не би могла згодно употребити одредница *йре ѿгога*). Исто тако се не види јасно да ли перфекти *били су* и *воскрсао је*, из друга два примера, показују временски однос према времену говорења или према неком временском моменту у прошлости.

II

Познато је да *релативно* употребљени временски облици значе радњу која се временски одређује по односу према неком моменту ван говорне ситуације, па је природно претпостављати да је тај временски моменат према коме се управља радња релативних времена употребљених у зависним реченицама, у ствари: време радње главне реченице. Али није увек тако. Односи су много сложенији него што на први поглед изгледа. У то ћемо се уверити ако извршимо анализу примера за релативно употребљена времена у односним реченицама.

1. У једној групи примера у одређивању времена радње зависне реченице заиста се полази од момента када се врши радња главне.

а) У примерима:

Она кад виде брата својега, уплаши се и почне га тихо молити да бјежи док се није змај пробудио, али он не шћедне, већ узме буздован, па размахне њиме и удари змаја у главу, а змај иза сна маши се руком на оно мјесто гдје га је он ударио, па рече дјевојци... (П 8—9). — Па му да све што је год донео на галији... (П 37). — И гле, жена која је дванаест година боловала од течења крви приступи састраг и дохвати му се скута од хаљине његове (Мат. IX 20). — А они што се бијаху расијали пролажаху проповиједајући ријеч (ДА VIII 4). — Онда усташе неки од јереси фарисејске који бијаху вјеровали, и говораху да их ваља обрезати... (ДА XV 5). — ...а осим тога било је пет пута по толико људи, који се нијесу били сасвим одвргли у ајдуке, него су сасвим зазирали од Турака и крили се по шуми... (ИС 9). — У Лозници исто тако попале све, што још није било изгорело... (ИС 31).

...али се од стране Нишке приправљала несрећа, која ће све то учинити ништа (ИС 107), — у главној реченици употребљено је неко претеритално време или приповедачки презент.

У првој групи примера радња споредне реченице дешава се пре радње главне. У првом примеру, перфекат *ударио је* означава радњу која се десила пре радње означене обликом *маши се*, и која се према њој управља као прошла. Исто тако и перф. *донео је*, *боловала је*, као и плусквамперф. *бијаху се расијали*, *бијаху вјеровали* (— били су се покрестили) и сл. значе радње прошле у односу на време када се врше радње означене облицима *да*, *иришуйи*, *иџолажуху* и др.

У последњем примеру у споредној реченици употребљен је облик футура, и он ту значи да ће се њиме означена радња догодити после радње главне реченице. И може се посмуњати да овде имамо модалну употребу футура. Али мислим да то није случај, јер се овај облик без штете може заменити презентом *учини*, или перф. *учинила је* (у сва три случаја облицима је означена радња извршена после радње главне реченице), који овде очигледно нису модални.

б) Од ових што смо их прегледали у претходној тачки не разликују се много ни примери:

Кад он (године 1810.) отиде у Каравлашку, на његову мјесту остане му брат Милош, који је назван војводом још у почетку буне, кад и Милан господаром (ИС 99). — На пооду Марашли-Али-пашину из Ђуприје, Срби опет с његовим препорукама и пратиоцима пошаљу у Цариград кнеза Аксентију (који је изашао у Србе кад су Турци побегли из Чачка). . . (ИС 165). — Милош је тада присвојио к Београдском пашалуку острво Пореч (с нацјом Поречком), које је од старине било београдско. . . (ИС 168). — Пошто се растану, Ваза то каже свом брату Благоју (ономе истом, који се уз буну Аџи-Проданову предао Милошу. . . (ИС 188). — То се одмах разгласи по свему оном краљевству, те дође у уши и брату његову, који говорише да је боља кривда него правда (II 73).

Радња споредне реченице у свим овим примерима одређена је неком прилошком одредбом, временском реченицом или самом лингвистичком ситуацијом (као у последњем примеру). Даље, радња споредне реченице дешава се пре радње главне.

У првом примеру перф. *назван је* означава радњу која се дешава у време означено одредницом у *йочекѣу буне*. А то је несумњиво прошлост за време када се дешава радња означена обликом *осѣане*, из главне реченице. Исто тако у другом примеру, перфекат *изишао је* значи радњу извршену у време одређено временском реченицом *кад су Турци љобегли из Чачка*, али прошлу за време радње главне реченице. У последњем примеру још може бити сумње да је однос исти као у претходнима јер је у споредној реченици употребљен имперфекат. Али се зна да тај облик значи радњу која се односи на оно време кад су се браћа препирала да ли је боља правда или кривда, а то је време свакако претходило времену када се дешава радња означена главном реченицом.

Без обзира, дакле, на то што се уочава и релација према неком другом временском моменту, ови се примери не разликују много од оних из претходне тачке, јер је и у њима несумњив временски однос радње споредне реченице према радњи главне. То је, по моме мишљењу, омогућено тиме што је у споредној реченици употребљен неки претеритални облик, а он најчешће означава временски однос према моменту који следи ономе у коме се врши њиме означена радња, без обзира на то да ли означава и какве друге временске односе (ови други односи обично се, као што овде видимо, означавају прилошким одредницама).

2. У другој групи примера глаголски облик у споредној реченици употребљен је опет релативно, али се то не закључује по временском односу његову према времену радње главне реченице.

а) У примерима:

Срби су из шанца били начинили кроз земљу тавник, кроз који су силазили на Штиру те захватили воду. . . (ИС 106). — У том је Милошу већ било сѣигло нешто војске из Грузе и из наије Ужичке и Пожешке, над којом постави главног управитеља Грузанскога кнеза Вучића из Вучковице, па је пошаље пред Бака. . . (ИС 189), —

у главној реченици је плусквамперфекат, а у споредној је перфекат, у првом, и приповедачки презент — у другом примеру.

У првом примеру, тавник о коме је реч начињен је свакако пре него што се могло кроз њега пролазити. Дакле, радња плус-

квaмперфекта *били су начинили* прошла је у односу на време када се врши радња перфекта *силазили су*. И у другом примеру, плусквaмперфект *било је стигло* означава радњу прошлу у односу на време када се дешава радња означена през. *јосишави*. Према томе, радња главне реченице претходи радњи споредне, и у одређивању времена њеног вршења полази се од времена кад се врши радња споредне реченице. Одатле јасно произилази: да не може бити обрнуто, тј. да радња споредне реченице не може у овим примерима бити одређена временом радње главне реченице.

б) Посебно ћемо прегледати примере у којима су и у главној и споредној реченици употребљени облици презентa, а њима означене радње нису истовремене:

... а субаше, које онако изненада не побију Срби, побјегну из села... (ИС 13). —

Турски коњаници навале за њима, те их многе постижу и исијеку, а од оне које измакну, многи се не уставе ни у Делиграду... (ИС 81). — Који су живи дошли у Цариград они су као робови одређени на најтеже послове, док у почетку владе кнеза Милоша посланици његови не потраже их у Цариграду, и које нађу у животу не измоле од Турака и не пошаљу у Србију, гдје их дође само 45... (ИС 106). — ... Срби се наклопе за њима, те ји које онде побију, које натерају те се подаве у Колубари; а који оданде измакну, оне побију људи по селима... (ИС 149).

У првом примеру реч је о субашама у оним селима што се у прво време устанка од 1804. нису била подигла. Те су субаше побегле у градове тек кад су чуле шта се десило онима који су се затекли у селима што су се прва подигла. Према томе, радња означена презентом споредне реченице *јобију* дешава се пре радње означене презентом *јобјегну*, у управној реченици. У другом примеру, борба из које су Срби побегли била је раније него што су они стигли до Делиграда. Опет је радња презентa *измакну* претходила радњи главне реченице означене презентом (*не*) *заусишаве се*. У трећем примеру, посланици су из Цариграда послали људе у Србију далеко пре него што су они овде могли стићи. Значи да се ту радња главне реченице дешава пре радње споредне. Али то овде

није битно, већ је од значаја то што су у свим примерима радње повезане заједничком општом ситуацијом. А она је тако широка, да се у њеном оквиру јасно разликује време радње једне и друге реченице. Свуда се може употребити једно *иосле*, које би повезало претходну радњу са оном што јој следи: *Које онако изненада не љобију Срби, љобегну и осле из села*, или сл. Али без те одреднице радње остају повезане само општом ситуацијом, а време сваке од њих одређује се према моменту у којем се врши, а за ово је, опет, јасно да је било у прошлости. Мислим, зато, да ни овде, као ни у претходној групи примера, нема никаквог односа радње споредне реченице према времену када се врши радња управног глагола, иако су облици и једне и друге реченице у релативној употреби.

3. Међусобни временски однос истовремених радњи у основи је друкчији. —

а) Примере са презентима у обема реченицама:

... и тако врљајући по планини једна од њих зађе и дође пред једну пећину из које изиђе међед те је ухвати и одведе унутра ... (П 3). — Попевши се горе, стане ићи из једне собе у другу, и тако наиђе у једну собу у којој види своју сестру ... (П 8). — Кад Господар, на концу септембра, отиде у Пожаревац, обећа ми кнез Васа који с њим отиде да ће опет за наш квартир говорити (Пис. 100). — Јаков Ненадовић и Милан Обреновић опколе Ужице које им се преда ... (ИС 115). — ... 17-га у јутру сазове велики суд сву скупштину пред цркву, те јој се прочитају сви актови, које она и из уста потврди (ИС 184).

... који продре жив, он нагне у Босну куд му се прече учини (ИС 18). — ... ушавши у град, посијече неколико од они зулумћара, које му стари Шапчани одаду (ИС 23). — ... и метне увече под браду сунђер, те уњ саспе оно пиће које му царица донесе ... (П 51).

... дошавши к ономе што чува крушку замоли га да му да једну крушку (П 67), —

поделили смо у три подгрупе према глаголском виду употребљених облика: у прве две глаголи обеју реченица су перфективни, а у трећој је у споредној реченици глагол несвршеног вида.

У првој подгрупи радња главне дешава се пре радње споредне реченице. У првом примеру, прво је жена дошла пред пећину, па је затим из ње изишао медвед; у другом — прво је младић дошао у собу где је седела његова сестра, па ју је онда спазно итд.

У другој подгрупи однос је обрнут: радња споредне реченице претходи радњи главне. У првом примеру, Турци су прво продрли из обруча, а затим побегли према Босни; у другом — зулумћари су претходно похватани, па посечени.

У последњем примеру радње су истовремене: један од браће је чувао крушку баш у време кад је анђео наишао.

Наша „истовременост“ се, дакле, овде састоји само у томе што се радње дешавају у истој временској ситуацији. Ближе одређивање међусобног односа двеју радња прелази на глаголски вид, и од њега сада зависи да ли имамо праву истовременост или сукцесију у оквиру исте временске ситуације. Да ли се из тога могу извући какви закључци о временском односу радње споредне реченице према радњи управне? Ја у то сумњам. А мишљења сам да се пре може говорити о одсуству било какве узајамне временске зависности ових радња: радње су, додуше, у међусобном временском додиру, али се не одређују по међусобном односу, него по односу према заједничкој временској ситуацији.

б) У извесном броју примера употребљени су аорист и имперфекат:

И гле, донесоше му узета који лежаше на одру (Мат. IX 2). — А друга падоше на каменита мјеста, гдје је не бјеше много земље, и одмах изникосе... (Мат. XIII 5). — А који пролажаху хуљаху на њ машући главама својима... (Мат. XXVII 39).

Ови примери принципски се не разликују од претходних. Радње су свуда истовремене. Узети је, нпр., лежао на одру у време кад су га донели пред Исуса итд.

III

За квалификацијивне односне реченице тешко је нешто одређено рећи о временској оријентацији радње зависне реченице, јер је и уопште временска оријентација квалификативно употребљених глаголских облика доста замагљена тиме што они чешће значе „безвременску радњу“, радњу која се понавља или сл., а мање радњу која је везана за одређени временски моменат. Овде ће бити речи о оном типу квалификативности где се радња понавља по извесном реду, обичају и сл.

1. У посебну групу издвојићемо примере у којима у главној реченици није употребљен квалификатив:

Камо те се да видите свога хваљеног сина што иде и краде којешта! (П 54—55). — ... други пут звао ме на ручак у Царско Село (гдје он живи љети) (Пис. 43). — ... но ако су то оне приповијетке које народ прости приповиједа, таквих у Срба има као и пјесамa (Пис. 13). — Ти који цркву разваљујеш и за три дана начињаш помози сам себи... (Мат. XXVII 40).

Јесу ли то ови Власи, што ји ја по двадесет на коњма и под оружјем сретем ће воде ђевојку...? (ИС 17). — Овде се могу поменути и Младијенци, који падају у четврти дан по Божићу... (О 9).

Овде се стварно запажа нека општа временска оријентација радње споредне реченице, али према времену говорења; а према главној реченици ту никаквог временског односа нема. Нпр., у главној реченици другог примера употребљен је перфекат *йозвао је*. Може бити да се време његове радње поклапа са једним случајем, са једним остварењем радње презентa *живи* у споредној реченици, али то се из текста не може закључити. Па и то би била само делимична оријентација радње споредне реченице према радњи главне! А она општа оријентација врши се једино према некој широко схваћеној садашњости означеној одредницом *летии* (у значењу: сваког лета).

2. Нешто су друкчији односи у примерима где је и у главној реченици употребљен квалификатив:

... узме из села коња чијега пре нађе (Пис. 141). — Чули сте како је казано старима: не убиј; јер ко убије биће крив суду (Мат. V 21).

Јер каковијем судом судите, онаковијем ће вам се судити; и каковом мјером мјерите, онаком ће вам се мјерити (Мат. VII 2). — Не погани човјека што улази у уста; него што излази из уста оно погани човјека (Мат. XV 11). — Сваки паметан човек може ласно видети, колико су ови извори непоуздани, јер се догађаји приповедањем искваре, и у ономе истом нараштају, у коме су се догађали... (ИС 112). — ... свако дакле дрво које не рађа добра рода, сијече се и у огањ се баца (Мат. III 10).

У неким од ових примера радња главне и зависне реченице временски су повезане на тај начин што се понављају по истом реду: кад се деси једна од њих, дешава се и друга, истовремено или касније. Нпр., у првом примеру радња главне реченице, изражена презентом *нађе*, дешава се увек непосредно пре радње през. *узме* из зависне. Тако је и у другом: радња презента *убије* увек претходи радњи футура *биће* (*крив*), и оне се у таквом редоследу понављају. У последњем примеру односи су много нејаснији: радња споредне реченице, означена презентом (*не*) *рађа* понавља се више пута пре једног остварења радње означене презентом *сијече се*.

Према схватању проф. М. Стевановића изнетом у његовим универзитетским предавањима; све овакве радње које се понављају у одређено време или с времена на време, које се, како он каже, врше када настану прилике за њихово вршење — релативне су, јер се презентима у горњим реченицама не означавају радње које се врше у време када се о њима говори, него свакад кад настану прилике за њихово вршење.

IV

Међу односним реченицама има и *модалних*:

Дотле ћу истраживати народне пјесме (чега ради морам и преко Баната у Оршаву ићи...)

(Пис. 12). — За оно јеванђеље, које би имену вашем у већу чест и славу чинило него десет манастира у Србији изнова да начините, ваљда знате какву је буну подигао на мене... (Пис. 70—71). — То су све људи од којих свакога Њихова Свјетлост морају више уважавати него педесет оваквих Вукова из Тршића (Пис. 104). — Старији је син (и наследник) Милошев, Милан-Бег, коме ће бити тринаест година... (Пис. 145). — И ја ћу вас упитати једну ријеч, коју ако ми кажете, и ја ћу вама казати каквом власти ово чиним (Мат. XXI 24). — ... њи је највише примао Фочић, који је, може бити, и сам од старине био Бошњак или Ерцеговац... (ИС 8).

У првом примеру Вук пише да мора да иде у Оршаву; у другом он претпоставља да је јеванђеље Милошу чинило част; у трећем је скоро сигурно да Милош више цени своје секретаре него њега; у четвртном с извесном несигурношћу тврди да Милан има 13 година. У петом примеру износе се Исусове речи, који је вољан да одговори на питања фарисеја под условом који тамо поставља. У шестом је опет Вукова претпоставка да је Фочић из Босне. А овде се Вук и Исус јављају као говорници, те је њихов став према субјекатско-предикатској вези у реченици у ствари став говорног лица.

Успели смо, мислим, да у овој врсти зависних реченица издвојимо основне типове синтаксичких значења личних глаголских облика: како релатив и модус, тако и индикатив у ужем смислу речи. За нас је ипак најважнија категорија ужег индикатива.

ВРЕМВНСКЕ РЕЧВНИЦЕ

На почетку свога рада на синтакси глаголских времена А. Белић је сматрао да се у временским реченицама „употребљава обично синтаксички релатив“.¹ Касније он налази да се у овим, као и у свим осталим зависним реченицама, глаголска времена упо-

¹ ЈФ VI, 131.

требљавају увек релативно. А. Мусић је, међутим, био мишљења „да вриједи за њих уопће оно, што је за релативне (— односне Р. С.) речено“¹, тј. да се „у темпоралним реченицама времена употребљавају у П(риповедању) с гледишта помишљене (а и праве) садашњости. . . , а у Р(азговору) с гледишта говорникова“². Ј. Вуковић их убраја у оне врсте зависних реченица у којима „налази своје право место и апсолутноиндикативна употреба апсолутних глаголских облика“³. А проф. М. Стевановић, опет, у својим универзитетским предавањима каже да се зависне временске реченице употребљавају једино релативно.

I

И овде се срећемо са два опречна мишљења: по једном, временске реченице не могу никада бити у *ужем индикативу*, а по другоме, оне могу бити како релативне тако и индикативне. За прво, тј. мишљење А. Белића из каснијих његових радова, доказ је већ познат (Његов је став да се одређивање времена радње зависне реченице врши преко функције — а то значи да се радња зависне реченице увек управља према времену радње управног глагола). За друго мишљење наводи се аргумент да глаголски облик у временској реченици „може учествовати у одређивању времена за другу . . . радњу“, за радњу у реченици од које временска зависи.⁴ Као што видимо, у оба случаја наводи се у ствари исти доказ: функција зависне реченице. Ипак се ни једно од два мишљења не може а priori одбацити. Јер тврђење да се временском реченицом временски одређује главна значи једино да је главна реченица увек у релативу,⁵ а никако да је таква и споредна, или, насупротив, да је она (тј. споредна) у *ужем индикативу*.

Сакупљени материјал готово нам уопште и не даје потврда за индикативну употребу глаголских времена у временским ре-

¹ Глас СКА СХХI, 161.

² Цит. дело, 171—172.

³ Радови НД СРБиХ ХХ, 139—140.

⁴ Исп., Радови III, 173. Ове се речи тамо односе на имперфекат, али ако се схвате у односу на друге глаголске облике који нису увек релативни по природи, онда то значи да временска реченица може бити у *ужем индикативу*.

⁵ Онако како га схвата А. Белић; исп., О језичкој природи. . . , I, 205.

ченицама. Од око 2.000 примера за ову врсту реченица, колико нам стоји на расположењу, само би се два могла сматрати индикативом у ужем смислу речи. Али су и оба та примера сумњива.

Сад нека ти поможе правда кад си без очи (II 72). — Сад пошто је прошло двадесет година, змија дође к мени. . . (II 44).

У првом примеру, што се тиче временског односа радња зависне реченице према говорној ситуацији, старији брат говори оно што се износи том реченицом тек пошто је извадио брату очи, тј. кад је овај стварно био без њих. Према томе, време радње зависне реченице паралелно је времену када се о њој говори; — презент *си (без очи)* јесте у ужем индикативу, у то нема никакве сумње. Али је питање да ли је ова реченица временска, или је, може бити, узрочна или односна.

И у другом примеру зависна реченица је пре односна него временска. А осим тога, постоје две могућности за објашњење временске оријентације радње означене перф. *ишло је*. Прва је, да се то време одређује са гледишта праве садашњости, тј. времена говорења. Друга је могућност да се перфекат временски управља према времену радње аориста *дође*, а та радња, иако се дешава у садашњој ситуацији, прошла је за време када се говори о њој. Само у првом случају имали бисмо индикатив у ужем смислу речи.

II

Примери са *релативно* употребљеним облицима у временским реченицама у основи се не разликују од сличних примера за односне реченице.

1. У једној групи примера радња споредне реченице дешава се пре радње главне, а управља се према њој као прошла:

Тек што застао бјеше, чује у пећини клопот свакојакијех верига. . . (II 80). — . . . баш кад је Петра с коњицима Хајдук-Вељко био одазвао Гургусовцу у помоћ, ударе Турци свом силом на Ресавски Шанац (ИС 80). — Писмо ово дође у Биоград пошто су Миленко и Петар били

већ протјерани . . . (ИС 99). — Један дан, баш кад је Петар с коњицима био отишао на Гургусовац, ударе Турци свом силом на Српски шанац . . . (ИС 120). — Књига ова дође у Београд пошто су Миленко и Петар били већ протерани . . . (ИС 133). — . . . кад је Марија, мати његова, била испрошена, а још док се нијесу били састали, нађе се да је она трудна од Духа светог (Мат. I 18). — И кад неки би јаху отврднули и свађаху се хулећи на пут Господњи пред народом, одступи од њих и одлучи ученике. . . (ДА XIX 9).

. . . пошто је читав дан узалуд пуцао, научи га некакав старац из Ужичке наије, те у вече премести топове . . . (ИС 52). — Пошто је тако неколико ноћи једнако радио, онда му браћа почну злобити . . . (II 15).

Радња плусквамперфекта *засијао бјеше* извршена је пре тренутка кад је онај о коме је реч чуо клопот у пећини. Вељко је Петра одазвао пре онога дана кад су Турци напали, у познатој трагедији на Чегру, на српске шанчеве. Исто тако: Миленко и Петар су протерани пре него што је Милошево писмо стигло у Београд. Све се ове радње, према томе, полазећи од времена када се врши оно што се износи главном реченицом, — прошле.

У последња два примера у споредној реченици употребљен је перфекат, који, исто као и плусквамперфекат у претходним примерима, означава радњу прошлу за време када се врши радња управног глагола. Јаков је, нпр., претходно читав дан пуцао, а тек га је тада старац научио како ће освојити Ужице. . . ; браћа су почела да злобе најмлађем тек пошто је неколико пута донео оцу поклон бољи него они.

2. Међу примерима код којих нема временског односа радње зависне реченице према главној има разлике, и зато их делимо у две групе.

а) У једнима, као :

Кад је било на по пута, богме дјевојка одвојила бјеше (II 88). — Док Ђаја-паша дође у Јагодину, дотле се буна у Јагодинској наији утишала била (ИС 140).

... а кад се пробуди, а он опкорачио некакву кладу па седи на њој... (П 21). — Сутрадан отиде слуга у дрва, па кад се врати кући, а то се онај камен претворио у злато... (П 37). — Кад дођу на једно поље, а ту голуб прекрило поље... (П 67). — Кад ја пролетос, оставивши фамилију у Земуну, дођем у Србију, а то они од закона ништа више нијесу начинили... (Пис. 98). — Кад он дође у Београд, а то још одавно дошла из Крагујевца заповијест... (Пис. 118). — Кад тамо приспе, а то се Срби с Марашли-Али-пашом упустили у боље и личније разговоре о миру (ИС 163), —

и сличнима радња главне реченице у прошлости претходи радњи споредне.

У првом примеру, у моменту када су тркачи били на пола пута, девојка је већ била подаље од осталих, — измакла им је, дакле, пре тога; у другом, буна се утишала раније него што је Ђаја-паша стигао у Јагодину. У осталим примерима у главној реченици употребљен је крњи перфекат или перфекат с помоћним глаголом. Крњим перфектом обично се означава резултативност¹: у првом од тих примера главном реченицом описује се положај који је заузимао спавач у тренутку кад се пробудио. Радња чији се резултат описује десила се пре времена о коме је реч, — прошла је, дакле, за то време.² У примерима с пуним перфектом у главној реченици тим се обликом означава радња која се извршила пре момента када се дешава оно што означава споредна реченица. У четвртном примеру, нпр., перфектом *нијесу начинили* означена је радња која се (није) десила пре радње презента *дођем*.

Иако је и споредна реченица у свим наведеним примерима у синтаксичком релативу, време њоме означене радње не одређује се у односу на време радње главне реченице, него у односу на неки

¹ Исп.: И. Грицкат, Перфекат без помоћног глагола, 189. и 190: „Лишити перфекат помоћног глагола значи — у много случајева” — допринети стварању резултативног значења“.

² Исп., Љ. Стојановић, ЈФ II, 197, где се каже да се њиме „описује ново стање субјекта или објекта извршено гласлском радњом пре неке друге радње“.

други временски моменат који је и ван времена говорења и ван времена када се врши радња управног глагола.

б) Највећи број примера у обема реченицама има презенте:

Пошто се венчају, анђео их одведе у шуму па их остави онде. . . (П 69). — Други дан пошто Господар отиде, мене ухвати грозница. . . (Пис. 100). — Пошто га страшно измуче, посијеку га (ИС 11). — Пошто ова Турска војска отиде са свијем из Србије, граф Орурк сам (без војске) отиде с Варварина у Тополу. . . (ИС 90). — Пошто се овај Лазар Воиновић врати у Букреш, Милан се наскоро за тијем ондје разболи и умре (ИС 94). — Пошто Кара-Ђорђије уклони Вељка из Београда, један дан Младен позове на ручак шефа Руске војске. . . (ИС 97). — Пошто се већ народ по Србији испредаје, велики се везир врати натраг. . . (ИС 136).

Но пре него дођу у Београд, састане се са Серчесмом Ибраим-паша. . . (ИС 136).

У последњем примеру радња главне реченице врши се пре радње споредне: Сарчесма и Ибраим састали су се претходно, па су тек онда Турци стигли у Београд.

У осталим примерима радња зависне реченице претходи радњи главне. У првом, — прво се врши радња венчавања, па онда анђео одводи младе у шуму; у другом — прво је Милош отишао из Крагујевца, па је онда Вука ухватила грозница; у трећем, прво се врши радња мучења, а затим сечења.

Говорећи о сличним примерима односних реченица, рекли смо да радње главне и зависне реченице у њима нису ни у каквој директној временској вези. Та би се веза, видели смо, могла успоставити неком прилошком речи: речју *јосле* одређивала би се потоња радња као будућа у односу на време вршења претходне радње. Овде је стање друкчије. Ми нпр. знамо да се, у првом примеру, у одређивању времена радње през. *одведе* полази од времена када се врши радња презента *венчају се*: јасно је да се она прва врши у време после ове друге; исто су тако радње през. *ухватиш*, *јосијеку*,

ошиде у главним реченицама осталих примера будуће у односу на време радња през. *ошиде*, *измуче* и сл., у зависним реченицама.

У последњем примеру радња презенте главне реченице *са-сџане се* одређује се као прошла у односу на време радње презенте *дођу* у зависној реченици.

И овде је најважније да споредна реченица временски не зависи од главне, иако је у релативу.

3. Огроман је број примера у којима се радње обеју реченица дешавају у истој временској ситуацији.

а) Сукцесивност у истој временској ситуацији имамо у примерима као што су:

Зато кад буздован насаде на кијачу, Међедовић да би га огледао је ли добар, баџи га у небо. . . (П 4). — Кад сијач у вече дође кући, он повиче на снахе. . . (П 6). — Сутрадан кад змај отиде од куће, царев син дође. . . (П 20). — После мало кад змај дође и види да царице нема, рекне своме коњу. . . (П 23). — Таман кад свети Аранђел корачи једном ногом к Богу на небо, онда ђаво стигне. . . (П 78). — . . . једну вечер кад му брат заспи убије га. . . (П 93). — Кад Пасманџија (Пазван-Оглу), на скоро по том, подигне буну против цара, онда све баше Бијоградске отиду к Видину. . . (ИС 4). — Кад цар 1796 године подигне на Пасманџију девет којекати везира с војском, Пасманџија остави сву земљу што је био отео. . . (ИС 5). — Кад Немци по том пређу у Србију и подигну Српски фрајкор, под обрштером Мијаљевићем, многи ондашњи Срби постану капетани. . . (ИС 114).

Но док ови Српски посланици стигну у Софију, Французи Турску политику окрену са свим друкчије. . . (ИС 125). — Ну док се војска Турска искупи у Београд, дође и глас да је Наполеон изгубио битку под Липском. . . (ИС 131). — Но док они нареде и изберу коњике,

који ће с њим поћи, разиђе се по војсци глас. . . (Ис 135).
— . . . нагну преко шанца где ко дотрчи, и тако, док уђу,
сву ову страну шанца од Мораве оборе и развале. . . (Ис 153).

Кад они пак изиђу, гле, доведоше к њему
човјека нијема и бијесна (Мат. IX 32).

И кад се приближише Јерусалиму и
дођоше у Витфагу и Маслинској гори,
онда Исус посла два ученика. . . (Мат. XXI 1). — А кад
се сабор разиђе, пођоше с Павлом и са Варнавом
многи од Јевреја. . . (ДА XIII 43);

Кад пођоше и кретоше овце, чобан
путем једнако весео, свира у гајде весело. . . (П 42). — А
кад чуше незнабошци, радоваху се и слављаху
ријеч Божију. . . (ДА XIII 48). — А кад то чуше
ученици, дивљаху се врло (Мат. XIX 25). — А кад
дође Исус у околине Ћесарије Филипове,
питаше ученике своје. . . (Мат. XVI 13).

Примере смо поделили у више подгрупа. Само у последњој
је у главној реченици имперфективан глагол; у осталим примерима
глаголи обеју реченица су перфективни.

У првој подгрупи радња галвне реченице врши се после
радње зависне. Презенти *насаде*, *дође*, *ошиде* и сл., у споредним
означавају радње које претходе радњама означеним през. *баци*,
йовиче, *дође* и др., у управним реченицама.

У другој подгрупи ранија је радња главне реченице. Везником
док одређује се да је у моменту вршења или завршетка радње
споредне реченице, радња главне већ готова. Нпр., у време кад
су српски посланици стигли у Софију, турска политика је већ
била преиначена; или у другом примеру: глас је дошао негде пре
завршетка турског окупљања у Београду.

Као што видимо, на ближе одређивање временског односа
радње главне и зависне реченице и овде, као и у претходној групи
примера, извесног утицаја има значење везника: и овде се у одре-
ђивању времена радње главне реченице полази од времена када се
врши радња зависне. Ни остали се примери у принципу не разли-
кују од оних које смо анализирали.

Одређено се, према томе, може рећи да се у временском одређивању радње зависне реченице ту полази од неког другог временског момента, а не од времена када се врши радња главне реченице.

б) У извесном броју примера имамо и праву истовременост радње главне и зависне реченице:

Кад се Главашева глава донесе у Београд, Милош се деси онде. . . (ИС 142).

А кад иђаху, гле, неки од стражара дођоше у град. . . (Мат. XXVIII 11). — А кад излажаху из зборнице јеврејске, мољаху незнабошци да им се ове ријечи у другу суботу говоре (ДА XIII 42).

Док он још говораше, гле, облак сјајан заклони их. . . (Мат. XVII 5). — И док он још тако говораше, гле, Јуда, један од дванаесторице, дође и с њим људи многи. . . (Мат. XXVI 47). — А док они живљаху ондје и учаху, дођоше из Антиохије и из Иконије неки Јевреји. . . (ДА XIV 18—19).

У првом примеру глагол у временској реченици је перфективан; у осталима је имперфективан. Радње обеју реченица свуда су истовремене. Милош је, у првом од примера, био у Београду баш у оно време кад је донесена Главашева глава. У другом примеру износи се да су стражари дошли у град у једном моменту у време док су жене ишле тражећи ученике. У трећем: незнабошци су молили у исто време кад су Павле и његови пратиоци излазили из зборнице. У четвртном: облак је заклонио Исуса и ученике у време док је он говорио. Једну и другу радњу у свим овим примерима повезује једино равноправан однос према истој временској ситуацији, и није јасно има ли каквог узајамног временског односа међу њима.

III

Квалификативно употребљен глаголски облик у временској реченици увек је, у нашем материјалу, праћен обликом са истим значењем у главној. Те реченице поделићемо по њиховим везницима

а) **Везник** кад :

У мене има сто жена па их свабим све на једно зрно проје кад где нађем, а кад оне дођу, ја га прождерем. . . (П 14). — Још кад спавамо сваки имамо свој сандук па се у сандук затворимо. . . (П 37). — . . . кад би дошла каква сирота, свекрва би је обравницом отерала, а снаха би свој залогај сироти уделила; кад би млеко од оваца носила, она где би год видеела рупицу на путу, одмах би рекла. . . (П 70).

. . . кад год одем код њега, он ми чита Словенску етимологију у рукопису. . . (Пис. 27). — . . . кад се год побијемо, сву нас тројицу надбије. . . (П 30). — . . . кад год дође, питаће те јеси ли што научио (П 32).

У првом и последњем примеру прве подгрупе глагол у споредној реченици је имперфективан, као и у свим примерима друге подгрупе. Све ове реченице значе понављање радње. Али радња се понављају тако што се увек прво изврши радња временске реченице, па за њом радња главне. У првом примеру, петом прво вађе зрно, па онда сваби кокоши; кокоши се претходно сакупе, па тек онда он прогута зрно.

У другом и другом делу трећег примера глагол временске реченице је имперфективан. У првом од тих примера односи су доста нејасни, али се може претпоставити да сваки од људи о којима је реч има свој сандук једино кад спавају, јер се на друго време у овом контексту и не мисли. Радње обеју реченица биле би, према томе, истовремене у понављању. И у другом од њих радње се истовремено понављају.

б) **Везник** како :

Кад би само и дању био као што ноћу бива, али како зора забели, он се опет увуче у своју кошуљу и постане змија (П 47). — И потом свагда како се чује да Милош иде у Топчидер, Београдски кметови одмах у Земуну наручују земичке. . . (Пис. 142). — . . . како му се најмање што против воље догоди, пријети да ће ударити 50 батина. . . (Пис. 145).

в) **Везник** по што :

Ако узмемо да народна година настаје сјесени, пошто се љетина сабере, као и црквена што настаје 1 септемврија, онда се може рећи да је Варин дан први дан у години о коме се почне врачати (О 7). — Уочи Божића, пошто се бадњади унесу у кућу и наложе на ватру, узме домаћица сламе и квочући (а за њом дјеца пијучући) простре по соби. . . (О 9). — Пошто свештеник помене све мртве, зађу ђаци с леђеном воде и с котарицама, те свијеће погасе и покупе. . . (О 27).

У обе претходне групе радња временске реченице претходи радњи главне: зора прво забели, па младић облачи кошуљу; или: народна година настаје пошто је летина већ сабрана, итд.

г) Везници пре него (што) и док:

Али прије него сједу за ручак, избаце по неколике пушке. . . (О 10). — Пословице тешко се купе, јербо то мора човјек да чека док когод рекне (Пис. 13).

Понављање радње у овим примерима врши се тако што се увек прво врши радња главне реченице, па онда зависне: у првом од њих, прво се пушке избацују, па се онда седа за ручак; у другом, претходно се чека, да би се на крају чула пословица.

IV

Примери за *модалне* временске реченице су ретки:

Кад сам морао поћи одатле, оставио сам вама код Шнирера (у једном пакету) једно писмо . . . (Пис. 9). — Кажете да вам је жао што вам нијесам јавио кад сам хтио поћи у Русију (Пис. 44). — . . . ја Вам сад не бих ни писао (док не бих од Вас на посљедње моје писмо одговор добио), али имам знатну новину из Србије да Вам јавим. . . (Пис. 117). — . . . докле год лађе њихове не би прошле уз Дунаво до Мораве, дотле се ни она војска Турска од Делиграда, ако би и продрла до Мораве, не би смјела ондје утврђивати. . . (ИС 105).

Према свему изнесеном, можемо рећи да се наши примери за временске реченице знатно разликују од примера за односне, с обзиром на особине које се овде испитују, само у две ствари: прво, врло су ретки примери за индикативну (у ужем смислу), употребу времена у временским реченицама; друго, на временску оријентацију код њих утичу понекад и значења везника.

УЗРОЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ

А. Белић у ЈФ VI каже да се у узрочним реченицама времена употребљавају и индикативно. Јер, „ако што може да утиче на друго, пре узрок на последицу него ли обрнуто“.¹ А. Мусић је мислио да „вријеме долази у тим реченицама оно, које би долазило да је реченица самостална“². Проф. М. Стевановић у својим предавањима наглашава да између осталих и узрочне реченице могу бити индикативне. Ј. Вуковић такође ове реченице сврстава са онима у којима може бити употребљен и „апсолутив“.³ Касније Белићево мишљење већ је познато. Прегледани материјал говори, међутим, против каснијег, а за раније Белићево мишљење и потврђује мишљења сад споменутих синтаксичара. У то ћемо се уверити при анализирању примера узрочних реченица.

I

У знатном броју примера времена у узрочној споредној реченици употребљена су *индикативно*.

1. У једном броју таквих примера у споредној реченици имамо перфекат:

Рецензију на Сербске новине што сте ми послали, то ми је врло мило... (Пис. 6). — ...зна латински, њемачки и маџарски, јербо је овдје у Пешти Свршио права... (Пис. 7). — ... сви кривимо наше старе што нијесу ништа писали и нама оставили... (Пис. 63). — Ово

¹ ЈФ VI, 129.

² Глас СКА СХХI, 157.

³ Радови ХХ, 139—140.

је, браћо, онај, који је крив, што сам вас ја по оваквом рђаву времену од ваши кућа затруддио... (ИС 189). — Кад ти до сад ниси ништа научио, не ћеш никад ништа ни научити... (П 32—33).

У свим примерима сем последњег у главној реченици употребљен је презент. У првом, перф. *йослали сѣе* означава радњу која је прошла у односу на оно време кад се о њој говори: перфекат је, дакле употребљен индикативно. Исти временски однос према ситуацији говорења имају и перф. *свршио је, нијесу йисали, зайрудио сам* у споредним реченицама осталих примера. Томе, како смо већ раније констатовали, ништа не смета чињеница што се у неким од њих радња главне реченице дешава у време када се говори о радњи зависне.

У последњем примеру перф. *ниси научио* такође је у ужем индикативу. Он се, додуше, може тумачити и као модалан, али мислим да за то нема довољно разлога: ђаво само констатује да дечак ништа није научио, и ту нема никакве важности то што је та констатација резултат обмане.

2. У осталим нашим примерима узрочних реченица употребљен је углавном презент:

Јер ови нијесу пијани као што ви мислите, јер је тек трећи сахат дана... (ДА II 15). — Теби сад ваља поћи за ову змијицу, јер она свашта има боље од нас (П 45). — То је све за то што не поштује оца и матере... (П 65). — Кад имате 18 кредитора, то је још боље, зашто ни једном нијесте много дужни... (Пис. 40—41). — ...и готово ми сви завиде што Вас ја лично познајем... (Пис. 10).

У првом од наведених примера, чињеница да је трећи сат дана (око 9 сати ујутру) износи се баш у време кад је стварно трећи сат. Радња презента очигледно је истовремена са моментом када се саопштава. У трећем примеру, през. *(не) йошйџује* описује поступање некога човека са родитељима у време док је јунак приповетке ишао Усуду и вратио се од њега назад. Тај, дакле, поступа тако с родитељима и у време кад Усуд говори горње речи ју-

наку приповетке. У четвртном примеру Вук теши Мушицкога и каже му да је боље што има 18 људи којима је дужан него да их је мање.

Свуда, према томе, имамо индикативне презенте у ужем смислу.

II

Пошто узрок логички претходи последици, могло би се из тога закључити да јој и временски претходи. То би значило да је радња узрочне реченице увек прошла за време када се врши радња главне, и да се, према томе, овде потврђује Белићево схватање о усклађивању времена радње зависне реченице са временом када се врши радња главне. Али полазећи од логичких чињеница не долази се увек, како ћемо се на материјалу и уверити, до исправних закључака у лингвистици. Стварни временски однос радње узрочне реченице према радњи главне, чак и у примерима с *релативом*, — друкчији су.

1. Треба констатовати да је сразмерно велик број примера у којих радња узрочне стварно претходи радњи главне реченице.

... а једнога поглавара српскога једва сам за 10 дана томе научио, зашто је наопако био научио (Пис. 51). — И дошавши нађе их опет гдје спавају: јер им би јаху очи отежале (Мат. XXVI 43). — Тако народу, које због таквога зулума, које што је за десет година у слободи живећи био се одлучио од тога, опет постане милији рат, него ли таки мир (ИС 138). — Срби други дан у вече ударе опет и на онај шанац око цркве, и отму све опкопе, но Турке из цркве не могу истерати, јер су били наоколо пушкарнице испроваљивали и добро се утврдили (ИС 158).

Бефир-паша дакле, једно поплашен од Срба, а друго обрадован, што су даије побјегле из Бијограда, крене се од Бијели вода... (ИС 33). — Зли слуго! сав онај дуг опростих теби, јер си ме молио (Мат. XVIII 32). — Други дан пошто Господар отиде, мене ухвати грозница, и то управо што сам назебао сто-

јећи с господаром једно вече у моме љетном (и једином) капуту пред коначком (Пис. 100).

У узрочној реченици употребљен је плусквамперфекат или релативни перфекат. У првом примеру, у време кад је Вук учио тога главара да чита и пише, он је већ био научен томе наопако; време кад је он учио погрешним методом да чита и пише прошло је за оно време кад га је томе Вук учио. У другом, очи двојице ученика раније су отежале него што је дошао Исус и видео их како спавају.

У првом примеру друге подгрупе узрочна реченица зависи од трпног придева *обрадован*. Мора се претпоставити да су Турци пре побегли из Београда него што се паша, сазнавши то, обрадовао. Али радња узрочне реченице прошла је и у односу на време када се врши радња означена глаголским обликом *крене* у предикату главне реченице. У другом примеру, слуга је претходно молио господара, па му је овај опростио.

Временски односи које овде налазимо слични су односима које смо нашли у одговарајућим групама претходно испитиваних реченичних врста: зависна реченица временски се управља према радњи управног глагола.

2. У приличном броју примера, међутим, не запажа се тај временски однос радње зависне реченице према радњи главне.

а) У примеру:

... али се преварио, јер не добије никакве друге службе осим учитељства у великој школи (ИС 94) —

облик перфекта употребљен у главној реченици значи да се радња те реченице десила пре радње зависне, и да се према њој управља као прошла: личност о којој је овде реч преварила се у својим рачунима пре него што је добила место у Великој школи.

Овде, као и у сличним примерима претходне две врсте реченица, нема никакве временске зависности радње узрочне реченице од радње главне. А ипак је јасно да је презент у споредној реченици релативно временски употребљен.

б) У једном примеру у обема реченицама су презенти, а време радње зависне реченице разликује се од времена када се врши радња главне:

А Србин се ни десети не врати на Љубић, јер кад се на Љубићу искупе и преброје, не буде ји више од сто и осамдесет... (ИС 153—154).

Радња означена презентом (*не врати се*) односи се на време кад су Срби бежали после једног пораза, а презент (*не буде*) односи се на време одређено временском реченицом. Радња узрочне реченице каснија је од радње главне, али се то сазнаје из анализе односа ових радња према другим временским моментима, а не из њиховог међусобног односа.

в) Посебно су интересантна следећа два примера:

Људи Атињани! по свему вас видим да сте врло побожни; јер пролазећи и мотрећи ваше светиње нађох и олтар на коме бјеше написано... (ДА XVII 22—23). — Царица јужна изићи ће на суд с родом овијем, и осудиће га; јер она дође с краја земље да слуша премудрост Соломунову... (Мат. XII 42).

У првом од њих, у главној реченици употребљен је презент *видим* с модланим значењем. Радња аориста *нађох* у зависној реченици догађа се у време које показује прилошка одредба *пролазећи и мотрећи*. У главној реченици другог примера употребљен је модални футур. Аористом *дође* у зависној реченици означена је радња која се дешава у одређено време пре него што Исус о томе говори.

Иако су релативне, зависне реченице у горњим примерима опет нису ни у каквој директној временској вези с радњом главне реченице.

3. У следећим примерима радње обеју реченица дешавају се у истој временској ситуацији:

И тако Чокешина у тај ма остане незапаљена, јер премда Турци одрже мејдан, али изгубе више од иљаде људи... (ИС 23). — ...како Турски цар по том, својим атишерифом од 20. Декемврија 1827 године, погази и Акерманске уговоре, и опет се завади с Русима, то и ови посланици остану у Цариграду у залози (ИС 185). — А будући

да женик одоцни, задријемаше све и посташе (Мат. XXIV 5).

Кад дође на ону ћуприју, зачуди се њеној красоти, али му чисто жао буде што јој нема оних двеју талпи... (II 75). — Тако се скупштина сазове одмах по новоме лѣту, па како на њој не буде ни Миленка ни Петра ни Јакова, војводе све приме нову уредбу... (ИС 95). — И уђе страх у сваку душу; јер апостоли чинише многа чудеса и знаке у Јерусалиму... (ДА II 43). — А људи који иђаху с њим стајаху и чуђаху се, јер чујаху глас а не виђаху никога (ДА IX 7).

У првој групи сада наведених примера глагол споредне реченице је перфективан, а у другој — имперфективан.

Није јасно која је радња у првом примеру ранија: — или она што се означава презентом *осиџане*, или презентом *изгубе*, — или су пак обе истовремене. Те радње повезане су само истом временском ситуацијом. Тако исто и у другом примеру, не зна се јесу ли српски посланици били спречени да оду из Цариграда пре или после оног времена кад је цар погазио уговор (јер се не зна кад је требало да крену кући). У трећем примеру, радња презента *одоцни* у узрочној реченици претходи радњи главне реченице.

У првом примеру друге подгрупе, гредe на ћуприји није било у време кад је младић жалио и чудило се томе. У другом — војводе су примиле уредбу у одсуству Миленка, Петра и Јакова. У трећем — страх је ушао у људе у једном моменту док су апостоли чинили чуда, свакако у последњем моменту. Јер, особина је имперфективнога аориста да показује радњу која се вршила до једног временског момента, а тај моменат овде би било време када су се људи поплашили, а не време говорења, и јасно је, одатле, да је тај облик временски релативно употребљен.

III

У примерима као што су ниже наведени, глаголски облици у споредним реченицама употребљени су *квалификативно*:

То је за то што он о крсноме имену на јгоре закоље... (II 65). — Јер нико не меће нове

закрпе на стару хаљину; јер ће закрпа одадријети од хаљине и гора ће рупа бити (Мат. IX 6). — Или усадите дрво добро, и род његов биће добар; или усадите дрво зло, и род његов зао биће; јер се по роду дрво познаје (Мат. XII 33). — Сваки паметан човек може ласно видети, колико су ови извори непоуздани, јер се догађаји приповедањем искваре и у ономе истом нараштају у коме су настали. . . (ИС 112).

У првом и последњем примеру презентима *закоље* и *искваре се* означене су радње које се понављају ван времена у које се врше радње главних реченица и не могу се с њима довести и директну временску везу. У другом примеру футуром *ће одадријејти* означена је радња која се понавља увек после радње главне реченице. У четвртном примеру који смо овде навели (трећи по реду), радња узрочне реченице понавља се, додуше, онако како то одређује радња главне; али је значење глагола у предикату споредне реченице много шире: по роду се познаје свако дрво, а не само оно које смо ми усадили. Временски све радње су релативне јер се, иако се стално понављају, врше тек онда када настану прилике за њихово вршење.

IV

У материјалу смо, наравно, нашли и примере узрочних реченица у којима су времена употребљена *модално* :

Није то за тебе, јер да ти то дам, па да коме кажеш, ти би одмах умро . . . (П 11). — Само Вас покорно молим, . . . да ми јавите могу ли ту спасеније и прибјежиште наћи; зашто моје имање једва ће толико бити да могу дотле доћи са женом и дјететом (Пис. 61). — И ти, Кепернауме, који си се до неба подигао до пакла ћеш пропасти; јер да су у Содому била чудеса што су у теби била, остао би до данашњега дана (Мат. XI 23). — Но то пријатељство њихово, ни од једне ни од друге стране, није могло дуго трајати; зашто Родофиник . . . може бити да није ни знао како Грци и Срби између себе живе. . . (ИС 78). — . . . пустити Петра с

Војском оданде, било му је још теже, јер би одмах морао оставити Србију и прећи у Малу Влашку . . . (ИС 89).

У првом примеру износи се претпоставка змијског цара да ће чобанин умрети ако каже коме тајну о немуштом језику. У другом, Вук претпоставља да је његово имање таман толико да плати пут до Беча. У трећем се износи Исусова претпоставка да би Содома остала читава да су у њој била чудеса која се догађају у Јерусалиму. Змијски цар, Вук и Исус овде су говорна лица.

ПОРЕДБЕНЕ (НАЧИНСКЕ) РЕЧЕНИЦЕ

У својим предавањима проф. М. Стевановић ове реченице узима са онима у којима се може употребити и индикатив у ужем смислу. Исто мишљење о њима има и Ј. Вуковић¹.

I

Задржаћемо се прво на примерима у којима су глаголски облици у споредној реченици, по нашем мишљењу, употребљени у ужем *индикативу*:

Тај ће сад још више знати него што је знао (П 60). — . . . гдје буде потребно да се која ријеч премјести или дода или изостави, то ћу ја учинити, као што сам радио и у овима свима које сам написане добио (П XXIV). — Бољари или великаши земаљски (каких у Србији данас нема осим чиновника) претстављају народ . . . (Пис. 139). — . . . толико је од праве науке, о којој се овдје говори, имао у глави колико што има Амица или Милисав Лаповац (Пис. 146). — Како ови људи ране мене и тебе, и себе код куће и овде, тако ће се и ту сами ранити. . . (ИС 173). — Многи се на Богојављење ујутру прије сунца купају у потоку или у ријечи (ако је вода смрзла, а они пробију лед, као што сам га и ја пробијао на Жеравији) (О 26).

¹ Радови XX, 139—140.

У првом од наведених примера у главној реченици употребљен је облик футура, али оно што он по претпоставци значи везано је за време говора царава доглавника; а у споредној реченици је перфекат *знао је* који значи да је младић о коме је реч знао (— знао свашта, био пун знања) пре времена говорења. И у другом примеру перф. *радио сам* означена је радња прошла у односу на време када се о њој говори.¹ Презент *нема* у споредној реченици трећег примера означава оно што се дешава и у време када се говори.

II

С *релативно* употребљеним временима имамо зависне поредбене реченице у примерима у којима се радња зависне реченице временски управља према неком моменту означеном глаголом управне реченице.

1. Тај временски однос имамо у примерима:

Жена послуша и одреди све како је заповедио (П 12). — . . . захвали пустинику, па пође како му је казао (П 17). — Кад у јутру сване, колиба се претвори у велике дворе као што су били први дан (П 64). — По том пође за јањетом док угледа кућицу на три шарапода, и у свакоме по њевојка ње работају како му је она жена била казала . . . (П 94). — А они узевши новце учинише као што су научени били (Мат. XXVIII 15). — Какогођ што су се под мудрим и праведним Али-Мустајпашом слабо и гласили ајдуци у Србији, тако се сад од оваке силе и од зулума поајдучи десетина народа . . . (ИС 9). — Као што је одонуд идући амо узео од Турака Бању, тако одовуд идући онамо узме Гургусовац . . . (ИС 90).

Перфектом *заповедио је*, у првом примеру, означена је радња прошла за време кад се врши радња означена презентом *одреди*. Исти временски однос показују перфекти *казао је*, *били су* или

¹ Зависне реченице у овом и следећем примеру могу се третирати и као односне.

плусквамперфекат *била је казала* према радњама означеним облицима *иођа, ирејшвори се, рабоијају* и сл.

2. Радња главне и зависне реченице нису ни у каквој међусобној временској вези, а ипак је јасно да је време у предикату зависне реченице релативно употребљено у примерима као што је:

Јер како што пред потопом јеђаху и пијаху, жењаху се и удаваху до онога дана кад Ноје уђе у ковчег, и не осјетише док не дође потоп и однесе све; тако ће бити и долазак сина човјечијега (Мат. XXIV 38).

Имперфектима *јеђаху, пијаху, жењаху се и удаваху* означене су радње које се дешавају у време прошлости које је означено одредницом *до онога дана*; радња главне реченице будућа је у односу на време говорења, а радња споредне текла је у одређеној прошлости. Ово је, дакле, један од многобројних примера у којих је у споредној реченици очигледно употребљен синтаксички релатив, а исто је тако несумњиво и да се временски не одређује у односу на време радње главне реченице.

Већ из досад прегледаног материјала може се извести делимитичан закључак да је за одређивање синтаксичких значења глаголских облика у зависним реченицама, исто као и у независним, релевантан једино однос према моменту говорења, а да је временски однос према радњи главне реченице од секундарног значаја.

3. Више је примера у којима се радње обеју реченица дешавају у истој временској ситуацији, очевидно у одређеној прошлости:

Али што се он више брањаше, она све више наваљиваше на њ. . . (П 13). — Онда се они погоде за цијену и она плати колико се погодише. . . (П 86). — Како им ова баба рече, тако бездушнице и учине. . . (П 95). — И учинише ученици како и мзаповједи Исус. . . (Мат. XXVI 19). — Кучук-Алија пак једва га дочека, и, бојећи се да га Срби не ујагме, брже боље обрече му, коликогођ он заиште на годину. . . (ИС 16). — Како год што Оца-ћан отиде у Цариград, да Србе тужи и опада, тако и Милош одма пошаље свога човека, да се правда. . . (ИС 174).

У првом примеру у споредној реченици је имперфективни глагол. Радње означене имперфектима *брањаше* и *наваљаше* истовремене су, вршиле су се напореда једна с другом у одређеној прошлости, и у обема су реченицама, према томе, предикати у релативу.

У осталим примерима глагол у споредној реченици је перфективан. Аористима *йогодише се*, *рече*, *зайовједи* означене су радње које претходе радњама главне реченице. Исто тако презентии *ошиде*, у последњем, или *заишије*, у претпоследњем примеру, означавају радње које претходе радњама означеним облицима *йошаље* или *обрече*, али у оквиру одређене временске ситуације.

III

И у поредбеним зависним реченицама наилазимо на честе случајеве у којима се радња споредне реченице понавља, у којима је, тј., глагол *квалификативно* употребљен.

1. Унеким од тих примера главна реченица није у квалификативу:

Како што се дакле кукољ сабира, и огњем сажиге, тако ће бити на пошљетку овога вијека (Мат. XII 40). — Јер како што муња излази од истока и показује се до запада, тако ће бити долазак сина човјечијега (Мат. XXIV 27). — И сабраће се пред њим сви народи, и разлучиће их између себе, као пастир што разлучује овце од јараца (Мат. XXV 32).

Свуда је у главној реченици употребљен футур који значи радњу будућу у односу на време говорења. Има у том футуру и неке модалне примесе у значењу. Презенти *сабира*, *сажиге*, *излази*, *йоказује се*, *разлучује* означавају радње које су сталне, које се понављају увек кад се за то створе услови или сл.

2. У другим је случајевима и главна реченица у квалификативу:

Као што се пјесме по народу различно пјевају тако се и приповијетке различно приповиједају. . . (ПХХIII). — Кад дакле дајеш милостињу не

труби пред собом, као што чине лицемјери. . . (Мат. VI 2). — Колико недјеља прије Ђурђева дне загрми, по толико гроша кажу гдје који Срби да ће бити товар жита оне године. . . (О 33).

У споредним реченицама прва два примера казује се да лицемери трубе пред собом кад год учине што добро, и да се песме по народу певају кад се год за то укаже прилика (кад је томе време). У главној реченици у првом примеру казује се да се народне приповетке причају увек кад дође за то време, а у другом, Исус говори ученицима шта да чине кад они дају милостињу.

У трећем примеру футур *ће бити* значи будућу радњу у односу на време радње главне реченице: у таквом међусобном временском односу радње се понављају под извесним условима, врше се дакле када ти услови настану. Према томе, то понављање радње коју означава глаг. облик у предикату зависних реченица њих овде и одређује као релативне, а не њихова зависност од других реченица.

IV

1. *Модалносћ* у неким начинским реченицама обележава се речцом да у саставу с поредбеним везником:

А он ништа не зна као да је мртав (II 17). — Кад га одведе у једну шуму, отре га и уреди, а коњ сине као да му је златна длака (II 23). — Копајући и изгрђући земљу, кад ли — засја му се нешто као да му све жраке сунчане у очи синуше. . . (II 84). — . . . неће бити много скупља (све) него да се штампаситним словима на осмини. . . (Пис. 84). — . . . како поштен чиновник опази да га његов владалац или правителство достојно не почитује и не уважава (а камоли да навалице срамоти), он већ не може имати праве воље служити. . . (Пис. 140). — . . године 1806 бранећи Делиград од Турака тако се прослави и осили, да није марио ни за Миленка ни за Кара-Ђорђија, као да их и нема на свијету (ИС 70).

У свим горњим примерима глаголски облик у споредној реченици означава само претпостављену радњу. У првом примеру се

уопште не каже да је човек о коме је реч мртав, него да би тако изгледао да је мртав; у другом се, опет не казује да је длака у коња златна, него се претпоставља каква би била да је златна, итд.

2 Слично модално значење, наравно, имају и примери са потенцијалом у споредној реченици:

Само вас молим да радите онако као што би се допало ученим људима... (Пис. 56). — ...него сам се трудио да опишем све онако просто, без икакве мајсторије и филозофије, као што би Србин Србину приповиједао... (Пис. 64). — ...него сам се само трудио, да догађаје опишем просто, као што би Србин Србину приповедао... (ИС 113).

У првом примеру износи се претпоставка да ће се ученим људима допасти изванредан квалитет посла; у другом и трећем, опет, претпоставља се да Србин Србину прича на одређени начин, на начин којим је Вук писао своје историјске списе.

ПОСЛЕДИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ

А. Белић сматра да се „њихова природа“ „приближава модалним реченицама, јер се последица која истиче из главне реченице одређује слободно према нахођењу онога ко ту последицу изводи“.¹ По мишљењу А. Мусића, у последичним реченицама „времена се разликују онако као и иначе у главним (самосталним) реченицама“². Ј. Вуковић сматра да се глаголски облици у њима могу употребити и „апсолутивно“.³

Иза овога се поставља питање: да ли последичне реченице морају увек бити модалне? Да бисмо одговорили на то питање довољно је анализирати свега један једини Вуков пример:

... долети у сватове баш кад су из цркве излазили, те младожењу буздованом удари у главу да је на место мртав пао... (П 10).

У главној реченици износи се да је младић ударио свога супарника по глави, а у последичној, да се он од тога срушио с

¹ ЈФ VI, 131.

² Глас СКА СХХIII, 96.

³ Радови XX, 139—140.

коња и умро. Ни једна од ових радња није ни мање ни више реална од друге. А то што се у њима каже реално је опет као и остало што се у народним приповеткама износи. Али треба имати на уму да проблем истинитости или неистинитости онога што се реченицом износи нема никакве везе са синтаксичким значењима. То данас признају и сами логичари.¹ Оно што се овде схвата као став говорног лица, то је само откривање узрочно-последичне везе која постоји између садржаја главне и зависне реченице. А ја лично мислим да је погрешно тумачење да је та веза дата само у ставу говорниковом. То је објективно изнета повезаност међу појавама, која се само може увиђати или не увиђати, па се не може прихватити мишљење по коме би у горњем примеру била изнесена само претпоставка приповедача да се младожења суршио с коња и умро. Факат извршености тих радња лингвистички је ван сумње.

I

Према томе, догађаји се у горњем примеру износе онако како су се десили: — никако се не поставља питање и да ли су се десили. Свака реченица којом се радња износи само у временској вези, без неке друге примесе, — индикативна је (у ширем смислу речи). А није тешко одговорити ни на питање да ли има последичних реченица у којима су глаголски облици употребљени у значењу *индикатива* у ужем смислу речи. Такав одговор дају нам примери:

Мати моја! он није змија, већ је он момак да ле-
шега нема (II 46). — ... премда је ортографија у
цијелом писању књига мала ствар, али је тако ситна и танка
да је сви учени људи (особито наши и
у нашем језику) не разумију... (Пис. 121).
— Ми нијесмо дошли да се с вама бијемо, него да вас питамо,
шта вам је, од кога вам је криво, те сте се подигли
(ИС 18). — У то је вријеме већ био у Бијограду везир славни

¹ Логичари одвајају проблем значења исказа од проблема његове логичке валоризације, тј. истинитости или неистинитости. С лингвистичке тачке гледишта овим се проблемом бави Калошански. Он каже да питање истинитости или лажности исказа није лингвистички проблем (Вопросы языкознания, бр. I, 1961, 94.)

Ади-Мустајпаша, који је Србе тако пазио и чувао, да га и данашњи дан жале и помињу... (ИС 4).

У првом примеру у последичној реченици износи се да нема лепшег момка од змије младожење. Ако је то тако, онда је сасвим поуздано да се презент *нема* односи на ситуацију говорења. Он је, дакле, у ужем индикативу. У другом примеру последичном реченицом износи се Вукова тврдња да у његово време многи учени људи нису разумели ортографију. Пошто не стоји у временској вези ни са којим другим моментом, претпостављамо да презент (*не*) *разумију* временски стоји у вези једино са временом говорења, тј. да је употребљен у ужем индикативу. У трећем примеру, Турци питају Србе за узроке њихове побуне. Овде настаје интересантан сплет односа. Предикат главне реченице *је* (*криво*) може значити да је Србима на некога криво у тренутку кад се о томе говори. Али вероватније је да он, поред тога значења, има и значење које обухвата ширу садашњост: Србима је на некога било криво и пре него што су се подигли, и то им је свакако послужило као повод да устану. У том случају садашњост означена презентом *је* (*криво*) обухвата и време када се врши радња означена перфектом *подигли сше се*, али се продужава и на време говорења. Перфекат, међутим, значи радњу прошлу за време када се о њој говори, на била она у оквиру неке шире схваћене садашњости, или не. Дакле, перфекат у предикату последичне реченице је у ужем индикативу, без обзира на то какав је његов временски однос према радњи главне реченице.¹ У последњем примеру констатује се да Срби жале и помињу Мустај-пашу у време кад се о томе говори, а пошто се то констатује презентом, тај презент је — у то нема никакве сумње — употребљен индикативно (у ужем смислу).

II

Иако су узрок и последица у таквој међусобној вези да последица логички следи из узрока, исто као што узрок не мора обавезно и лингвистички да претходи последици, тако и последица, како ћемо из примера видети, не мора временски да следи узроку, тј.

¹ Појам садашњости, како нам показује овај пример, мора се схватити крајње еластично (Исп. ЈФ XXII, 32).

не мора се време последичне реченице, тј. кад је у *релативи*, — кад се не одређује у односу на време говорења, — увек одређивати према времену главне реченице.

1. У извесном броју случајева је, напротив, обрнуто: радња главне реченице одређује се у односу на време радње споредне, као што је у примерима које ћемо, одступајући од досадашњег редоследа, навести овде:

... Турци су се тако били забунили, да се већ нису ни бранили, него су бежали... (ИС 154). — ... подговарао је гдјекоје главаре да га слушају, као н. п. Цинцар-Јанка, који је тако био обезобразио и осилио да је опљачкао Јаковљеву жену, кад се 1806. године селила из Бранковине... (ИС 70).

Плусквамперфекти *били су се збунили и био је обезобразио*, у главним реченицама, означавају радње које су се десиле пре радњи означених перфектима *нису се бранили и опљачкао је*, у споредним, и управљају се према њима као прошле. Радња перфеката такође су временски одређене, али не у односу на време радње главне реченице, него у првом примеру самом ситуацијом, а у другом, прилошком одредницом и временском реченицом.¹

2. Примери са презентима у обема реченицама у којима се запажа разлика у времену радње главне и споредне реченице, разноврсни су:

Ове Турке Милош тако опколи и стесни, да се су-традан предаду и положи оружје... (ИС 157). — ... тако ји брзо опреме натраг, да пре ме-сеца дана дођу опет у Ћуприју... (ИС 165).

... пошље своје момке те га дочекају негдје око Сокола, и тако разбију, да се на велики петак врати кроз Лозницу само са пет људи (ИС 23).

¹ Ти су облици према схватању А. Белића у релативу: „... у релативу претериталне радње значе извршење њихова значења у време прошлости о којој се говори“ (О језичкој природи I, 205). Ј. Вуковић не заступа исто мишљење (Радови НД СРБиХ XX, 140). Проф. М. Стевановић сматра да временска одређеност прошлости сама за себе не значи и да се *радња* означена перфектом била већ извршила у то време (Јужносл. филолог XXII, 25—26).

... Срби, преправљени, дочекају га на Иванковцу, између Параћина и Ђуприје, те га тако разбију и узбију на траг, да у Нишу од жалости и срамоте умре на пречац (ИС 115).

У прва два примера радња споредне реченице одређена је неком временском одредницом. Одређивање се ту врши полазећи од времена радње главне реченице. У првом примеру *суџрадан* значи: дан после времена радње главне реченице, а *џре месеца дана*, у другом, значи: за мање од месец дана после радње главне реченице.

У трећем примеру такође имамо временску одредницу, али се ту у одређивању времена радње споредне реченице не полази од главне реченице. У четвртном примеру нема никакве временске одреднице, него се из других момената сазнаје да се радња зависне реченице врши после радње главне. У прва два примера се, дакле, радња споредне реченице временски одређује у односу на време радње главне, а у друга два, у односу на неки други временски моменат ван времена говорења, па је сасвим јасно да у сва четири случаја имамо релативно употребљене глаголске облике у зависним реченицама.

3. Сразмерно је највећи број примера у којих се радње обеју реченица дешавају у истој временској ситуацији:

И цекини из камена поревеше тако да њега притискоше... (П 81). — А у један пут тако се врло затресе земља да се помјести темељ тамнички... (ДА XVI 26). — И скочивши на њих човјек у коме бјеше зли дух, надвлада их и притиште их пода се тако да голи и израњени утекоше из оне куће (ДА XIX 16). — И гле, олуја велика постаде на мору да се лађа покри валовима... (Мат. VIII 24). — Не дочекавши одговора на ову књигу Срби ударе на Карановац, но Турци ји узбију и тако разбију, да се Српска војска готово сва разбегне... (ИС 51). — ... његово се подручје раздели различним војводама, тако, да њему не остане под руком више од једне трећине наије Рудничке (ИС 132).

У горњим примерима глагол споредне реченице је перфективан. Радња главне реченице свуда претходи радњи зависне. У

првом — претходно су поврвели цекини, па су покрили човека; у другом — прво се земља затресла, па се затим темељ цркве „поместио“; у трећем — суманути је раније напао враче него што су они побегли. Најважније је овде то да је временска ситуација обеју радњи иста. То је ситуација одређеног времена у прошлости, те се може рећи да су облици у зависним реченицама употребљени релативно, иако се зависна реченица временски не управља према главној.

III

Само у једном примеру запажамо *квалификативно* значење глаголског облика у зависној последичној реченици. То је пример:

... али кад израсте, веће је од свега поврћа, и буде дрво да птице небеске долазе, и сједају на његовијем гранама (Мат. XIII 32).

Ту се описује нека врста поврћа како изгледа кад одрасте: иако му је семе врло ситно, оно израсте у велико дрвеће на чијим гранама и птице седе. Радње обеју реченица понављају се по истоме реду, и увек истовремено, али не у одређеној ситуацији, још мање у време када се о њима говори већ свакад кад настану одређене околности. А то такође радњу зависне реченице квалификује временски као несумњиво релативну.

IV

О временској употреби *модалних* глагола, као у примерима:

Тако је, брате, увек код нас, да не можемо од тога звериња на миру ни ручати ни вечерати (П 36—37). — Новаца ћу, мислим, имати толико да могу ту једну зиму провести (Пис. 12). — Моје имање једва ће толико бити да могу догле доћи са женом и са дјететом (Пис. 61). — ... него је ... и солану трговину сасвим себи присвојио, тако да други нико не смије ни откуд соли у Србију донијети... (Пис. 147), —

у којих је модалност у основи непотпуног по значењу глагола, (која се преноси и на допуну) није овде потребно говорити.

МЕСНЕ РЕЧЕНИЦЕ

Проф. М. Стевановић и месне реченице убраја међу оне врсте у којима се глаголски облици могу употребити и индикативно. И Ј. Вуковић сматра да се у њима глаголски облици могу употребити и „апсолутивно“.¹

I

Ја сам код Вука у прегледаној грађи нашао само два примера у којима се глаголски облици у споредној реченици налазе употребљени у ужем *индикативу*:

Кад би знао овај чобан, овде *где лежи оно црно шиљеже* има у земљи пун подрум сребра и злата (II 12). — Овдје гдје се сад находим морам и дебело јер... писати... (Пис. 14).

Први пример је из приповетке Немушти језик. Том реченицом казује се шта говоре два гаврана у време док је то јагње стварно лежало на месту о коме је овде реч. Презент *лежи* употребљен је, дакле, у ужем индикативу. Други је пример из једног Вуковог писма Копитару. А из самог примера јасно је да се Вук налазио — у време кад је писао ове речи — тамо одакле је писао.

II

1. Примери:

... паднувши с атом заједно, устане, и утече у трње, а капа му остане, где је пао... (ИС 161). — ... не тедне се у Цариград вратити куд је дошао, него пређе на Немачку страну и отиде преко Каравлашке (ИС 174). — ... кад се који одсуди на смрт, опет га врате на траг, те се погуби онамо, где је скривио (ИС 192), — имају у споредним реченицама *релативно* употребљене перфекте. Радње перфеката *иао је, дошао је, скривио је* дешавају се пре радњи главних реченица и временски се управљају према њима као прошле.

¹ Радови XX, 139—140.

2. У примеру:

... а Борђије дотрчи тамо, ђе пушка пукне,
па стане питати: ко је? (ИС 26), —

са презентима у обема реченицама, време радње споредне реченице разликује се од времена када се дешава оно што се износи главном, и, што је важније, од времена у коме се говори. Ту опет имамо релативно употребљен облик чија се радња временски не одређује у односу на време радње главне реченице.

3. Радње обеју реченица стварно се врше у истој временској ситуацији у примерима:

... и звијезда коју су видјели на истоку, иђаше пред њима док не дође и стаде од озго гдје бјеше дијете (Мат. II 9).

И она се склони за врата, кад али ето ти ветра, дува, руши, крши, преврће где год што нађе... (II 49). — ...и ђе кога Турчина стигну или сретну, све побију... (ИС 16). — Турци пак са зором изиђу из Лознице, и стану уз Јадар палити и арати и сјећи ђе кога увате (ИС 30). — Такове гласове Живковић посеје по народу, куд год прође... (ИС 54). — ...нагрну преко шанца где ко дотрчи... (ИС 153). — А они што ухватише Исуса одведоше га поглавару свештеничкоме Кајафи, гдје се старјешине и књижевници сабраше (Мат. XXVI 57).

У споредној реченици првог примера употребљен је глагол несвршеног вида. Радње обеју реченица су истовремене: звезда је стала изнад места на коме се налазило дете у време кад је оно ту било. У осталим примерима у споредној реченици је глагол свршеног вида. У првом — ветар прво нађе нешто на свом путу, па га затим преврне или сруши; у другом — Срби прво сретну или стигну Турчина, а онда га убију; у четвртом — Срби претходно дотрче до шанца, а затим навале да уђу у њега. Радња споредне реченице дешава се пре радње главне или истовремено с њом, али су и једна и друга међусобно временски везане једино истом ситуацијом у којој се обе радње дешавају, и није јасно да ли се управљају једна према другој.

III

Следећи примери:

Јер гдје је ваше благо, ондје ће бити и срце ваше (Мат. VI 21). — Јер гдје је стрвина, онамо ће се и орлови купити (Мат. XXIV). — ... знао сам да си ти тврд човјек: жњеш гдје нијеси сијао, и купиш гдје нијеси вијао... (Мат. XXV 24), — и њима слични, имају у споредној реченици употребљен *квалификатив*. У сва три примера радња се понавља и у споредној и у главној реченици, и то увек радња споредне претходи радњи главне.

У једном примеру, у обема реченицама употребљен је облик потенцијала:

... кад би млеко од оваца носила кући, она где би год видеела рупицу на путу, одмах би рекла (II 70), —

а радње обеју реченица понављају се тако што радња зависне претходи радњи главне.

IV

Интересантни су примери:

... његови војници нису смјели ићи, куд је који ћео... (ИС 28). — Топова је било доста по шанчевима где је год требало (ИС 118). — ... војска се упропасти од страха и од чуда, па одма прсне, куд је ко могао (ИС 131). — ... кад Срби опале на њи из бусије, онда сви нагну куд који може... (ИС 154), — јер глагол у предикату главне реченице у исто време се подразумева и као допуна *модалног* глагола у споредној: *ћео је* — *ићи*.

ДОПУСНЕ РЧЕНИЦЕ

А. Белић сматра да су допусне реченице увек модалне: „...ако узмемо допусне и кондиционалне реченице (у протази), онда је јасно да су те реченице и по природи својој увек начинске, и онда кад њихов глаголски облик није начински, напр. ако ре-

чемо: „Иако није могао, он је ипак дошао“, ту се у допусној реченици допушта однос субјекта према предикату, према томе, у њему се износи индивидуални поглед говорног лица или његов став“.¹ А. Мусић, међутим, у сагласности са својим погледима, разликује концесивне реченице од хипотетичких, прво, по томе што је њихов однос према главној „адверсативан“ (док је код хипотетичких „каузалан“), и друго, „што је у концесивним реченицама свагда извјесно, врши ли се доиста радња подложне реченице или не. . . , а у хипотетичким реченицама није нигда извјесно, врши ли се доиста радња подложне реченице или не“.² Проф. М. Стевановић у својим предавањима износи мишљење да ове реченице могу бити и индикативне, а такође и Ј. Вуковић.³

Мислим да се и за ове реченице може рећи исто што и за последичне. Пре свега, Белићев пример није згодан за доказивање модалности последичних реченица, јер је глагол *моћи* по природи увек модалан. Даље, тврдња А. Белића да се у допусној реченици допушта однос субјекта према предикату тачна је, али само утолико што се ту допушта вршење радње главне, а не радње допусне реченице. Однос допуштања је, затим, у ствари однос *радне* допусне реченице према радњи главне, а не однос говорника или неког појма ван тих двеју радњи, како се у цитираном чланку тврди. Говорник открива једино међусобну везу двеју изнесених радњи, а та веза објективно постоји ван његове воље, ван његовог личног става. Радња допусне реченице представља — и по дефиницији ових реченица — стварну сметњу радњи главне реченице, али се ова друга врши и поред те сметње. Обе се радње дакле, објективно *врше*, а то је најважније.

I

Поставља се питање да ли има примера са допусним реченицама у ужем *индикативу*. Проф. М. Стевановић, рекосмо, сматра да таквих реченица има. Таквог је мишљења и Ј. Вуковић; он то мишљење поткрепљује оваквим примером: Иако пажљиво читам ове редове, бојим се да ће ми промаћи која погрешка, — и налази

¹ Књижевност и језик у школи II/2, 91.

² Рад ЈАЗУ 134, 14.

³ Радови XX, 139—140.

да је радња презента *чијам* стварно садашња, што је довољан услов да се он сматра индикативним у ужем смислу.

1. У материјалу који налазимо у Вуковим прозним списима и народним приповеткама има примера који су слчини наведеном:

... ни ја ни жена засад у Србију ићи друкчије нећемо већ ако да нас као злочинце (какови нити смо амо ни онамо) насилу предаду (премда нас одонуд нико и не тражи) (Пис. 111). — У Србији око Милоша сад царују све прави магарци. Колико је Давидовић луд и ветрогоњаст, и он им је сад паметан... (Пис. 126). — ... и поставио је напред одређена времена и међе њиховога живљења: да траже Господа, не би ли га барем опипали и нашли, премда није далеко ни од једнога нас... (ДА XVII) 26—27).

Ипак, треба бити опрезан у анализи ових примера, јер се допусне реченице налазе у сплету других, модалних реченица. Милсим да се допусном реченицом у првом примеру износи да Вука нико из Србије није тражио у време кад је он ово писао: то је, прво, факат, а друго — тај факат је истовремен са временом говорења. У другом примеру Вук износи чињеницу да је Давидовић луд и ветрогоњаст. У трећем се у допусној реченици износи схватање да бог бди над људима и њиховим делима и у време кад се то износи.

2. Имамо један пример са перфектом у допусној реченици који би се могао овамо сврстати:

... и премда је Стојковић... писао Милошу, да он није ни за учитеља дјеце сеоске, а камоли књажеске, он је засад још у великој чести... (Пис. 119).

Перфекат *писао је* означава радњу прошлу за време када се о њој говори. Ништа се не мења тиме што се у време говорења дешава и оно што се износи главном реченицом.

II

Пошто се радња допусне реченице, као сметња радњи главне, обично дешава пре ње, требало би такав њихов временски однос — бар у *релативу* — да значи да се радња споредне реченице увек управља према радњи главне као прошла. Али није увек тако.

1. Само два наша примера у споредним реченицама имају претеритално време.

... а кад војска не могне доћи, не дођу ни они, према да су били позвани (ИС 95). — ... и према да су га Срби терали, но Српски коњи посустану, а он на добру коњу утече. . . (ИС 145).

У првом од њих радња позивања извршена је раније него што су Петар и Миленко одустали од одласка на скупштину. У другом — радња перфекта *терали су* претходи радњи приповедачког презента *посустану*.

2. Има, међутим, више примера у којима се радње обеју реченица врше у истој временској ситуацији:

Тако Чокешина у тај ма остане незапаљена, јер према да Турци одрже мејдан, али изгубе више од иљаде људи. . . (ИС 23). — . . . али се Срби одрже, према да изгубе неколико знатни људи. . . (ИС 117). — Зато посланике Српске Турци у Цариграду приме врло лепо, и, према да ји стигну тужбе од Рушић-паше. . . , тако ји брзо опреме на траг, да пре месеца дана дођу опет у Ђуприју. . . (ИС 165).

У прва два примера Турци и Срби одрже бој по свој прилици тек пошто су претходно изгубили људе. У трећем, међутим, однос је мање јасан, али је и ту као и у претходним случајевима јасно да су глаголски облици релативно временски употребљени.

III

У сакупљеном материјалу налазимо само један пример допусне реченице, *квалификативног* карактера и то:

Према да је у свакоме паметном почетку више лудих него паметних, али унапредак, од дана до дана, све друштво паметних расте. . . (Пис. 50).

И главна реченица значи радњу која се понавља, и то увек после радње зависне реченице, која се такође понавља.

IV

Сразмерно је доиста велик број примера у којима је допусна реченица *модална*.

1. А модалне допусне реченице у највећем броју случајева по значењу се приближавају погодбеним:

У Каравлашку ви да однесете још толико блага, колико га данас имате, опет ћете бити тек последњи бољар... (Пис. 150). — ...ако би оваки човјек био из далека, да не може на обданицу доћи и посао свој свршити, он је могао код совјетника за бадава бавити се неколико дана, баш и да је коња имао (ИС 66). — ...Срби о том (ако су што и знали) нису смели ни речи поменути... (ИС 171).

На први поглед ово су све погодбене реченице. Али услов који се износи зависном реченицом — није услов за извршење радње, него управо сметња за то, а услов за њено неизвршење. То је, према схватању А. Мусића, однос по супротности, док у условним реченицама имамо узрочни однос. Али све зависне реченице у овим примерима идентичне су са погодбеним по једној својој особини: у свакој од њих субјекатско-предикатска веза износи се само као претпоставка.

2. Сличног су значења и примери са обликом крњег перфекта или потенцијала у споредној реченици:

Макар ти шта цар казао, кад се вратиш не осврћи се док нашој кући не дођеш (П 44). — Та дај ми, Боже, од срца порода, да би и љута змија била (П 46—47). — ...а вишша (*макар и једно ш мање било*) класа (*макар и једно с мање било*) онакова је као што је и њено васпитање (Пис. 34).

ПОГОДБЕНЕ (УСЛОВНЕ) РЕЧЕНИЦЕ

А. Белић с разлогом погодбене реченице сврстава у оне врсте за које сматра да су увек модалне: „...у погодбеној реченици: Ако могу, доћи ћу — однос у протази субјекта и предиката — претпоставља се“.¹

¹ Књижевност и језик у школи II/2, 91.

Према томе, опште модално значење погодбених реченица је модус претпоставке. Али у наведеном Белићевом примеру у зависној реченици *Ако могу* — глаголом *моћи* казује се и могућност вршења радње, те тако она постаје двоструко модална.

У једним примерима споредном реченицом износи се само модус претпоставке:

Ако ти кажем, ја ћу одмах умрети (П 13). — Да си ти мени под коленима као ја теби, ја бих знао шта бих (П 26). — . . . бацићу овај новчић у воду па ако не потоне, онда сам га заслужио, ако ли потоне, нисам га заслужио (П 35). — Ако твој син начини дворе боље од мојих, даћу му девојку (П 45). — Да ја дајем свакоме по чашу, не би тога било (П 69). — Ја сам однио 30 рјечника у Петербург, а да сам их однио 300, прошли би као алва (Пис. 42). — Да смо били заједно, јавио бих вам . . . (Пис. 44). — Да смо један код другога, сила бих вам којешта о Србији имао говорити. . . (Пис. 66). — Ако си син Божиј, реци да камење ово хљебови постану (Мат. IV 3). — Да је каква неправда била или зло дјело, по дужности послушао бих вас (ДА XVIII 14). — Ако ови сад измакоше, и ми остадосмо сами, све ће нас ајдуци побити (ИС 18). — Да се Петар Добрињац примио попечитељства, јамачно би и он долазио у сједнице ове петорице. . . (ИС 100). — Ако ме је он окнежио, нека ме и раскнежи. . . (ИС 174).

У првом примеру износи се претпоставка о извршењу двеју радњи, и то тако што ће се радња споредне реченице извршити пре радње главне, као њен услов. Овде, дакле, не само да је претпостављен услов, него је претпостављена и последица, — и радња споредне реченице и радња главне су модалне. Тако је у свима осталим примерима које овде наводимо, а и у осталим материјалу за погодбене реченице који нам је при руци. У трећем примеру, нпр., слуга није сигуран да је заслужио новчић који је добио од газде, и у то ће се уверити тек ако новчић заплива у води. Перфектом *заслужио сам* казује се, дакле, увереност, сигурност го-

ворникова, као што се презентом (*не*) *йойоне* претпоставља да то може бити. У четвртном примеру, цар говори мајци да је вољан дати кћер њеном сину под условом који поставља, а готово је уверен да се тај услов неће остварити. У петом се опет износи претпоставка да би вина нестало у случају да га говорник свакоме даје по чашицу; итд.

Овде налазимо две ствари које се тичу значења гоподбених реченица: прво, опште њихово значење је модус претпоставке, и друго, и главна реченица увек је модална зато што је њена реализација само условно могућа.

У другим примерима у погодбеној реченици поред претпоставке налазимо и још неко модално значење:

Ако ја још шест мјесеци узморам овдје сједити, зло и наопако! (Пис. 153). — Ми то можемо учинити, ако ћемо прегорети неколике хиљаде људи... (ИС 90). — Ако ту букву можеш ишчупати из земље, онда ћу те пустити да идеш у свијет... (П 3). — Сад ако желиш све ово купити, заповједи да пођем донијети (П 86).

У првом од наведених примера Вук претпоставља да је принуђен да још шест месеци остане у Земуну. Али поред претпоставке имамо и модус неминовности. У другом примеру поред претпоставке имамо модус готовости или жеље, у трећем и четвртном — могућности итд.

Р. Симић

(Наставиће се)

ОКО СУФИКСА *ICA*

Генезу суфикса *ica* објаснио је давно и у суштини тачно Розвадовски (Questiones grammaticae et etymologicae III, RAU XXV 415—419). То је прасловенски суфикс, који је постао, перинтеграцијом, код именице **vľčica* < **vľči* + *ca*, као што показује староиндијско *vrkī*. Јагићеве замерке овоме објашњењу (JA XX 434—5), као што је тачно истакао Фасмер (REW I 234), потпуно су неосноване: а) словенско *ica* нема никакве везе с балтичким *inkē*, а б) именице *lvica*, *vľčica*, *medvėdica* нису никад биле деминутиви или хипокористици, нити имају икакве везе — ни по семантици ни као образовања — с именицама *lvīštь*, *vľčīštь*, *medvėdīštь*. Quandoque et bonus dormitat Homerus.

Ја сам доказивао (Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници 13—15), одлучно и опширно, да је прасловенско **vľči* проширено партикулом *kā*, а не суфиксом *ca*, како то мисли Розвадовски и за њим Дорошевски (Prace Filologiczne XIII 134). Једини аргуменат који Розвадовски наводи у корист свога *ca* представља закон Бодуена де Куртене, по коме се трећа палатализација вршила у зависности од акцента. Белић је, међутим, доказао да вршење или невршење треће палатализације нема с акценатским условима никакве везе (ЈФ II 18—39). Тако аргуменат Розвадовскога, и као аргуменат и као лингвистички факат, сам по себи пада. Али он не пада само због тога. Он пада највише, и нарочито, због тога што суфикса *ca* није било, нити је могло бити, у прасловенском језику; у њему је могао постојати — и по законима палатализације и по законима деривације — само суфикс *ьca*.

Друго: ја сам покушао да докажем (о. с. 17—29) да је суфикс *ica* постао не само код именице **vľčica* него, истовремено и па-

ралелно, и код некадашњих поименичених придева типа **črni*, **žlti* (исп. староиндијско *kr̥ṣnī*, *caranī*). На тај начин објашњавају се, једноставно и лако, два основна значења тога суфикса: моционо и структурално значење његово. Остаје још да се објасни његово треће значење у словенским језицима — деминутивно, где је оно добијено.

По моме мишљењу, и то је основно значење суфикса *ica*. И добијено је код именица *děva* = jeune fille и *děvica* = petite fille. Како стоје те две именице, као образовања, једна према другој?

М е је мисли да је друга изведена од прве, готовим суфиксом *ica* (Études II 347, Slave commun² 362). Његово објашњење, према томе, не даје ништа за разумевање развитка деминутивног значења код суфикса *ica*. Много је боље, по моме мишљењу, облик *děvica* објасни Розвадовски: *děvica* = *děvi* + *ca* (тј. *kā*), као што показује староиндијско *dēvi* = *dea*. Он је само заборавио да дода да је индоевропско **dēvi* могло бити на два начина формално елиминисано у прасловенском језику: додавањем партикуле *kā*, када је давало *děvica*, и заменом наставка *i* наставком *ā*, када је давало *děva*. Тако је било у почетку: *děva* и *děvica* била су само два паралелна образовања. Али језик није стао на томе: *děvica* је, као образовање, доведена у везу с обликом *děva*. Тако је добијен, перинтеграцијом и по новој језичкој интерпретацији, суфикс *ica* с деминутивним значењем, као јединим могућим значењем у даном односу.

Треће: мени се чини — и само због тога пишем овај чланак — да за тројако порекло прасловенског *ica* говоре и акценатске прилике код именица на *ица* у српскохрватском језику. Ево како и колико.

Именице на *ица* немају у српскохрватском језику уједначен и стабилизван акценат: оне могу имати акценат и на основи и на суфиксу. За нас је важан само други случај: кад акценат стоји на суфиксу. Ту налазимо код њих три акценатска типа: тип *йца*, кад акценат стоји на вокалу *и*; тип *ица̑*, кад акценат стоји на крају, а претходни слог је кратак; и тип *йца̑*, кад акценат стоји на крају, а претходни слог је дуг. Сваки од ова три акценатска типа карактеристичан је за по једно од три основна значења суфикса *ица*.

Тако од именица на *ица*:

а) такозвана *feminina mobilia* или именице с *моционом ица* могу имати само акценат на вокалу *и*, немају никад акценат на крају. На пример: *вучица*, *лабудица*, *иријатајелница*, *соколница*, *јараница*, *бањница*, *берачица*, *врашарица*, *врачарица*, *другарица*, *жњешварница*, *играрица*, *јемачица*, *карачица*, *кестенарица*, *кључарица*, *ковачица*, *козарица*, *крчмарица*, *млињарица*, *мобарица*, *овчарица*, *иљарица*, *ивачица*, *илваџица*, *иљешварница*, *погађачица*, *исовачица*, *јударица*, *свињарица*, *скипачица*, *сјавачица*, *чешљарица*, *чуварница*.

Уз ове примере није потребан никакав коментар.

б) Само именице направљене од придевских општих делова или именице са *сифрукиуралним ица* могу имати акценат на крају и претходни слог кратак. На пример: *брзица* (брз), *бујица* (бујан), *живица* (жив), *кривица* (крив) // *кривица*, *раница* (рани), *равница* (раван), *ситиница* (ситан), *целица* (цео) // *целица*, *црница* (црн) = *трешња* // *црница* = *земља*, *рудница* (руд).

Ни уз ове примере није потребан коментар.

с) Само именице направљене од именица истога рода или именице с *деминутивним ица* могу имати акценат на крају и претходни слог дуг. На пример: *башићница* (поред *баштица*), *брадица* (поред *брадица*), *врбица* (поред *врбица*), *вунница* (поред *вунница*), *гомилница* (поред *гомилница*), *крајцарица*, *курвица* (поред *курвица*), *лађица* (поред *лађица*), *љубичица* (поред *љубичица*), *йресличница* = *билка*, *йшеничица* = *трава*, *секирица* (поред *секирица*), *сланиница* (поред *сланиница*), *слушкињица* (поред *слушкињица*), *фуруница* (поред *фуруница*), *цигарница* (поред *цигарица*), *чуиурица* (поред *чутурица*).

Уз ове примере морамо учинити две напомене. Прва: овакве примере, типа *врбица*, налазимо само у Србији и Војводини. Другде на нашој језичкој територији као да их нема. Нема их, нарочито, у архаичном чакавском дијалекту. Зато се поставља питање — колико су они стари: да нису добијени аналогично, према облицима типа *вјештица* и *иољице* код именица мушкога и средњега рода? Ја не бих рекао. Прво, за то нема никаквих лингвистичких доказа: Б е л и ћ, напротив, мисли да су наставници *иц* и *ице* код именица мушкога и средњега рода добијени према наставку *ица* код именица женскога рода (Наука о грађењу речи 131). И друго, можемо показати, без по муке, где је суфикс *ица* у српскохрватском језику могао добити дужину: код именица типа *ladiji*: **ladj* + *ьса* > *ladica*

и даље (према *лађа*) *лађица*. Али не можемо никако доказати а) зашто је тај суфикс, ако је тако добијен, у нашем језику територијално ограничене употребе (није општи српскохрватски суфикс); б) ни како је код њега добијен акценат на крају.

Друга напомена: Р и с т и ћ наводи у своје речнику примере *жандарица*, *кайларика*, *йисарика*. То су пејоративи, који су постали преношењем деминутивног *ица* од именица женскога рода на именице мушкога рода; деминутивног *ица* које је — сасвим природно и по логици развитка деминутивног значења — код именица *жандар*, *кайлар*, *йисар* развило пејоративно значење.

Р. Б.

СИНТАГМЕ С ГЕНИТИВОМ И ПРЕДЛОГОМ С(А)

1. Значење предлога *с* (*са*) уз генитив изразито је аблативно. Њиме се означава потицање, одвајање и удаљавање с горње површине, с ма какве површине, са спољне стране појма, с неког узвишења или било каквог предмета с уочљивом димензијом висине, с предмета издигнутог изнад онога што је означено именом у генитиву:

Скачу *са сѝене* (М. Глишић, Целокупна дела I, 53).

Лака провидна маглица диже се *са земље* у вис (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 52). — Чуо се шушањ лишћа што је падало *са сѝабла* на ледину (Д. Шимуновић, Туђинац, 8). — Наједанпут скину дијете *с кољена* (В. Назор, Под бременом љубави, 11). — Промуца овај и пође *с балкона* (Р. Маринковић, Руке, 53). — Зграби *штитку шубару с главе* (Б. Ђошић, Не тугуј, бронзана стражо, 14). — Скреће *с љушпа* и удара према густој шикари (Исто, 16). — Он стргне *с леђа* карабин (М. Божић, Неиспакани, 248). — Па одједном као *са вајре* трже себи руку (Д. Ђосић, Корени, 43). — Закукуљена мала особа сиђе *с кола* (В. Калоб, Новеле, 7).

2. а) Место одакле што потиче, одакле се што одваја или удаљава не мора свакад бити сам појам означен именом у генитиву, већ је то место често поред и нешто изнад онога што се именује генитивом. У примерима:

Забринула се што јој нема дјетета *с воде* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 87). — А други ће кренути *са Сане* (Исто, 203). — У то је младић приметио *са Зејне* (С. Матавуљ, Цјелокупна дјела I, 39). — Када сте се вратили *с мора* (разг.) и сл.

— предлошко-падежне везе: *с воде, са Сане, са Зеице, с мора* не значе буквално с површине вода означених обликом генитива, већ из местâ која су непосредно поред њих, свакако на било колико већој висини од њих.

У оваквим се случајевима увек говори о некој води: о бунару, извору, потоку, реци, језеру или мору, односно о местима поред којих се те воде налазе, поред којих теку. А место крај воде је (уколико није изнад земље подигнута чесма или какав резервоар), природно, више од саме воде, и то, разуме се, захтева предлог *с(а)* уз облик генитива.

б) Од ових се, наравно, унеколико разликују случајеви као што су: *Са Дунава воде захваишише* (нар. песма). — *Воду са Зеице нико не њије без невоље* (Ј. Ненадовић, Писма о Црногорцима, 86). — *Дјевојчица и сџара Ане морале су са чесме доносити воду на глави* (В. Калџић, Новеле, 35). — *Доносе са и звора воду за њијење, а са бунара за остале њијебе* (разг.) и сл. У неколико се разликују, кажемо, зато што се ту количина воде која се узима стварно одваја од друге количине воде, од њене целине. А не може се рећи да се узима с површине, него употребу предлога *с(а)* уз облик генитива ту условљава нешто слично што и употребу те предлошко-падежне везе у непосредно претходном ставу, јер се претпоставља ношење воде с места које је поред објекта чије име стоји у генитиву, наравно пошто се она претходнохвати из тога објекта.

в) И уопште употреба предлога *с(а)* с генитивом најпре претпоставља виши ниво, уздигнутост места с којег кретање потиче — врло често тако да се кретање врши с вишег места према нижем, с неког узвишења, с какве висоравни, рецимо, према нижим пределима:

Не идеш ли *са њоља Косова* (у народној песми пита царица Милица слугу Милутина када је овај дошао с Косова у Крушевац, који од Косова има неколике стотине метара нижу надморску висину). — *Потјерасмо их с њиџомог Соколова* (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 153). — *Одскочи му оно дете с леђа* (М. Глишић, Целокупна дела I, 88). — *Падају печене шеве с неба* (Исто, 94). — *Водио је десетак сељака са свога краја* (Исто, 128). — *Сиђе са Сейихова* (И. Андрић, Приповетке, 102).

г) Али ако се генитивом означава име места које се налази на неком узвишењу, на висоравни, или мало већој заравни, на каквој равни већег пространства, релативно веће ширине, или на каквој води, односно непосредно уз њу, на њеној обали и са њеним именом, онда се почетак кретања од тих места и према вишим пределима означава опет генитивом с предлогом *с(а)*. Говори се (и пише) обично: *Пошли су с Ријеке на Велебит, с Косова на Шару, с Цети и ња на Ловћен*. А тако и: *Прва кола с Новог Београда према Зеленом венцу долазе у 4 часа изгубира*, без обзира на то што је Зелени венац уздигнутији од Новог Београда, а Велебит, Шара и Ловћен су за по 1000 до 2000 метара виши од Ријеке (наше велике поморске луке на горњем Јадрану), Косова и Цетиња.

Од колико пресудног су значаја за употребу предлога *с(а)*, (а не предлога *из*) с генитивом у овим случајевима релативно пространство, односно релативна ширина простора и истоименост назива воденог објекта и места на његовој обали, видеће се из овога што ћемо изложити. Прво, наредо са: *с Новог Београда*, каже се *из Земуна* (*У своју школу свакога дана пре седам часова стигне с Новог Београда*, али: *У своју школу. . . стигне из Земунa* — и поред тога што је Нови Београд поред Земуна, и није ни на каквом узвишењу, колико ни Земун, а свакако зато што је он на једном релативно широком простору, и што је кад се почео подизати био врло мали према пространству на коме је планиран и на коме се диже Нови Београд. Даље, једна од релативно широких улица у Београду зове се *Булевар револуције*, и сасвим се правилно говори *С Булевара револуције до Железничке станице стигне се за 10 минути*. Тај се садашњи булевар до пре 20 година звао *Александрова улица*, и говорило се, такође је разумљиво зашто — *Из Александрове улице до Железничке станице стигне се према за 10 минути*. Значи да булевар уопште, као посебне врсте улица веће ширине, захтева у оваквим случајевима, тј. у синтагмама с глаголима који означавају кретање у функцији одређивања почетка места тога кретања — употребу генитива с предлогом *с(а)*; уз облик генитива именице *улица*, међутим, као речи која означава простор исте врсте, али без веће ширине, употребљава се предлог *из*.

У корелацији с овим стоје предлози *на* (према предлогу *са*) и *у* (према предлогу *из*) с облицима акузатива, уз глаголе кретања кад означавају где се то кретање завршава, и локатива — уз глаголе мировања.

И то не само у овоме случају него и уопште. Зато смо ми сматрали да је потребно дати објашњење откуда каткад долази до ремећења ове корелације. Ми смо на њу наишли у једном дневном листу, где смо у размаку од неколико редова нашли реченице: *У Цетињу и њу се сазнало да је устјанак ошћочео и Неколико другова умакло је с Цетињу и ња*¹. До употребе предлога *у* у првој од ових реченица довело је аднос правилно створено осећање да му је и место ту, зато што се Цетиње налази у маломе крашком Цетињском пољу, окружено брдима са свих страна. А у другој реченици је за означавање почетка кретања уз генитив именице Цетиње употребљен предлог *с* према спонтаном тачном познавању давно утврђене ове предлошко-падежне везе, очуване још из времена када је Цетињским пољем текла понорница *Цетиња*, којој корито још није сасвим затрпано, и по којој је Цетиње и добило своје име. До сличног ремећења у језичком осећању долази и у другим сличним случајевима — нешто ређе у случају с употребом одговарајућих предлога уз облике назива места Ријеке Црнојевића, уз чији облик генитива ће се врло ретко, истина, употребити предлог *из* (а скоро искључиво се употребљава предлог *са*), зато што ријека на којој је подигнуто ово местанце још увек постоји, и, мада зајажена водом Скадарског језера, оставља утисак једног његовог крака — а чешће уз облике назива Ријеке, великог пристаништа на горњем Јадрану, зато што је ријеке Речине, на којој је она подигнута, нестало тако рећи. А положај овога града на морској обали испод брдâ која га са свих осим са морске стране окружују — води губљењу осећања за употребу одредбе какву захтева положај на коме је Ријека постала, па се поред *полазак с Ријеке тачно у 7 часова* све чешће чује и *полазак из Ријеке тачно у 7 часова*. Ово последње нарочито када је реч о бродовима — свакако зато што се мисли на полазак — из Ријечке луке.

д) И свако (привремено или стално) одвајање од дужности, од посла, од забаве или било чега сличног, такође се означава предло-

¹ В. Наш језик, књ. III, н. с. 333—335.

гом *с(а)* и генитивом имена појма од кога се одвајање врши. Код Даничића, поред осталих, за ово имамо наведене примере: *Докле се он с војске врати, Кад се враћи са свадбе, Кад до вече дођеш с њосла*¹. А овамо иду и примери: *са забаве, са игранке, са сјудија, с везбе, с њуша*, какве смо и код новијих писаца забележили:

Кад се *са сјудија* вратио више се покрету није враћао (Д. Лагчевић, Положај радничке класе, 418). — Довикну отац који се већ бијаше вратио *с рада* (С. Ђоровић, Цјелокупна дјела I, 308). — Неки посланици отишли су *са скуйшиине* и без оставке (С. Јовановић, Влада Милана Обреновића, 376). — Дотрчаше им у сусрет сељани што се већ бијаху вратили *с рада* (В. Назор, Под бременом љубави, 26). Као да се *с њрке* враћа (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 318). — Враћали су се *са издржане казне* из рудника (М. Лалић, Хајка, 28). — При повратку *с једног од својих њушовања* наиђе (Исто, 7). — Враћајући се ноћу *с њокладних њлесова* осветљавали су себи пут (Р. Маринковић, Руке, 22). — Он се вратио *с њуша* (Д. Ђосић, Корени, 23). — Био је скинут *с дужности* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иљфа и Петрова, 170). — Пастири *са њаше* не враћају стада (Н. Полић, Јучерашњи град, 75). —

3. И кад год ма шта што се на чему налази, или се на чему држи, пребацује на друго што, или се уопште помера одатле, уз генитив имена појма с којег се померање врши употребљава се предлог *с(а)*. И сасвим је разумљива ова предлошко-генитивна веза у примерима као што су: *Превела је један роман с енглеског језика*. — *Сметнуо је с ума*. — *Перачице и вишино коло нису му никако шили с њамеџи* (Д. Шимуновић, Туђинац 40). Овамо долазе и случајеви какав имамо у примеру: *Сјаде с ногу*, где немамо никаквог одвајања ни конкретног померања уопште, колико што га нема ни у два непосредно претходна примера, али ту имамо промену стања с бољег на горе, и то условљава употребу генитивне конструкције с предлогом *с(а)*.

Последњи се примери функцијом својом разликују од свих претходних, јер је генитив с предлогом *с(а)* у њима типична до-

¹ Ђ. Даничић, Србска синтакса, Београд 1858, стр. 299.

пуна, док у свима претходним овај облик има функцију одредбе глагола којим се означава потицање, односно одвајање. А прилошка компонента значења (*с висине, одозго* и сл.) у самом предлогу и овде је доста изразига.

4. Одвајање и потицање од неког појма имамо у примерима типа:

Угледа поворку *са храсинове гране* (В. Назор, Под бременом љубави, 22). — Дознали смо *с њоуздане сџране* (Р. Домановић, Целокупна дела II, 98). — Ред је да се *са збора* поздрави влада и мудри државник (Исто, 130). — Понуде су падале сад *с једне сад с друге сџране* (Р. Маринковић, Руке, 30). — *Са своје висине* угледао је сунце под хоризонтом (Исто, 17). — Све се то види *са ѝрозора* фра-Петрове ћелије (И. Андрић, Лица, 5). — Опет уђе у конобу и *с враиша* погледа све (В. Калеб, Новеле, 84). — *С ѝога месџа* видела се цела ширина (Б. Ћосић, Два царства, 17). — Свима се сунце *са исџока* рађа (П. Кочић, Целокупна дјела, 203),

у којима од генитивом (с предлогом *са*) означеног појма, по реду којим се о њима у наведеним реченицама говори — потичу: угледавање (поворке), сазнање, поздрав (вледи), понуде, добивање благослова итд.

5. а) И место процеса збивања које се означава управним глаголом врло често се одређује генитивом с предлогом *с(а)* и у случајевима као што су: *Грмну један нови глас са сџо њних враиша* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 150). — *Викну неко са дна ходника* (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 270.) — *Са зла ѝних њива живље се орила ѝјесма жейелачка* (С. Ћоровић, Целокупна дјела I, 244). — *Са сувих камења ра ѝочињу се ѝлавџи љубичице* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 115). — *Мирко с враиша лане* (В. Калеб, Новеле, 21). — *Још мало су се чули акорди са гиџара* (Р. Маринковић, Руке, 51). — *А Цејелин је зуђао с говорнице* (Б. Ћосић, Не тугуј, бронзана страђа, 26). Баш зато што у облику генитива овде имамо име места на коме се дешава, односно врши оно што се казује управним глаголом, — уместо те аблативне предлошко-падежне везе — могла би се употребити и предлошко-локативна веза (*на* + облик локатива) за означавање онога што се врши или збива на одређеном месту. Али то ипак у овим случајевима нису и не могу бити се-

мантичко-синтаксички синоними, јер се обликом с првом везом, који је овде употребљен, означава не само место збивања него и кретање, најчешће аудитивног и визуелног надражаја, с места означеног генитивом према чулима која их примају.

б) У неким, управо у одређеним случајевима, углавном с употребом предлошко-генитивне везе од именице *сѝрана*, потицање и кретања од појма с именом у генитиву у толикој мери је бледо да је сасвим свеједно да ли ће се за одређивање места радње, употребити ова или предлошко-именичка веза локатива с предлогом *на*. И доиста би у примерима: *Ради са свију сѝрана да му се власѝ укине* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 115). — *Неко време Рисѝић је ѝровео с оне сѝране Саве* (С. Јовановић, Влада Милана Обреновића, 13). — *С ове сѝране ѝоља ѝроѝезало се дуго грмље* (Д. Шимуновић, Туђинац, 36). — *Наједном с десне сѝране ѝуѝа људски сѝан* (В. Калеб, Новеле, 70). — *С десне сѝране ѝодвучена ѝод ѝојас дуванкеса* (И. Андрић, Приповетке, 68). — *С једне сѝране сѝоји Бајов друг* (М. Лалић, Хајка, 96). — *Можда су баш у шумама с оне сѝране Караѝалиха* (Исто, 19). — *С десне сѝране је било зрно* (М. Божић, Неиспакани, 44) и сл. — локатив с предлогом *на*, био би сасвим на своме месту (исп.: *Ради на свим сѝранама да му се власѝ укине*, *Неко време Рисѝић је ѝровео на оној сѝрани Саве* итд.). Ипак се предлог *с(а)* и с генитивом именице *сѝрана*, као и с генитивом осталих именица, употребљава и за означавање потицања, кретања од појма с именом у генитиву, као у примеру: *Дознали смо с ѝоуз дане сѝране* (Р. Домановић, Целокупна дела I, 92), којим се казује да је оно што се означава управним глаголом, у вези с којим је једино и могуће одредити значење зависног члана синтагме, — долази однекуда. А такво се значење његово, уосталом, доста често среће у савременом српскохрватском језику.

б. а) Као што се генитивом с предлогом *с(а)* одређује место почетка кретања и место радње или стања уопште, тако се исто у неким случајевима овим обликом обележава и време вршења радње, одн. време стања или каквог збивања:

С ѝочейшка чу како му срце бије (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 168). — Наравно да је Јанку с *ѝочейшка* било нелагодно (Исто, 207). — *С јесени премести се Мирков батаљон у Загреб* (В. Новак, Подгорске приповијести, 19). — Нај-

значајнија је пјесничка личност хрватске књижевности *с њочейка* 16. вијека (А. Барац, Југославенска књижевност, 34). — Рујна свјетлост проби се кроз тај лом заслијепивши ми чула *с њвог маха* (М. Комбол, превод Дантеова Пакла, 26). — *С њролећа* се обављају тешки пољски радови, а *с јесени* се убирају плодови (дневна штампа). — Он *с вечери* често долази к нама (разг.)

б) Пада у очи да се у генитиву ових временских одредаба употребљавају углавном имена појединих временских јединица или временских одсека. У генитиву уз који иде предлог *с(а)* та имена употребљавају се и као први део израза којих је други део акузатив истих имена с предлогом *на* као у случајевима:

Таворим овако *с дана на дан* (С. Ђоровић, Цјелокупна дјела I, 171). — Скакали смо *с ноћи на ноћ* преко баштина (И. Козарчанин, Ђука Беловић, 39). — *А с часа на час*, кад више повуче чује се сркање (Д. Максимовић, Како они живе, 6). — *С времена на вријеме* очи окрену на ону страну (Р. Маринковић, Руке, 15). — *С времена на вријеме* убацује у народне таласе отрова (М. Лакић, Хајка, 29). — И путник пјешак промакне *с времена на вријеме* као нестварно биће (В. Калѐб, Новеле, 6). — *С часа на час* шибѝ њезина врата успутним дрвећем (Б. Ђопић, Не тугуј бронзана стражо, 50).

Али ови изрази, који су као целина одредбе својих управних глагола, и поред тога што у себи садрже имена временских јединица (времена, дана, ноћи, часа итд.), ипак своје управне глаголе не одређују по времену већ по начину, казујући како често се врши оно што се означава управним глаголом: *с дана на дан* значи: сваки дан, свакодневно; *с ноћи на ноћ* — сваке ноћи, сваконоћно или и само ноћу; *с времена на вријеме* — повремено, а *с часа на час* — једанпут на час или сваки час, стално.

в) Одредбе начина на који се врши оно што се казује управним глаголом, такође су и изрази типа: *с краја на крај*, *с ноге на ногу*, *с колена на колена* и сл. (*Обађи Млејке с краја на крај* — С. М. Љубиша, Приповијести, 10; *Ошѝ од нервозе скакуће с ноге на ногу* — Р. Маринковић, Руке, 15; *Ошѝ намењује чесницу*

како је од свога оца научио, а деда од свога — с колена на колена — Б. Чиплић, Дивље јаго, 77), који се од непосредно претходних разликују значењем именице у генитиву; именице у првим значе временску јединицу или какав временски размак, а у овим другим — штогод друго.

г) У вези с овим изразима, и једним и другим, згодно је нагласити да и њихово значење, као и значење других одредаба уосталом, зависи од значења управне речи с којом чине синтагматску целину. Израз *с ноге на ногу*, који смо малопре дали у једном примеру, где значи: Скакуће прво на једну, затим на другу ногу, — у реченици: *Бацао је с ноге на ногу* (И. Великановић, Отмица, 10) значи: ударао је прво једном, а затим другом ногом.

д) Никако нису изрази, већ свака од двеју по облику истих предлошко-падежних веза употребљених повезано међу собом — има своје посебно значење у случајевима као што је: *Преносе брестулке с једнога краја на други* (нар. приповетка). — *Далеко је с мора на Дунаво* ((Хрв. народне пјесме 10. 177). — *Лијетали су са забаве на забаву* (Н. Симић, Браћа и кумири, 14), где веза с генитивом и предлогом *с(а)* има своје право (а не никакво пренесено) значење одвајања и кретања чега од појма сименом у генитиву к ономе што је означено именом у акузативу уз који стоји предлог *на*.

7. Функцију одређивања начина вршења радње и степена особине које се казују глаголом, односно придевом у предикату врше и генитиви с предлогом *с(а)* какве имамо у примерима:

Храни мајка два сина нејака све *с њрслице* и *деснице* руке (нар. песма). — Па ћемо *с ове сйоје* у цркву да нас поп привјенча (С. М. Љубиша, Приповијести, 67). — Цацero говори *с висине* о лирици (А. Г. Матош, Наши људи, 311). — Праштам ти, дете моје, *са свега срца* (Јб. Недић, превод Голдсмитова Векфилдског свештеника, 110). — Није ми *с руке*, каже (И. Андрић, Приповетке, 355). — Једњак је *с њрсиа* широка цев еластичних зидова (Батут, Књига о здрављу, 25). — Пробудим се, а сунце одскочило *с койља* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 33.) — Она вршца за везивање дебела је *с њрсиа* (И. Секулић, Хронике, 32) — у којима означене предлошко-генитивне везе по реду значе: *њредући*, *срдачно*, *њодесно*, *као да је мерен* о *њрсиу*, *колико је койље дуго* (према ономе што изгледа наравно).

8. Као место, време и начин, генитивом с предлогом с(а) одређује се и узрок радње, стања и расположења, који се означавају управним глаголом:

Није мени *са снијега* зима већ је мени *с моје мајке* зима (нар. песма). — *Дејлић с језика* гине (нар. пословица Ноћ вам дође *са Вука једнога*, / Бели данак, браћо, *са другог* (Б. Радичевић, Песме 1924, 104). — Па што си ме презро? *Са истине моје!* (Змај, Певанија I, 419). — Увиђам и згражам се *са ојакосици људске* (А. Шенов, Сабране приповијести III, 358). — И сав је блажен *с његова доласка* (Ф. Марковић, Из младих дана, 103). — *С невере њвоје* Бошко погибе (Ђ. Јакшић, Дела II, 249). — *И са њакве мисли* што лагано прође). Она покри очи и јецати стаде (В. Илић, Песме, II, 139). — У раном добу када *с чежња њајних* трепери душа с њом сам се срео (А. Шантић, Песме I, 7). — Нећемо више дуго пиштати *са зулума његовог* (А. Г. Матош, Уморне приче, 73). — Далеко по свијету слови [им] име *са дубоке латинске ученосици* (В. Јагић, Изабрани краћи списи, 40). — Трпим султана *с невоље* јер се бојим горега зла (С. М. Љубиша, Приповијести, 250). — *Са њвоје среће* бићу срећан и ја (В. Рајић, Песме). — Он је *са својих каламбура* постао легендарна личност у нашој књижевности (Љ. Недић, Целокупна дела II, 107). — *С друге жеље* што је мори / она хоће лепшег чара (М. Митровић, Песме 42). — Не чине *с јада* већ *с ужистица* сласти (С. Крањчевић, Бугаркиње, 24). — Ах, крепки пркос, где је сада. . . , *с незане болке* када се страда (М. Ракић, Песме, 79). — Јецамо у јастук *с немоћна бијеса* (И. Андрић, Ех ропто, 91). — Дође до потока који је набујао *с јесенске кише* (Ј. Лесковар, Приповијести, 2). — А твоја душа *с миља* уздрхтава (М. Беговић, Изабране пјесме, 28). — *Са јада голема* крвца јој стине (С. Крањчевић, Бугаркиња, 53). — Кад нас видје уједе се *с јада* (М. Комбол, превод Дантеова Пакла, 91).

Указивано је да су у језику Вука Караџића стања и расположења означена управним глаголом, а проузрокована појмом у генитиву уз који стоји предлог с(а), обично неповољна¹. Да су она

¹ *Падезжна синонимика у језику Вука Караџића*. Наш језик кв. XIV н. с. Београд 1964., стр. 99.

и уопште чешће таква — може се закључити и из овде наведених и многих других примера с којима се у српскохрватском језику срећемо до наших дана.

б) Али наведени примери, међу којима их има и с глаголима и придевима који означавају ведрa расположења, повољна стања и пријатна осећања, говоре нам да се имена појмова који их проузрокују такође употребљавају у генитиву с предлогом *с(а)*. А поготову су имена појмова на основу којих се неке приписују особине које се означавају придевима и придевским изразима: *славан, њознаић, чувен, занимљив, симџаићичан, на гласу* и сл. врло обична у генитиву с предлогом *с(а)*:

Чувени сте по свету нашему, / *Са вере ваше и јунаштва* вам (Л. Костић, Дрaме 11). — Био је чувен *са своје галантностии* у друштву (В. Петровић, Варљиво пролеће, 133). — Познат (је) читаву шехеру *са свога необичног богаштва* (Св. Ђоровић, Цјелокупна дјела IV, 363). — Самостан је Спасовачки био на гласу *са својих стиада* оваца (М. Некајев, Вуци, 203). — Фиренчани су били на гласу *са своје љубазностии* (М. Богдановић, превод Шекспирова Отела, 81). — Као младић био је познат *са своје готово женске лејош* (И. Андрић, Приповетке 1954, 216). — Био је надалеко чувен *сл своје вјештин*е у лијечењу лудака (Б. Ђопић, Дјечак прати змаја, 134).

Уз напомену да управна реч у оваквим случајевима може означавати и негативну особину, како нам то сведочи пример: *Камене су им алаиљике несавршене како са грубе обраде шако и њо сиромаштву облика* (Ј. Жујовић, Камено доба, 69), — овде је потребно истаћи да је појам у генитиву, мада и узрок онога што се износи предикатом као управним делом синтагме, ипак више нешто на основу чега, према чему, по чему се субјекат квалификује дотичним предикатом. Потврду томе налазимо и у сад наведеном примеру где имамо два појма у потпуно истом односу према квалификацији садржаној у управном делу синтагме, од којих је први у облику генитива с предлогом *с(а)*, а други у облику локатива с предлогом *њо*. Исто нам говоре и примери: *Ово је вишез славан њо крви, с богаштва виђен, ал' и њо делу* (М. Митровић, Песме 68) и *Марјан је волео мале, неугодне њо својој сњо љашњоси и, али чувеме са вина и мезелука кафанице*

ио њериџерији (С. Сремац, Приповетке II, 119). А очевидно у свим примерима из овога става место генитива с предлогом *c(a)* могли бисмо употребити локатив с предлогом *ио*, а да се они при томе синтаксичком вредношћу, па ни семантички, ниуколико не измене. Али да стилски то нису синоними, доказ нам је чињеница што је употреба с генитивом и предлогом *c(a)* више везана за песнички језик и што се у оваквим случајевима та предлошко-генитивна веза у свакодневном језику, па и у језику прозних писаца, осећа унеколико архаичном — уколико се на њу наиђе.

9. а) А тешко је говорити о потпуној стилској синонимности генитива с предлогом *c(a)* и с другим предлошко-генитивним везама узрочног значења. Овде мислимо на напоредну употребу овога и предлога: *од*, *из* и *због* с генитивом. За песнички језик предлог *c(a)*, уосталом, има преимућство над свим другим предлозима који иду с генитивом и по томе што, због могућности употребе у облику који за један слог смањује сваку метричку целину, боље може испунити ритамске захтеве језика. А не треба губити из вида да језик, и ван стихова, има своју ритмичност. Осим тога, између сад наведених предлога и предлога *c(a)* у крајњој консеквенци постоји и семантичка разлика. И та се разлика чува у многим случајевима. Она се заснива на посебним основним значењима сваког од тих предлога. Али, како они, као и сви други предлози, значење добивају тек у синтагматским целинама где се употребљавају, а у овим целинама има и других елемената који одређују значење, — међу самим тим предлошко-падежним везама често нестаје сваке разлике у значењу, и оне тек тако постају потпуним синонимима, о којима је раније било говора. Посебно о синонимности предлога *c(a)* уз генитив с предлозима *због*, *од* и *из* уз облик истог тога падежа, треба рећи да је она најчешћа с предлогом *због*. Тако би у првим примерима из т. 8. место *c(a)* предлог *због* био сасвим на своме месту. Могло би се, штавише, рећи да би у свакодневном говорном језику данас у тим примерима обичнији био овај други предлог. Предлог *c(a)* уз генитив је, како нам и примери из првог става тачке 8. говоре, више особина песничког језика, док је у језику најновијих прозних писаца мање обичан. У даљим примерима истог става (од првог Крањчевићева стиха према крају), место предлога *c(a)* пре би се могао употребити предлог *од*, на основу чега се може извести закључак да предлог

c(a) има синонимску вредности са овим другим предлогом, наравно у примерима где је потребно представити да од појма с именом у генитиву нешто (неко стање, расположење или особина) спонтано долази, односно одлази као од узрока (исп. поред тамо наведених и примере: *Уверио сам се да је једн од њих с ње љубави сѣрадала и умрла* — М. Цар, превод Госп ђе с камелијама А. Диме, 262; *Буди одвећ љужна са сој с њвених јада* — Ј. Дучић, Сабрана дела I, 34; *Такав њон могао је доћи са њем ѡера мен ѡа* Вукова — Ј. Продановић, Наши и страни, 42; *Са обес ѡи Ла зареве мораде у гору оѡићи* — Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 314), или пак хоће да се истакне да је узрок сметња ономе што се каже предикатом као управним делом синтагме (*А са оне боре на челу не може човек ни знаѡи како му је* — Л. Лазаревић, Приповетке I, 126). Очеvidно би данас у свакодневном језику нешто обичније звучала прва од овде наведених реченица у облику с предлогом *од* уколико управо ритамски захтеви за наизменичношћу истоветних облика, када ови нису у напоредном односу, не намеће облик предлошко-генитивне ђезе коју је употребио писац. А уколико и нема тако уочљивог услова за давање преимућства баш предлогу *c(a)*, у следећим и њима сличним примерима, он може бити у неком другом моменту, у захтеву да се отклони асонанца — у последњој од малопре наведених реченица посебно. Све ово наравно говори да је језик танана и осетљива материја и да није свакад лако тачно утврдити стилски нијансе између семантички сродних или и истоветних језичких знака и језичких јединица.

б) Осим у случају с облицима генитива именица *разлог* и *узрок*, које каткад налазимо у истој одредбеној служби једне исте реченице, као у примерима: *Да ли с ѡга или из друга каква узрока ѡек Голдсмиѡ се враѡи од владике* (Јб. Недић, превод Векфилдског свештеника од Голдсмита); *Рекао сам да нам је књижевност ѡѡребна из више узрока, али ѡглавиѡ са њене поетске, идеалне природе* (Б. Поповић, Огледи из књижевности и уметности, 237) — предлози *са* и *из* не употребљавају се више напореда, јер су посебна значења њихова међусобно супротна. Специјално значење предлога *из* је, како је већ познато, обележавање потицања из унутрашњости чега, и он претпоставља везаност за какву унутрашњост дотичног појма. Због тога би, по

данашњем нашем осећању у примерима: *Прекрсџимо се сва четири више са сѣраха него ли с љобожности и Он је њо највише с љизме радио* (од којих је први забележен у *Причањима Вука Дојчевића* Бокелја Ст. М. Љубише стр. 89, а дурги у збирци *С личке груди*, стр. 14 Личанина Б. Будисављевића) више био на месту предлог *из*, зато свакако што су *сѣрах*, *љобожности*, *љизма* и сл. особине човекове душе, тј. његова унутарњег живота, и уколико је извор каквој побуди у њима, та побуда иде, дакле, из унутрашњости. Остали урочни предлози не претпостављају такво што, већ се слажу с аблативним обликом имена појма који се узима као целина с које, од које или због које потиче вршење или извршење, односно квалификација онога што се казује предикатом као управним чланом синтагме, у којој је предлошко-генитивна узрочна веза њен зависни члан. У вези с овим је потребно истаћи да смо у богатој грађи из језика хрватских и српских писаца коју смо имали при руци нашли само два наведена примера за овакву употребу предлога *с(а)*. А то значи да су они врло ретки.

10) Ако је у некој, било којој од показаних нијанси значења у својој одредбеној служби, облик генитива с предлогом *с(а)* далеко од одредбених, а ближе самосталним речим, тј. именицама, или ако пак у дотичној реченици и сасвим недостаје глаголске или придевске речи уопште, — овај се облик везује за именицу и остаје њеном одредбом, врши, тј. функцију атрибута те именице или именског члана њеног предиката.

Висока и витка ваза пуна бистре воде *са извора* (Д. Шимуновић, Туђинац, 42). — Тежаци моји *с горњих крајева* зауставили су се пред Црном кућом (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 336). — Доврши последњи телеграм *с бојног љоља* (Исто 287). — Око осме уре *с јуџира* настало је комешање (Ј. Е. Томић, Мелита, 323). — То ти је такав начин *с Олимпије* богова вјечних (Маретић-Ившић, превод Хомера, 296). — Међу њима и неки мудрац *са истока* (Стј. Крањчевић, превод Златног телета Иљфа и Петрова, 162). — Завијао се у-густе димове *са цигаретиња* (Р. Маринковић, Руке 24). — Он је доктор права *са Загребачког универзитџетиња* (М. Лалић, Хајка, 24).

У овим примерима: *вода са извора* је исто што и *изворска вода*; *тежаци с горњих крајева* што

горњокрајски *шежаци*; *шелеграм* с бојног *йоља* што *раш*ни *шелеграм*, а *осма ура* с *јуш*ра што и *јуш*арња *ура* итд. После овога је сасвим јасна атрибутска функција тога облика у синтагмама: *Реља Кнежевић са Змијања* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 318), *солдаџи* с *Кадине воде* (Исто, 205,) *са Кладуше Мујо*, *јаша са Загорја*, *вода са Звечана* (нар. песма) и сл. Условљеност тога облика у овим везама сасвим је ра умљива после онога што смо већ рекли у т. 2. б) овога чланка. Значење предлога *с* у његовој вези с обликом генитива ту је, дакле, сасвим јасно.

А условљеност употребе генитива с предлогом *с(а)* у примерима типа: . . . *новом мелодијом иренесеном бог зна ошкуда са иреко Сушле* (А. Ковачић, Дјела III, 14), који су очигледно ретки у српскохрватском језику, ипак се може објаснити његовим довођењем у везу с примерима које смо дали и објаснили у тачки 5. б).

М. Стивановић

НАСЛОВИ — ПОСЕБНА КАТЕГОРИЈА ПИСАНЕ РЕЧИ

1

Као што се приликом проучавања књижевног језика може проучавати стил тзв. лепе књижевности, новинарски, административни стил и др., тако исто би се могла издвојити још једна сасвим посебна област, и то стил наслова (са поднасловима и „наднасловима“), натписа, исписаних назива на предметима, дакле стил разних суперскрипција и инскрипција уопште. Наслови се стављају над романима, приповеткама, чланцима, песмама, над различитим кратким белешкама, новинским рекламама итд.; они се појављују као заглавља књига, зборника, новина, службених и других публикација од сваке руке. Стилом који је донекле сличан стилу наслова дају се и неке формулације у текстовима, нпр. дефиниције у речницима, краће енциклопедијске информације, спискови, подаци у позоришним програмима, лекарске анамнезе и сл. Насловом се може звати, додуше условно, с обзиром на сродност лингвистичке проблематике, и назив рубрике или колоне у неком каталогу, инвентару, графикону; у најширем смислу то је и назив слике (као њено тумачење), податак на згради (рецимо о томе чија је то задужбина), име фирме, трговачког артикла, назив животињског или биљног примерка у зоолошком одн. ботаничком врту, свако клишетирано обавештење на месту о којем се оно даје (реч „Дописница“ на дописници, „Исплата“ над шалтером) итд.

Смисао оваквих наслова — називајмо даље тако све ове појаве — јесте етикетирање. Етикетом би се, истина, могло сматрати и свако име (човека, овце, града, брода, звезде), дакле сваки ономастик. И један и други тип етикете припадаје се индивидуалним

предметима (у најширем смислу те речи), а не родовима, генусима. Поклапање је још и у томе што код оба типа могу предмети означени њима бити одиста јединствени („Рат и мир“ — увек се подразумева наслов Толстојевог романа, са истоветним текстом макар и у милионима примерака; Мадагаскар — одређено острво), или се етикета може односити, из разних разлога али не због „генеричке“ природе коју она нема, и на више истородних предмета (многе књиге, различито написане, носе наслов „Аритметика за трећи разред“; многе псе називају „Жућко“).

Међутим, између тога двога, између наслова и имена, постоји и битна разлика. Она је, прво, у томе што наслови информишу, док су ономастици условни и стога неинформативни, неснабдевени могућношћу да о својем предмету ма колико обавесте, сем да се он тако зове¹. У том смислу наслови иду заједно с апелативима, са речима општег значења, као што су „столица“, „сијалица“, јер су и ови информативни. Али наслови информишу на сасвим друкчији начин него апелативи, и уопште функционишу у језику друкчије него и апелативи и ономастици, тако да то можда и јесте разлог што се о њима врло мало говори у науци о језику. Наиме: ономастици и апелативи у језичком саобраћају служе да евоцирају оно на шта се односе. Њихови одговарајући предмети могу бити или присутни или одсутни, а речи омогућују да се у вези с њима врше и саопштавају разноврсне мисаоне операције. Наслови тек у другом плану, у једном каснијем процесу, могу да имају и ту улогу. Примарно је то да наслов и његов предмет стоје заједно, као нека врста — да се изразимо сасвим слободно — „таутологије“, утолико не сасвим таутологичне што се врло често о предмету не можемо тренутно обавестити због неспособности својих чула или недовољног предзнања, па нам наслов суфлира његову садржину, имајући не ретко и тај задатак да просто привуче пажњу на њега. Док апелативу „столица“ или имену „Марија“ није намена да тумаче да је нешто столица или да је неко Марија, дотле су наслови тумачи у најчистијем смислу. Пошто чујемо или прочитамо ономастик одн. апелатив, ми смо у

¹ И пас Жућко може у старости посивети, побелети, али се због тога неће назвати друкчије. Тихи океан није тих. Совјетски лингвисти истичу с правом да је Новгород данас један од најстаријих градова у земљи. Дакле, мотивисаност која може постојати у ономастику није по природи информатор и сме да служи само као етимолошки ослонац.

могућности да представу о одговарајућем предмету тако рећи депласирамо из резерве својих ранијих знања, ради даље употребе; пошто чујемо или прочитамо наслов, ми представу о одговарајућем предмету, обрнуто, тек пласирамо у резерве својих знања.

Кратко и, разуме се, упрошћено речено: ономастици и наслови су имена индивидуалних предмета, док апелативи то нису; наслови и апелативи су информативни, сваки на свој начин, док ономастици нису; најзад, ономастици и апелативи представљају у начелу евокативна средства, а наслови експликативна.

2

Довде је био покушај да се природа наслова издиференцира у односу на друге, њима сличне језичке појаве. Али са подробнијим разматрањем наслова наилази се и на диференцирање у оквиру њих самих.

Наслови се могу поделити у две врсте. Једни информишу о реалном, физичком предмету, било тако што саопштавају назив генуса, за шта се позајмљују апелативи, било тако што објашњавају везу предмета са нечим индивидуалним, за шта се узимају у помоћ ономастици. Нпр.: „Спајалице“ (на кутији); „Сала за седнице“; „Писма аустралијских урођеника“ (испод примерака таквих писама у витрини музеја) — „Лајка“ (испод фотографије првог свемирског путника); „Париз“ (на разгледници). Други су они наслови који извештавају о нешто скривенијој или нематеријалној страни предмета, о садржају, значају, примени, опасности у вези с њим и сл.: „Улаз забрањен“; „3 пута дневно“ (на леку); „Пројектовао NN“ (на новоградњи); „Писма аустралијских урођеника“ (на издатој збирци таквих писама). Природно је да се информације прве врсте, пошто су то називи предмета, дају у облику именичких номинатива, при чему се око њих, разумљиво, могу развијати и синтагме, као што је случај у натпису „Сала за седнице“. Ако би се покушао направити осврт на историју ове врсте писменог израза, вероватно би се утврдило да се овде готово ништа није мењало ни кроз векове ни кроз народе, јер то ни потребе ни могућности нису налагале. Сасвим је друкчији случај наслова из наше друге категорије, а специјално наслова над написима, о чему даље и треба да буде реч.

Напоредо са развојем писмености уопште, лепе књижевности и публицистике, развијали су се и одумирали разнолики обичаји при компоновању наслова у њима. Ови се наслови по самој природи ствари односе на садржај предмета а не на његово материјално присуство, дакле на разне идеје у којима аутор учествује као обичан бележилац, као коментатор или као творац. Стога се они могу стилизовати врло различито: именички или неименички, синтагматски или реченички, уз нека уобичајена или за дату прилику нађена скраћивања, уз измену реда речи итд. Понекад су они, нарочито у савременој епоси, срочени тако да минимално наговештавају садржај: било што им је циљ да заинтересују, заголицају, привуку, било што израђенији укуси данашњег читаоца траже и у наслову метафору, алузију, као што је често траже у самом књижевном излагању.

Еволуцију читалачких захтева, на релативно кратком временском размаку и само на материјалу из српске књижевности, можемо пратити сећајући се таквих наслова као што су: „Трагедија сиреч печалнаја повест о смрти последњаго царја сербскога Уроша Пјатаго и о паденији сербскога царства“ (Ј. Рајић 1798, крајње експликативно); затим нешто сажетије: „Касија царица или траверзиран Октавијан“ (М. Видаковић 1827), и нешто фигуративније: „Луча микрокозма“ (П. П. Његош 1845), и метафоричније: „Данга“ (Р. Домановић 1899), и најзад језички савремено: „Ток живота — вечит“ (Н. Вучетић 1939) и сасвим савремено „Шест вукова и један реп“ (Б. Ђопић 1950). Као одличан пример истанчаног смисла за наслов може послужити Андрићева „На Дрини ћуприја“, која се не зове „Ћуприја на Дрини“ и која се различито преводи на разне светске језике, неправедно према аутору уколико превод значи „Мост на Дрини“, можда са више стилске аутентичности уколико се (у језицима са чланом) стави неодређени члан испред речи „мост“ (боље: A Bridge . . . него The Bridge. . . , иако је мост познат).

У измишљању наслова за савремене романе, приче и песме влада велика слобода, боље рећи највећа могућна слобода. За лингвистику то има двојак интерес. Прво, наслов се, једино овде, веома удаљава од начела информативности. Нека мала, макар и сасвим симболична веза између дела и наслова увек остаје, али њу читалац врло често схвата тек прочитавши дело, тако да ће са-

држај у неку руку објаснити наслов а не обратно. Називи Давичовог дела „Радни наслов бескраја“ или Бандићевог „Време романа“ одиста не информишу. Друго — далеко значајније — домет могућности у прављењу наслова даје поучне податке о самом феномену језика, на начин који се при првом залажењу у проблем и не очекује.

Наслов (претпостављамо да свако то осећа и допушта, примери нису могли бити посебно тражени) може да гласи, нарочито ако је у питању песма, поема, књижевни епиграф: „Отац“; „Оцу“; „Оче!“; затим: „О оцу“; „За оца“; „Код оца“; „Од оца“; „Поред оца“. Због бесмислености везе највероватније нећемо наћи: „Уврх оца“ или „Кроз оца“, али као неко хипермодерно остварење и тако нешто се да замислити. Међутим, ни у глави најсмелијег модернисте неће се родити замисао да своју творевину назове: „Оца“ (генитив). Није ли то извесно сведочанство о природи генитива без предлога, о његовој семантичкој празнини и неупотребљивости без контекста? Наслов може гласити „Ливада“, па и „Ливадом“ (нека пртица о шетњи, дакле контекстуално „шетња“ може се воспоставити), али не и „Ливаду“ — значи, сам акузатив ове заједничке именице не имплицира ништа. Неки састав могао би, реткосмо, да се зове: „Од оца“ (подразумевајући поруку, аманет, наслеђе); дакле, *од* са генитивом речи која значи лице изазива потребну представу и без контекста. Али једва да би се ко усудио да приповетку назове „Од лонца“, стога што се овим никаква представа не изазива. Постоји наслов „Неисплакани“ (М. Божић), као што постоји и „Непокорени“ (у руској књижевности), и могао би да постоји „Наши“ (нпр. о партизанима за време рата, о уласку ослободилачке војске и сл.), али је сумњиво да ће се у догледном времену направити роман: „Непорубљени“, „Незатакнута“, или рецимо: „Ови“, што је опет све зависно од имплицитности или неимплицитности ширег контекста у ужу текстовну јединицу. Наслов може гласити „Сутра“, па и „Далеко“, али не, нпр., „Веома“, иако су све троје прилози. Видимо да само поједине речи из неких категорија, само поједине коси падежи неких самосталних речи, само поједине предлошко-падежне везе упијају у себе семантику најчешћег или најкарактеристичнијег за њих контекста, те могу због извесних језичких навика да носе и више значења него што га лексички носе. То, између осталог, показује

да је наш говор у извесној мери неекономичан. Међутим, друге речи или везе, услед својих „личних“ квалитета, остају необдарене за то.

Послужили смо се једном систематизацијом непотпуних реченица и тзв. исказа у делима наших савремених писаца, изнетом раније у овом часопису². Писац чланка налази у текстовима Р. Константиновића и О. Давича мноштво примера крњих синтаксичких целина, које дели на реченице без развијених (или без изречених) главних делова и исказе. Појављују се разни случајеви: „Напољу пада киша. Трубе аутомобила. Кайија која се заклаучава. Рај“; „Заправо је још био дечак. Гимназист“; „Хајде да размислимо. Све редом. Лејо и њолако“; „Виле за жеље. Њих хоћу. Мосијове за мисли. И њих“; „Оне имају безброј врата и једну смрт. Неотиуђиву“; „Праља? . . . Да!“; „Показаћу вам ко је кукавица! Напоље!“ итд. итд. Разматрајући све дате примере и замишљајући их као хипотетичне наслове у модерној литератури, дошли смо до закључка да се заиста многи од њих теоријски могу јавити и као наслови, али не сви. Захтев да једна формално непотпуна синтаксема ипак буде на неки начин смисаоно комплетна, како смо то напред показивали, неопходан је при прављењу наслова, јер контекста нема. У континуираном излагању, међутим, тај захтев не мора бити задовољен, јер постоји контекст. При употреби непотпуних синтаксема у континуираном тексту, обилато наведених у Станојчићевом чланку, запажају се две могућности: излагање тече или паратаксично, када свака даља синтаксема, без обзира како обликована, пружа новину, помера приповедање напред („Напољу пада киша. Трубе аутомобила . . . Рај“; „Показаћу вам ко је кукавица! Напоље!“), или хипотаксично, кад даље синтаксеме само употпуњују неки члан из претходног текста („Хајде да размислимо. Све редом“; „Оне имају . . . једну смрт. Неотиуђиву“) — уз много прелазних случајева између првог и другог типа („Заправо је још био дечак. Гимназист“). Први тип је, јасно, самосталнији од другог, и углавном у његовом оквиру могу да се крећу и наслови („Трубе аутомобила“; „Напоље!“ над неким полемичким новинским чланком). Хипотаксични тип (где спадају и непотпуне реплике) само је понекад заступљен, у ода-

² Ж. Станојчић, Једна врста непотпуних реченица код савремених писаца, НЈ X, 1—2, 29—43.

браним случајевима семантичке испуњености; наслови као „Нео-туђиву“ не могу се стварати.

Овде нема простора да се све речено рашчлани и класификује. Ипак нам се чини да је занимљивост питања већ и овим истакнута и да је показано да наслови, чак и онакви какви су створени захваљујући машти највећих језичких неконформиста, значе за науку о језику једно мерило више у области теорије значења.

3

Наша тема би могла да се развије у неколико праваца, тј. да буде обрађена у више поглавља. Пошто се то на овом месту не може учинити, изабрана је једна категорија наслова, и то из ових разлога. Особености наслова најдетаљније можемо да проучавамо у периодичној, и то првенствено у дневној штампи. Док се наслови у књижевној (у ужем смислу) прози и поезији сразмерно ретко састоје од овремењених реченица, тј. од целих судова са гледишта логике, највише стога што се не могу много развијати у дужину, и док често подлежу међународним таласима моде, дотле наслови у текућој штампи, мање ограничени по обиму, подељени понекад у „наставке“ или у два или три „степен старешинства“, показују најразноликije могућности, специфичне за одговарајући језик. У њима се не може критиковати ни жаргон ни било које друго средство које служи за привлачење пажње, јер публициста има право да тражи кратке и лаке путеве продирања у свест. Он сме да истиче у крупним интитулацијама и узвике и изреке и шале. Једини је захтев да се не огрешује о граматичка и правописна правила и да садржајем наслова не вређа никога и ништа, па ни истину, ни укусе, ни обичаје.

Међутим, до такве слободе није се дошло одмах. Новинарство није одувек представљало оно што представља сад. У првим фазама његова је улога била само строго информативна. Затим се у њега све више увлачила начелност ставова, политичко деловање, зависно од ставова власти. Даље су се ту инфилтрирале забава и поука, испрва из разних области удаљених од свакидашњице: фелтон и роман у наставцима. У овој етапи затичу журналистику и прве новине на српском земљишту — Новине српске (касније

Српске новине), које су почеле да излазе 1834. године у Крагујевцу, наставиле у Београду и завршиле своје постојање тек 1918. године. У XIX веку почиње и оглашавање, затим продиру сензације, афере, скандали, ситне занимљивости, којима је циљ једино одмор и плитка забава читалаца. С друге стране, продиру у новине као аутор и човек ван новинарске професије, онај који жели да објави неке своје породичне новости, да затражи, да понуди. Савремене новине представљају мешавину свега тога, распоређену мање-више по рубрикама. Наслова има углавном од две врсте: они који стоје над озбиљним обавештењима, где спадају и редовне и појединачне дневне вести мирног карактера, и они који стоје над сензационалним и забавним дописима. Одлика је модерне публицистике да се та два типа стапају, примајући све више одлике оног „сензационалног“, и то утолико више што је шира публика којој је лист намењен.

Све ово има за собом своју историју, и ми смо се послужили српским дневним листовима да бисмо је изнели у кратким потезима. У том нас послу, разуме се, интересује само граматичка и стилска страна проблема.

Разгледани су поједини бројеви Новина српских (Српских новина) од 1816. г. (Беч), 1838, 1846, 1851, 1852, 1857, 1868, 1874, 1883, Малих новина од 1891, Политике од 1904, 1909, 1915, 1920, 1924, 1928, 1932, 1936, 1937, Времена од 1938. и 1939, као и штампа наших дана. Пошто се из података о датуму може на основу овог списка извући и податак о листу, уз примере се даље дају само датуми.

Од 1816. до 1851. закључно не примећује се никаква еволуција. У насловима стоје номинативи именица (одн. заменица и бројева) и номинативне синтагме: Политическа прикљоченія (као главни наслов), Нидерландска; Французска; Спанія; Обе Сіциліе (као поднаслови) (3. I 1816); Тестаментъ Лудовика XVI (20. I 1816); Нѣколко рѣчій о печатнѣи (9. II 1816); Кратко описаніе репаты звѣзда илтии Комета (10. II 1816); Закљоченіе слова лорда Палмерстона у смотренію одношенія къ Руссіи (15. I 1838); Объявленіе (1. X 1838); Поздравъ младымъ Србима за нову 1846 годину одъ еднога младога Србина (8. I 1846); Обозрѣніе (као наслов), Наше доба (као одговарајући поднаслов) (15. I 1846); Позывъ на предплату за кнѣигу: Новѣй писаръ србскіи (22. I

1846); Добра рѣчь у добро време (15. II 1846). Дневна штампа се у то време сматра строго информативним и дидактичким средством, понекад је она средство за подстицај патриотских, благородних или лирских осећања, а тек на последњем месту форум где се могу сазнати безначајни куриозитети. За ово последње служи рубрика „Различне вѣсти“, у којој се те вести, као нпр. да је пронађен начин пуцања памуком а не барутом, дају без даљих поднаслова и без истицања првих речи, за шта није ни било много могућности услед малог броја типова слова. У годиштима 1851. и 1852. налазимо део који се зове „Подлистакъ“, где су излазили написи Порекло Славена, Поноћный путъ, О задовољству живота (превод из Хорација — пример не-самосталне употребе самосталних речи без наслона на номинатив, што представља новину; међутим, специјално овај начин, са предлогом који значи о, врло је стар и познат је још из антике); затим „Смѣсице“, где су се могле прочитати анегдоте и шале, слично као у данашњој рубрици „Хумор“. Уредништво жели да разоноди читаоца чланком Погледъ на Наполеонову лозу (22. I 1852), или Пропасть пароброда „Амазонка“ (26. I 1852).

Пажња публике почиње полако, заједно са усавршавањем штампарског слога и са бољом информисаношћу о страним обичајима, да се изазива и новим стилизовањем наслова. 29. I 1852. нашли смо наслов Криво сѣди а право рѣци, што је у нашем прегледу први пример реченичне а не синтагматске формулације, поред тога што је наслов и по садржају атрактиван и неекспликативан. У 1857. г. налазимо опет и реченицу у наслову: Држава е одъ Бога (5. I), а и нешто налик на трпну конструкцију без помоћног глагола, касније веома распрострањену: Живъ распетый (у броју 4. V, иначе роман у наставцима). Номинативне синтагме облички варирају, али пошто то још увек нису коси падежи, типа „Оцу“ или „Од оца“, смисао је мање-више увек сасвим експлицитно дат: Неколико рѣчий о сеоскимъ дућанима (16. II), Хлѣбъ одъ фина бѣла брашна (5. III).

У години 1868. нисмо нашли никаквих стилских новина, чак ни целих реченица у наслову, јер су оне још увек биле велика реткост, али је та година интересантна по вешто изведеном лаганом продирању, може се чак рећи протурању, Вуковог пра-вописа, затим по изналажењу нових назива за рубрике, по новим

графичким решењима. Почетком године видимо наслове: Званични део; Незванични део; Београдске вести; Найновије; Објава; На знањ (све 2. I); Јвна благодарност; Путници у Београду; Лицитаціе (све 9. I), али нешто касније по новом правопису: Политички преглед; Најновије (обоје 22. IV). У огласима почиње издвајање друкчијим словима најбитнијих речи: *Меану* дајем под кирију и сл. Скретање пажње на наслов или реч изводи се и цртежом шаке с упртим кажипрстом.

У 1874. г. наишли смо на поднаслов ове врсте: Састанак XXVI . . . председавао Живко Карабиберовић (14. II). Дотичући се у овом излагању први пут перфекта без помоћног глагола споменућемо да је о јављању такве конструкције у наслову, као и трпне конструкције без личног глаголског облика, писано у студији „О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама“³. У њој је констатовано да је тако формулисаних наслова било већ и над приповеткама у Вуковим збиркама, као што је, уосталом, и сам познати клише „Скупио и на свијет издао . . .“. Какав је историјат ове појаве пре Вука, може се само наслућивати по томе што су се и у претходним вековима појављивали извесни записи, натписи, а и изреке које су могле фигурирати као наслови усмено преношених прича, — сročени у перфекту без помоћног глагола⁴. Већ у Вуково време и непосредно после њега, још пре 1874. године на којој смо се зауставили, било је бележења у краћем перфекту и у нашој информативној штампи, али не у оним насловима у којима би се износило само „име“ вести, њен садржај, већ у обавештењима о томе ко је извршио наведену или познату радњу, о чијем се вршиоцу и иначе редовно дају подаци: дакле, у шаблонима типа „Описао NN“, „Завештао ХУ“ и сл., а не у новостима. Према томе, ни у показаном наслову о председавајућем на XXVI састанку нема никаквог новог проналаска публициста.

Има поново потпуних реченичних наслова, мада врло мало: У нашу војну школу примиће се ове године за питомце 25 младића (20. VI 1874); Сећајмо се нашег народњег учитеља Доситеја (21. VI). Постоји рубрика „Београдске вести“, у којој се појединачне

³ Београд 1954, 64—71 и 102—109.

⁴ О. с. 100—101 и 106—109.

вести дају издвојене знаком ^{*}, али над њима нема наслова, нити има крупнијих слова на њиховим почецима.

У погледу издвајања и обележавања тих ситних вести видимо новину у 1883. години. Ту се налази рубрика „Полициски гласник“, слична ранијим „Београдским вестима“, али сада свака вест добија свој сажети назив који тачно обавештава о садржини. Целокупан стил новинарства је већ и иначе измењен. Осећа се да редакција више не претендује да сваком речју и вешћу поучава своје читаоце у стилу давно минулог просветитељског доба, већ рачуна с тим да читалац може бити и изнад сервиране материје. Њему се могу, као равноте, пружити разне цртице, куриозитети или просто хроника малог свакодневног живота, у стилу приповетке, анегдоте, текста који заслужује осмех, подсмех, сажаљење, гнушање. Стога наслов може да подсећа и на неку народску фразу, узвик, причу: писац белешке и читалац ће се већ разумети. У споменутој рубрици појављују се, и то у доста великом броју, мада ипак не сваки дан, наслови таквог типа, и у њима налазимо доста често и краћи перфекат: Нагло терао (1. I 1883, реч је о томе да је кочијаш пребрзо терао коње преко Теразија); Напао газду (4. I); Спавао у слами; Умр'о од тешке повреде (обоје 6. I); Коцкали се; Нестало (обоје 6. IX). У рубрици „Смесице“: Вуци заклали свиње (31. III). Слична је појава и у вези с трпним конструкцијама: Тучена; Нађен сопственик (обоје 1. I); Ухваћени лопови; Нађена кеса (обоје 6. I); Осуђени; Отворена кафана; Нађено; Предат суду (све 3. IX).

Новост је и формулисање обавештења у облику упитних реченица, које, међутим, већином немају знак питања на крају и чија интонација према томе није упитна: Шта вели Бизмарков орган о Гамбети и његовој политици (5. I 1883); Како је у Ирској (6. I); Колико је изгорело позоришта у години 1882? (8. I). Има и комплетних афирмативних реченица, као и раније: Њено Величанство краљица неће примати уобичајене посете 9. т. м. (8. I). Али преобраћање у синтагму оних исказа који би данас свакако ишли у облику реченица још увек је врло уобичајено: Освојење вароши Лоанга; Пуцање из топова (обоје 3. IX). Тиме се често губи јасност: Весео (4. I, о ухваћеном пијаници); 100.000 динара (8. I, о жени која је у Аустро-Угарској извукла толики згодитак).

Исту слику пружају и новине од 1891. године. Краћи перфекти: Дао оставку (30. I, реч је о секретару рудника, али се то

у наслову не каже); Отпутовао (19. IV, реч је о грофу Хувадију). Новина је у томе што оваква стилизација продире из обавештења о ситним текућим догађајима (где подсећа на наслов причнице) у вести озбиљног, па и политичког садржаја. Нови публицистички стил се, дакле, формира и даље, само што још увек тражи себе.

Пошавши за прегнантношћу таквог изражавања, новинар ставља наслов: Умро (7. III); Позван (2. II); Нападнути (4. II); Убијен (6. II); Искључен (8. III); Смењен (29. VI), који казују врло мало. Док су наслови ранијих деценија или у потпуности обавештавали или само указивали из које је шире области дато обавештење, сада се јавља колизија између тежње ка информацији и захтева лаконског стила у наслову, те се ствара — за данашња мерила — изричито непотпун, значењски оштећен наслов: Нов лекар; Утакмица; Судска независност (све 30. I); Да се не издају; Нема места; Падање (о конструкцији за безбедан пад с висине; све 1. II); Природан појав (7. II); Учитељ; Исељавање (обоје 8. III); Долази (10. III, о доласку познатог певача); Путује (27. IV); Кнез црногорски; Румунски престолонаследник (обоје 29. VI). Тражење атрактивности у наслову често је и успешно: Да ли вреди имати мужа? (7. III); Безименим животињама (10. III, против анонимних дописника); Дајте нов збор! (26. IV); Читај (28. VI, над рекламом).

Начелно ничег новог нема ни у 1904. години, у првом годишту познате Политике. У ствари, граматичко-стилских новина, сем још једне, неће више ни бити; касније ће расти само инвентивност у области лексике и лексичких комбинација. Засада има још увек сасвим мало — тако да то треба дуже тражити — краћих перфеката, али не само над неважним дневним notiцама (Побегли из затвора, 9. III), него, као што смо рекли, и над озбиљним и политичким обавештењима: Змај опасно оболео (о песнику Ј. Ј. Змају); Јапанци заробили две руске крстарице (обоје 29. I). Скраћене трпне конструкције: Оспорен тестамент (17. I); Осуђен уредник Србобрана (26. I); Украђена акта (29. I); Страховито потучени (14. II, али без објашњења у наслову ко је потучен); Арбанаси ослобођени порезе на стоку; Ухваћен зликовац (обоје 11. III); Заборављен дипломата (13. III); Пензионеровани генерали (13. XI). Необични су за данашње уво наслови типа Убијени кмет (10. III, вест о убиству једног кмета), на који се овде-онде наилази у старим

новинама. Формално упитне или праве упитне реченице: За кога се радо удају Францускиње (12. I 1904); Како бије модерна граната (11. III); Ко коме дугује? (17. I); Хоће ли пасти Порт-Артур? (27. IV). Афирмативне реченице са пуним предикатом: Аустрија се спрема за рат (17. I); Још га нема (кога?); Наставља рад (ко? шта? — обоје 26. I); Неће Веснића; Нема седнице; И они кују; Учитељи већ играју (све 27. I); Бугари пребринуше бригу! (18. XI). Наслови синтагматског типа, номинативни и неноминативни, све су разноврснији: Камероти и г-ђа Десанка; Све због пет новчића (обоје 12. I); Врачарцима (17. I); Код Краља; У руском посланству (обоје 26. I); Корејци за руску флоту (14. II); Могући крах на буџету (21. II); Под кривичну истрагу и у окове (8. III); Бугари кроз Србију; Са банкета г. Јоци Савићу (обоје 27. IV). Овде запажамо две ствари: употребу зависних падежа, са довољном импликацијом неисказаних главних делова, и наговештај последње новине у стилизовању наслова, изостављања предиката (и не само глагола *бити*) у реченицама које нису перфекатског или пасивног типа. Тако, нпр., наслов „Корејци за руску флоту“ подразумева неки глагол значења „чинити“, „давати“ и сл.; „Бугари кроз Србију“ — глагол „пролазити“ или други налик на њега. Имамо: Санто Доминго у пламену (12. I, неизречен је глагол „бити“, „налазити се“, „лежати“); Краљ Александар против српских државних интереса (17. I; „говорити“ или „радити“). То исто имамо и у 1909. годишту: Руси о продаји Босне (2. I; говоре); Г. Н. Пашић посланик на страни (14. I; јесте? биће, постаће?).

Пошто се у ово време дошло већ до свих средстава у стилизовању наслова која и ми данас познајемо, нема више потребе износити илустрације за све. Слику ситуације употпуниће подаци о томе шта се још јављало, што је данас изобичајено. И за 1909. годину су типични наслови који не информишу, или чак, према нашим мерилима, рђаво информишу због сувише лаконског стила: Беч прижељкује (2. I); Убиство аустријског престолонаследника (3. I, а ствар је у томе да престолонаследник уопште није убијен, већ је ухваћен неко ко је спремао атентат); За повећање страначког саобраћаја (4. I, али не код нас, него у Швајцарској); Краљ Едуард у Цариграду (16. I, вест о томе да краљ тек намерава тамо да иде); Русија за нас (11. II, руска изјава да ће се Русија борити раме уз раме са Србијом у случају рата); Музичка школа

(4. V, у плану је да се отвори најесен) итд. Још нешто треба имати у виду: перфекат без помоћног глагола велика је реткост, тако да се могу читати такви наслови у којима би данашњем читаоцу помоћни глагол већ сметао, због измењених навика: У аустријској војсци настало је право расуло (1. I); Бугарска је забранила извоз хране (17. I). Новинар не прави од сваке новости, казане у перфекту, експресивни исказ, неку врсту полуузвика, као што се то чини данас, кад се читалачка публика засипа обиљем скраћених перфеката и скраћених пасивних обрта⁵.

У 1915. години вести су углавном са бојишта или су у вези с ратним стањем, тако да ситна дистракција нестаје. Још увек се и о великим догађајима пише радије синтагматски него реченички (Руска офанзива, Борбе на мору, Рат на Кавказу итд. — таквих су наслова новине пуне); тим пре налазимо неовремењене исказе у домаћим вестима чији је значај мањег домета: Оптужба војном суду; Позајмица општини; Повратак избеглица; Пренос поште (све 9. I). Има, разуме се, и овако: Осуђеници у команде; Пљачкаши под војни суд (обоје 3. I); На силу добровољци (4. I); За пострадале у Београду; Дуван за Београд (обоје 11. I). Важна вест се каткад формулише реченички, али за разлику од данашњих обичаја — у презенту: „Бреслава“ туче Турке (2. I, у „Последњим вестима“); Румунија улази у рат (12. I). Наслови ни даље нису увек довољно садржајни: Отпутовао у Ниш (2. I, реч је о једном члану Управе града Београда); Исцрпљене су последње резерве (4. I, у ствари у Аустро-Угарској); Упућен у Савет (11. I); Министар Барк (14. I, вест о томе да пролази кроз Србију); Управник Београда (16. I, о томе да се враћа с одсуства).

Двадесетих година, из којих имамо три разгледана годишта, ситуација се битно не мења. Две разлике према данашњем стилизовању наслова и даље су видљиве. Једно је недовољна информативност, али још увек не због моде да се праве енигматични наслови, него због претераног скраћивања, условљеног донекле техничким тешкоћама око слога, а донекле и извесном „фамилијаризованошћу“ између новинара — писца наслова и читаоца, која се запажа читавих првих тридесет и више година у овом веку:

⁵ У цитираној расправи о перфекту тумачи се опширно да краћи перфекат ствара утисак новине, изненађења, што му и по облику одговара, док пуни перфекат одговара мирној нарави. Овде се на томе не задржавамо.

стил је отприлике „сви знамо о чему је реч; ко не зна, нека види у тексту“. Друго је врло споро надирање перфекта одн. трпне конструкције без помоћног глагола. Пошто стално има примера и са помоћним глаголом и, у далеко мањој мери, без њега, и то у истоветним ситуацијама, принуђени смо да се запитамо, где су били критеријуми, и зашто обичај скраћивања тако дуго није освајао, иако би био потпуно у духу језика и књижевних традиција.

Ево нешто даљих примера неинформативности тадашњих наслова: Варалица Пилек (24. VIII 1920, вест да је ухваћен); Маршал Жофр (исто, вест да долази у Београд); Виктор Емануел и бивши краљ Никола (26. VIII 1920, званична вест о њиховом сусрету); Немци настављају (5. IX 1920); Око Константина (7. IX 1920); Цетиње—Котор (15. III 1924, вест о несрећи на том путу); Млеко у Паризу (17. III 1924); Признање Совјета (исто, вест да је Шведска признала Совјетски Савез); Укидање феса (18. III 1924, у Турској а не код нас); Чиновници и министар финансија (20. III 1924); Трговци за републику (21. III 1924, о томе да ће се трговци у Грчкој борити за њено проглашење); Загребачка ветерина (исто, о протестима у загребачкој ветеринарској школи); Немачка емисиона банка (исто, тек план да се оснује); Хоће ли напустити парламенат? (1. III 1928).

Присуство помоћног глагола: Један поп убијен је у самој цркви (23. VIII 1920); Арнаути су протерани (31. VIII 1920); Шмелинг је нокаутиран (1. III 1928); Паолино је тучен од ГодFREЈа (4. III 1928); Југославија је поново освојила првенство Београда (5. III 1928); Четворица су осуђена на смрт (17. III 1928). Имамо податак да је у бројевима од 1. до 29. IV 1926. било укупно 3 наслова са краћим перфектом⁶. С друге стране, претеривало се и у изостављању, јер скраћивање перфекта у зависним реченицама, уз то још несвршеног вида, није у духу језика⁷: Док се претресале интерпелације (21. III 1924).

Обичај да се о крупној или неприпремљеној, неочекиваној новости наслов ставља у презенту, чиме се ствара изразита нарација, траје и даље, и потрајаће и у следећој деценији: Кћи са мужем убија оца да би се дочепала имања (17. III 1928). Понекад у

⁶ о. с. 103.

⁷ о. с. 45—50 и *passim*.

насловима стоје необичне за данашње навике зависне реченице, и то кад је реч о стварима при чијем се изношењу обично не манирише: Ако г. Перић заврши данас начелну дебату; Да би што пре дошао генерал (обоје 2. III 1928).

Лапидарне безвременске реченице, одличан проналазак новинарства, налазе се још увек ретко: Ирска независна? (28. VIII 1920); Ајфелова кула — кепец (29. VIII 1920); Овце и козе — природна грла (1. III 1928); Никола Пашић кандидат за краљевског намесника (2. III 1928, сећања); За десет динара — шест година робије (3. III 1928).

И у следећим прегледаним годиштима, све до пред други светски рат, падају у очи нескраћени перфекти одн. трпне конструкције, с том напоменом да одговарајући скраћени облици продиру све више, али не владају штампом суверено као данас. У 1932. г.: У скупштини је отпочео претрес буџета (1. III); Панчевачки таљигаши попели су цену возњи. . . (2. III); Јапанци су заузели Ву Сунг (4. III); На шангајском фронту је сломљен отпор кинеске војске (3. III); Примљена су два закона о средњим техничким и занатским школама (16. III). У 1936. г.: У петак је г. Окада понудио Микаду оставку (1. III); Вођ побуњеника у Токију извршио је самоубиство; Г. Јован Здравковић говорио је на збору Удружене опозиције у Ракинцу (обоје 2. III); 63 милиона динара годишње за физичко васпитање изгласао је финансиски одбор Сејма у Пољској; Ветар је у Херцеговини претурао вагоне; Лим је поплавио један део Пријепоља (све 3. III); После кризе од месец и по дана г. Демерџис је опет образовао владу у Грчкој; Кад су га опљачкали нападнути сељак стигао је разбојнике и једног од њих убио (обоје 15. III); Југославија је победила Француску, која је шест пута освајала Девис куп (9. VI); На вечиту робију осуђен је старац који је убио своју младу љубавницу (1. III); На прузи близу Книћанина нађен је измрцварен леш једног сељака; Приведена је крају истрага поводом атентата на г. др. М. Стојадиновића и ухапшени посланици су задржани у затвору (обоје 9. II); Пољаци су јуче катастрофално потучени с 9 : 3 (7. IX). У даља три годишта: Незапамћен град и плусак нанели су велике штете Београду и околини (25. V 1937); Одличном игром Митић је лако савладао Гепферта; У последњем сету Гепферт је пружио нешто јачи отпор; Први сет је трајао сат и 7 минута; Пунџец је

постао првак Европе (све 31. VII 1939, а све су то радосне, екскламативне, сензационалне спортске вести, које се данас овако не формулишу); Ухваћени су крадљивци једрилице . . . ; Ухваћени су лопови који су провели месец дана у стану једног београдског трговца. . . (обоје 3. IX 1938); Забрањено је даље излагање београдске „Правде“ (11. IX 1939).

Као што се већ могло видети, наслови тога времена не ретко су преопширни, распричани и стога непривлачни и заморни. Ево још два примера: У вези са покушаним атентатом на председника владе јуче је ухапшен и народни посланик г. Михајло Ђуровић, а народни посланик г. др. Српко Вукановић приведен је Управи града (10. III 1936); На имању ухапшеног Миливоја Бошковића и „Ковнице“ А. Д. јуче се држава обезбедила за износ „причињене штете илегалним ковањем новца“ и за преко 2 милиона динара дужне порезе (15. III 1936). Насловом се суштина вести готово и исцрпљује.

Неинформативни наслови нестају са сцене: Они који ускачу у трамвај (о казнама); За оне којима је покрадено рубље (обоје 12. III 1932); Отров! (16. III 1932); Младић који је убио супарника у љубави (14. II 1936; овде или треба очекивати предикат, или је сувишна релативна заменица).

Презентско формулисање оних вести које се данас формулишу перфекатски или безвременски: Београд је носилац Карађорђевог звезде; Југославија туче Енглеску са 2 : 1 (обоје 19. V 1939); Југославија је првак Европе у тенису (31. VII 1939).

Ратне и прве послератне године значе прекид у природном развоју стила о коме је реч, нешто због штампарских тешкоћа, а далеко више због промена у тону којим су се новинари обраћали публици, па и смене самих новинара и брзих измена у садржини вести. Нешто касније стил наслова се вратио у стари колосек, на место где се зауставио, и са још нешто еволуције достигао свој садашњи степен развоја. Каква је данашња његова слика, с обзиром на оне појаве које смо разматрали, показује мала статистика, изведена на 14 првих страна Политике од 7. II 1966 (већи формат) и на 28 страна Вечерњих новости од 12. II 1966 (мањи формат). У рачун су узети сви наслови, наднаслови, поднаслови и називи рубрика, осим наслова у рекламама, огласима и програмима емисија у Вечерњим новостима (у Политици их на тим стра-

нама нема), и без потписа под сликама. Треба напоменути да због врло разноликих графичких решења, нарочито у Вечерњим новостима, није лако увек одредити шта је наслов, шта део наслова, шта део излагања, тако да су цифре понешто условне, али су проценти блиски потпуној тачности.

	Политика	Вечерње новости
синтагме	132—49,2%	125—50,6%
реченице (презент и футур)	55—20,5%	61—24,7%
перф. без пом. глагола	21— 7,8%	12— 4,9%
трп. констр. без пом. глагола	15— 5,6%	8— 3,3%
обезвремењене реченице	32—11,9%	35—14,2%
прекинути, непотпуни искази	13— 4,9%	6— 2,4%
укупно	268	247

Напомене. У облику предикатски потпуних реченица формулишу се већином питања, предвиђања, начелна разматрања, уопштене информације; вести о догађајима дана махом се износе у скраћеном перфекту одн. у трпном стању које се такође осећа перфекатски. Међу скраћене перфекте (у Политици) убројана су и два са *се < се је*. У прекинуте одн. непотпуне исказе убројали смо наслове као: Квалификације или . . .; Имати—немати; Борац—Црвена звезда 0 : 1 и сличне. Разлика између синтагми и обезвремењених реченица можда је понегде произвољно повучена, јер има доста граничних случајева (Један гол довољан за победу).

Види се да су проценти насловских типова углавном врло блиски у ова наша два листа. То што наслове у Политици читаоци осећају као мирније интониране а у Вечерњим новостима као експресивније, потиче, прво од шаренила слога у овом другом листу, а разуме се и од лексике, морфологије и интерпункције у његовим насловима: Ни да мрдну!; И они се удружише!; Вечерас Ђорђе!; Контрацепција за — голубове; Не као странац; Земљотрес — два дана и сл. (из разних бројева).

У данашње време за новинске наслове се с правом може рећи да су маштовити, иако су, као што смо видели, сви синтаксички

калупи за њих нађени доста давно. Синтаксичко померање у њима јављало се у новије време једино у томе што су све више брисане границе између синтагми и реченица; јер не само обезвремењивање реченица, него и скраћивање перфекта и пасива спадају у исту тенденцију. Инвентивност новинара у погледу наслова окренута је данас највише ка изналажењу неочекиваних по своме значењу лексичких веза и ка измамљивању читаочевих асоцијација без буквалног казивања.⁸

И. Грицакџић

⁸ Слична разматрања у вези с енглеским насловима (у листу *Daily Worker*) изнео је С. П. Суворов у чланку Особенности стиля английских газетных заголовков, зборник *Язык и стиль*, Москва 1965, 179—195. Он приписује економији језичких средстава, с једне стране, и тежњи за атрактивношћу, с друге, одступања од граматичких и лексичких узуса у насловима. Сазнајемо да је у енглеским насловима чешћа реченичност (укључујући висок проценат случајева са изостављеним помоћним глаголом) него синтагматичност. Присуство помоћног глагола и употреба неког друкчијег времена него што је Present Indefinite представљају у наслову изузетак, увек нечим мотивисан. Суворов износи мисао: није искључено да се у особеностима стила новинских наслова назиру извесне тенденције даљег развоја енглеског језика у условима убрзања темпа и напрегнутости савременог живота (195).

ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ И СИМБОЛИКА У „ИГРАМА“ ВАСКА ПОПЕ

1. Појава првих песама Васка Попе изазвала је изузетно интересовање у своје време. На десетине критика и осврта покушало је да валоризује тај феномен. Врло је мало послератних писаца о чијем делу је дато толико екстремних мишљења. Та поезија је и хваљена и оспоравана. Уз критику је долазило понекад и до обрачуна који су имали мало директне везе са садржином ове поезије.

Независно од свега тога, поезија Васка Попе је остала. Заузела је одређено место у токовима наше књижевности.

2. Овде се о тој поезији говори без претензија да се поново оцењује са литерарног становишта. Не бар методима којим је досад анализирана. Покушај је да се, колико-толико, осветли још са једне стране — лингвистичке.

3. За основу овог рада узет је само циклус песама „Игре“¹. Прецизније, полазна основа су глаголски облици. У даљем разматрању поставља се питање како је њихово место у укупности феномена који чине стилски израз Васка Попе.

4. Овај циклус састоји се од 13 песама са 64 строфе. Број стихова у строфама неједнако је распоређен, као што се види из шеме која следи:

Строфе са једним стихом	Са два стиха	Са три стиха	Са четири стиха	Са пет стихова	Свега
10 + 2 = 12	6	36	7	3	64

¹ В. „Дело“ бр. 1. Март 1955 (Београд), 1—8.

Напомене:

а) Од 12 строфа са по једним стихом два су директна пишчева експликација или закључак који резултира из садржине претходног текста. Писац их је ставио у заграда:

(Ова игра се ретко игра), стр. 3.

(Ова игра дуго траје), стр. 6.

б) Пада у очи да је свега 13 строфа са парним бројем стихова: 6 од по два и 7 од по четири стиха.

Писац, дакле, уопште није полазио од тога да структуру песме везује за дотад најобичније и устаљене ритмичке односе.

5. Број слогова у стиховима такође је врло неуједначене дистрибуције. Има их од 4 до 15. Према томе, ни ово нема битнијег утицаја на стилске особености пишчеве. Може се једино констатовати да је највећи број строфа компонован стиховима који имају приближан број слогова.

6. Употреба глаголских облика, међутим, баца више светлости на овај проблем и даје више података о песниковом стваралачком поступку.

Употребљен је 191 глаголски облик у „Играма“. Од тога су 175 облици презента, 11 перфекта, од којих је мањи број перфект без споне, 1 глаголски прилог садашњи, два трпна придева и два инфинитива².

Из овога би се могао извући закључак да је песник готово целокупну садржину својих песама везао за неку, релативну садашњост. Међутим, то је само привидно, као што ће се даље видети.

7. Обележавање садашњости претпостављало би, пре свега, употребу имперфективног глаголског вида, нарочито у поезији оваквог типа где су реченична језгра минимално деривирана. У „Играма“, међутим, имперфективни глаголски вид заступљен је са око 38%. Остало су перфективни глаголски облици.

8. Ако се узме у обзир овај факат, требало би претпоставити да је највећи део материје компонован тако да представља завршеност акција, стања, јер перфективних глаголских облика је више од 60%. Али и ово резултира као констатација која се ослања

² Овде нису урачунати облици који се имплицитно подразумевају, али који морфолошки нису реализовани.

само на структурална факта, не води рачуна и о другим особинама те поезије.

9. Ствар се битно мења ако се глаголски облици не посматрају изоловано, већ у вези с другим члановима неког од непосредних конституената те поезије³.

Ево како ти односи приближно у тексту изгледају:

Везе нормално остварљиве и у обичном комуникативном говору	Изразито модалне везе остварљиве и у обичном говору	Везе које се у обичној комуникацији по правилу не јављају	Свега
80	17	94	191

Напомена: под везама нормално остварљивим подразумевају се све оне које у говорној комуникацији имају чешћу фреквенцију, односно, реч је о везама које су и логички и семантички остварљиве, нпр.:

„Зажмури се на једно око“

— — —

„Чучне се па се скочи“

— — —

„Ко остане читав и читав устане

Тај игра“ стр. 2.

— — —

„Неко уђе без куцања“, стр. 6.

— — —

„Најзад се руке ухвате за трбух“, стр. 7.

— — —

„Шта да ти причам“, стр. 7.

Овде треба додати још једну напомену. Наиме, и ови и слични стихови у тексту често не репрезентују нормално остварљиве везе. Према томе, њихова реална могућност обележавања уобичајених типова исказа је врло релативна, нпр.:

³ Појам конституент је овде узет онако како се на овај феномен гледа, нпр. у америчкој лингвистици. В. између осталог R. S. Wells. *Immediate Constituents*. „Language“, 1947, Vol. 23, No. 2,

„Неко се сакрије од некога“

„Сакрије му се под језик“.

Први стих је нормално остварљив и у обичном говору, други је потпуно апсурдан. Према томе, и први у вези с другим губи оно што изоловано узет има.

Или, „А онај је открио сва своја лица“

„И једно за другим витла преко крова“.

Први стих узет изоловано остварљив је као метафора. У сличној верзији се понекад и употреби, нпр.: „Има сто лица“. У вези са другим немогућан је по мерилима дистрибуције и веза појединих говорних феномена нашег језика.

10. Друга група, која је релативно бројнија, у свакидашњој комуникацији објективно се не остварује, или је бар релативно ретко остварљива. То могу илустровати следећих неколико примера:

„Неко се сакрије од некога“

„Сакрије му се под језик“, стр. 2.

— — —

„Једни милују ногу столице“

„Све док се столица не покрене“

„И да му ногом слатки знак“.

— — —

„Други љуби кључаоницу“, стр. 2.

— — —

„Свако свуче своју кожу“

„Свако своју кожу камењем напуни“, стр. 3.

— — —

„Овај стално премешта своје очи“

„Стави их на леђа“, стр. 3.

— — —

„Једни одгризу другима“

„Руку или ногу или било шта“, стр. 5.

— — —

11. Изразито модални глаголски облици сами по себи нису значајни за песнички израз у овом случају. Рекло би се чак да имају врло подређену улогу. Највише их је у зависним модалним

исказима, у случајевима где је основно реченично језгро проширено, нпр.:

„На њих је ред да гризу“, стр. 5.

— — —

„И један и други се поломе“

„Да бар прст подигну“, стр. 6.

12. Централни проблем је, дакле, окружење у које се глаголски облици, пре свега облици презента, смештају.

Ако се узме у обзир чињеница да је поред граматички коректних, али реално неостварљивих веза, велик број реално остварљивих веза у ширем контексту неостварљив, излази да је проценат конструкција више или мање померених од реалног комуникативног говора врло велик.

Из овога је лако извући закључак, који уосталом досад нико и није оспоравао, да је највећи број тих веза симболичан. Повећи број је потпуно нов. Према томе, требало би претпоставити да ти искази-симболи носе велику количину информације.

На ово би упућивао факат што је појава тих песама изазвала велик број критичара да се њоме позабаве. Познато је да је вођен и огроман број усмених дискусија о овој поезији и проблемима ближе везаним за њу.

13. Поставља се даље проблем како те симболе декодирати. У класичној поезији симболи су асоцијативно везани за врло конкретне појмове, углавном. Према томе однос је јасан и објективно предвидљив. Декодирање тих симбола углавном не представља тешкоће.

Асоцијативно поље за симболе Васка Попе веома је широко, врло индивидуализовано. Из тога излази да је број могућности појединачних трансформација реално остварљивим везама несравњено шири него у већине класичних песника. Отуда и могућне произвољности у дефинитивној експликацији тих веза. То делимично објашњава и велике разлике у ставовима према тој поезији.

Намеће се и други закључак. Таква ширина асоцијативног поља за симболе претпоставља мању или већу њихову универзалност. У

поезији Васка Попе универзалност симбола је пропорционално једнака плурали-тету њихових могућих трансформација.

Управо та универзалност и да је једно од битних обележја овим песмама.

14. Још једна особина ове поезије евидентна је од првог контакта са стихом. Већина симбола до те мере је универзална и устаљена да подсећа на гноме, нпр. завршетак песме „Пре игре“:

„Ко се не разбије у парампарчад“
 „Ко остане читав и читав устане“
 „Тај игра“, стр. 2.

— — —

„Ко до зоре не застане“
 „Ко не тресне не тресне“
 „Тај заради своју кожу“
 „(Ова се игра ретко игра)“.

Гномски карактер једног дела ове поезије наметао је писцу изванредно велику економичност у стваралачком поступку. Реченична језгра су минимално деривирана. Стих изгледа готово огољен, али потпуно хармонизира са супстанцијом исказа, нпр.:

„Неко посеје некога“
 „Посеје га у својој глави“
 „Земљу добро утаба“.

— — —

„Чека да семе никне“, стр. 5.
 Или,
 „Нека буде ружино дрво“
 „Неки буду ветрове кћери“
 „Неки ружокрадице“, стр. 3.

15. Колико је израз Васка Попе економичан, сведоче и ови подаци. У 64 строфе, односно 181 стиху, има само око 56 атрибута узетих у граматичком смислу. Од тог броја само 13 имају вредност епитета.

Ове цифре се могу померати донекле у зависности од индивидуалног схватања текста, али у целини узевши то битније не мења вредност песничког израза у овом конкретном смислу.

16. „Игре“ се, дакле, састоје од извесног броја прецизно фиксираних покрета без непотребног нијансирања. Све је сведено на оно што је супстанцијално, изворно, па је то морало наћи и одговарајућу језичку форму. Специфичност симболике условила је стварање специјалног кода. То су граматички савршено коректне конструкције, али њихово везивање за појединачне смисаоне целине увек доводи у опасност да експликација не буде адекватна.

Већина тих покрета дата је у симболима. Већина је или изузетно ретка или потпуно нова у датим везама. Многи су потпуно неуобичајени. Према томе, сами по себи, поред емотивних обележја, у великој мери ангажују и мисаони свет читаоца. In ultima linea или привлаче или одбијају; никога не остављају индиферентног.

Можда је ово и једно од најбитнијих својстава поезије Васка Попе. Анализа језичких факата потврђује овакав закључак.

Душан Јовић

JOŠ O REČIMA (LIKOVIMA) ŠTO I ŠTA

Godine 1937, u V knjizi stare serije Našeg jezika, objavljena je na str. 135—151, moja rasprava (članak) „Što“ i „šta“ („Што“ и „шта“; napisana je, naime, latinicom, a objavljena ćirilicom). U toj raspravi, slažući se uglavnom sa svojim bivšim profesorom (na Fil. fak. u Beogradu) Belićem koji je kao pisac gramatike prvi sankcionirao razgraničenje upotrebe tih dvaju likova (*što* i *šta*) onako kako su oni razgraničeni u narodnom govoru velike većine štokavaca, ja sam se trudio da to razgraničenje poduprem i opravdam i preciznije odredim tj. upotpunim. U tu svrhu sam, s jedne strane, ono što mi je kao štokavcu bilo poznato iz mojega govora, i uz to, naravno, iz svakodnevnih razgovora s drugim štokavcima, a s druge strane i ono što sam našao u knjigama šestorice novijih pisaca štokavaca koje sam pregledao, a koje ću još spomenuti dalje u ovom članku. Rezultati do kojih sam došao poklapaju se uglavnom, kako rekoh, s onim što je i Belić ukratko rekao: da je *šta* uglavnom upitna (i zavisnoupitna) zamenica, a *što* uglavnom odnosna (i neodređena). Naravno da te reči (*šta* i *što*) nisu samo zamenice, one mogu biti i prilozi i veznici, a *šta* u jednom slučaju čak i uzvik. Ja sam u svojoj radnji, kao što je i prirodno i kao što sam već spomenuo, otišao dalje nego Belić u preciziranju njihovih značenja (i leksičkih i gramatičkih) i funkcije, pa ima gde gde, u specijalnim slučajevima, nešto i neslaganja između onoga što je rečeno u Belićevoj Gramatici god. 1934. i onoga što je rečeno u mojoj raspravi god. 1937. Jedno takvo neslaganje, koje, kako ćemo videti, treba da spomenem, ja ću i spomenuti dalje u ovom članku. A sada ću najpre odgovoriti na dva osvrta na moju raspravu.

Prvi se na moju raspravu osvrnuo, doduše kratko i kao uzgred, dr Marijan Stojković u časopisu Hrvatski jezik, knj. I (i jedina), str. 20—21, god. 1938. On je tamo izneo svoje mišljenje da „mi treba da

se i ovdje držimo naše književne tradicije“ (mislio je hrvatske), tj. da *što* upotrebljavamo ne samo kao odnosni nego i kao upitni lik (oblik, reč), a *šta* samo kao oblik genitiva, pored redovnog oblika *čega*. Kako Stojković nije bio specijalni lingvistički stručnjak (glavna mu je struka bila historija književnosti te se tom strukom više i bavio), a svoje mišljenje imao je pravo, kao i svatko, da iznese, ja nisam smatrao da je potrebno da na tu njegovu napomenu reagiram. Što je pak Ivšić kao urednik onoga časopisa to Stojkovićevo mišljenje objavio, smatrao sam da je to učinio uglavnom prema onoj: „Neka se čuje i druga strana.“ Osim toga, ja sam onda, kao mlad pisac, prema Ivšiću kao svojem bivšem profesoru (na Fil. fak. u Zagrebu) osećao toliko poštovanja, da mi nije ni padalo na pamet da mnogo ispitujem razloge zašto je Ivšić taj Stojkovićeve člančic objavio. Ni danas ja Ivšiću ne zameram što je to učinio, ali ću se ovde (dalje) osvrnuti malo i na sam Ivšićev govor.

Drugi osvrt na moju raspravu, koji me je upravo i potakao na pisanje ovoga članka, izišao je nedavno u ovom časopisu, tj. u Našem jeziku knj. XIII nove serije, str. 127—136, god. 1963. Napisao ga je prof. Mihailo Stevanović. To upravo i nije samo osvrt, nego posebna rasprava (članak) pod naslovom „*Шта и што* у савременом српскохрватском језику“, ali kojoj je glavna svrha ipak da dopuni moju predratnu raspravu, a u svezi s jednom kritičkom napomenom Stevanovićevom. Ja pak ovo pišem zato da dopunim i Stevanovića i sebe, a i da odgovorim na onu napomenu. Evo da počem od te napomene (prigovora).

Stevanović je, pohvalivši moju radnju kao celinu, meni nešto ipak i prigovorio, premda u blagoj formi. Na str. 129. navedenog mesta on kaže: „Ali . . . Rončević . . . je od srpskih uzeo pet, a od hrvatskih samo jednog jedinog pisca“. I dalje: „Da je Rončević uzeo materijal iz još 3—4 hrvatska pisca, on ne bi mogao izvoditi zaključke kakve je dao u svojoj raspravi. Ipak je on i pored toga dobrim delom u pravu kada vodi prvenstveno računa o štokavskim govorima srpskohrvatskog jezika i o jeziku pisaca štokavaca. Ali u vezi s ovim treba istaći da ni svi štokavski govori imeničku zamenicu za stvari ne upotrebljavaju u obliku *šta* ni u upitnom značenju.“ Na taj način, eto, dobio sam od Mihaila Stevanovića prigovor kakav bih pre očekivao iz Zagreba, odnosno sličan onomu što mi je iz Zagreba već i prigovoreno u spomenutom Stojkovićeve članku, premda Stevanović, inače, Stojkovićevo gledište ne odobrava (v. str. 133. i 136. cit. mesta). Ovim ja, na-

ravno, ne poričem ni Stevanoviću pravo da vodi računa o celom području srpskohrvatskoga (hrvatskosrpskoga) jezika, te i da govori, prema potrebi, u ime koje hoće strane. Međutim, nešto drugo ne bih ja ovde priznao prof. Stevanoviću. Ne bih mu priznao da je ispravno shvatio, pa prema tome i naveo broj „srpskih“ i „hrvatskih“ pisaca koje sam ja pregledao. Ja sam pregledao u i svojoj radnji naveo ove pisce i dela: M. Uskokovića (Дошљаци, Beograd 1910), B. Nušića (Пучина, Beograd 1905), J. Ivakića (Knjiga od žena i od ljubavi, Vinkovci 1914), S. Ćorovića (Благо томе ко довијек живи и још четири приповетке, god. 1901. i 1902), V. Petrovića (Варљиво пролеће, Pančevo 1921), I. Andrića (Ex Ponto, Zagreb 1918). Od ovih, prema Stevanoviću, bio bi samo jedan pisac hrvatski, i to Joza Ivakić. Ja sam, međutim, a tako i danas smatram, da je i Ivo Andrić, kao pisac dela koje sam ovde naveo i u svojoj raspravi analizirao, bio hrvatski pisac. Istina je, doduše, da je Andrić kasnije, živeći dugi niz godina u Beogradu, napisao znatan broj dela koja po pismu i po stilu književnog jezika pripadaju prvenstveno srpskoj književnosti, odnosno koja su, kako bi neki danas rekli, pisana „srpskom varijantom“ književnog jezika. Ali delo koje sam ja naveo i analizirao (knjiga Ex Ponto), izdana u Zagrebu godine 1918, napisana je i objavljena latinicom i ijekavski, te po pismu i po stilu književnoga jezika svakako pripada prvenstveno hrvatskoj književnosti, odnosno „hrvatskoj varijanti“ književnog jezika. Prema tomu, kad bi me tko zapitao kakav je ili čiji je pisac naš nobelovac Andrić, ja bih odgovorio: I hrvatski i srpski, možda više srpski nego hrvatski, ali u knjizi Ex Ponto, koju sam ja u svojoj raspravi analizirao, svakako hrvatski. Takav odgovor mislim da nije teško razumeti: treba se samo setiti da je npr. naš Jagić bio i hrvatski i nemački i ruski pisac.

Ako, dakle, ovako kako sam ovde razložio shvatimo jezičko-književnu pripadnost Ive Andrića kao pisca knjige Ex Ponto izdane god. 1918, onda mislim da se ne sme reći da sam ja u svojoj raspravi godine 1937. pregledao „pet srpskih i samo jednoga hrvatskoga pisca“, nego treba reći, kako i jest, da sam pregledao četiri srpska i dva hrvatska pisca. Tako pak brojni odnos, 4 : 2, odgovara otprilike brojnom odnosu Srba novoštokavaca i Hrvata novoštokavaca. Treba naime znati da sam ja onda pod nazivom „štokavci“ mislio zapravo samo na one štokavce koje preciznijim stručnim terminom zovemo „novoštokavci“, tj. na onaj deo štokavskoga dijalekta koji čini temelj našega književnog jezika.

Ali, naravno, stvarajući književni jezik i utvrđujući njegova pravila, mi smemo katkad, ako je to korisno, uneti u taj jezik i gdekoju osobinu koja nije karakteristična za rečeni temelj, a koja se nalazi u kojem drugom narodnom govoru (starijem štokavskom, pa i ne-štokavskom), ili u tradicionalnom književnom jeziku. Drugo je pitanje je li to u ovom slučaju korisno i treba li preporučiti. Sam Stevanović kako smo već videli, za upitno značenje preferira lik *šta* i kaže da sam ja „dobrim delom u pravu“. On preporučuje samo veću t o l e r a n c i j u prema upitnom *što*, zato što je to *što* (upitno), kako je pokazao, ipak upotrebljavao ili upotrebljava priličan broj pisaca, osobito na hrvatskoj strani. Primerima za *šta* i za *što* koje navodi Stevanović iz novijih hrvatskih i iz starijih srpskih pisaca i onomu što uz to kaže dodat ću i ja sad ovde još nešto: U prvom razgovoru s Ivšićem posle izlaska mogega „*Što i šta* (godine 1937) Ivšić mi je rekao: „I ja u svojem (slavonskom) govoru govorim *šta*“ — ali mi nije rekao kako piše. To ja onda nisam ni ispitivao, a sada, posle Stevanovićeve rasprave, uzeo sam nekoliko Ivšićevih tekstova te i to pregledao. U tim tekstovima nisam našao mnogo upitnih rečenica, no ipak mogu reći da je Ivšić u pisanju preferirao upitno *što*, ali samo preferirao, jer je gdegde ipak upotrebio i *šta*. Evo npr. njegovih upitnih rečenica sa *što*: *Ja ću . . . iznijeti ovdje samo nekoliko napomena ne znajući, što će g. Šk. reći u posebnim studijama* (Nast. vjesnik XXXIII, god. 1925, str. 320); *. . . pa ne znajući sam, što bi i kako bi, veli : . . .* (Isto, str. 333). *Što ti je, bezumni starče?* (Hrv. revija II, god. 1929, str. 215). A evo i primera sa *šta*: *Vidi li tkogod na pr. mnogo meda (grožđa), može u čuđenju reći: šta ga je! mjesto: šta je meda (grožđa), a kadšto i: šta ga je meda (grožđa)!* (Nast. vjesnik XXXIII, god. 1925, str. 331). Značenje je ovde, doduše, priloško za količinu, ali pravi protivnici lika *šta* (kao nominativa) rekli bi *što* i ovde.

Posle svega što je dovre rečeno i spomenuto, mogao bih danas i ja, kao i Stevanović, izraziti veću toleranciju prema upitnom *što*. Ali pitam se je li to potrebno i bi li to bilo korisno. Slično razlikovanje između odnosne i upitne zamenice za neživo ne nalazi se samo u našem jeziku, nego toga ima i u nekim drugim evropskim jezicima. Tako je npr. u latinskom bilo upitno *quid* prema odnosnom *quod*, a i u današnjem talijanskom ima upitno *che cosa* prema odnosnom *che*. Doduše, oni koji brane upotrebu lika *što* za obadve funkcije (upitnu i odnosnu), mogu reći da je dovoljna razlika u akcentu, koju sam i ja godine 1937.

spomenuo: upitni lik uvek je akcentovan (*štđ*, pa prema tome i *štđ* kad je upitno), a odnosni akcenta nema (*što*). I to je istina. Samo, svi ljudi nisu jednako sigurni u osećanju akcenata. Zato mislim da ono potpunije razlikovanje ipak više vredi, a podupire ga, kako je već rečeno, i novoštokavska praksa.

A sada još — radi objašnjenja i u svezi s objašnjenjem onoga malog neslaganja s Belićevom Gramatikom za koje sam rekao da ću ga još spomenuti — evo još i nekoliko reči uopće o drugoj, sporednoj strani mojega proučavanja iz godine 1937. Ja sam na kraju rasprave — članka „*Što*“ i „*šta*“ (1937) rekao da se iz te rasprave vidi kako nam proučavanje tih reči može lepo da posluži i u poslu oko kategorizacije „ne samo rečenica (kao što reče g. Belić u predavanjima) nego i zamenica — po značenju.“* Vršeći, dakle, kategorizaciju zamenica po značenju, naišao sam u Belićevoj Gramatici iz god. 1934. na mesto koje mi nije bilo po volji te koje sam smatrao da treba popraviti. To je ono mesto na str. 101. te gramatike gde su pod naslov „Opšte (ili određene) zamenice“ stavljene i zamenice *ma šta*, *šta mu drago* i slične, pa su stoga u mojoj raspravi na str. 150. citiranē knjigē NJ te zamenice (*ma šta* . . .) nazvane onako kako sam ja smatrao da ih treba nazvati, tj. općim neodređenim.

I to nije slučajno. Ja sam o tom s Belićem usmeno dosta dugo raspravljao godine 1937, kada sam mu predavao rukopis, i on mi je na kraju, kad je i rukopis pročitao, rekao: „Dokazali ste“. I dopustio da se tako štampa. Stevanović za ovo moje usmeno raspravljanje s Belićem nije znao kad je, godine 1963, svoju raspravu pisao, a kod mene opet (godine 1937), osim što su zamenice *ma šta* i slične nazvane mojim nazivom „opće neodređene“, ta promena nije inače, tj. posebno, istaknuta. Zato se Stevanoviću i moglo lako dogoditi da to ne opazi, te mislim da je on u svojoj raspravi-članku na str. 133. citiranog mesta te zamenice (*ma štđ*, *bilo štđ* i sl.) zato i nazvao starijim Belićevim terminom „određene zamenice“. Smatrao sam, kako sam na početku ovoga članka rekao, potrebnim da to sad ovde spomenem, a radi što ispravnijeg shvaćanja i nazivanja tih zamenica.

Zagreb, 20. 6. 1966.

N. Rončević

* Da je i ovo za znanost (nauku) od interesa, vidi se po spominjanju moje radnje u časopisu Wiener slavistisches Jahrbuch, VI, 1957—1958, str. 183.

ПОСЕСИВНА ФУНКЦИЈА СУФИКСА *-ица* У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОЈ ТОПОНИМИЈИ

Покрећући ову тему, основану на савременом и историјском материјалу српскохрватског, словеначког, македонског и бугарског језика, а сакупљеног како из објављених извора тако и из рукописа, углавном из збирки проф. Ф. Безлаја из Љубљане, дра Г. Шкриванића из Београда, рукописа Рјечника хрватског или српског језика (од слова Т), а такође и проф. М. Коса из Љубљане, имао сам на уму два проблема. Први — строго ономастички. Он показује да су топоними типа сх. Лазарица, Богданица, слов. Dobroslavica, Pavlica, мак. Мартиница, буг. Драгославица територијално ограничени само на јужнословенске језике. У сваком случају нема их на терену западних Словена, што се види из чешких и пољских проучавања. А изгледа да се ретко јављају и на терену рускога језика, у шта сам се уверио прегледајући неколико првих свезака Фасмеровог Географског речника¹. Ту категорију не бележе ни мени познате расправе из ономастике које се односе на руски језик². Сем тога, у том контексту важна је дефиниција значења тога типа географских назива које рад проф. В. Ташицког, Словенски називи места (Одређење поделе)³, посвећен том проблему, и не спомиње. Напоменућу само да и каснија расправа С. Роспонда (Структурално-граматичка подела словенских географских назива)⁴, посвећена углавном творби речи словенских гео-

¹ M. Vasmer, Russisches Geographisches Namenbuch . . . , Wiesbaden, т. I—II, 1962—65.

² В. А. Никонов, География русских суффиксов, Onomastica V, 1959, с. 321—345 и S. Hrabec, Podział znaczeniowy rosyjskich nazw miejscowych. Odbitka z Księgi Pamiątkowej 75-lecia Tow. Naukowego w Toruniu, с. 171.

³ W. Taszycki, Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału), Kraków 1946.

⁴ S. Rospond, Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych, Wrocław 1957.

графских назива уопште не примећује тај интересантан тип имена. Други — шири проблем односи се на карактер творбе речи. На примеру ономастичког материјала може се, наиме, показати посебан тип деривације творбе речи који се уосталом исто тако јавља и у апелативним речима, али тек у ономастичким речима евидентно показује начин на који стиче ново значење помоћу суфикса у зависности од основе. Најзад, узгредно бих хтео да покажем да у поштина *progrgia* нису сви елементи стари, архаични, да је то језички материјал који подлежи живим променама идентичним оним у обичним изразима.

Горе скицирану проблематику разматрам, као што сам већ поменуо, ослањајући се на материјал који за све јужнословенске језике износи преко 600 назива. Мене интересују називи чија је основа лични назив (име, презиме, надимак) или назив професије, положаја (нпр. сх. *ковач*, *цар*, слов. *škof*) и то како у именичкој форми тако и у придевско-присвојној (посесивној). Дакле: *-ин-сх. Алексиница* : *Алексин*, *-ј-*, сх. *Ивањица* : *Ивањ*, *-ев-* // *-ов-*, сх. *Андријевица* : *Андријев*, слов. *Blagovica* : *Blagov*, *-n-*, сх. *Десимирница* : *Десимиран* и тако даље. Што се тиче типа назива у којима се сем суфикса *-ица* јавља придевски суфиксални елемент са посесивним значењем, ни њихов начин творбе речи, ни њихово значење не представља никакву тешкоћу за објашњење. Како мој филолошки материјал тако и досадашње прилажење општим проблемима творбе речи намећу нам да као полазну тачку за њих прихватимо двочлану опозицију у којој се после отпадања поистовећујућег дела супстантивизује посесивни придев уз помоћ суфикса *-ица*. Као илустрацију те појаве забележио сам примере, сх. *Бакова варош* // *Баковица*, *Милинкова драга* // *Милинковица*, буг. *Искрова чукара* // *Искровица*. Функција суфикса ту је дакле идентична као и у обичним изразима, нпр.: сх. *жуџа болесџ* // *жуџица*, слов. *slivova rakija*, *slivovica* // *slivovka*, *gnilovica* и томе слично. Дакле тај тип како у творби речи тако и по свом значењу сасвим је јасан. У семантичком погледу географски називи тог типа према класификацији В. Ташицког⁵ спадају у посесивну (*dzierzawcza*) групу, а у погледу творбе речи — потичу од супстантивизованих посесивних придева.

⁵ Słowiańskie nazwy . . . op. cit.

Али шта да се ради са другом категоријом, наиме са типом *Богданица, Dobroslavica*. Да би нам биле јасне тешкоће у објашњавању, треба се сетити да у јужнословенским језицима *-ица* врши три главне семантичке функције: од именичких основа 1) твори деминутива, 2) означава fem.; а од придевских основа 3), супстантивизира придеве. Односно ову последњу функцију, можемо сматрати чисто структуралном, не улазећи у подробније прецизирање разних семантичких категорија које се јављају приликом супстантивизације придева⁶. Ако даље пођемо од у многим досадашњим радовима проверене претпоставке да постоји структурално јединство између ономастичког и апелативног материјала, а да разлике постоје или на разним хронолошким нивоима, или на нивоима значења⁷, онда су примери типа *Богданица, Dobroslavica* са тачке гледишта творбе речи сасвим нејасни. Наравно, ту се можемо задовољити само констатацијом те чињенице, али при данашњем стању науке то ипак није довољно. То је још пре сто година учинио творац научне ономастике Франц Миклошич у свом чувеном делу *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen*⁸, али у она времена механичког дељења израза кад није била јасна важност зависности форманта од основе у семантичком погледу, више се није могло ни дати.

Покушајмо ипак да ближе размотримо тип назива који нас овде интересује. Ни једна од досада познатих одређених функција *-ица* у апелативним изразима у односу на топономију не може се применити при именичкој основи (ту се не може говорити о деминутивности, а још мање о fem.). Као обично у таквим случајевима, неочекивано нам у помоћ долазе дублети у творби речи. Ево тих дублета: буг. *Леввијица* || *Леввица*, река која тече кроз село *Малко Лееве, Синанска река* || *Синаница, Мермерско езеро* || *Мермерица*⁹, даље словеначко: *Čadramski potok* || *Čadramica* од имена села *Čadram, Konjščica* || *Konjski hrib* || *Konjska planina*, даље, сх.

⁶ W. Vondrák, *Vergleichende Slavische Gramatik I. Lautlehre und Stambildungslehre*, Göttingen 1924, с. 615—617.

⁷ W. Taszycki, *Miejsce onomastyki wśród innych nauk humanistycznych*, *Onomastica IX*, 1963. Такође W. Lubaś, *Ономастика у Пољака, Јужнословенски филолог XXV*, 1961—62, с. 365—384.

⁸ Wien 1864.

⁹ P. Zwoliński, *Substantywizacja sufiksalna przymiotników w językach słowiańskich. Z polskich studiów slawistycznych. Seria 2. Językoznawstwo*, Warszawa 1963, с. 95—96.

Љубешћица || *Љубешица*. Да не бисмо замућивали слику, нећемо се задржавати на узајамном односу тих дублета. Није важно да ли се он може сместити на равни хронолошких, дијалекатских или других разлика. За нас је битно нешто друго. То се најевидентније види из дублета *Љубешћица* || *Љубешица*, у коме нам је прва форма јасна: то је супстантивизирани посесивни придев на *-ски* начињен од личног имена *Љубеш* који је хипокористичка форма двочланог дела типа *Љубомир*, *Љубослав* и слично. Ако се даље позовемо на аналогију дублета типа *Čadramski potok* || *Čadramica*, можемо и други облик *Љубешица* сматрати формацијом начињеном од придева, не од именице, али направљеним путем тако зване „замењене деривације“ (*derywacja wymienna*), или друкчије називане дезинтегралне, чију интерпретацију углавном дају пољска¹⁰ и совјетска литература¹¹. Најопштије говорећи она се састоји у испуштању у деривираној форми (у основи) суфикса и његовом замењивању новим формантом. Примери за то се могу навести из свих словенских језика. Како старије тако ни новије граматике (са изузетком горе споменуте пољске и руске граматике) не бележе ту појаву. Најчешће ће бити у питању испуштање суфикса *-ск-* приликом супстантивизације придева, дакле пољ. *Biblioteka Jagiellonska* || *Jagiellonka*, *tatarskie ziele* || *tatarka*, *żołnierska służba* || *żołnierka*, сх. *хајдучка шрава* || *хајдучица*, рус. *Третьяковская галерея* || *Третьяковка*¹², али не само то, јер се такође испушта суфикс *-н-*, на пр. пољ. *dyżurny pokój* || *dyżurka*, сх. *генерална њроба* || *генералка* (у глумачком жаргону), слично рус. *дежурная комната* || *дежурка*¹³. Слични примери могу се наћи такође у ономастичком материјалу, нпр.: слов. *Poganska zemlja* || *Poganka*, топ. у селу Преска, оп. Шевница, ср. Ново место, сх. *Чукарова механа*, данас *Чукарица*, део Београда, последњи пример би указивао на то да је могуће испуштање суфикса *-ов-* код при-

¹⁰ J. Łoś, *Gramatyka polska*, t. II *Słowotwórstwo*, Lwów-Warszawa-Kraków 1925, с. 23; Bogusław Kreja, *Pojęcie derywacji wymiennej. Z polskich studiów. . .* op. cit., с. 133—140; P. Zwoliński, op. cit.

¹¹ В. В. Виноградов, *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*, Москва-Ленинград 1947, с. 137; *Грамматика русского языка*. Т. II. Фонетика и морфологија, Москва 1960, с. 245.

¹² Неки примери код П. Зволињског, op. cit.

¹³ Ibid.

девске основе. Да бисмо даље подвукли да се појава „заменске деривације“ јавља не само код придевских основа, ради илустрације сигнализирале само два пољска примера из области деривације именица од именице, на пример, *карук* (дем.) : *kamień*, *grzebyk* (дем.) : *grzebień* као и придева од именице, нпр. име места *Niepolomice* : придев *niepolomski*. Како то изгледа у другим словенским језицима, нарочито јужним, тешко је за сада рећи због недостатка одговарајућих расправа. Уосталом у овом тренутку то за нас има другоразредни значај, јер не подлежи сумњи чињеница да у случају супстантивизације придева исто тако и у јужнословенским језицима имамо посла са дезинтегралном деривацијом. Каква је међутим разлика између типа супстантивизације која се састоји у супстантивизацији само придевог члана нпр. пољ. *Kraków gród* ≥ *Kraków*, сх. *Куманово село* ≥ *Куманово*, или супстантивизације помоћу суфиксације нпр. слов. *pešnovica*, сх. *вереница*, или најзад супстантивизације путем заменске деривације, услед недостатка обрада за поједине језике — не умем да одговорим, али указујем на то као на отворен проблем који треба обрадити.

Досадања разматрања довела су нас до закључка да ономастички облици типа *Pavlica*, *Dobroslavica* генетички проистичу из супстантивизираних придева и једнаки су у погледу грађења речи са називом типа *Давидовица*, *Видојевица*, *Ивањица*; разлика између њих проистиче само из друкчијег начина супстантивизирања придевске основе. Из тих чињеница (начина грађења речи) проистиче важан закључак који се односи на значење. Ако у основи назива типа *Pavlica* лежи посесивни придев, значи да и супстантивизирана именица од тог придева такође има посесивни карактер јер, као што је познато, функција суфикса који врши супстантивизацију састоји се искључиво у измени дела говора, а у консеквенцији у измени синтактичке функције израза, а не његовог значења. На тај начин пошло нам је за руком да откријемо изворе посесивног значења суфикса *-ица* у јужнословенској топономији. Изгледа нам да бар у последња два столећа, кад изразито расте продуктивност назива на *-ица* у свим јужнословенским језицима имамо посла са самосталним посесивним суфиксом, који чини присвојне називе од основа имена и назива без посредништва придева.

Остаје нам најзад да објаснимо географску репартицију, која, како сам већ у почетку споменуо, изгледа тако да на словенском југу имамо *-ица* (можда и на истоку, али то треба подробно испитати), а на западу *-ка*. Значи јужном типу *Pavlica* одговара западна пољ. *Pielgrzymka* : л. им. *Pielgrzym* (лат. *Peregrinus*), *Вонарка* : л. им. нем. *Voner* и ваљда источна нпр. руска *Славенка*, а типу *Давидовица*, пољ. *Dawidówka*, рус. *Серафиновка* и слично. То одговара стању на које је још пре 65 година указивао А. Белић у свом раду *Zur Entwicklungsgeschichte der slawischen Deminutiv- und Amplificativ- suffixe*¹⁴, а затим га подробно у расправи *Развитак суфикса у јужнословенској заједници*¹⁵ анализирао Р. Бошковић, наиме да јужнословенским деминутивима на *-ица* одговара западнословенски суфикс *-ка*. Ако дакле прихватимо да се у функцији супстантивизације јављају најчешће баш деминутивни суфикси, постаће нам јасна географска разноликост типа имена који нас интересује.

И на крају, да бих само истакао, треба приметити да на ситном примеру, који смо овде показали, на примеру само једног развоја, уосталом никако не најпродуктивнијег типа географских назива на *-ица*, можемо видети како је за проблем творбе речи и значења жив ономастички материјал, како подлежи истим законима развоја као и обични изрази. Даље то даје добру илустрацију идентичног развоја одређене појаве у разним словенским језицима и поред њихове потпуне синхроничке независности. Разлог за тај идентични развој, видимо, лежи у историји.

В. Лубас

¹⁴ Archiv für Slavische Philologie XXIII, 1901, с. 134—206.

¹⁵ Јужнословенски филолог XV, 1936, с. 1 и наст.

О НЕКИМ ПИТАЊИМА КРИТИЧКОГ ИЗДАВАЊА СРПСКИХ ПИСАЦА

У последње време код нас се воде разговори, и то врло ауторитативни, о томе како треба припремати критичка издања српских писаца. Хоћу овде да изнесем нека своја размишљања о томе како треба поступити с језиком и правописом пошто изгледа да ће преовладати оно мишљење по коме се у језик пишчев не сме дирати али правопис треба прилагодити данашњем. Намера ми је да укажем на каква се све питања може наћи ако се примењује овај принцип.

Као што је познато, у новоме правопису дати су прописи и о неким појавама које се тичу *језичке сѝрукѝуре*, а не искључиво ортографије. У вези са њима у критичком издању може се поступити на неколико начина :

а) може се задржати стање какво је у пишчевом оригиналу ;
б) могу се доследно спровести одредбе новог правописа, али би тада приређивач био обавезан да на одговарајућем месту исцрпно прикаже стање у оригиналу ;

в) могу се издвојити појаве у којима би се задржало стање какво је у оригиналу и оне у којима би се спровеле одредбе новог правописа. Сматрам да би у томе случају стање какво је у оригиналу требало оставити у вези с ијекавским и екавским изговором и у вези са сугласником *х*. Али би и у овом случају приређивач био обавезан да детаљно прикаже прилике у оригиналу у свим осталим случајевима.

Ја сам за поступак наведен овде под а).

А сада да покажем које су то појаве у питању. Ићи ћу редом којег су се држали састављачи Правописа МС МХ.

1) Како поступити с писмом (азбуком)? Можда би најбоље било издати дело оним писмом којим га је писац штампао. Тада се поставља питање: како поступити с оним делима која су за живота пишчевог изашла у разним издањима у оба писма? У томе случају задржао бих писмо главног егземплара.

2) Мислим да у вези с великим и малим словима нема проблема: ако се већ прихвати принцип да се дела издају садашњим правописом, — онда га је овде релативно најлакше применити.

3) Веома је сложено питање о ијекавском и екавском изговору. То ни издалека није само правописни проблем. Као што сам рекао, указаћу на оне случајеве за које правопис даје решења иако су у питању појаве везане за језичку структуру.

а) У ијекавском изговору то су случајеви типа: *неђеља, ћерайи, ђедо; вљера, бјешњеџи, међед, нашљеђе, ћејайи; њредлог; видиџи | виђеџи, бјелиџи (: бјељеџи); сџио (: хџио); добријех.*

б) У екавском изговору то су случајеви типа: *сијаџи, видиџи, (з)ди је, мешање основе белиџи | белеџи, колеба.*

4) У вези са сугласником *x* хоћу само да кажем да у његовом присуству / одсуству не треба видети само правописно питање. Ту је пре свега реч о фонолошкој структури пишчевог језика, о томе да ли он у своје гласовном систему има / нема *x*. Нарочито може бити занимљиво ако неки писац недоследно пише овај глас.

5) Појаве у језичкој структури о којима говори нови правопис у вези са *j* јесу ове:

а) императив типа *џиј/џи;*

б) заменице и придеви типа: *чији, друкчији, човечији;*

в) бројеви од 11 до 19.

б) а) У вези са *ћ* истичем појаве у презенту типа *ишћем/ишћем.*

б) У вези са сугласником *ч* то су појаве типа: *очеви/оцеви; кројачичин/кројачицин.*

7) У вези са сугласником *ђ* указао бих само на две појаве:

а) на инстр. синг. типа *глађу/глади;*

б) на ијекавске ликове *ћерайи, ђевојка* и сл.

У вези са сугласником *џ* појава која није само правописна јесу случајеви типа *вежба/веџба.*

8) У вези с променама *к, г, х + е, и* тичу се језичке структуре ове појаве о којима говори нови правопис:

- а) императиви типа *сѣфризи|сѣфрижи*;
 б) дат.-лок. синг. *Пожеги|Пожези, Боки|Боци, ейохи|ейоци, фрески|фресци, слуги|слузи, снахи|снаси, ѿријовейки|ѿријовеци* и сл.

9) У вези с променом *-л-* > *-о* то су ове појаве:

- а) ген. мн. типа: *ѿлалаца|ѿлаоца*;
 б) ликови: *ѿужилашиѿво|ѿужисишиѿво* и сл.

10) У вези с једначењем сугласника по звучности одн. по месту творбе појаве које се тичу језичке структуре, а о којима говори нови правопис, јесу:

- а) случајеви типа: *ѿредседник|ѿреседник; кадишиѿо|кашиѿо*;
 б) *људски|љуцки* и сл.
 в) *изљубиѿи|ижљубиѿи* и сл.

О случајевима типа *нашљедсѿво* в. т. 3а.

11) У вези са губљењем сугласника то су ове појаве:

- а) *оѿцеѿиѿи|оцеѿиѿи* и сл.
 б) *госѿошиѿина|госѿодшиѿина* и сл.

12) Мислим да је састављено и растављено писање речи ипак претежно правописно питање. То значи да приређивач треба да, примењујући нови правопис, о пишком поступку говори у мери у којој уопште буде говорио о искључиво правописним појавама у оригиналу.

Једино би се могло тражити да пружи исцрпна обавештења у вези с прилозима и модалним речцама. Ево зашто: у начину писања прилога огледа се да ли је у пишком језику одн. његовом језичком осећању у питању прилошка синтагма или већ формиран прилог. А то је већ језик, а не само правопис.

13) Ако се већ усвоји начело да се у критичким издањима спроведе нови правопис, неопходно је потребно спровести логичку интерпункцију. Али је исто тако неопходно потребно детаљно обавестити о пишкој оригиналној интерпункцији, нарочито у вези са зарезом у сложеним реченицама.

14) Скраћенице и растављање речи на крају ретка доиста су данас формално правописно питање. Треба се доследно придржавати новог правописа а читаоцу пружити обавештења сразмерно општем обиму обавештења о искључиво правописним питањима.

15) Тако бих поступио и са писањем туђих речи. Једино, ако је у латиничком тексту писац транскрибовао страна лична и географска имена, тј. ако их није писао изворно, и ако се усвоји то да се латинички текстови и у критичком издању дају латиницом, не бих био за то да се, сагласно захтевима новог правописа, спроведе изворни начин писања. Задржао бих, дакле, пишчеву транскрипцију.

16) У свим осталим случајевима у којима *Правописни речник* прописује норму а који нису обрађени у самим *йравописним йравилма* — задржао бих онако како је код писца у оригиналу. Ту су у питању *језичке*, а не *йравописне* појаве у којима правопис одређује граматичку, а не правописну норму.

17) Најзад, обавезао бих приређивача да у потребном обиму пружи обавештења и о оним појавама у оригиналу које се односе искључиво на ортографију и у вези с којима је он применио нови правопис. Другим речима, приређивач треба да прикаже на одговарајућем месту пишчев оригинални правопис.

18) Разуме се да се ова размишљања односе на *йничев* језик. *Језик личности* — *јунака у делу* мора остати какав је у оригиналу.

Читалац ће лако увидети да сам овде изнео само основна језичка и правописна питања која искрсавају у вези с критичким издавањем српских писаца. Већ се и сад о њима може и детаљније говорити. Биће их, сем тога, и таквих која ће се појавити тек у току самога посла. У овоме моменту мени се чини да су најважнија она која сам горе навео.

Берислав М. Николић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. Да ли је *й* правилно казати од Владислав — Владислављев, од Радосав — Радосављев? (питање групе просветних радника из Титограда).

Ни за облик *Владиславов* нити *Владислављев* не може се рећи да је граматички неправилан. Облици типа *Владислављев*, *Радослављев*, *Јаковљев* ипак се пре могу препоручити, и то из два разлога: 1) знатно су обичнији и више се употребљавају у књижевном језику; 2) у завршетку *-ов* имамо нагомилавање истих гласовних елемената (два пута се у непосредној близини понавља сонант *в*, а усне активно учествују у артикулацији сва три гласа у овом наставку) — па је замена тога наставка наставком *-вљев* изазвана оправданом дисимилационом тенденцијом, својственом нашем језику и у другим сличним случајевима.

2. *Шта је исправно: Ради у индустријској техничкој школи „Васо Алигрудич“ или: Ради у Индустријској техничкој школи „Васо Алигрудич“?* (исто).

Овде вреди начела слична начелима логичке интерпункције. Наиме, ако се употреби велико слово, тим се истиче да се школа управо тако и зове, да је то њен пуни званични назив. Ако за садржај текста није важно да се укаже на пуно званично име, онда велико слово постаје извесно графичко оптерећење текста и нема потребе за њим.

Велико слово у називима установа, предузећа и сл. има у ствари две службе: 1) да се укаже да се не мисли на било који појам те врсте, него на један одређени; 2) да се употребљеном називу прида карактер преузетог текста, дословног навођења готове формулације — и да се он издвоји из личног ауторовог текста и стила. У ширим називима установа које имају и уже, посебно

име (као у горњем примеру („Васо Алигрудић“) изостаје прва од наведених служби, али други разлог за употребу великог слова задржава важност и за такве називе. Зато није сувишна употреба великог слова нпр. у овом тексту: *Инићересенији нека се иисмено обраиће Индусијријској ићехничкој школи „Васо Алигрудић“ — Ти-ићоград* — јер је тако показано и како треба адресирати писмо; велико слово је исто тако потребно ако се у иначе екавском тексту говори о *Творници ићјесићенина „Загреб“* — итд. Треба ипак имати у виду да је у сличним називима стварна потреба за великим словом доста редак случај, па је и у реченици коју наводе другови из Титограда боље написати мало слов .

М. Пешикан

2. „Оксфорд се очигледно оријентићише на овакву врстићу замене *з а л и з а к а* јер се у истој болници у овом ићренуићку неколико *з а л и з а к а* свића већ налази у ићрићремном сићању“ (Полићићка од 24. априла 1966, стр. 4).

Полазећи само од облика ном., дат.-инстр.-лок. и акуз. множине медицинског термина *залисци* (срчани), који се и срета врло често као *pluralia tantum*, дописник нашег угледног листа је у својој вести о пресаћивању ткива са животиће на човека, које је извршено у Оксфорду, поред правилно употребљенић облика акузатива и инструментала множине ове именице, направио, и два пута потврдио, облик генитива множине — *зализака*. Овај облик, даље, упутио би на ном. једн. именице *зализак*, која значи или „комад соли што су говеда зализала“, или — најчешће у облицима множине (*залисци, зализака*) — *der Backenbart, genae pilosae* (в. Вук Стеф. Караић, Српски рјечник, IV, Београд 1935). Са овим последњим значењем, и кад је у једнини, неки је речници наводе с дугоузлазним акцентом (*зализак, -лиска*). Очигледно је, ипак, да дописнику за ову прилику није била потребна ова реч, него, у ствари, један од облика множине именице *залисћак* (лат. *valvula, ae*).

У парадигми именице *залисћак* зубни сугласник *ић* губи се у двема позицијама: а) када се наће у положају испред сугласника *ц* (у ном., дат.-инстр.-лок. множине); и б) када се наће у поло-

жају између струјног *с* на првом месту и праскавог *к* на другом месту (у ген., дат.-лок., инстр. јединине и акуз. множине). Природно, када није у таквом положају, глас *ш* остаје, па генитив множине, који је дописник у горњем тексту морао употребити, гласи, дакле: *залисџака*.

Са морфолошког гледишта, а и строго лингвистички, извођење облика ген. мн. *зализака* имало би свога оправдања када би било допуштено да се то врши само на основу језичког осећања појединца. Наиме, говорник који би знао само за облике множине ове именице (а то се може теоријски допустити јер се она као медицински термин врло често тако употребљава) могао би претпоставити да је у систему облика: *N. залисци — D.-I.-L. залисцима — A. залиске* — облик генитива и облик *с* непостојаним *а* испред којег се налази звучни парњак у највећем броју облика парадигме присутног гласа *с*, тј. глас *з* (*зализака*). Да је реализација ове парадигме у српскохрватском језику уопште могућа, доказују нам управо облици множине именице *зализак* (*N. залисци — G. зализака D.-I.-L. залисцима — A. залиске*), а и многих других (*залазак, излазак, йроналазак*).

Са гледишта језичке праксе, међутим, такво извођење није увек допуштено. У њој, тј. у језичкој пракси, језичко осећање појединца, па и сваки систем облика који оно *ad hoc* ствара, мора да прође кроз колективни коректив. У овом случају, кад је реч о масовном средству комуникације, тај коректив би морао бити изражен као лекторово познавање целокупног система датих облика, што практично значи и консултовање лексикографске литературе. Да је лектор имао то на уму, до стварне погрешке у дописниковом саопштењу не би дошло.

Ж. Сџанојчић

НАШ ЈЕЗИК излази од почетка XIII књиге у пет годишњих свезака од најмање четири табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 10 н. дин.; цена поједином броју је 2 н. дин. Претплату слаш Институту за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михилова 35/I, на текући рачун број 601-3-133. Рукописе слаш Уредничком одбору или дру Бериslаву М. Николићу, секретару Одбора, Институту за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михилова 35/I. — Рукописи се не враћају.

491.82

N/241

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

FEB 15 1968

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XV, св. 3—4.

БЕОГРАД, 1966.

НАШ ЈЕЗИК

ГЛАГОЛСКА ВРЕМЕНА У ЗАВИСНИМ РЕЧЕНИЦАМА (II)

Б. ДОПУНСКЕ РЕЧЕНИЦЕ

По неким мишљењима, синтаксичка значења глаголских облика у врстама допунских реченица разликују се од њихових значења у одредбеним реченицама. Август Мусић је указивао на посебни карактер употребе временских облика у декларативним реченицама и зависним питањима. Навешћемо два готово идентична места карактеристична за његово схватање о овом проблему: „... као у декларативним реченицама — вели он — тако и у индиректним питањима времена се удешавају с гледишта субјекта главне реченице“.¹ Или, на другом месту: „... треба држати на уму, да о употреби времена у декларативним реченицама и индиректним питањима одлучује гледиште субјекта главне реченице, а у осталима гледиште онога који говори“.²

„Са овим се ја потпуно слажем — писао је А. Белић наводећи горње Мусићеве речи. — Јер ово значи да у декларативним и зависно-упитним реченицама имамо синтаксички индикатив, пошто се радње у њима одмеравају према времену када субјекат говори, а то је време индикативно“.³ Касније Белић, као што знамо, радикално мења своје схватање о свима, па и о овим, зависним реченицама, и сматра да „претварање директног говора у индиректни није ништа друго до претварање правога у неправи индикатив или релатив“.⁴

¹ Глас СКА СХХI, 153, — Исп.: 150. и 171.

² Глас СКА СХХVI, 54.

³ ЈФ VI, 129.

⁴ О језичкој природи I, 213.

Проф. М. Стевановић у својим предавањима говори да ове реченице могу бити у ужем индикативу, и као потврду за то наводи случајеве кад је у главној реченици употребљен индикативни презент. И Ј. Вуковић исто тако мисли да у овим реченицама временски облици могу бити употребљени и „апсолутивно“.¹

Посебан проблем представљају модалне допунске реченице. Већ је било речи о тзв. „начинским“ или „модалним“ „изразима“. Под овим појмом А. Белић подразумева рашчлањени модални глаголски облик на „засебну реч (глаголску) за став и засебну реч за обележавање употребе глагола који зависи од поменутог става“.² И при том наводи следеће примере: Наређујем: дођи, — Наређујем да дођеш, — Желим да дођеш, — Мислим дошао је и сл. То су, као што видимо, све саме допунске реченице: први и други пример у главној реченици имају глагол говорења (то су, дакле, реченице индиректног говора), трећи је жељна, а четврти изрична реченица.

Сада се не можемо дуже задржавати на питању о модалним изразима. Навешћемо само једну њихову особину која је за нас овде најважнија: то је њихова способност да казују став субјекта главне реченице, — или, другим речима, да износе став ма кога, а не само говорног лица. С обзиром на ту особину биће класификовани примери допунских реченица са модално употребљеним глаголским облицима.³

У обради немодалних типова ових реченичних врста држаћемо се најновијих схватања о употреби времена у њима, са напоменом да има извесних разлика у области релативне употребе времена међу овим и осталим врстама зависних реченица.

¹ Радови XX, 139—140.

² О језичкој природи I, 216.

³ И схватање А. Мусића о употреби времена у допунским реченицама може се — у примени на њихове модалне врсте — протумачити на исти начин: да се у њима износи „гледиште“ субјекта главне реченице. То је једно сведочанство више о блискости схватања ових двају наших синтаксичара тамо где она произилазе из стварне анализе језичког материјала.

ИНДИРЕКТНИ ГОВОР

Ако узмемо већ навођени Белићев пример за индиректни говор: *Он је рекао да ће доћи*, — у њему налазимо три момента који су за нас тренутно од значаја: прво, главном реченицом говорно лице износи радњу говорења у прошлости, а споредном — садржину тога говора; друго, субјекат главне реченице споредном реченицом износи радњу која ће се десити после времена његовога говора; треће, говорник радњу споредне реченице ставља у време после радње главне реченице (тј. износи је као будућу у односу на то време), и тек преко тога момента доводи је у временску везу са временом свога говорења.¹

Али као одговор на питање — *Је ли дошао?* — или: *Хоће ли доћи?* — горња реченица има сасвим друкчије значење: *Рекао је да ће доћи* — значи сада: *Не знам је ли дошао (хоће ли доћи)*, — Претпостављам да је дошао (да ће доћи) или сл. Уместо изношења временског односа радње зависне реченице према радњи главне имамо сада изразито модално конјунктивно значење споредне реченице: говорник њоме износи радњу коју само претпоставља; за коју није сигуран да се извршила, да ће се извршити и сл.

У првом случају, према томе, имамо релативну употребу глаголског облика у зависној реченици, јер се њиме износи временски однос према времену радње управног глагола, а у другом — модалну, јер се њиме износи претпостављена радња.

I

Када бисмо, према томе, у зависној реченици горњег примера имали глаголски облик у ужем индикативу? По нашем мишљењу, када се елиминише временски посредник између радње споредне реченице и говора говорног лица. У

¹ Радња главне реченице је само радња у одређеном временском односу према времену говорења, а за субјекат главне реченице — говорење. Радња споредне реченице је за субјекат главне реченице радња у одређеном временском односу према времену говорења, а за говорника — садржина управног глагола, а тек као таква — и радња у временском односу према радњи управног глагола.

конкретном случају то је могуће постићи изједначавањем времена управног глагола са временом говорења, тј. замењивањем облика у главној реченици индикативним презентом: *Говори ми да ће доћи. Радња футура доћи ће будућа* је у односу на време говорења, које се поклапа са временом радње главне реченице.

Теоријски је, дакле, врло лако издвојити једну врсту синтаксичних значења ових реченица од других. Али практично то изгледа сасвим друкчије, јер није увек јасно које значење говорник даје одређеној реченици. То ћемо показати на следећим примерима:

Терлајића хвале сви у Русији да је био поштен човек (Пис. 56). — Копитар каже да Чапловић није ништа наштампао против вас (Пис. 39). — ... а сам каже да су му Новковићеве рецензије очи отвориле (Пис. 59). — Право велите што кажете да су калуђери криви његовој књизи... (Пис. 156). — Стејић остаје у Земуну, као лекар, и за сада се хвали да има посла доста (Пис. 156). — Усуд вели: оца и матере не поштујеш... (П. 66). — А ја вам кажем да је овдје онај који је већи од цркве (Мат. XII 6). — У то је вријеме већ био у Бијограду везир славни Аџи-Мустајпаша, који је Србе тако пазио и чувао, да га и данашњи дан жале и спомињу, и кажу, да је он био Српска мајка (ИС 4).

Први пример, нпр., у споредној реченици износи оно што је Вук у Русији чуо о Трлајићу. Тако посматран, овај пример је у ужем индикативу, јер Вук само ставља у временски однос оно што се износи реченицом: *да је био поштен човек* — према времену кад је о Трлајићу слушао и писао, тј. према времену кад се налазио у Русији. Према томе: сада га хвале — да је био добар човек. Перфекат *био је* показује временски однос према времену говорења. Али иако Вук тако износи ову чињеницу, ми посредно можемо закључити да он не зна какав је Трлајић: Руси га хвале да је био такав, и ја претпостављам да је такав и био. Ако се ова компонента значења и истакне, она мења смисао исказа: уместо са-

држине управног глагола, споредна реченица сада износи став говорников према ономе што се њоме казује.

У другом примеру Вук износи што је чуо од Копитара, додуше не истог тренутка када то и саопштава, али ту скоро, у ситуацији коју он сматра садашњом док пише ово писмо. У том случају се радња перфекта *није наштампао* односи према тој садашњости као прошла. Али ова реченица може значити Вукову претпоставку да Чапловић није ништа написао — јер, побогу, тако каже Копитар.

У примеру из јеванђеља споредном реченицом износе се Исусове речи о његовом сопственом присуству у цркви. Зато нема сумње да је презент *је (овдје)* у ужем индикативу, јер Исус ове речи говори управо стојећи у цркви. Али да не знамо тај податак, могли бисмо и овај пример тумачити као претходне. Он би свакако значио: Сигурно је овде онај који је већи од цркве.

И у свим осталим примерима осећа се та модална нијанса у значењу.¹

Имамо само два примера где у значењу споредне реченице такве нијансе нема:

... само ћу вам још то додати да му је књига у Београду по други пут с „јери“ и „дебело јер“ штампата... (Пис. 156). — К ономе што сам Вам о њему и његовој књизи писао у последњем писму, додајем Вам сад и ово: да је Атанасије Стојковић из Петербурга писао Милошу (Обреновићу) против мене... (Пис. 126).

У овим примерима не наводе се никакве туђе речи: оно што се износи споредном реченицом потиче од говорника и изриче се први пут. Пошто веза субјекта и предиката у споредној реченици потиче од говорног лица, онда се оно и не може стављати под сумњу.

Зато, иако у првом примеру у главној реченици имамо футур, радња перфекта *штампата је*, у споредној, временски се не одређује у односу на радњу футура, него у односу на време говорења. У другом примеру, време радње главне

¹ Исту нијансу у значењу запажамо и у Белићевим примерима које смо више навели.

реченице не разликује се од времена говорења. Перфекат писао је временски се управља према говору говорног лица.

Овде можемо донекле исправити полазну поставку о могућности употребе времена у ужем индикативу у допунским реченицама. У једном од наведених примера у главној реченици је стварно индикативни презент, али у другом је футур, па ипак с'у у зависној реченици и у једном и у другом случају облици у ужем индикативу. Зато можемо рећи да, без обзира на време радње главне реченице, кад се радња споредне временски управља, не према времену радње главне реченице или према ком другом временском моменту, него према времену говорења о тој радњи, — глаголски облик у њој временски је употребљен у ужем индикативу. Још једном, дакле, можемо истаћи значај поставке да у одређивању природе временских облика у зависним реченицама треба полазити само од једног момента: од односа његове радње према времену говорења, — и ни од каквих других момената. Други моменти имају значаја само за одређивање врсте релативских значења,¹ а не и за одређивање природе времена у зависним реченицама уопште.

II

Релативска употреба временских облика у индиректном говору добија се када се радња зависне реченице временски управља према неком моменту ван времена говорења. То се управљање у овој врсти реченица најчешће врши према времену радње главне реченице.

1. Разгледаћемо прво неке од примера са презентом у споредној реченици:

Идући тако нађемо једну дјевојку код оваца, те нас запита куда ћемо, а ми јој кажемо да идемо у Дубровник по со... (II 7). — Кад мати отиде ка цару и каже му да у двору њена сина има свашта боље него у његову, онда цар рекне својој кћери... (II 45). — И познавши глас Петров од радости не отвори врата, него утрча и каза да П е-

¹ Исп. опаску П. Ивића у ЈФ XX да има више врста релативних значења глаголских времена.

тар стоји пред вратима (ДА XII 14). — ... и сам је ћаја-паша за њу помињао и питао, но Милош је једнако говорио, да не зна ништа за њу.. (ИС 139). — Уочи онога дана, кад ће побјећи, утече некаква робиња из Турскога логора, и дође Милошу под чадор, те каже, да се Турци некуд спремају.. (ИС 154). — А Милош му одговори, да оно није војска, него да су сеоски кметови, који иду да чују царски ферман... (ИС 173).

Презент *идемо* у зависној реченици првог примера значи радњу истовремену са радњом презента *кажемо* у главној. Јер, Брко и другови су ово казали девојци коју су управо сусрели на путу. И *има, стоји, не зна* и сл. значе истовременост са радњом главне реченице, а не са временом говорења говорног лица, те је то релативна употреба презента.

Интересантно је да у нашем материјалу нема ни једног јединог примера са презентом перфективног глагола у споредној реченици индиректног говора, нити са имперфектом, — у сличном значењу у каквом су горњи примери.

2. А многобројни су примери и са перфектом у зависној реченици:

Кад Брко по том дође, и запита га за Међедовића, он му каже да је он одавно онуда прошао (П 6). — Он му каже све по реду своју невољу и да је дошао да га пита зашто му је дао злу срећу (П 64). — ... удаве 36 Турака, за које су им казали да су се с Бегом држали... (ИС 6). — ... и јави му, како је у народу зулум додијао... (ИС 8). — Четврти казује и приповиједа, како је видјео Ћурчију и остале арамбаше... (ИС 18—19), ... онда Ћурчија стане казивати, како је он тајно био у Љешници... (ИС 21). — Мени је Петар приповиједао, како су му Јаковљеви момци доносили писма ушивена у седло... (ИС 93). — Кад сам Мушицкоме казао да сте наручили код Штрауса Српска писмена, умало што није почео играти од радости... (Пис. 10).

Перфекат *прошао је*, у првом примеру, означава радњу прошлу у односу на време радње главне реченице. Јер, Међедовић је пре прошао крај сејача него што су о томе он и Брко разговарали. У другом примеру, несрећни брат је претходно дошао Усуду, па му је затим о томе говорио. И у осталим примерима, перфектима *држали су се*, *додијао је*, *видјео је* итд. означене су радње прошле за време радње главне реченице.

Треба напоменути да у оваквој употреби у индиректном говору нисмо нашли ниједног плусквамперфекта (у одредбеним реченицама, видели смо, перфекти и плусквамперфекти употребљавају се паралелно за означавање радњи које претходе радњи управног глагола).

3. Много су ређи примери са футуром у споредној реченици:

... змај га упуту куда ће ићи док не нађе град где су двори другога змаја, а онде рече му да ће чути за трећег (II 26). — А за остало све Срби кажу да ће се наместити и уредити (ИС 127). — И дошавши онамо намјести се у граду који се зове Назарет, да се збуде као што су казали пророци да ће се Назарећанин назвати (Мат. II 23).

Реченица: *да ће се наместити* означава радњу која се врши после радње главне реченице и временски се односи према њој као будућа. Футури *ће чути* и *ће се назвати* означавају будућност у односу на време радње аориста *рече* и перфекта *казали су*.

У последњој групи примера, у значењу глаголских облика употребљених у споредним реченицама присутна је модална нијанса. Али то овде није од значаја јер је — рекли смо — она потенцијално присутна у скоро свакој реченици индиректног говора.

III

1. Вратићемо се сада томе *модалном* значењу. Рекли смо да у реченици: *да ће доћи* — из већ навођеног примера Рекао је да ће доћи, — кад он значи одговор на питање — Је ли дошао? — или: Хоће ли доћи?, — имамо значење претпо-

ставке говорног лица о субјекатско-предикатској вези. Иако је у примерима тешко издвојити индикативна од модалних значења, мислим да такво значење претпоставке говорног лица преовладава у реченицама као што су следеће:

... говори се да су прешли на ову страну... (Пис. 115). — Кажу да је под Сарајевом била битка осам сати... (Пис. 115). — Приповиједа се да овај обичај и Турци држе (О 32).

Први пример се без веће штете по значење може заменити реченицом: Изгледа да су прешли..., — или: Вероватно су прешли...

2. Сви остали примери са модално употребљеним облицима у зависним реченицама индиректног говора разликују се од горе наведених примера према томе од кога потиче лични став који се износи споредном реченицом. Док горе имамо став говорног лица, дотле у осталим примерима срећемо обично став субјекта главне реченице. То су, дакле, Белићеви модални изрази.

а) Све такве реченице можемо поделити, с обзиром на то од кога потиче лични став, у две велике групе. У првој групи су примери у којима се износи став субјекта главне реченице:

Међед му онда рече да јој окреше гране, па заметнувши је на рамо као кијачу да иде у свијет (П 3). — Они му одговоре да причека мало... (П 4). — Млађа два брата реку старијему да он свога коња закоље... (П 8). — Млоги повичу, да буде старјешина арамбаша Станоје Главаш... (ИС 14—15). — ... па ондје улогоривши војску, пише Ђурчији, да му дође на састанак... (ИС 32). — Онда он напише да му се изваде очи и одсеку руке и језик (ИС 191). — А дух ми рече да идем с њима... (ДА XI 12).

... сестри својој и дјевојкама оштро запријете да никоме не казују... (П 9). — Кад у јутру сване, онда газда заповеди да све псе потуку, само онога

маторога пса да оставе (П 13). — Милисав пак Лаповац предлагао је јавно у то вријеме да се побију сви који знаду читати и писати... (Пис. 146). — ... како му се најмање што против воље догоди, пријети да ће ударити 50 батина... (Пис. 145). — И мољаху га да се само дотакну скута од његове хаљине... (Мат. XIV 36). — ... Јаков позове Кара-Ђорђија да дође о Великој Госпођи у манастир Боговађу... (ИС 61). — ... Турци су искали да Срби положи оружје... (ИС 106). — ... али опет обрекну да, ће Србима одговорити... (ИС 127). — Срби траже, права да им се даду и потврде (ИС 171, наслов).

У првом примеру, медвед наређује да се букви окрешу гране; у другом — радници одговарају Међедовићу изражавајући своју жељу да он остане; у трећем је опет изражена жеља браће. Углавном је у свим примерима прве подгрупе у зависној реченици модус жеље у разним нијансама, и свуда жеља потиче од субјекта главне реченице. Чак и у последњем од тих примера, где је субјекат споредне реченице говорно лице, том се реченицом не износи његова жеља него жеља духа, тј. субјекта главне реченице.

У првом примеру друге подгрупе износи се модус претње, у другом — заповести, у трећем — жеље извесне врсте, у четвртном — претње, у петом — молбе итд.

Заједничко је свим овим примерима то што се ни у једном од њих споредном реченицом не износи став говорног лица, него став субјекта главне реченице. Оно по чему се прва подгрупа разликује од друге, то је значење управног глагола. У првих је у главној реченици глагол са општим значењем говорења, а о модалности у значењу споредне реченице обавештавамо се из опште ситуације. У других се о врсти модалног значења зависне реченице обавештавамо како из саме реченице, тако и из значења управног глагола. Јер, нпр., у главној реченици првог од тих примера имамо глагол претње, другог — заповести, трећег — жеље, петог — молбе итд. Ту се, дакле, и глаголом главне и споредне ре-

ченице изражава исто модално значење, те се може говорити да је глаголски модални облик разложен на управну и зависну реч.

б) Једино у случајевима кад је субјекат главне реченице у исто време и говорно лице, тј. кад је глагол споредне реченице у првом лицу, — споредном се реченицом износи говорников став:

Ја велим да печатамо 1.000 егземплара? (Пис. 19). — За ортографију опет ти кажем (ако ћеш ме послушати) да узмеш управо овако као што ја пишем... (Пис. 84). — Ја сам 1829 и 1830 године говорио Милошу неколико пута да се изабере неколико чиновничке и других знатнијих људи дјеце, па да се с његовим синовима пошаљу у Петерсбург на науке... (Пис. 145). — А ја вам кажем да се не браните ода зла... (Мат. V 39).

Ја немам очи за правде Бога, него те молим, брате мој, да ми дадеш воде у какав суд... (II 72). — ... ја ћу наредити да сви људи имају тако на табану као малу долину (II 78). — Ја нисам дуго време имала од срца порода, па сам се молила Богу да ми да да затрудним... (II 44), — ... само молим свакога ко би их писао да он не поправља ништа... (II XXIV). — Само Вас покорно молим, да се договорите са господаром Васом... (Пис. 61). — И о овоме позивам на мејдан нека изиђе ко год хоће и смије... (Пис. 52).

У прва три примера Вук споредном реченицом износи своју жељу да се штампа одређен број примера Рјечника, да Сарајлија узме његову ортографију, или да се српска деца пошаљу у Русију. У последњем примеру Исус говори о својој жељи да се људи не бране од зла.

У првом од примера друге групе лични став потиче од слепог брата; у другом — бог износи своју жељу; у трећем — мајка своју молбу упућује богу итд.

Разлика је опет у значењу управног глагола.

ИЗРИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ

Ако узмемо да индиректни говор чине реченице са управним глаголом који, поред осталог, има и значење говорења, или уопште саопштавања, — онда се термином „изричне“ обухватају остале изричне реченице у ширем смислу речи.

I

Ако се процеси посматрања, гледања, слушања, и уопште сазнавања чулима — сматрају радњом, онда у овим изричним реченицама говорник у ствари нешто друкчије саопштава радње споредне и главне реченице него у индиректном говору: док је тамо говорник само преносио туђе речи, и тако некако посредно саопштавао о радњи споредне реченице, — дотле се овде посебно саопштава о радњи главне, а посебно о радњи зависне реченице; зато у изричним реченицама у ужем смислу нема оне прикривене, или и стварне, модалне нијансе у значењу, какву срећемо у индиректном говору.

Кад се радња зависне реченице временски директно управља према времену говорења, употреба времена је и овде у ужем смислу *индикативна*:

Дај ми, брате, Милицу да буде моја. Видиш да немам никога (II 66). — Знам да знате да сам отишао да постанем словенски хаџија (Пис. 32). — Ево видим небеса и сина човјечијега гдје стоји с десне стране Богу (ДА VII 56), — ... чујемо гдје они говоре нашијем језицима... (ДА II 11). — Јер те видим да си у горкој жуци... (ДА VIII 23). — Узми се добро у памет, да што не слажеш, или не сметеш; јер видиш њихова толмача где стоји више тебе (ИС 167).

У првом примеру, презентом *немам (никога)* износи се шта је стварно било у време кад се саопштава: претходно је у приповеци речено да један од браће није имао никога свога. Перф. *отишао сам* у другом примеру означава радњу која се десила пре него што Вук о њој саопштава. У трећем,

легенда представља као да су се пред једним верником отворила небеса, и он, у моменту кад ово саопштава, стварно и види бога. У четвртом, сакупљени свет посматра ученике како, кад је, по легенди, сишао дух свети на њих, говоре разним језицима. Горња реченица је одломак из развогора сакупљеног света у моменту кад се описани догађај дешава.

Као што видимо, свуда имамо значење ужег индикатива.

II

У изричним реченицама употребљава се и *релатив*. И овде се време радње зависне реченице са релативно употребљеним глаголским обликом управља обично према радњи главне.

1. Примере са презентом у споредној реченици можемо сврстати у две неједнаке групе, према виду употребљеног глагола.

а) У највећем броју случајева глагол је имперфективан:

Међедовић бјежећи тако дође на једну воду и нађе код ње људе ђе вију шеницу... (II 6). — Послије неког времена дозна најмлађи брат на чардаку да се браћа његова и оно чобанче онијем ђевојкама жене (II 9—10). — А њих двоје кад опазе за собом змаја где их тера, препадну се... (II 23). — Идући путем види једну тичицу ђе крилима лепеће... (II 91). — Али кад виде да Срби из топова обарају и пале куће, они се пети дан предаду на вјеру... (ИС 24). — ... Младен одмах отиде за њима и посланике сретне гдје се враћају од Кара-Ђорђија... (ИС 74).

После ћеш срести другога где носи шара на у чу ну... (II 58).

Презент *вију* у првом примеру означава радњу која се вршила у време кад је Међедовић дошао на реку и видео шта раде људи. Брат на чардаку дознао је о женидби своје браће у време кад су се они стварно и женили. У трећем, царевић и његова жена видели су змаја у једном моменту док их је он гонио. Исто се тако у четвртом примеру каже

да су Срби палили куће пред очима Турака, и они су то врло добро видели. И у последњем примеру, младић ће срести онога који буде носио шарана у време док он то буде чинио.

У последњем примеру не може се футуrom II заменити презент *носи*, као што смо то врло лако учинили у објашњењу, претворивши допунску изричну у одредбену временско-односну реченицу.

б) Поред око 150 примера са имперфективним презентом у споредној реченици, нашли смо само један са перфективним презентом:

Како Милош опази да који од његових чиновника, или макар ко у подручју његовом, или какву чест у народу добије, или само мисли да је има, он одмах измишљава свакојаке, и најподлије начине докле га не осрамоти... (Пис. 140).

Употреба перфективног презента објашњава се врло лако ако се узме у обзир нијанса итеративности која се у значење ове реченице уноси главном, која је у ствари зависна временска реченица.

2. С перфектом у изричној реченици имамо примере:

Идући тако нађе у пољу једнога чоека *ђе је* упрегао у ралицу два вола па оре... (П 5). — Кад она три брата чују да се Стојша удружио и збратио са змајевским царем, и да сад обојица иду на њих, они се уплаше... (П 31). — ... пошто виђе да му је *ђевојка* одмакла, *закле је*... (П 88). — ... онда баше у Бијограду, *видећи*, да је паша остао само с неколико крцалија, подигну на њега буну... (ИС 6). — У Шапцу саставши се Али-бег и Мус-ага, разумију, да су Српске чете стигле у Свилеуву... (ИС 17).

Радње перфеката *упрегао је*, *одмакла је*, *остао је* и сл. временски претходе радњама означеним облицима у главним реченицама и управљају се према њима као прошле.

3. У једном случају нашли смо футур у споредној реченици. То је пример:

Срби су знали, да ће главна Турска сила ударити са три стране (ИС 128).

Радња зависне реченице дешава се после радње главне и управља се према њој као будућа.

4. У неким примерима у споредној реченици употребљен је аорист:

Онђе он јадан стојећи чу у неко доба ноћи ђе дођоше виле на извор... (П 72). — Цар се предадне кад виде да их нестаде... (П 24). — Он видје на јави утвари око деветога сахата дневи, анђела Божијега гдје сиђе к њему... (ДА X 3). — И ово рекавши видјеше они гдје се подиже и однесе га облак из очију њиховијех (ДА I 9). — Кад кнез Стефан види да Турци обладаше, он из пиштоља запали џебану... (ИС 80—81).

За разлику од одредбених реченица, у овим примерима, иако је у споредној реченици глагол свршеног вида, радње обеју реченица стварно су истовремене (а не само повезане истом временском ситуацијом). У првом од наведених примера, слепи је чуо како долазе виле баш у моменту кад су оне и долазиле. У другом, цар је баш посматрао нестајање; у трећем — Корнилије је гледао анђела док је он силазио, и сл.

5. А налазимо у материјалу и примера с имперфектом у споредној реченици:

А знадијаху га да онај бјеше што милостиње ради сјеђаше крај краснијех врата црквенијех... (ДА III 10). — Јер их слушаху гдје говораху језике, и величашу Господа (ДА X 46). — Овога намисли Павле да узме са собом; и узе га и обреза Јевреја ради који бијаху у онијем мјестима: јер сви знадијаху оца његова да бјеше Грк (ДА XVI 3).

Сви примери су из Вуковог превода Библије, у коме су облици имперфекта врло обични. У прва два радње обеју реченица су истовремене. У првом је реч о једном болеснику кога су апостоли „исцелили“. Он, дакле, није раније, него у време о коме је реч, био тај просјак. Други је из оног

већ познатог места где се говори како су апостоли проговорили разним језицима. Радње означене имперфектима *слушаху* и *говораху* дешавају се истовремено у прошлости.

III

И изричне реченице са *модално* употребљеним глаголским облицима могу се поделити у две групе.

1. У мањем броју примера, какви су и:

А онај шпијунчић, што је био на робији, чујем да је опет у Бечу (Пис. 109). — Чујем да стоји у *Verordnung*-у да ја знам зашто ми се не допушта у овом царству живети (Пис. 110), — споредном реченицом износи се увек лични став говорног лица.

2. Остали се могу поделити с обзиром на то чији се став у њима износи.

а) Када је субјекат главне реченице у другом или трећем лицу, онда се изричном реченицом казује став субјекта главне, као што је у примерима:

... и сам је паша чинио кашто така насилија, кад је мислио да му може проћи (ИС 171). — Кад Турци виде, да се не могу одржати, они се предаду Србима на веру... (ИС 56). — Али му се учини да је гвожђа много... (П 4). — Најпосле науми да иде у свет... (П 15), — Он помисли да је онај нашао под јелом срећу... (П 73). — ...уз Ади-Проданову буну ни један од ови није ни помислио, да иде у Србију (ИС 149). — На овај Молеров говор сви пристану да бјеже... (ИС 107).

У првом примеру, претпоставка да тако може проћи потиче од паше, а не од Вука, који то саопштава. У трећем, претпоставка да је гвожђа много потиче од Међедовића, а у четвртном: одлука да иде у свет — од јунака приповетке; — а не ни у једном случају од приповедача.

б) Кад су субјекат главне реченице и говорник — исто лице, онда лични став потиче од говорника, као у примерима:

Док сам жив, опет се надам да ћу моју жену и дјецу којекако моћи хранити... (Пис. 78). — ...и надам се да вам је то предао Шнирер (Пис. 9). — Кад сам узео перо у руке, мислио сам само неколико ријечи да Вам напишем... (Пис. 38). — Мислим да ће до неколико дана он овдје доћи... (Пис. 83). — За мање пак школе мислио сам да се мало по мало на Српском језику начине школске књиге (Пис. 144). — Вјерујем да је Исус Христос син Божиј (ДА VIII 37).

У првом примеру говорник је Вук, а споредном реченицом износи се његов лични став: нада се да може прехранити породицу; у другом, говорно лице опет је Вук, а споредном реченицом износи се претпоставка која потиче од њега.

ЗАВИСНО-УПИТНЕ РЕЧЕНИЦЕ

У свим савременим граматикама српскохрватског језика зависно-упитне реченице дефинишу се према облику: оне имају облик упитних реченица; или: оне садрже питање (по облику); или: оне се вежу упитним заменицама. Тамо где се обраћа пажња и на њихово значење, напомиње се да оне значе исто што и остале изричне реченице.

И изричне реченице и индиректни говор везују се кад за главну „упитним“ везницима, тј. имају облик упитне реченице. И по томе се од њих нимало не разликују зависно-упитне реченице. Разлика је у нечему другом, и у то ћемо се уверити кад једну за другом наведемо следеће две групе примера:

а) примере изричних реченица:

Онда му мати приповеди све по реду како је имала три кћери као три руже, и како их је нестало, и како су их тражили узалуд на све стране (II 24). — ... па јој приповеди како је страдала, како је муж проклео и како иде по свету те

га тражи... (П 48). — А Варнава га узне и доведе к апо-столима, и каза им како на путу видје Господа, и како му говори, и како у Дамаску слободно проповиједа име Исусово (ДА IX 27).

... видје два брата, Симона, који се зове Петар, и Андрију брата његова, гдје међу мреже у море... (Мат. IV 18). — И дошавши Исус у дом Петров видје ташту његову гдје лежи и грозница је тресе (Мат. VIII 14).

б) примере зависно-упитних:

Видиш како је данас... (П 31). — ... одмах напише оцу писмо и каже све како је било... (П 60). — Него кад си се заканио и толико си се трудио, казаћу ти како ћеш се помоћи (П 65). — Онај дошавши кући не каже браћи својој како је код зета прошао (П 74).

Ја знам гдје је Београд... (ИС 55).

Ограничавамо се само на то да укажемо на чињеницу да се у свим примерима под а) заменице како и где могу, без штете по значење реченице, заменити везником да; може се, наиме, рећи: Приповеди да је имала три кћери...; или: Приповеди да је страдала...; или: Видје да међу мреже...

У примерима наведеним под б) ову замену није могуће извршити, а да реченице не измене смисао.

Према томе, упитне заменице и прилози морају имати друкчија значења у зависно-упитним — а друкчија у осталим изричним реченицама.

I

Примери у којима се радња споредне зависно-упитне реченице временски одређује према времену говорења врло су ретки:

Види куда су ме моје дрвене ноге однијеле (Пис. 32). — Сами мислите какав је то тријумф за мене био! (Пис. 74). — ... а

како је све ово било, најбоље ће се видјети из писма Кара-Ђорђејева које ево овдје додајем... (ИС 91).

У првој од наведених реченица Вук говори о свом путу за Русију. Његове дрвене ноге су га тамо биле однеле и вратиле отуда пре него што је о томе писао. И перфектима *био је и било је*, у друга два примера, означене су радње које су биле прошле у време кад се то о њима констатовало.

II

1. Зависно-упитне реченице с *релативно* употребљеним презентом имамо у примерима:

А то газда све слуша и разуме што они говоре (II 13). — По том се царев син каже ко је он и откуд је... (II 43). — Цару је још од прије било познато из различни Турски тужби, шта раде да и је по Србији... (ИС 10). — Молер напише писмо Српскијем старјешинама (...) својом крвљу, у коме им јави у какој су невољи... (ИС 107). — Онда код куће поседи неколико дана док разбере докле су Турци зашли у земљу, и шта ради и мисли народ... (ИС 135). — Сутра дан Милош разгледа добро, како стоје Турски шанчеви... (ИС 157).

Радње означене презентима *говоре, раде, ради* и сл. истовремене су са радњама главних реченица, означеним такође релативно употребљеним облицима.

Треба напоменути да ова истовременост радње споредне реченице са радњом главне у врстама допунских реченица не одговара истовремености у другим случајевима. Радњу зависне реченице са радњом главне у овим реченицама везује процес сазнавања, који ту истовременост чини очигледнијом и чвршћом. У одредбеним реченицама истовременост се, како смо видели, своди на однос према истој временској ситуацији. Зато смо овде узели као тачно да се радња зависне допунске реченице временски одређује према радњи главне и у случајевима кад су те радње истовремене.

2. С перфектом у споредној реченици су примери:

Господар дође и кад види какво је Бог чудо учинио, онда му рече... (П 37). — ... па му онда каже све шта је чула од змаја (П 20). — Она два коњика још су пре од царевог сина била дошла у двор и приповедила цару све по реду шта су чули и видели (П 41). — Он кад то чује, отиде кући плачући и приповеди матери шта му је сад цар заповедио (П 57). — ... долажаху те се исповиједаху и казиваху шта су учинили (ДА XIX 18). — ... како чује шта је било на Каменици, отиде у Биоград... (ИС 81). — Кад људи чују шта је било од Така и од његове војске на Опленцу, они се разбегну сваки својој кући (ИС 190).

Радње означене перфектима *учинио је, чула је, чули су (и видели), заповедио је* и сл. временски се одређују према радњама главних реченица као прошле.

3. У примеру:

... он одма дозна шта ће бити... (ИС 11), — с футуром у споредној реченици, радња означена тим футуром будућа је у односу на радњу главне реченице.

4. Када је у споредној реченици аорист, —

а) радња означена њиме може бити истовремена са радњом главне:

Калуђер пошто виђе шта би уклони се... (П 82). — Тада намјесник, кад видје шта би, вјерова... (ДА XIII 12). — А кад видје народ шта учини Павле, подигоше глас свој говорећи... (ДА XIV 11). — Кад Срби из другијех шанчева виде шта би од шанца Ресавскога, они сви, и сам Милоје, оставе своје шанчеве... (ИС 81),

б) а може и претходити њој:

А кад их отпустише, дођоше својима, и јавише шта им рекоше главари свештенички и старјешине (ДА IV 23). — Господе! ја чух од многијех за тога човјека колика зла почини светима твојима у Јерусалиму... (ДА IX

13). — Онда умуче све мноштво, и слушаху Варнаву и Павла који приповиједаху колике знаке и чуда учини Бог у незнабошцима преко њих (ДА XV 12).

У првом примеру друге подгрупе, главари су рекли Петру и Јовану оно што они преносе пре него што они то причају својима. У другом, Савле је пре починио зла него што је за њих Ананија сазнао. Али будући да ни у једном случају аористом означене радње нису везане за време говорења, аористи су релативно употребљени.

III

1. У материјалу за *модалне* зависно-упитне реченице имамо један пример са конјунктивним значењем којим се износи став говорног лица, а не субјекта главне реченице:

Али Бог зна јесам ли и толико заслужио (II 35).

2. У осталим примерима износи се

а) став субјекта главне реченице:

Кад дође к ратарима, запита их еда би умали што да му даду за јело (II 4). — ... али се одмах забрине како би смела она за змију и у сиротињи просити у цара девојку! (II 44). — Ови човјек премда је био opak, опет промисли хоће ли дати своју душу... (II 81). — Он се стане крстити и чудити шта би то било! (II 71). — Кад мати тако види свога сина, онда стане мислити како би учинила да он онаки остане до века (II 46). — А кад се Петар у себи дивљаше шта би била утвара коју видје, и гле људи послани од Корнилија... (ДА X 17). — Но поред тога двор Турски не престане промишљати, како би у напредак Пасманцију покорио... (ИС 5). — ... стане по Сријему својим и свога брата познаницима и пријатељима наручивати, не би ли му како добили који топ... (ИС 20). — ... стане гледати како би партије ове помирио... (ИС 86);

б) или став говорников:

Да си ти мени под ногама као ја теби, ја бих знао шта бих (П 26), — ... не знам за што би ме друго полиција овако гонила (Пис. 110). Али лични став је ту обично изнет обликом потенцијала, а не обликом овог или оног глаголског времена.

ЖЕЉНЕ РЕЧЕНИЦЕ

Жељне реченице А. Белић сматра оптативним изразима. Он наводи пример: Желим да дођем код тебе, — и каже: „Та је реченица слична с правом оптативном реченицом Дошао бих код тебе. Одатле се види да је у реченици Желим да дођем код тебе став говорног лица претворен у *управни* глагол...“¹ Проф. М. Стевановић такође сматра да су жељне реченице увек модалне.² То потврђују и наши примери, које можемо поделити у две групе, с обзиром на то да ли се њима износи став говорника или став ког другог лица.

1. Став субјекта главне реченице имамо у примерима:

И будући да је ово писмо дошло из Питера..., тако га Милош, који и онако жели да осим њега нигдје нико чести нема, држи као да је официјелно... (Пис. 126). — Ако ко жели да ја пропаднем, пожалите барем овај народ... (ИС 89). — ... и сами тамошњи синови, који су иоле знатнији и могућнији, жељеће да би се из ње уклонили (Пис. 151). — ... зато Милош (желећи час пре да очисти Пожаревац), предложи Турцима... (ИС 159). — ... што су се тако у њега уверавали и желели баш њему да се предаду..., не тедне... (ИС 160). — ... желећи, да би ту част код цара добио, да је он Србију покорио и умирио, и бојећи се да му је Рушић-паша, не отме, није тео искати оружја... (ИС 163). — Тако није воља оца вашега небескога да погине један од овијех малијех (Мат. XVIII 14), —

¹ Књижевност и језик у школи II/2, 92.

² ЈФ XVII, 170.

у којима се говорно лице и субјекат главне реченице разликују. У првом од њих, жеља да нико нема „чести“ потиче од Милоша (говорник је Вук), у другом, од лица означеног заменицом *ко*, у трећем — од синова Милошеве Србије итд.

2. А Став говорног лица у следећим:

Желим Вам да у здрављу дочекате и весело проведете Божић и Ново љето... (Пис. 62). — Зато сам се ја још у Србији био зажелио да пишем ову историју... (Пис. 64). — Ви и сами знате да сам ја желио... да научим вас читати и писати... (Пис. 69). — Ја бих волио да ти одатле не идеш у Бесарабију него у Србију... (Пис. 84). — Ово писмо ја вама пишем из истине пријатељске љубави и из жеље да будемо и у напредак свагда пријатељи... (Пис. 92). — ... и Желим од свега срца да вас Бог скоро придигне...! (Пис. 107). — Зато бих сам готово најволио да ми се да пасош за Русију (Пис. 112). — Тако сам ја дакле желео и трудио се, свагда да кажем истину... (ИС 113). — До сад смо ударали ноћу на Турке, јер смо желели, да беже од нас... (ИС 161).

У свим примерима, осим последњег, Вук говори о својој сопственој жељи да се нека радња врши или изврши: да госпођа којој пише дочека Божић; да сам он пише историју; да научи Милоша писању итд. А будући да је у свим примерима последње тачке, као и у сличним примерима осталих врста допунских реченица, говорно лице истовремено и субјекат главне реченице, — то у принципу и нема разлике између њих и прве групе примера. У свим се случајевима у ствари износи став субјекта главне реченице.

В. НАМЕРНЕ РЕЧЕНИЦЕ

Тешко је питање спадају ли намерне реченице међу допунске или одредбене врсте. Загребачки аутори граматике за средње школе сврставају их у прилошке реченице.¹ Могу се

¹ Брабец, Храсте, Живкозић — Граматика, 206—209.

навести три ствари које иду у прилог оваквом поступку. Прво, ако је тачно да су одредбене реченице у ствари развијене прилошке или придевске одреднице, онда намерне реченице стоје уместо одредаба за сврху или циљ. Друго, зна се да у реченици од које зависи намерна не мора стајати глагол сазнавања, унутрашњег преживљавања или изражавања мисли, него који било глагол, како прелазни тако и непрелазни; а уз ове последње, ако су потпуни по значењу, не стоје допуне. Даље, намера с којом се врши нека радња није нешто што се садржи у самом појму радње, него је она у свести субјекта главне реченице у време док врши ту радњу с којом се остварује циљ, и тако на изванредан начин утиче на ток саме радње. Јасно је, зато, да се намерним реченицама означавају пре околности извесне врсте,¹ у којима се врши радња главне реченице, и које на њу утичу, — него што се износи садржина управног глагола.

Али оно што се износи намерном реченицом није реализовано, — то је само претпостављени циљ радње управног глагола. По томе су намерне реченице увек модалне. „... финалне реченице... — каже А. Белић — су по томе што се веза субјекта и предиката износи у нарочитој светлости („финалној“) начинске (модалне)“.² На исти закључак упућује и оно што о овим реченицама каже А. Мусић: „... чиста се намјера не обазире на то, хоће ли се оно, што се намјерава, доиста извршити или не“.³

Видели смо да се у одредбеним модалним реченицама износи углавном став говорног лица, а у модалним допунским лице од кога потиче став „износи се слободно“. Иако су по основном значењу сличне одредбенима, намерне реченице су, по томе чији се лични став у њима износи, ближе допунским реченицама. Навешћемо једно врло интересно Мусићево запажање о томе: „Намјера, која се изриче у финалној реченици, долази од субјекта главне реченице... Само онда кад се главном реченицом казује заповијед или же-

¹ »Der Finalsatz drückt eine adverbiale Bestimmung der Absicht aus...« — J. Medić. *Kleine deutsche Grammatik*, Zagreb 1963.

² Књижевност и језик у школи II/2, 92.

³ Рад 142, 20.

ља, намјера долази од говорника...“¹ Ово нас упућује на класификацију намерних реченица према значењима времена у главној реченици.

I

Прво ће бити речи о примерима са *модално* употребљеним глаголским обликом у управној реченици.

1: Кад је у главној реченици императив, у споредној се увек износи лични став говорног лица. Примери се могу поделити према односу субјекта главне реченице и говорног лица.

а) Субјекат главне у исто је време и субјекат зависне реченице:

Узми се добро у памет, да што не слажеш (ИС 167). — ... сутра да идеш с чобаном на језеро, да га пољубиш у чело (П 41). — Иди, мати, сад да видиш хоће ли ми цар дати девојку... (П 45). — Ходите да видите мјесто гдје је лежао Господ (Мат. XXVIII 6).

Оно што значи реченица: *да што не слажеш* — сврха је тога што ће се тумач узети у памет; дакле, сврха, циљ или намера радње главне реченице. Али ако се запитамо од кога у ствари потиче тај циљ, у чијој је свести настао, морамо рећи: настао је у свести онога који наређује, — јер су обе претпостављене радње — и главне и споредне реченице — још увек само у његовом личном ставу, а до њиховог остварења тек треба да дође. Намера заиста, дакле, потиче од говорника, као објашњење сврхе радње која се препоручује главном реченицом. То исто имамо и у осталим примерима. Оно, нпр., што се износи реченицом *да видите* — у последњем примеру, заиста представља намеру онога што садржи главна реченица, с којом, по мишљењу говорника, треба да се врши радња главне реченице.

б) Примери у којима субјекат главне и споредне реченице нису исти могу се поделити у две групе. У првој ћемо дати примере у којима је споредна реченица у првом лицу:

¹ Рад 142, 24.

Сједи на лопату да те пребацам (П 6). — Дођите да бисмо се и ми најели (П 12). — Та пусти ме, царев сине, да замочим своју пушту главу у језеро... (П 40). — Јавите и Ви у Вашим новинама и препоручите Вашим пријатељима како знате, не би ли што више пренумерана та добио... (Пис. 17). — Пошаљите ми све оде ваше да их ја видим прије штампе (Пис. 47). — ... стани да извадим трун из ока твојега... (Мат. VI 4). — Саберите најприје кукољ, и свежите га у сноплје, да га сажежем (Мат. XIII 30). — Који пак не ће с нама пристати на ово, они данас нека изиђу иза вароши пред нас, да не паliamo кућа и правим људима (ИС 27).

Реченица *да пребацам* — у првом примеру — значи не само сврху радње главне реченице означене императивом *сједи* него и сврху заповести, без обзира на то да ли ће се извршити оно што се заповеда, — а то је свакако став говорников. Слично је и у другом примеру: реченица *да бисмо се и ми најели* — значи циљ додуше и саме радње главне реченице, али и позивања израженог обликом *дођите*. Пошто је и радња главне реченице само жеља говорникова, то и нема ничега у значењу и једне и друге реченице ван говорниковог става.

У другој групи ових примера глагол споредне реченице није у првом лицу:

... само иди сутра с њиме, еда би нас опростио те напасти... (П 41). — Крух кад дођеш пред кућу баци онијем зверцадима да те не изједу... (П 79). — На ти ово дрво и понеси га цару нека ми од њега направи кудјељу... (П 90). — ... ово писмо моје нека пошаљу у које год хоће новине европејске, нека се штампа на моју срамоту... (Пис. 71—72). — Чувајте се да вас ко не превари (Мат. XXIV 4). — ... останите овдје те чувајте Ваљево, да не ударе ајдуци... (ИС 17).

Ако погледамо реченицу *нека направи* — из трећег примера, видимо да је њено значење у ствари циљ радње озна-

чене императивом *понеси*, а ово је, као у свим осталим примерима, само заповест говорникова, нешто што се такође препоручује саговорнику. Али се овде запажа још нешто: реченица са *нека* и сама значи заповест томе трећем лицу (овде цару), — а то је такође лични став говорников. Реченицом: *еда би нас опростио те напасти*, — у првом примеру, објашњава се с каквим циљем треба да се врши радња изражена императивом *иди*. И једно и друго је само жеља говорникова. Тек ако дође до остварења радње главне реченице, намера с којом се она буде вршила потицаће од субјекта главне реченице. У другом примеру *да те не изједу* — значи сврху радње императива *баци*, али та сврха је у ставу говорниковом.

2. Главна реченица може имати и друга модална значења. Примере таквих намерних реченица делимо у две групе: у једној су субјекти обе реченице у истом граматичком лицу, а у другој се разликују.

а) У примерима:

Видео сам прекрасну ливаду. Онде бих ти стајао три дана да се оне красоте нагледам (П 76). — ... пак бих на прољеће дошао ту навијек да живим (Пис. 8). — Тако ми Бога, да имам куда, бих сам бјежао и из овога царства и из народа српскога, само да се уклоним од оваквих интрига (Пис. 109), —

обе реченице су у првом лицу. У првом примеру младић говори зашто би стајао на ливади три дана: зависном реченицом износи се та његова намера. У друга два примера Вук говори о циљу жељеног одласка у Беч, или жељеног бекства из средине у којој живи. Намера, дакле, свуда потиче од говорника.

Глагол може у обе реченице бити и у другом ком лицу:

... не хтедне даље ни ићи да гледа другу сток у, него оданде управо отиде к брату... (П 61). — Но писар је био писар господарев, и кашто је из сесије морао ићи да чита новине... (Пис. 98). — Ово ме суду могао је сваки човјек да тужи и војводу, и он је морао доћи на суд да се одговара (ИС 67).

Реченицом: *да гледа другу стоку* — износи се намера радње главне реченице. Али пошто је радња главне реченице изнесена само као могућност која није остварена, онда је и намера те радње остала само у претпоставци онога који говори. Израз *да чита*, — у другом примеру, такође означава намеру с којом субјекат главне реченице врши радњу предиката. Радња главне реченице се заиста и врши, али ми то не сазнајемо из саме реченице *морао је ићи* — него посредно, — јер се реченицом описује моменат када је радња била пред самим извршењем, када је била неминовна. И у трећем примеру износи се намера субјекта главне реченице модификована тако што се и радња главне реченице износи само као неминовност.

Ту, дакле, имамо и став говорников и став субјекта главне реченице, али намера потиче од субјекта, а од говорника потиче неки други лични став.

б) Кад се субјекат споредне реченице разликује од субјекта главне, опет могу настати два случаја.

Један је кад је споредна реченица у првом лицу, као у примерима:

Хоћеш ли ми дати ову своју кћер да се оженим њоме? (П 5). — ... питај ти њега где је добио онога коња, па ћеш ми казати, да и ја тражим онакога... (П 20). — Шта ћете ми дати да вам га издам? (Мат. XXVI 15).

Ако се запитамо чија је намера да се ожени која се износи зависном реченицом првог примера, можемо одговорити: онога који пита. Само је овде у питању намера с којом се говори, а не намера с којом се врши радња главне реченице. Ако до извршења те радње дође, онда и намера постаје став онога који је врши — субјекта главне реченице.

Други случај је кад је споредна реченица у неком другом лицу:

И да би сви људи могли лакше ту срећу познати и вама на њој захваљујући по њој се владати, ваљало би то све наштампати, и свакоме селу по један егземплар послати, а осим тога у свакој нахији дати на продају, да

сваки човјек који жели може купити за малу цијену (Пис. 134). — ... ја мислим да је на овај заходни пут графа Орурка највише навратио Хајдук-Вељко, да би му узео Бању од Турака... (ИС 89). — И тако га Али-паша не смедне с оноликим људма у Београд пустити, да не би град отео... (ИС 173). — ... рада бих те заклонити да те она сила не опали... (П 26).

У прва три примера и главна реченица је у другом или трећем лицу, а у четвртом — у првом.

Познавање среће, у првом примеру, циљ је штампања закона, а могућност куповине прописа циљ је с којим се они пуштају у продају. Ко буде, дакле, вршио радњу главне реченице, радња споредне биће његов циљ. Али се и радња главне реченице износи само као Вукова препорука, као његов лични став, па, у крајњој линији, и намера потиче од Вука. У другом примеру, намера која се износи зависном реченицом потиче од Хајдук-Вељка. Вук то износи у посебном светлу, јер није у то сигуран него само претпоставља да је тако. И у трећем примеру зависна реченица означава намеру субјекта главне реченице.

У свим овим случајевима, дакле, имамо двоструку модалност у значењу споредне реченице: намеру субјекта главне реченице, на једној, — и лични став говорников кроз који је све то пропуштено, на другој страни.

У последњем примеру споредном реченицом износи се став говорног лица — сунчеве мајке, али пошто је она у исто време и субјекат главне реченице, овај пример не разликује се у принципу од осталих.

II

Управна реченица од које зависи намерна исто тако често је — или чешће — у индикативу. Тада проблем: од кога потиче лични став изражен намерном реченицом, зависи од тога да ли је главна у првом лицу или није, — као и код допунских реченица.

1. Кад главна реченица није у првом лицу, може настати један од следећа два случаја.

а) Главна и зависна реченица могу имати исти субјекат:

У некоме селу пођу жене у планину да траже дивљега броћа... (П 3). — ... ту ће ноћас долазити и лупати око тебе да те плаше... (П 52). — А да би мало цару замазали очи, они му јаве... (ИС 7). — Онога љета Јаков отиде опет у своју наију да чува Дрину... (ИС 84). — ... али су многи и изгинули јуришајући на Турке да би се показали... (ИС 88). — Један дан послије поменуते битке пође Кара-Ђорђије да походи рањена Луку Лазаревића... (ИС 93). — И приступише к њему фарисеји да га кушају... (Мат. XIX 3). — А кад иђаху да јаве ученицима његовијем, и гле, срете их Исус говорећи... (Мат. XXVIII 9).

Ко је намеравао да тражи дивљега броћа? Или, ко је намеравао да плаши младића ноћу? — У првом случају намера потиче од жена, а у другом од духова, а то су вршиоци радња главних реченица. И у осталим примерима зависном реченицом износи се намера субјекта главне реченице: у трећем, нпр., дахије су мислиле да замажу цару очи тиме што ће му јавити како су пашу убиле јер му није био веран; у четвртном — Срби су јуришали на Турке с циљем да се покажу пред Русима; у петом — намера да походи Луку потиче од Карађорђа, итд.

б) Субјекат зависне реченице може се разликовати од субјекта главне. У примерима:

Он одведе дете у своје дворе и преда га једној старици да га учи... (П 32). — А браћа онда одмах оправистише Павла да иде у приморје... (ДА XVII 14). — ... онда пошаљу Бијоградскога митрополита Леонтија, не би ли ји он како с помоћу закона увјерио о бољем животу... (ИС 14). — Прота Ненадовића још 1806. године позове Јаков к себи да му поможе војевати... (ИС 64). — ... народ се предаје не би ли му робље остало... (ИС 136). — Ломо је пак још пре одредио и наместио људе, да убију Токатлија... (ИС

145). — Гдјекоји на Ђурђев дан избаце пушке преко стоке, да би им стока напредовала (О 32), —

и сличним споредна реченица је у неком другом лицу. Циљ бабине радње, у првом примеру, свакако не потиче од саме бабе, него од ђавола, који јој предаје дете. И у другом од њих — Павлов одлазак у приморје — потиче од браће, који шаљу Павла. У трећем, циљ митрополитовог одласка међу Србе не потиче од њега, него од дахија, чије је он само оруђе да се Срби некако умире. И у осталим примерима споредном реченицом износи се став субјекта главне реченице.

Споредна реченица је у првом лицу:

Сад пошто је прошло двадесет година змија дође к мени и посла ме к теби да просим у тебе за њу девојку (П 44). — Једанпут ме је био истјерао да носим јеванђеље куд знам (Пис. 71).

У првом од два примера мајка је дошла цару с намером да проси девојку. Али се главном реченицом не износи радња њеног долажења цару, него радња коју врши њен син, — дакле: не говорно лице, него субјекат главне реченице. А радња зависне реченице је у ствари намера с којом се врши радња главне реченице. Овде је, дакле, реч о ставу субјекта главне реченице, а не о ставу говорника, мада је и тај став присутан.

У другом примеру још је јасније да став не потиче од говорника. Јер, знамо сигурно да Вук није намеравао никуда да носи јеванђеље. У руке му га је утрапио један од Милошевих „секретара“. Намера о којој је овде реч опет потиче од субјекта главне реченице.

2. Када је главна реченица у првом лицу, опет имамо двојаке случајеве.

а) Субјекат може бити исти у обема реченицама:

Дошао сам да излијечим краљеву шћер... (П 73). — Ја сам дошао да просим твоју шћер... (П 87). — ... већ сам почео узјимати да се храним... (Пис. 23). — Сутра ћу Вам доћи на ручак, и да чујем из уста Ваших или смрт или живот... (Пис. 25). — Оставио сам у

Србији плату и службу само да бих сам у европејској држави мирно и безопасно живио... (Пис. 153). — Јер сам дошао да раставим човјека од оца његова... (Мат. X 35).

Није тешко уочити да свуда у горњим примерима имамо говорников став. У првом од њих, младић говори о својој намери да излечи цареву кћер; у другом, други младић износи своју намеру да се жени; у трећем — Вук говори о циљу с којим зајми новац; у четвртном — опет Вук објашњава зашто ће ићи Тирки у посету, итд.

б) Субјекат зависне реченице различит је од субјекта главне у примерима:

... сад сам, мајко, дошла к теби да ми просиш у цара девојку... (П 44). — Ово Вам само шаљем да видите једном књигу... (Пис. 24). — Да не би наши потомци за то кривили нас, као што ми кривимо наше старе, ја сам још одавно наумио... (ИС 112).

И у овим примерима говорно лице саопштава о својој намери. У првом примеру, змија говори зашто је дошла код мајке, а у другом и трећем, Вук саопштава о својим намерама. Свуда, дакле, имамо став субјекта главне реченице, који је у исто време и говорник.

ЗАКЉУЧАК

Пошто смо, по врстама реченица, прегледали језички материјал који нам пружају прозни састави Вука Стефановића Карацића и народне приповетке, поновићемо укратко оно што сматрамо да је опште за све реченичне врсте о којима је било речи.

Пре свега, потврдили смо, насупрот и врло ауторитативним мишљењима, да у већем броју врста зависних реченица лични глаголски облици могу бити употребљени тројако: у индикативу, у релативу и у модусу; — у другим пак врстама ових реченица лични глаголски облици употребљавају се само у модалном значењу. У прву групу реченица иду: односне, временске, узрочне, погодбене, последичне, месне и

допусне; индиректни говор, изричне реченице и зависно-упитне. А у другу: погодбене; жељне и намерне.

1. У индикативним зависним реченицама радња означена глаголским обликом у предикату временски се управља према времену говорења као год и у самосталним реченицама.

2. У релативним реченицама у одређивању времена вршења радње глаголског облика у предикату полази се од неког временског момента ван говора говорног лица. А тај моменат од кога се полази може бити:

- а) време вршења радње главне реченице;
- б) неки други временски моменат.

3. У модалним зависним реченицама износи се нечији лични став према радњи означеној личним глаголским обликом у предикату. То може бити:

- а) став говорног лица;
- б) став субјекта главне реченице.

Видели смо, даље, да има извесних разлика између одредбених реченица, на једној, и допунских, на другој страни.

1. У релативу:

а) у допунским реченицама време релативно употребљених глаголских облика обично се одређује у односу на време радње управног глагола; — а у одредбеним, само у одређеним случајевима, и то само кад су испуњена следећа три услова: кад се радње главне и споредне реченице не врше у истој временској ситуацији, — и то кад се обе догађају ван времена говорења о њима, — а у одређивању времена радње зависне реченице полази се од времена када се врши радња главне.

б) у допунским реченицама врло су ретки неки глаголски облици који имају искључиво значење релатива (презент перфективних глагола, плусквамперфекат. . .).

2. У модусу:

а) у одредбеним реченицама лични став који се износи зависном реченицом у највећем броју случајева потиче од говорног лица;

б) у допунским, у већем броју примера лице од кога став потиче износи се слободно;

в) намерне реченице показују особине модалних реченица и једне и друге групе.

Дакле, насупротив мишљењу да се радња споредне реченице временски увек одређује према радњи управног глагола, нашли смо, прво — да је то само један од више начина временског управљања радње релативно употребљених облика у зависним реченицама, и друго — да такав однос радње споредне реченице према времену радње главне не значи увек да је глаголски облик у њој употребљен релативно. Тачно је, значи, да релативно употребљен глаголски облик у зависној реченици може бити временски одређен радњом управнога глагола; тачно је и то да је у томе разлика у релативној употреби времена у зависним реченицама од сличне употребе у самосталнима. Али тај факат указује само на то да у зависним реченицама налазимо једну врсту релативних значења времена више него у самосталним, — а никако и нешто више од тога.

Према томе, у одређивању природе глаголских времена и у зависним реченицама треба полазити од истог критеријума као и у главним реченицама и самосталнима: од тога да ли њима означена радња показује временски однос према говору говорног лица или према неком временском моменту ван говорне ситуације, — или пак означава нечији лични став.

Р. Симић

ЛИТЕРАТУРА

1. Белић Александар:
 - а) *О језичкој природи и језичком развоју*, Лингвистичка испитивања, I књига, Београд 1958;
 - б) *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2: Речи са конјугацијом, друго издање, Београд 1962;
 - в) *Синтакса српскохрватског језика*, литографисана предавања, Београд 1931.
 - г) *О синтаксичком индикативу и „релативу“*, — *Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski, vol. II, Krakowiae 1928*;
 - д) *Аорист имперфективних глагола*, Јужнословенски филолог V;
 - е) *О употреби времена у српскохрватском језику*, — Јужнословенски филолог VI;

ж) Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику, — Јужнословенски филолог XVII;

з) И. Г.: О перфекту без помоћног глагола... (приказ), — Јужнословенски филолог XXI;

и) О глаголу са синтаксичке стране, — Књижевност и језик у школи II, св. 1;

ј) О сложеним реченицама, — Књижевност и језик у школи II, св. 2.

2. Вуковић Јован:

а) Синтаксичка вредност имперфекта у савременом српскохрватском језику, — Радови Научног друштва НР БиХ III;

б) Значење и употреба глаголских облика у српскохрватском језику, — Питања савременог књижевног језика, год. IV, књ. II, св. 2;

в) Модални облици с имперфектом и перфектом глагола бити + инфинитив главног глагола, — Јужнословенски филолог XX;

г) Александар Стојићевевић: Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику, — Питања књижевности и језика I;

д) Поводом најновијих радова и интерпретација наслеђених имперфекту и аористу, — Радови Научног друштва НР БиХ XVIII;

е) Систем српскохрватских временских глаголских облика у временским и функционалним међуодносима (корелацијама), — Радови Научног друштва СР БиХ XX.

3. Георгијевић Светозар:

а) *Præsens dramaticum*, — Књижевност и језик у школи 1958;

б) Граматика и стварност, — Настава и васпитање III;

в) Погледи проф. Белића на употребу глаголских облика, — Настава и васпитање III.

4. Грицкат Ирена:

а) О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама, — Посебна издања САН ССХХIII, Београд 1954;

б) О неким особинама футура II, — Наш језик н. с. VIII.

5. Маретић Томислав:

Граматика хрватског или српског књижевног језика, треће издање, Загреб 1963.

6. Мусић Август:

а) Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику, — Глас СКА СХХI, СХХIII и СХХVI;

б) Гномски аорист у грчком и хрватском језику, — Рад ЈАЗУ 112;

в) Кондиционал у хрватском језику, — Рад ЈАЗУ 127;

г) Реченице с конјукцијама „ако, нека, ли“ у хрватском језику, — Рад ЈАЗУ 134;

д) Релативне реченице у хрватском језику, — Рад ЈАЗУ 138;

е) Реченице с партиципом акт. II у хрватском језику, — Рад ЈАЗУ 140;

ж) Реченице с конјункцијом „да“ у хрватском језику, — Рад ЈАЗУ 142;

з) Аорист имперфективних глагола у српско-хрватском језику, — Јужнословенски филолог V;

и) Питања у хрватском или српском језику, — Рад ЈАЗУ 172. и 184;

ј) Словенски ефективни презент, — Рад ЈАЗУ 253.

7. Сладојевић Петар:

а) О имперфекту у српскохрватском језику, — Јужнословенски филолог XX;

б) Прилог дискусији о значењу и употреби имперфекта у српскохрватском језику. — Радови Научног друштва НР БиХ XVIII;

в) О значењу аориста у српскохрватском језику, — Јужнословенски филолог XXI.

8. Стевановић Михаило:

а) Питање значења глаголских времена у релативној употреби његовој, — Јужнословенски филолог XVII;

б) Један прилог објашњењу имперфективног аориста, — Наш језик с. с. VII;

в) Александар Стојићевић: Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику, — Јужнословенски филолог XIX;

г) Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша, — Јужнословенски филолог XX;

д) Поводом необичне употребе једног облика, — Наш језик н. с. VI;

е) Непоредна употреба инфинитива и презента са свезицом да, — Наш језик, н. с. V;

ж) Око значења аориста, — Наш језик н. с. VIII;

з) О аористу, — Гласник САНУ, књ. IX, св. 2;

и) Око значења имперфекта, — Зборник Филозофског факултета у Београду IV/2;

ј) Начин одређивања значења глаголских времена, — Јужнословенски филолог XXII.

9. Стојановић Љубомир:

а) О значењу и употреби глаголских облика у реченицама, — Јужнословенски филолог II;

б) Реченичне конструкције без *verbum-a finitum-a*, — Јужнословенски филолог III.

10. Бабић М., Употреба историског инфинитива у говорном језику, — Јужнословенски филолог XIX.

11. Барјактаревевић Д., Употреба имперфекта према грађи новопазарско-сјеничких говора, — Радови Научног друштва НР БиХ XVIII.

12. Вебер А., О времени у хрватско-српском језику, — Рад ЈА II.

13. Живковић С., Употреба перфекта у временским реченицама, — Језик I.

14. Ивић М., Систем глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику, — ГФФНС III.

15. Ивић П., Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба, — Јужнословенски филолог XX.

16. Јовић Д., *О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање*, — Зборник за филологију и лингвистику II.
17. Костић Д., *Још о понављању радње у прошлости*, — Наш језик с. с. VII.
18. Мулић М., *Гдје није мјесто футуру I?* — Језик III.
19. Пешикан М., *О специфичности у употреби приповедачког императива*, — Наш језик н. с. V.
21. Рашовић Ђ., *О системи глаголских облика и једном покушају да се она наруши*, — Књижевност и језик 1/1961.
22. Рончевић Н., *Аорист у хрватском језику*, — Загреб 1941—1956.
23. Стевовић И., *Једна особита врста предикативности*, — Књижевност и језик 4/1964.
24. Стојићевић А., *Значење аориста и имперфекта у српско-хрватском језику*, — Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke vede, Dela III.
25. Стојнић М., *Употреба и значење модалних облика*, — Књижевност и језик у школи II/2.
26. Томановић В., *О значењима презента*, — Годишен зборник на Фил. факултет во Скопје 10—11.

ГЕНИТИВНЕ СИНТАГМЕ С ПРЕДЛОГОМ КОД И НЕКЕ ЊИХОВЕ ОПОЗИЦИЈЕ

1. Предлог *код* с обликом самосталних речи уз који се употребљава има неколико међусобно различних значења. У свакоме од њих он се употребљава напоредо с по неком другом предлошко-падежном везом. И ни у једног од тих значења није везан за аблативно, а, осим у једном случају о коме ће нешто ниже (у т. 10 а, б) бити речи, ни за друго које од посебних основних значења генитива.

Овај предлог, пре свега, одређује место у близини појма с именом у облику уз који стоји:

Милош ти је, госпо, погинуо *код Ситнице, код воде студене* (нар. песма). — Ђуко чека *код кола* (М. Глишић, Целокупна дела I, 100). — Остани *код деце* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 38). — Сутра ће се *код кнежевине куће огледати* (П. Кочић, Целокупна дјела, I, 66). — *Код сваке турске грађевине* има таквих дозифивања (И. Андрић, Приповетке, 21). — *Код самог уласка* сједио је у широку столицу с наслоном (Д. Шимуновић, Испод Динаре, 206). — Нека *код огњишта* почива и млађима прича (В. Цар Емин, Нове борбе, 119). — Застао је Филип *код тог старог трулог зида* (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, 10). — Закрочи преорицом и заустави се *код звона* (И. Г. Ковачић, дани гњева, 61). — Буди у пет сати послје подне *код школе* (Ј. Берковић, Милости не тражим, 85). — Стража ће бити *код онога крајњег камиона* (В. Калев, Дивота прашине, 70). —

2. а) Али не само да се нешто налази, или да се нека радња врши на означеном месту, него се генитивом с пред-

логом код означава и крај кретања у непосредној близини места с именом у томе падежу. Ова је веза, хтели смо рећи, — иако можда и у народу не свугде равномерна и иако се, поготову код појединих писаца, подједнако често не употребљава и уз глаголе кретања у правцу појма именованог обликом генитива — и у овој функцији у свакодневном разговорном и пословном језику, па и у језику наше културе, доста распрострањена. И то не само уз свршене глаголе, какве имамо у примерима: *Сједи код њега* (М. Миљанов, Примјери чојства и јунаштва, 28). — *Сједне код извора* (нар, приповетка, 118). — *Да је смјестим код ове богобојазне обитељи* (Ст. М. Љубиша, Цјелокупна дјела, I, 59). — *Смјести је у Зупцима код добре породице* (Исто, 59). — *Кад дође у Београд он одјаше код владике* (Вук). — *А ја се затворих у собу, те станем код прозора...* (Д. Шимуновић, Испод Динаре, 212). — *И она је дошла и сјела код њихова стола* (С. Колар, Или јесмо или нисмо?, 51), у којима се, мада казују да је учињен покрет према месту чије је име у генитиву, генитивом с предлогом код ипак одређује место на коме је цео покрет учињен од почетка до краја. У првом примеру: особа која је села прво се нашао код онога код кога је села, па је тек онда села. У другом је, на исти начин, цела радња садања извршена код извора. У трећем примеру: глагол *сместити* значи што и *наћи место*, а цео пример: *Нађе јој место код ове богобојазне обитељи*. У последњем примеру (Сл. Колара) она о којој је реч прво је дошла за њихов сто, па је тек онда ту села. Оправданост овакве анализе очигледно потврђује други пример из Љубише: *Смести је у Зупцима* (тј. *нађе јој место у Зупцима*) *код добре породице*. Онај о коме се говори прво се нашао у *Зупцима код добре породице* и ту је сместио своју штићеницу. А још најочигледније се ово види у примеру из Вукова језика: *Кад дође у Београд одјаше код владике*, где управни глагол *одјашати*, по самоме Вуку (в. објашњење те речи у његову Рјечнику), значи *сјашати* с коња, а у овоме случају одсести после јахања. Али се генитив с предлогом код, и поред свега настојања граматичара да овакву употребу ограниче, употребљава и као

одредба не само места у коме се нешто налази или врши већ и као одредба места у коме се завршава кретање отпочето ван њега — било да се то кретање означава свршеним или несвршеним глаголима. И то је употреба ове предлошко-падежне везе у тој функцији, како рекосмо, доста широка, како у народним говорима и код писаца у екавским областима, тако и на југозападу у ијекавским говорима. А свакако је ограниченија код хрватских писаца. Не наравно зато што је не би било у народним говорима хрватских крајева. Ми управо имамо доказа да се веза генитива с предлогом код употребљава уз глаголе завршетка кретања у месту с именом у генитиву и у штокавским говорима Хрватске, чак и оним најстаријим.¹ Узрок ређој таквој употреби је у ствари у нечему другом, а наиме у налажењу граматичара да је таква употреба неправилна.

б) Највероватније зато што је нису налазили у личном језику В. Караџића: и Даничић и Будмани, и Фран Ивековић и Маретић, и Ившић и неки млађи граматичари и лексикографи, не само на хрватској већ и на српској страни, наглашавали су, неки и пренаглашавали, да се таква употреба, иако распрострањена у народним говорима, не може допустити у књижевном језику, већ ту треба употребљавати облик датива, сам или с предлогом *к(а)*.² И велика већина писаца је, држећи се онога што граматичари прописују, избегавала, а знатан део и још увек избегава, употребу генити-

¹ Проф. Стј. Ившић у значајној дијалекатској студији *Današnji posavski govor* изрично каже да се у њему среће таква употреба предлога код с обликом генитива (в. Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, књ. 197, стр. 116).

² Гледиште граматичара и лексикографа о њој изложио је Б. Милановић у расправи *Употреба предлога код (с генетивом) уз глаголе кретања* (Наш језик, књ. IX, н. с.), у којој он, можемо рећи први, доказује да је такво гледиште неодрживо, и то своје схватање поткрепљује великим бројем примера из језика српских писаца. А потписани је у огледу *Однос граматичара према норми књижевног језика* (Споменица Српске академије наука и уметности, књ. 26, Београд 1964, стр. 206) навео и примере из језика хрватских писаца, па закључио да се употреба предлога код у служби означавања камо доспева неко кретање не може сматрати провинцијалном, како то тврди Т. Маретић у своме *Језичком савјетнику*, нити недопуштеном у књижевном језику, каквом су је проглашавали граматичари до најновијег времена — само зато што нису водили рачуна о књижевнојезичкој и говорној пракси и о пореклу такве употребе.

ва с предлогом *код* у функцији одредбе завршетка кретања у месту према коме се оно врши. Међутим, ширина употребе ове предлошко-падежне везе у тој функцији никако не оправдава да се оспорава њена правилност — ни у књижевном језику, где налазимо:

Него сам коња тражити пошао, пак се ево *код тебе* увратих (М. Рељковић, Сатир, 54). — Молим вас... да отидете *код моје куће* (Вук Караџић, Преписка I, 325). — Дошли су данас *код мене* неки Пипери (П. П. Његош, Писма). — А што нијеси прије дошао *код мене* (Ст. М. Љубиша). — Он пошаље три Турчина *код Миленка* (П. М. Ненадовић, Мемоари). — Већ хајдемо и ми *код сватова* (Л. Ботић, Дјела, 41). — Арсен уђе *код њега* (Л. Лазаревић, Приповетке, 126). — Из другог (је) села *код њих* на прело дошао (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота, 23). — Ти ћеш, Илија увратити *код бирова* (М. Глишић, Дела I, 21). — Одведе овога *код Радојице* (Св. Ранковић, Целокупна дела III, 193). — Иде *код Стеве* берберина за клупу (Р. Домановић, Целокупна дела I, 153). — И кући нашој *код нас* увратио би с Крете (Маретић-Ившић, превод Хомерове Илијаде III, стих 233). — Уђе и она у собу *код матере* (Б. Станковић, Нечиста крв, 57). — Хтео сам да уђем *код њега* (Б. Нушић, Одабране комедије, 197). — Дођи *код мене* да видиш нешто (В. Петровић, Приповетке, 54). — Препузао је преко преплета и ушао *код њега* (Н. Симић, Браћа и кумири, 191). — Уз разговоре су свратили *код Ћире* (Д. Радић, Село, 156). — Иди *код оне господе* горе (С. Јаковљевић, Српска трилогија, 74). — Могоао би засад послати све то *код господина* Тупмана (Стј. Крешић, превод Пиквикова клуба Ч. Дикенса I, 38). — Како се одавде види, мајка одлази *код њих* на жалост и враћа се скрхана (И. Андрић, Госпођица, 87). — Ја сам престао да одлазим *код кума* Благоја (Исти, Деца, 124). — Рекао сам му да сам пошао *код једног знанца* (Ј. Берковић, Милости не тражим, 39). — Угледао сам ову пјесму штампану кад сам дошао на допуст и свратио *код свог побратима* (Д. Тадијановић, Политика I. I, 1966). Вјеровао бих да је

свратио код оног кога ми није открио (М. Селимовић, Дервиш и смрт, 98).

Како видимо, овакву употребу генитива с предлогом код налазимо и код старијих и код новијих писаца. А ње има, врло много, и код најновијих, и у дневној штампи, и у свакодневном говорном језику. Па када је тако, ову особину јамачно морамо сматрати допуштеном и у књижевном језику.

Њу уосталом и лингвистички оправдава употреба других сличних предлошко-генитивних веза у истој функцији. Када се, рецимо, предлозима *иза*, *између*, *изнад*, *испод* и *испред* с обликом генитива означава, поред осталог, и место завршетка кретања, нема разлога да се у случају исте такве употребе предлога код спори њена правилност и да се она оглашава некњижевном.

3. а) Занимљево је да граматичари у истој функцији не означавају тако одређено као неправилну употребу генитива с предлогом *крај* који је врло често потпун синоним предлошко-падежној вези с предлогом *код*. Он је то свакако врло често у функцији одређивања места у непосредној близини појма с именом у генитиву. И предлошко-падежном везом генитива с предлогом *крај* означава се, дакле, да се нешто врши, збива или налази близу појма с именом у генитиву, као у примерима:

Она седи *крај Ђорђа* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 284). — *Крај крвета* је мали сточић с чашама медицинама и понудама (Исто, 272). — Тамо *крај башче* на тратини леже (А. Ковачић, Приповијести, 49). — *Крај* ње на бијелу пијеску стајала је дрвена посуда (Д. Шимуновић, С Крке и Цетине, 123). — Поздрављао сам весело сваку јелу што се дизала *крај пута* (Исто, 131). — Стаде *крај једног огољелог трна* (П. Кочић, Целокупна дела I, 139). — *Крај точка* је стајао младић (Исто, 111). — *Крај саме ријеке* начинио колибицу од ракитова грања (И. Андрић, Приповетке, 32). — Ко вам даде да садите ове рогове *крај пута* (Исто, 59). — Она узе преслицу па седе *крај Пере* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, 81). — Седео је цело после подне *крај његове постеље* (С. Јаковљевић, Ликови у сенци,

134). — Видео оне кречане и оне нове куће *крај станице* (Б. Ћосић, Покошено поље, 453). С предугим рукавима подвртнутим *крај ручног зглоба* (М. Лалић, Свадба, 32). — *Крај кревета* је некакав стари зелени наслоњач (А. Г. Матош, Ново иверје, 9).

А у већини ових и сличних случајева би се, штавише, место *крај* могао употребити предлог *код*, а да се при том у смислу језичких делова у којима су употребљене апсолутно ништа не измени. То ће рећи да су ове две предлошко-падежне везе у тој служби семантичко-синтаксички синонимима. Па ипак се у неким случајевима, можда и већем броју њих, јасно осећа нијанса у значењу, и о њој ће ниже, у т. 11., бити говора.

б) Ђ. Даничић, истина, у својој Синтакси, стр. 205, пориче означавање „примицања“ глаголу уз који долази генитив и с предлогом *крај* у неким случајевима, као што је: *Баџи сукњу у зелену траву, а кошуљу крај воде Дреновца*. Али већ П. Будмани (у Рјечнику Југославенске академије) износи своје неслагање с Даничићем и даје више потврда за употребу предлога *крај* с обликом генитива у којима се означава управо примицање месту, тј. завршетак кретања у месту означеном тим падежом, као: *Уклони се с њом крај брда* (из И. Ђурђевића). — *Осман мртав паде крај Омера* (из. нар. песме). — *Па га врже крај њега у траву* (исто). — *Наврти на ражањ и метне крај огња да пече* (нар. приповетка). А с овима можемо навести и пример: *Почеше се вијати изнад стаја и падати крај торова* (П. Кочић, Цјелокупна дјела).

4. Занимљиво је, исто тако, да нико од граматичара не говори о неправилности употребе предлога *у* с обликом генитива у функцији означавања прилажења к појму с именом у генитиву, који се доиста за једно време развитка нашег књижевног језика ни оспорити не може у примерима типа: *Јесте ли бар послуже ишли у адвоката?* (И. Ђипико, За крухом, 228), на којима ћемо се задржати и мало даље, када будемо говорили о овој предлошко-падежној вези чији архаични карактер ми данас објашњавамо управо њеном некадашњом синонимношћу с предлогом *код* уз облик генитива.

5. Место које се одређује генитивом с предлогом *код* не мора увек бити непосредно крај појма чије име је у томе падежу, него и даље од њега. Оно може, како Ђ. Даничић каже, бити „у кући или у завичају или у подручју онога што значи реч у другом падежу“ (Србска синтакса, 198). Ми овоме додајемо да се везом генитива с предлогом *код* може одређивати бављење, односно присуство онога што се казује управном речју и у поседу, у служби, у схватању, у веровању или мишљењу, у ставу појма с именом у генитиву:

Код Грујице носиш чисту свилу, а *код нас* ћеш по свили шетати (нар. песма). — *Код Марка* је чудан адет био (исто). — *И код нас* је родила пшеница (исто). — *Затече их сву тројицу код куће* (нар. приповетка). — Њега Главаш намести *код некаквога човека* да му чува овце (Вук, Житије хајдук Вељка Петровића). — *Код народа* немају правога поверења (Вук). — *Код мене* је оваква уредба (П. П. Његош, Шћепан Мали, 123). — *Ма и ја се питам и слушам код славнога суда* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 125). — *Не смије се све тамо узимати строго као код суда* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 94). — Оно мало народног живота што се у четрдесетим годинама јављало *код аустријских Словена* није га могло ужећи (В. Новак, Под Нехајем, 71). — *Сједи тамо код мене* сваки дан (Д. Шимуновић, Испод Динаре, 136). — *А код младожење* — славље какво се ријетко памти (Исто, 172). — Био је именован заповједником коњице *код градског редарства* (А. Цесарец, Златни младић, 190). — Увидео је да је *код Јошка пропао* (Исто, 97). — *Јуре се чешће пропитивао код трговца* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 20). — *Код нас* ти их (крумпир) има на сваком кораку (В. Калѐб, Дивота прашине, 44). — *Кишобран* је изазивао смех *код публике* (Р. Маринковић, Руке, 39). — *Нема ти код мене* миле-лале (Исто, 144). — *Другачије је код трговца препродавца* (М. Божић, Курлани) 23). — *Код њега* није било „нећу“ (Ј. Берковић, Милости не тражим, 30). — *Пође тражити лисницу код Оперe* (Сл. Колар, Или јесмо или нисмо, 83).

Код Грујице не значи у Грујичиној близини, већ у њего-

ву дому; код нас је родила пшеница значи да је пшеница родила у нашем крају; код куће значи — у кући; Код мене је оваква уредба — у мојој земљи је оваква уредба; код славног суда — у славном суду; код аустријских Словена — у њиховој средини, међу њима; код младожење — у младожењиној кући; код градског редарства — у градском редарству; код Јошка је пропао — по Јошкином схватању је пропао; смех код публике је смех у публици итд. Тако исто у примеру: *Та је његова неутралност и побудила сумњу код неких вечито срдачних грађана* (Р. Маринковић, Руке, 26) веза код неких вечито срдитих грађана значи у мишљењу тих грађана; у реченици: *Па ми се тај кристијанизам не свиђа ни код Гетеова Фауста* (А. Цесарец, Златни младић, 390) предлог код с обликом генитива значи што и: *у назорима, у погледима Гетеова Фауста*.

а) Сродност ових значења с основним значењем предлошко-падежне везе о којој говоримо, са значењем које она има у функцији обележавања непосредне близине појму с именом у генитиву — негде је ближа, а негде даља. У извесним случајевима, какав имамо у примерима типа: *Он се тренутно само задржао код Гарe* (М. Божић, Курлани, 94), где можемо схватити и да се задржао крај Гарe и да је био у њеној кући, односно на послу тамо где се она налазила, и уопште када је реч о конкретним појмовима — сродност значења се лако запажа. Тамо, међутим, где се генитивом с предлогом код означава однос према апстрактним појмовима, семантичку вредност имамо само у фигури, у преносном значењу.

б) Генитив с предлогом код употребљава се у оваквом значењу у функцији допуне управном глаголу, тј. у функцији даљег, неправог објекта као у већ наведеној реченици: *Јуре се чешиће распитивао код трговца*, која уствари значи што и да је употребљена у облику: *Јуре је чешиће распитивао трговце* и као у примерима: *Имућнији су тражили код њега помоћи* (В. Новак, Под Нехајем, 37). — *Тако себе одајем код сама шефа полиције, код сама краљевског намјесника* (А. Цеса-

рец, Златни младић, 240). — Он се несрећник стално улаги-
вао код вас (разг.). — Настојали су да се додворе код
нових домаћина (исто). — Многи се код наше
удворе (Вук), у којима ова предлошко-падежна веза има
функцију намене, где тј. означава коме је намењено оно што
се казује управним глаголом (тражили су помоћи њему, ода-
је себе самом шефу полиције, улагује се вама, настоје да се
додворе вама).

6. а) У природи је нашег језика и употреба генитива с
предлогом код с пермисивним (допусним) значењем, које ни
раније није остало незапажено (в. Т. Маретић, Грамати-
ка II 1931, 492), какво имамо у примерима: *Срамота би била*
да Турци дођу у моју кућу па и код толике славе
и имена мога да у њој ништа не нађу (Вук, Даница
I, 82). — *Куд би ти узео онога губавог код тако красних*
коња (нар. приповетка). — *Код све његове не-*
спреме и незнања дела су његова остала цењена
(Јб. Недић, превод Голдсмитова Векфилдског свештеника,
XIV). — *Код великог броја присталица, он*
се овде нашао усамљен (И. Андрић, Проклета авлија), где
би појам с именом у генитиву, по правилу, требало да буде
сметња ономе што се ипак дешава. Зато се може рећи да
је у овим и оваквим случајевима употреба генитива с пред-
логом код синтаксички синоним са зависном допусном ре-
ченицом, којој је ова предлошко-падежна веза ту стил-
ска опозиција. Она овде, али не само овде, има додира у зна-
чењу и с предлогом *пored* уз исти овај облик.

б) А веза предлога *крај* с генитивом у тој служби јој је
потпуни синоним: У то се лако уверити када се са претход-
нима упореде примери:

Крај све недаће у животу бијаше својој дјецци до-
бар и предобар (Ј. Драженовић, Повијест једнога вјен-
чања, 13). — *Ни крај најбоље воље* не мога открити смрт
у природи (Б. Поповић, Огледи, 154). — *Стога је Мара*
крај свега протежирања старијих, остала подређеном
(В. Петровић, Варљиво пролеће, 438). — *Крај свега ве-*
ликог господарства... поштени Матковић мало је сте-

као (Ј. Козарац, Мртви капитали, 22). — *Крај свег детињег опирања да не иде у службу, дадоше га једном богатом трговцу (Б. Ђосић, Покошено поље, 294).*

7. а) Генитив с предлогом код среће се такође и у функцијама одређивања услова радње управног глагола: *Би ли ти могао кад видиш зеца да га не гађаш код пуне пушке (И. Вукићевић, Целокупна дела I, 215). — Код једнаких квалификација имају право мостарски припадљеници (Мусават 1908, 39/4). Та готово им и није до седења код толико посла (С. Сремац, Вукадин, 162). — Код тако велике тражње није ни мало чудно (М. Гарашанин, Доколице, 94). — О таквом његовом значењу у овим и оваквим случајевима сведочи чињеница што би у функцији ове предлошко-падежне везе могла бити употребљена условна зависна реченица, а да се при том у смислу онога што се казује ништа не измени; исп.: *Би ли могао да не гађаш зеца кад би имао пуну пушку — први пример, Није им до седења када имају толико посла — претпоследњи и Када се тако много тражи, није ни мало чудно. У ова два последња случаја, зависна реченица се може схватити и као узрочна: Није им до седења јер имају толико посла и Ни мало није чудно јер се много тражи. А то и у примерима с обликом генитива и предлогом крај као што су: Крај једне скупштине без опозиције... слободан политички говор био је под намесништвом немогућан (С. Јовановић, Влада Милана Обреновића, 83). — Па нисам, дабоме (био за министра) крај такве жене (Б. Нушић, Госпођа министарка, 209). — Сасвим ћу крај оваквог живота изгубити очи (Б. Ђосић, Покошено поље, 478), у којима се управо каже: да је слободан политички говор био немогућ кад скупштина није имала опозиције, да онај ко говори није био за министра када је имао такву жену и да је неко тамо предвиђао губљење очију зато што је имао онакав живот.**

б) Примери употребе генитива с предлогом крај доста су распрострањени у нашем савременом језику, нарочито у првом, па и у другом овом значењу. А у истој се служби овај предлог с генитивом, рекосмо, тако употребљава напоре

с генитивом уз који стоји предлог *код*. На другој се страни, с ова два предлога (с предлозима *код* и *крај*) уз облик генитива, као трећа њихова опозиција, и концесивно и кондиционално, употребљава генитив с предлогом *пored* и предлогом *покрај*, као што има и других предлошко-падежних веза на некима од којих ћемо се ми овде задржати, бар укратко.

8. У случајевима где, као овде, у последњем примеру с предлогом *код* имамо генитив глаголске или било које апстрактне именице, граматичари су не само стилски него и синтаксички давали преимућство употреби зависне реченице над употребом облика генитива с предлогом *код*. И свакако с разлогом.

а) И уопште су граматичари, па и најновији, на употребу предлога *код* с обликом генитива глаголских и других апстрактних именица у служби временског одређивања управног члана синтагме, односно реченице, указивали као на особину која не одговара природи нашег језика. А сасвим је сличног карактера и употреба предлога *код* с генитивом показаних заменица *ово* и *то* када се оне односе на какву радњу, збивање, мишљење или што слично. По ширини употребе генитива с предлогом *код* у овој функцији, како у језику наших књижевника тако и у свакодневном, разговорном и пословном језику — то се, међутим, не би могло рећи. И доиста бројни примери као што су:

Ови банови имају највећи уплив *код* бирања краља (Ф. Рачки, Борба Југословена, 104). — Племићу се наругао *код* избора за Академију (А. Г. Матош, Огледи 1905, 163). — Та је сестра добила своју прђију *код* удаје (Вј. Новак, Подгорске приповијести, 6). — Затим ми је понудила да останем с њима *код* вечере (Исти, Два свијета 1901, 185). — Као такав судјеловао је *код* улаза генерала Рукавине (Ђалски, Љубав лајтнанта Милића, 12). — Сусједе јој помажу *код* кухања (Е. Кумичић, Зачуђени сватови, 250). — Бијаху у крчми заједно *код* чаше вина (А. Ковачић, Приповијести, 94). — Сјутрадан *код* кафе преговараху (В. Цар Емин, Под сумњом 1918, 112). — Био је *код* сваког одлажења нервозан (М. Не-

хајев, Бијег, 5). — А код вечере је био замишљен и озбиљан (М. Крлежа, Излет у Русију, 94). — То је дебели старији професор који је зарадио код тога предавања дебеле паре (Исто, 62). — Осетио је његову топлу руку код руковања (Л. Перковић, Новеле, 21). — По-вео (ју је) да се нађе код вађевине (Ј. Веселиновић, Селанка, 12). — Код саслушавања утврдило се да он злоупотребљава царску диплому (Ј. Радонић, Ђорђе Бранковић, 152). — Све је то узаврело и устрчало се код западних церемонијала (И. Андрић, Травничка хроника, 32). — Би мало узбуне код првог регрутовања (Исти, Приповетке, 81). — Зашто ме запиткују код повратка (Д. Тадијановић, Пепео срца, 90). — Да смо се виђали само код ручка, ми бисмо били срећни (Наша књижевност I, 1945, 244). — Лијечникова је дужност да прегледа свако дијете код улаза у љетовалиште (Санитетско законодавство 1930, 44). — Ко се затече код патворења вина, вино ће се заплени (Привредно законодавство, 3). — Предлози имају бити састављени код годишњег уживања прихода (Шумарско законодавство 1930, 29). — Код одређивања висине кредита Управни ће одбор водити рачуна... (Закон о аграрној банци 1929, 50). — Без обзира да ли је код замене протеста суделовао протестни орган (Менични закон 1929, 98). — Техничке сметње код давања струје имају се одмах уклонити (Закон о радњама 1931, 48). — Имају права да буду код попуњавања службених места у државним надлештвима (Закон о чиновницима 1928, 15).

Овде наведени број примера сведочи да је употреба генитива с предлогом код у овој функцији доста распрострањена. По бројној сразмери тих примера запажа се да је она код писаца из западних крајева нешто шира. Али је — и то се из наведених примера може закључити — употребљавају врло познати књижевници и на истоку. А осим тога, пада у очи да је ова особина скоро уопштена у законодавној литератури, у којој је уочљива тенденција да изражавање буде што сажетије, а где, понекад, управо и услед тога, срећемо језичких појава које се не могу сматрати исправним (ис-

пор. горње примере: *Ко се затече код патворења вина, вино ће се запленити*, где је у другом делу требало рећи: *вино ће му се запленити*, и *Без обзира да ли је код замене*, где треба рећи: *без обзира на то да ли је* итд.

Ширина употребе у језику писаца, коју смо овде потврдили навођењем великог броја примера за њу, ипак не може бити оправдање за признавање књижевног карактера употреби генитива с предлогом *код* у функцији временске одредбе. Чињеница што за овакву употребу те предлошко-именичке везе нема ни једног примера из народне књижевности и што, бар колико је нама познато, није досад потврђена употребом у било којем народном говору, наводи на закључак да ће она бити страног порекла (види, између осталог, и белешку у Нашем језику за год. 1933, стр. 27, а исп. и оно што П. Будмани у Рјечнику Југославенске академије, књ. V, стр. 147 каже „остати код чега може значити да оно не буде друкчије. У наше вријеме може бити према немачком језику“. У вези с тим треба истаћи да Будмани на истом месту у непосредно претходном ставу без икаквог објашњења наводи примере: *Колика ће тва бит слава код дошастја срећна твога* (из Ј. Палмотића) и *Код колебања извучена задужница* (из Јуридичко-политичке терминологије) — дакле за употребу генитива с предлогом *код* у функцији временске одредбе. Али та два усамљена примера не могу бити доказ за домаћи карактер такве употребе ове предлошко-падежне везе. И она ће, и по нашем мишљењу, бити туђег порекла. А будући да је ово синтаксичка појава, ни ми јој, као са стране примљеној, не можемо признати ранг књижевнојезичке особине, и поред све ширине њене употребе, о којој је било речи.³ За њеним усва-

³ Такво порекло везе генитива с предлогом *код* у овој служби претпоставља и А. Менац у чланку *О промијени у значењу приједлога код*, објављеном у загребачкум Језику XI, 72—78, у коме она износи мишљење и новијих граматичара српскохрватског језика, као и неких других љубитеља његове чистоте, који се противе употреби предлога *код* у функцији временске одредбе. Иако и сама констатује да се у језику писаца врло често срећемо с овом предлошко-падежном везом, управо у функцији временског одређивања онога што се казује управним глаголом, она такође мисли да се таква употреба не може сматрати исправном у књижевном језику.

јањем уосталом и нема никакве потребе, јер за исказивање свих случајева с њом имамо домаћа језичка средства, о већини од којих говори и А. Менац у своме сад поменутом чланку. Најчешће је то веза локатива с предлогом *при*, којом би се у највише случајева сасвим срећно могао заменити генитив с предлогом *код*, нпр.: *Имају највећи уплив при бирању краља; Би мало узбуђења при првом регрутовању; Племићу се наругао при избору за Академију; Сусједи јој помажу при кухању; При првом кораку одстаде неодлучан; Осетио је његову топлу руку при руковању; Лијечничкова је дужност да прегледа свако дијете при улазу у љетовалиште* итд. А може то бити и веза истог овог облика с предлозима *у* и *на* (*у свакоме послу, он се док ради...; Основно је у свему томе; Валија је и даље остао у уверењу; у одређивању висине кредита; синоћ на вечери рече ми; Бијату у кафани на чашу вина; Немам права да на овој јубиларној представи не присуствујем; На првом кораку остаде неодлучан* итд.); затим веза с предлогом *приликом*: *Та је сестра добила своју прђију приликом удаје, Био је приликом сваког одлажења нервозан, приликом саслушавања утврдило се...*), па онда с прилошким изразом: *за време*: (*Повео је да му се нађе за време вађе вина, за време саслушавања утврдило се; Да смо се виђали само за време ручка, били бисмо срећнији*). А може у функцији ових веза бити употребљена и цела временска реченица која одређује када се врши радња означена генитивом: *Осетио је његову топлу руку када се руковао..., Сусједи јој помажу када куха, А када је вечерао, био је замисљен*) итд.

Рекли смо већ да је сличног карактера употреба предлога *код* с генитивом показаних заменица ово и то, какву имамо у примерима: *Аракчејев је безобзиран у освети, а код тога лукав и подмукао* (М. Прелог, Историјски портрети, 19). — *Сетила се код тога и једне пријатељице* (Вл. Ливадић, Новеле, 1910). — *Кад нешто тврди, онда остаје код тога* (В. Луначек, Четири актове, 26). — *Молим вас,*

кад већ примате посете, да код тога будете дискретнији (М. Крлежа, Господа Глембајеви, 48—49). — Наслањајући се код тога о леђа кочијашева... (К. Ш. Ђалски, Диљем дома).

И овде је, дакле, генитив с предлогом код употребљен у функцији временске ознаке у значењу за време тога. Али у оваквим примерима боље одговарају предлошко-падежне везе уз то, у вези с тим и при том; исп.: *Молим вас да при томе будете дискретнији; Кад нешто тврди, онда остаје при томе; Сетила се при томе (или: у вези с тим) и једне пријатељице; Аракчејев је безобзиран у освети, а уз то лукав и подмукао.*

б) У служби локатива с предлогом при среће се веза предлога код и генитива повратне заменице себе, сада у придевској функцији и с преносним значењем; *нормалан*, управо обично у негацији, дакле — са значењем *ненормалан*: *Он није код себе (разг.) значи: Он није нормалан, — Као да није сасвим код себе певао је своју песму по улицама (Ј. Ивановић, Плутарх, 2).*

А као једини израз, поред врло честог реалног значења наравно, веза предлога код с генитивом именице кућа употребљава се опет с пренесеним значењем: *бити код (своје) куће — добро познавати оно о чему се говори: Песник показује да је он свуда код куће (Ст. Новаковић, Општа историја пњижевности III, 150). — У њима је он заиста више био код своје куће (Б. Поповић, Огледи, 181).*

9. а) За означавање онога што је у власништву, у поседу, у домену, на послу, у служби, у схватању, у границама појма, па и при појму с именом у генитиву — напоређо с предлогом код употребљава се и предлог у, с истим падежом. О семантичко-синтаксичкој синонимности ових двеју предлошко-падежних веза већ горе је било речи, а овде ћемо истаћи различну стилску обојеност употребе предлога код и предлога у с генитивом. У свакодневном језику неких средина, градских чешће него сеоских, и више оних у источним областима српскохрватског језика него у оним на западу, употреба предлога у с генитивом у овој функцији доста је ретка, понегде чак и непозната. И зато је представници ових

средина, кад у књижевном језику на њу наиђу, осећају као мање или више архаичну. А да је она баш у књижевном језику, и уметничком и интелектуалном, врло распрострањена, то ћемо потврдити примерима:

У тебе нема љубави за овај крај (А. Шеноа, Клетва, 538). — Расијао си се по најму у туђина (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 145). — У неке некавице устави се господар (Ј. Јурковић, Сабране приповијести, 77). — У очи самога поласка скупе се у њега сви пријатељи (Св. Ђоровић, Цјелокупна дјела IV, 25). — Изгледа, међутим, да је задружни покрет у нас отпочео и сувише рано (Д. Лапчевић, Положај радничке класе, 20). — У људи је настало неко расположење да се грле (Б. Нушић, Деветстопетнаеста, 51). — Те ће речи постасти општекњижевне... када се утврди да су у употреби у већине нашег народа (А. Белић, Око нашег књижевног језика, 53/54). — Покретач и обнављач савременијих политичких и друштвених струја и организација у нас (В. Петровић, Времена и догађаји, 339). — Вечерас, госпођо, у кнеза на балу, играћемо валс ко прије (Ј. Дучић, Сабрана дела III, 56). — Горјела је ватра гњевом у јесењих олујина (Вл. Назор, Епоси, 134). У жена је развијено осећање материнства (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија I, 11). — У тебе је дјевојка за удају (Н. Симић, Браћа и кумири, 12). — Преноћићемо у мога кума (Б. Ђосић, Покошено поље, 456). — У таквих људи има срца (М. Богдановић, превод Шекспирова Отела 1950). — У брата је напротив исто лице било замагљено (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 18). — Паре су биле све у брата (Ђ. Сијарић, Зелен прстен на води, 85). — Такав је у њих обичај (Стј. Крешић, превод Бајки О. Вајлда, 146). — А да не станује у тебе мој земљак Стојан Петровић? (Д. Максимовић, Како они живе, 116). Ето таква је машта у наших богомољкиа отоку (Р. Марниковић, Руке, 109).⁴

⁴ Број ових и оваквих примера доста је велик, и није тачна констатација Б. Милетића (у чланку: *Употреба предлога у са генитивом*. Наш језик I 1933, 115) да се предлог у у значењу код најређе употребљава.

б) Предлог *у* с генитивом, као и код с овим падежом, у функцији допуне може означавати и намену појму с именовом у генитиву, као у примерима:

Или га неко *у тебе опада* (Ђ. Јакшић, Јелисавета, 122). — После се осмехну и заиска воде *у ње* (Исто, Целокупна дела IV, 303). — Ја бих затражила руку мис Невил *у њеног оца* (М. Грол, превод Меримеове Колombe и Кармен, 55). — Наилази још једном да затражи *у оца* банку (Исти, Позоришне критике, 71). — *У других* ти је помоћ искати (Г. Мартић, Осветници, увод). — Шта *у њих* да тражи? (М. Кашанин, Трокошуљник, 214).

Врло је занимљиво да су сви овде наведени примери, осим Мартићева, узети управо од писаца Војвођана, што не значи да их нећемо срести и код других књижевника. Занимљиво, кажем, зато што је Н. Грујић пре више од 100 година Вуку Караџићу (у примедбама на његов превод Новог завјета) замерао на употреби генитива с предлогом *у* уз глаголе овога значења, дајући ту предност вези генитива с предлогом *од* над овом. Осврћући се на то (у Јужнословенском филологу XXVI, 121) ми смо истакли да су ово две значењске нијансе (које је, истина, доста тешко осетити); да у вези генитива с предлогом *од*, тј., имамо у ствари аблативно значење јер глаголи *искати*, *тражити* и сл. у томе случају претпостављају и добивање онога што се од некога тражи.⁵ А везани с допуном у облику генитива с предлогом *у*, ти исти глаголи значе само да се когод обраћа некоме с извесним тражењем, искањем, и ту онда имамо нијансу намене; цела синтагма, онда значи *искати*, односно *тражити коме што*. И генитив с предлогом *у* је овде пре семантичко-синтаксички синоним с дативом имена дотичног појма него с предлогом *код* уз облик генитива. А ово је један од бројних доказа да је семантичко-синтаксичку синонимност могуће

⁵ Б. Милетић (на мало пре означеном месту) наводи већи број глагола овога и сличних значења с допуном у облику генитива с предлогом *у*, а даје за то и примере: *Заште у њих једно теле; Те земље и многе друге купе у цара Мурата; Што би год њежна женица купила у добрих људи, то би даље склањала од мужа.*

одредити тек у контексту, у целој језичкој ситуацији — најмање у једној синтагми.

в) У највише случајева наведених у претпоследњем ставу и у највише других сличних примера семантичко-синтаксичка вредност генитива с предлогом *у* иста је као у случајевима с употребом предлога *код* и обликом генитива у тој служби. Идентична је, штавише, та вредност и у примерима као што су већ наведени (у тач. 2. б): *Јесте ли бар послјије мшли у адвоката* (И. Ђипико); *Не долази одакле он мисли, него је, каже, ишла у неке своје суседе* (П. Поповић, Из књижевности II, 91); *Па отишла право у адвоката* (Б. Нушић, Народни посланик, 31) и њима сличним, у којима се овом предлошко-падежном везом означава долажење у средину лица с именом у облику генитива.

10. Међутим, тамо где имамо посесивно значење генитива с предлогом *у*, ми уочавамо три могућности употребе предлога *код* напоредо са *у* у томе значењу:

а) Где се предлогом *у* уз облик генитива означава однос припадања: карактера, схватања, навике, или било какве особине — имаоцу те особине, као у примерима: *Код Марка је чудан адет био* (нар. песма). — *По разноме њиховом накиту / Нема ти им, брате, различности / Ван што сада познаш оба двоје, / Као што је адет код сватова* (Ј. Ботић, Дела, 43). — *Код ње је диван глас за певање* (из још необјављене обраде великог Речника Српске академије наука и уметности). — *Ствараш претпоставку о постојању других порока код Вековића* (О. Давичо, Песма) који имају потпуно исто значење са горе (у т. 9. а) наведеним примерима: *У тебе нема љубави за овај крај, У жена је развијено осећање материнства, Такав је у њих обичај и Ето таква је машта у наших богомољки на отоку*, у којима би предлог *код* исто толико био на своме месту колико и предлог *у*, као што у претходним примерима место *код* би могао бити употребљен предлог *у*, а да се значење (посесивно) ни у чему не измени.

б) У случајевима пак какав имамо у познатом стиху из народне песме: *У Милице дуге трепавице*, затим у реченицама: *Знате ли да су у кита уста као механа* (М.

Глишић, Целокупна дела I, 32), *Али су слабе очи у старца* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 185), *Очи му свијетле и преливају се као у мачке из мрака* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 165) и сл. примерима, где се генитивом с предлогом *у* означава однос припадања једног интегралног дела целини с којом је он неодвојиво везан — у говорном језику извесних средина, па и већих културних центара, напоредо с предлогом *у* среће се и предлог *код*. Али га у доста обимној грађи из језика великог броја писаца, која нам је при руци, нисмо нашли у овој функцији, па се не може рећи да је ту употреба с предлогом *код* напоредо с предлогом *у* својствена књижевном језику.

Тамо где имамо опет интегралне делове целине, али ипак одвојиве од ње, као у примерима: *почетак у чарапе, петља у мреже, грлић у пушке* — напоредо са *у* и у данашњем језику још чешће од *у*, употребљава се предлог *од*, такође с генитивом наравно: *почетак од чарапе, петља од мреже и грлић од пушке*.⁶

в) Најзад, за означавање односа припадања између сродника, па и односа припадања живинчета или било каквог појединог предмета његову власнику, у каквој служби у књижевном језику срећемо генитив с предлогом *у*: *Она је била једино дете у оца* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота III, 91). — *У мајке је ћерка била ко дан лепа ко цвет чедна* (М. Митровић, Песме, 53). — *У Бурмаза је кћи и по* (Л. Лазаревић), — *Ех, каква је била у мог мајстора* кобила (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 258). — *У Илије млада оста љуба* (нар. песма). — *Секула је јединац у мајке* (исто). — *У Илије у Ђидије лепа ти је кћи* (исто). — уопште се не јавља предлошко-падежна веза с предлогом *код*.

11. а) А ни предлог *код*, ни предлог *крај* не употребљавају се свакад напоредо ни у случајевима означавања непосредне близине појму с именом у облику генитива, уз који стоје. Када је горе (у т. 3. б) било речи о њиховој синонимности у тој функцији, речено је да и ту има нијансе у зна-

⁶ Исп. *Посесивне форме у српскохрватском језику*. Годишњак Скопског Филозофског факултета IV (1940), 44—45.

чењу. А та се нијанса осећа у тамо наведеним примерима из Шимуновића: *Поздрављао сам весело сваку јелу што се дизала крај пута* и Андрића: *Ко вам даде да садите ове рогове крај пута*, у примеру из Б. Ђосића: *Једна велика капија, мрачни ходници, потиштени људи крај зидова* (Покошено поље, 25) и њима сличним. И доиста се не би могло рећи да су се јеле дизале код пута и да су се рогови садили код пута. Треба имати на уму да код означава једно одређено место у непосредној близини појма с именом у генитиву. А предлог крај, који се такође употребљава за означавање таквог места, уз то још одређује и место у близини појма означеног генитивом које се протеже на извесном просторном размаку. А кад је реч о јелама које се дижу крај пута — морају се претпоставити јеле које се нижу једна до друге на већем простору поред пута, свакако на извесном размаку. То исто важи и о роговима који се саде крај пута и о људима који потиштени стоје (или седе) крај зидова. У ова три примера о којима сад говоримо, као ни у другим таквим случајевима, предлог код се, дакле, не би могао употребити напореда с предлогом крај. Овом последњем предлогу уз облик генитива семантичко-синтачки синоним је предлог поред с истим именским обликом.

Ако оба појма, и појам према коме се одређује просторни однос, и онај с именом у генитиву, заузимају простор на одређеном размаку, ту се сва три ова предлога с обликом генитива могу напореда употребљавати. И доиста, у примерима:

Наш бивак налазио се крај *циганских кућа* (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија II, 263). — У једном питоmom винограду крај *села* било је окупљено скоро читаво руководство (Ј. Поповић, Истините легенде 71). — Ако си видео оне нове куће крај *станице*, то ти је све његово (Б. Ђосић, Покошено поље, 453) —

тешко би било рећи да и код и поред, у служби коју врши предлог крај, не би били на своме месту.

б) Међутим, ако је предлог с обликом генитива просторна, боље рећи просекутивна одредба глагола кретања поред појма с именом у генитиву, као у случајевима какви су:

И кад је Здунић пролазио *крај куће* поздрави га Јован (Ј. Турић, *Игра животом*, 19). — Брзо мину *крај људи* (П. Кочић, *Цјелокупна дјела I*, 379). — *Крај ватре* пролазе црне људске слике (Ј. Лазаревић, *Целокупна дела*, 267). — Ништа друго није видела, до ли коњаника, како *крај ње* јаше (Ј. Козарац, *Мртви капитали*, 64). — Дође *крај великог хана* (И. Андрић, *Приповетке*, 98). — Тешко мајци *крај деце* је *проћи* (М. Огризовић, *Хасанагиница*, 162). — Свечаним кораком, тих и достојанствен, *прошао је крај њих* (С. Пандуровић, *превод Шекспирова Хамлета*, 21), —

предлог *крај* се у истом значењу употребљава напоредо с предлогом *поред*. И у овоме су случају синтагме с предлозима *крај* и *поред* уз облик генитива потпуни семантичко-синтаксички синоними. Предлог *код* се, међутим, у тој служби не употребљава напоредо с њима.

12. а) Од предлога сложених с предлогом *крај* — *покрај* с обликом генитива најчешће, и готово једино се употребљава с овим значењем — ту као трећа опозиција предлога *крај* и *поред*. Њему то значење уосталом даје први део сложене — *по*:

Садила је смиље и босиље *покрај пута друма царскога* (нар. песма). — Па ме носте шептели сокаку *покрај бјела Меримина двора* (исто). — Пут је водио *покрај шљивика воћњака* (Ј. Козарац, *Мртви капитали*, 22). — Пролазе на прстима *покрај велике собе* (Ј. Лазаревић, *Приповетке I*, 84). — Гледала (је) како гуштерица *покрај ње* бјежи (Д. Шимуновић, *С Крке и Цетине*, 9). — Курири на мотоциклима су непрестано промицали *покрај логора* (С. Јаковљевић, *Ликови у сенци*, 201). — Просвира ми метак *покрај самог ува* (Б. Јевтић, *Дани на Миљацки*, 89). — Она гледа право *покрај њега* и *његове главе* (Б. Чиплић, *Јаруга*, 21). — И тако сам најзад пошао *кући покрај воде* (М. Богдановић, *превод Коле Брењон од Р. Ролана*, 94). — У руци је носио боцу и махао том боцом *покрај себе* (Ђ. Сијарић, *Зелен прстен на води*, 104).

б) А употребљава се, дакако, и овај предлог у семантичко-синтаксичким ситуацијама где би напоредо с њим могли бити употребљени и прост предлог *крај* и *код* као у примерима: Сједимо до ње *покрај* *гомиле* *драча* (Н. Лопичић, На камену, 76). — Цар Лазаре сједе за вечеру / *покрај* *њега* *царица* *Милица* (нар. песма). — *И док тако стојиш* *бледа* *п о к р а ј* *м е н е*, *хтео* *би* *ти* *узет* *и* *душу* *и* *зене* (Ј. Радуловић, За утехом, 100). — Употреби предлога *код* и *крај* у последњем и претпоследњем примеру чинили би сметњу једино захтеви версификације.

М. Стевановић

О НАЧЕЛИМА ОБРАДЕ И РАЗВИЈАЊА СТРУЧНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

Широко покренута акција на изради југословенских стручних термилолошких рјечника одговор је на једну акутну потребу, која је у складу с општим захтјевом науке и културе нашега времена — да се што шире пређе на систематску, синтетичку обраду различитих комплекса. Терминологија није само слика специфичног језика дате струке него и радно средство, које умногоме доприноси ефикасности стручног рада.

У подухвату којему се приступа треба да учествује много стручних радника, и знатан дио тога посла обављаће се без активног учешћа лингвиста. Тим је значајније да се разраде и формулишу основна начела рада, јер су термилолошки рјечници не само стручни (нпр. медицински или технички), него и лексикографско-лингвистички посао, у којему се нелингвисти тешко могу сами снаћи.

Мотивисаност и немотивисаност термина

Често се о мотивисаности термина говори једнострано, суд се понекад заснива на неколико специјалних случајева, углавном неуспјелих мотивација, гдје би буквална примјена значења које проистиче из склопа термина доводила до искривљавања представе. У словенској лингвистичкој терминологији готово увијек су нам на уму такви термини као што су рус. предложение, подлежащее, родительный, сх. подмет, прирок итд. — па се сријећемо и са декларативним изјашњавањем против мотивисаних термина, тј. са генералним залагањем за термине који су само имена, симболи но-

ција, а не и описи, информације о садржају одређене ноције. Овакво гледање не само да је сувише упрошћено, него иде против самих теоријских основа термилошких система — јер ако би се и направила комплетна немотивисана терминологија за неку област, она практично не би могла функционисати.

Истина је, наравно, да ваљда у свакој струци постоји знатан број основних појмова о којима се и при најповршнијем бављењу струком мора знати много више него што и најуспјелији склоп термина може показати или наговјестити. Ако је такав појам при томе комплексне природе, ако се другим члановима система супротставља не само по једној или бар не првенствено по једној карактеристици него читавим комплексом особина — онда мотивисаност термина губи значај, а у одређеним околностима може постати и његов недостатак.

Али с друге стране за огромну већину термина прозирност склопа и информација која се у томе огледа представља функционалну предност а често и услов ефикасног функционисања термина; термини немају само статичну, номинациону, него и информативну, апелативну, у неку руку оперативну или дискусиону примјену. Штавише, многи термини својим склопом одређују ноцију и постављају је на одређено мјесто у термилошком систему; систем термина често је изјашњење, став, готово теорија. Ако се можемо сагласити да је прозирност склопа сувишна за такве основне термине као што су *животиња*, *биљка*, *вирус* у биологији, или *коријен*, *степен*, *логаритам* у математици, или *именица*, *глагол*, *реченица* у граматичи и сл. — то никако не значи да прозирност и информативна изричитост није нужна у случајевима као *преживари*, *непреживари*, *шупљороги преживари*, или *други коријен*, *трећи коријен*, *четврти коријен*, или *узрочна реченица*, *последична реченица*, *временска реченица*.

О мотивисаности се може говорити не само у лексичком него и у категоријском смислу, у смислу семантичких система, гдје је она сасвим условна, или има скривен, затрт етимолошки мотив. Постоје, наиме, мање или веће групе тер-

мина које својим склопом (најчешће суфиксом) асоцирају припадност одређеном терминолошком систему, тако да се може говорити о системској обиљежености одређених термина (*натријум-рубидијум-полонијум, генитив-акузатив-аблатив, артритис-бронхитис-плеуритис, кисеоник-водоник, кисик-водик-угљик-душик, азотаста-сумпораста* итд. *киселина*).

Економија памћења један је од основних регулатора језичких односа и њихове еволуције, што у великој мјери вриједи и за специјалну терминологију. Мотивисани термин (макар био мотивисан само морфолошки, а не и семантички) знатно је мање оптерећење за памћење него немотивисани. Овладавање неким термином представља двојак напор: спознају самог појма и памћење назива као језичког елемента. Овај други моменат занемарив је у ријечима велике фреквенције, али добија велики удио кад су у питању термини којима се рјеђе служимо и које рјеђе сријећемо. Није тешко доказати да бисмо нпр. у настави имали много веће тешкоће ако бисмо термине као *активни, безлични, двовидски, прелазни, реципрочни глаголи* замијенили бесмисленим, апсолутно немотивисаним, симболима, произвољним комбинацијама слогова (рецимо „бавага“, „паресо“ и сл.).

Мотивисаност сем тога значи могућност вишеструке примјене истог елемента. Ако знамо децимални систем мјера за тежину, дужину, течност и др., онда у терминолошком систему *херц-килохерц-мегахерц* наилазимо у ствари само на једну нову лексему, што не би био случај кад би се свака од тих величина означавала потпуно немотивисаним термином.

Једном ријечју, апсолутна немотивисаност — и у смислу лексичког значења основе и у смислу мјеста у терминолошком систему — представља своје врсте језички луксуз, на који имају „право“ само термини велике фреквенције и кључног значаја, слично као што посебне, тзв. неправилне облике задржавају у језику начелно само веома распрострањене и разуђене ријечи. За остале, далеко бројније термине језик обезбјеђује мјесто у свом систему на максимално еко-

номичан начин, у складу с константном свејезичком тежњом да се што мање оптерећују и претрпавају инвентари језичких средстава.

Термини домаће и стране основе

Заблуда је, при томе доста распрострањена, да термин с туђом основом представља једновремено немотивисани термин. Може нам изгледати парадоксално — али вјероватно би била ближа истини обрнута тврдња: постоје читави низови термина, чак термилошки системи, гдје се сигурнија и одређенија мотивација садржи у терминима туђе основе него у домаћим образовањима сличне функције. У ствари се међу терминима и домаће и стране основе сријећемо и са мање-више потпуном немотивисаношћу и са само етимолошком прозирношћу и са правом семантичком мотивисаношћу, али су термини направљени од туђих елемената често слободнији од неодређености која проистиче из вишезначности ријечи и често јасније асоцирају термилошки систем којему припадају; бива штавише и случајева гдје су прозирније структуре. Уп. нпр. голубовке — *Columbidae*, водоник — *хидроген*, преглас — *метатакса акцента*, разлагање — *декомпозиција*; потпуно су мотивисани — за стручне, а и много шире кругове — термини као *хидрографија*, *етнологија*, *космографија*, *космонаутика*, *акцентологија*, *лексикографија*, *мотористика*, *октопод*, *инсектицид*, *антитоксин*, *електрокардиограм*, *алтиметар* итд.

Ово се односи прије свега на терминологију засновану на елементима латинског и грчког језика. Из других језика, по правилу, термини стичу интернационални карактер ако су номинационог типа, ако не изискују мотивисаност. То углавном важи и за најраспрострањеније, „свјетске“ језике, а поготово за остале — кад се њихов термин лансира за неки појам везан за одговарајући народ, земљу или цивилизацију (*игло*, *бумеранг*, *цунка*, *кимоно*, *веранда*, *алкохол*, *орангутан* и сл.).

Али како је највећи дио интернационалне терминологије заснован на грчком и латинском језику, најбитније раз-

лике између термина домаће и туђе основе не треба тражити у степену мотивисаности. Успјешно функционисање неког термина зависи и од много других чинилаца, па се и за домаћа и за туђа образовања може говорити о одређеним начелним карактеристикама, о предностима и недостацима.

Најбитнији моменти који ограничавају примјенљивост термина туђе основе и недостаци ових термина у поређењу с домаћим углавном су у овоме:

1) Овакви термини кад су информативног типа захтијевају као предуслов употребе виши степен језичког образовања — било преко непосредног учења латинског, грчког и других језика, било преко упознавања интернационализма и интернационалне терминологије у оквирима властитог језика. Нпр. термин *депрефиксација* погодан је само у оним круговима у којима се зна значење сва три главна саставна елемента те ријечи (*де-префикс-ација*), термином *Nonpugnancia* стварно овладава само онај који зна да то значи *непреживари* (*непреживачи*) — итд.

2) Алоглотски елементи често нарушавају структуралну досљедност језика, његове наслијеђене системе. То понекад има карактер изразите редуције језичких могућности. Није тешко егзактно доказати да је у српскохрватском језику мања апсолутна јасност, сонорност изговора у ријечима као *Хајдн*, *рестл* него у ријечима домаћег поријекла; улазе у наш језик и гласовне секвенце којима се изразито опире језичко осјећање формирано на наслијеђеном језику (нпр. *инстинкт*, *интендант*, ген. или ак. *Мираа* и сл.).

3) Граматичка асимилација често није потпуна. Ако се од *какао* или *гну* (антилопа) и могу некако правити падежи једнине — како гласи множина од таквих именица? Непромјенљива именица форсира аналитичку деклинацију преко стварних данашњих могућности нашега језика, непромјенљиви придјев (нпр. *фер*) лишава језик могућности нормалне придјевске компарације, ограничава слободан ред ријечи итд.

4) Алоглотски елементи изазивају велике тешкоће у његовању и одржавању језичке норме, језичког стандарда. Активни акценатски и морфолошки модели нијесу довољно

разноврсни да аутоматски укључе иновације, а са страном ријечју продира и туђа фонетика, нарочито акценат — а све то у неједнакој мјери и на неједнак начин у различитим центрима и областима наше језичке територије. Неасимилирани елементи у језику уздрмавају многе његове системе, доводе их до нестабилног стања, модификују језичко осјећање и — што је још неповољније — чине га несигурним; другим ријечима нијесу тим погођена само естетска и емоционална мјерила језичких чистунаца, него долази и до смањења функционалне способности језичких система. Можемо се сагласити да је развој језика у правцу аналитизма позитиван процес, јер богати могућности језика, чинећи га гипкијим — али за увођење нпр. непромјенљивих варваријама тешко би се могле везати те позитивне карактеристике језичког аналитизма.

Све ово, разумије се, не односи се једнако на све термине туђе основе и туђег поријекла. Од највећег је значаја да ли су такви термини дио интернационалног термилошког фонда (односно да ли су у складу с духом и начелима интернационалне терминологије) — или су просто варваризми у одређеном језику, тј. резултат историјског утицаја другог језика и друге националне културе. Ови посљедњи носе и специфична оптерећења (поред поменутих) и начелно су негативна појава у језику, јер често значе непожељно посредништво између интернационалне и одређене националне културе, извјесну врсту културног старатељства; осим тога, утицај једног језика на други веома често је ограничен на одређене области једне језичке територије, па доприноси регионализацији језичког стандарда и субстандарда (турцизми су код нас најраспрострањенији у Србији, Босни и Херцеговини, талијанизми у приморском појасу, мађаризми и германизми у сјеверним крајевима).

Интернационални термини немају тих специфичних недостатака, али треба имати на уму да и међу њима има битних разлика у погледу усклађености с домаћим језичким системима. Најлакше се уклапају у словенске језике термини грчко-латинске основе (поред међусловенских позајмица) — једно због значајних структуралних подударности, а дру-

го зато што су створени доста стабилни и активни модели по којима се такве ријечи асимилирају; осим тога, многи термини грчко-латинске основе праве се код нас — па је природно да је њихово уобличење изведено у складу с начелима која владају у нашем језику. Од савремених главнијих западноевропских језика лако се асимилирају талијански и шпански елементи; француске позајмице, међутим, нарушавају систем деклинације и акцента (с друге стране француским утицајем створен је активни модел који се примјењује у промјени и акценту именских основа на вокал: *иглѡ-иглѡа, какадѡ-какадѡја* или сл.), енглески и њемачки доносе нашем језику стране консонантске секвенце.

Терминологија интернационалног типа има, међутим, и низ значајних позитивних карактеристика:

1) Интернационализација терминологије олакшава културну узајамност с другим народима, судјеловање у интернационалној култури. Језик постаје комуникативнији, приступачнији страном читаоцу, а владање интернационалном терминологијом олакшава код нас служење страном литературом и уопште контакт са свијетом; није без значаја што на овај начин посао преводиоца постаје лакши и поузданији.

2) Способност и спремност језика да без отпора прими интернационални термин олакшава у извјесном правцу нормативно старање о језику, јер ослобађа језичке и друге стручне раднике обавезе непрекидног прекивања и калкирања термина за појмове који улазе у свјетску културу; на овај начин интернационална терминологија се „искупљује“ бар за један дио тешкоћа које причињава нормативној граматици.

3) Грчки и латински језички елементи представљају активну терминолошку грађу, веома погодну за прављење нових термина кад се за њима укаже потреба. Овдје је отпор језичког осјећања новим образовањима неупоредиво мањи него при творби ријечи од домаћих основа. Према *ортографија* ми можемо рећи *правопис*; међутим, кад нам затребају нови појмови сличног типа, ми лако направимо и усвојимо *ортоепија*, *ортотонија* — али покушајмо да направимо замјену тих термина од елемената *право-, говор-, наглас-!* У

томе је и основни разлог што апсолутни језички пуризам мора изгубити дах, што његово настојање да домаћом ковачницом загати стално надирање интернационалне терминологије може имати само ефемерне успјехе.

4) Интернационални термин ни у једној средини развијеније културе није потпуно стран, туђ, свуда постоји извјесна врста и извјестан степен привикнутости на њега. Зато такви елементи често могу помоћи зближавању регионалних терминологија; нпр. вјероватно би термин *хидроген* лакше могао постати општесрпскохрватски него било која од варијаната *водик-водоник*.

5) Закони продуктивности у творби ријечи од грчко-латинских основа мање су ригорозни, издиференцирани, спутани одређеним околностима него у домаћим образовањима. Отуда је у таквим терминима лакше постићи паралелизам облика, системску обиљеженост у појединим терминолошким системима. У дериватима од домаће грађе мало ћемо наћи тако уобличених терминолошких система као што су нпр. имена елемената на *-иј(ум)*, болести на *-итис*, биљних породица на *-сеае*, нуклеарних честица на *-он* (*електрон*, *протон*, *нуклон*, *мезон* и др.), језичких јединица на *-ема* (*фонема*, *морфема*, *лексема*, *семантема* и др.), мјера као *грам-милиграм-декаграм-килограм* или *декаграм-декалитар-декаметар* — итд. Посебно треба имати на уму да постоји веома богат фонд грчко-латинских префикса, суфикса и сличних елемената широко примјенљивих у творби термина, гдје су домаће могућности скучене а средства често гломазна и неподесна.

Овим што је речено имплицитно је указано и на неке недостатке и предности домаћих термина; одређеније би се о њиховим недостацима могло рећи и ово:

1) Постоје знатна ограничења која спутавају слободну творбу термина од домаће основе. Домаћи суфикси имају властита, веома модифицирана правила дистрибуције, условљена не само семантиком него у веома великој мјери и обличким, гласовним и етимолошким карактеристикама основе. Примјену неког наставка на одређену основу често зауставља и неподесна коинциденција, тј. чињеница да тако

направљена ријеч већ постоји у другом значењу. То практично спречава формирање већих обиљежених термилолошких система од домаћих елемената; покушамо ли нпр. да генерализујемо било који суфикс у систему *матурарке-лептирњаче-крсташице-главочике-уснатице* — наићи ћемо на озбиљне тешкоће. Сем тога, модерна терминологија изискује све више различитих сложеница (које су гипкије него синтагма са одредбеном и управном ријечју) — а оне су у наслијеђеним словенским језичким системима више спорадично средство богаћења лексичког фонда, па је тешко избјећи дуге и гломазне склопове.

2) С овим је у вези чињеница да су домаћи термински системи веома често дефицитарни, ноција прихваћена у појмовном систему са закашњењем се укључује у домаћу терминологију, често послије више неуспјелих или само у ужим или регионалним границама прихваћених покушаја (који не потичу увијек од стручно компетентних лица него нпр. од случајних преводилаца). Понекад језички разлози коче усвајање неког термина и у појмовном смислу, као ноције, чинећи да неки стручни појам нема пуноправно мјесто у појмовном систему дате струке.

3) Терминологија од домаћих језичких елемената погодује извјесном културном изолационизму и веома много отежава контакт са иностраним стручним круговима, при томе битно смањујући националне културе у међународној, свјетској.

4) Често је мотивисаност домаћег термина сметња његовом уопштавању, што бива у случајевима кад је направљен од регионалних елемената. Термин *душик* подразумијева глагол *душити* а не *гушити*, термин *условна реченица* у складу је с ријечју *услов* али не *увјет*, термини *кичмењаци*, *краљешњаци* заснивају се на ријечима *кичма*, *краљешница* — а обије су регионалне.

С друге стране, међу очитим предностима термина домаће основе двије су од посебно великог значаја:

— домаће образовање не нарушава наслијеђене граматичке и гласовне системе;

— таква ријеч знатно је примјенљивија у нижим фазама наобразбе, лакше се усваја и језички и појмовно; прозирност склопа не дјелује само као асоцијација него често и као директна информација о основном значењу.

Оптималне карактеристике терминологије

За српскохрватске прилике може се узети да је начелно пожељна примјена цјелокупног интернационалног термилошког фонда, што значи да за сваки термин који се у истом облику или блиским варијантама употребљава у главнијим европским језицима треба да буду широко отворена врата и у нашим специјалним терминологијама. Једино ће понекад сметњу за усвајање таквог термина представљати посебне тешкоће у прилагођавању најбитнијим структуралним законитостима нашег језика или незгодне коинциденције, подударња с домаћим ријечима и основама.

Поред интернационалних термина, пожељно је да за потребе општег језика и нижих ступњева наобразбе постоје термини чији је склоп у складу с лексичким фондом и језичким знањем оних који се њима служе. Потреба за двојним термином изостаје у три случаја: ако се термин употребљава углавном у уским стручним круговима, који подразумијевају виши ступањ специјалног, па и језичког образовања, затим ако се интернационални термин или његова основа употребљавају у свакодневном језику, тј. ако је страна ријеч продрла у обични језик, најзад — ако је појам такве комплексне природе да је за њега погоднији појам номинационог типа (за такве појмове често је и у матичном језику термин само етимолошки прозиран, а нема активне семантичке мотивисаности — нпр. *политика*, *логика*, *индустрија* и сл.).

Ако му је мотивисаност нужна за ефикасно функционисање, домаћи термин треба да буде заснован на стандардним, општеприхваћеним елементима и да буде уобличен у потпуном складу с продуктивношћу појединих типова творбе ријечи. Нарочито је то важно при лансирању нових или ширењу недовољно распрострањених термина, јер се тер-

мин направљен у најбољем складу с језичким осјећањем без отпора усваја. Међутим, за давно усвојене термине код којих је преовладао номинациони карактер престаје бити важно како су прављени; уосталом, и за неке веома старе и широко примијењене ријечи етимолошким истраживањем изнашло би се да у њиховом склопу има нечега „неправилног“ (нпр. подешавања склопа на основу тзв. народне етимологије).

Пожељна је карактеристика термина и његова усклађеност с другим члановима истог система, систематска оближеженост (нуклон, позитрон, фотон и сл. или љускарџи, перјари, копитарџи итд.). Такође је у многим случајевима важна морфолошка гпкост термина, могућност деривације, прављења сложеница; гломазни, многосложни термини озбиљно оптерећују језик, чинећи га неекономичним и напрегнутим.

О уједначавању српскохрватске терминологије

Свака систематизација терминологије и израда репрезентативних термиолошких рјечника даје прилику не само да се фонд термина попише и прикаже, него и да се у извјесној мјери унаприједи термиолошки системи, да терминологија направи одређен корак у правцу оптималних карактеристика. Овдје долази прије свега у обзир селекција — одабирање најуспјелијих термина између разних варијаната и покушаја, затим међусобно повезивање термина у системе и сигурнија идентификација појмовних односа, најзад — попуњавање празнина у термиолошким системима. На српскохрватском подручју, међутим, обим и начин спровођења тих поступака умногоме је условљен регионалном подвојеношћу и хетерогеним карактером наше стручне терминологије. Овдје треба указати бар на ове моменте:

1) Треба разликовати уједначавање терминологије као обраду система појмова и језичку унификацију самих термина. Први је посао у пуној надлежности стручних кругова дате гране, стручних редакција — и тај је посао далеко значајнији и пружа у овом тренутку веће могућности да се уна-

приједи наша терминологија. Значај другог дијела посла често се прецјењује и често му се жели приступити олако и без довољно познавања проблема, не водећи рачуна о реалним могућностима и о комплексним факторима који умногосте прелазе оквире дате струке.

2) Термини неке струке који спадају у оквире опште наобразбе или такви који су истовремено и ријечи општег језика — не могу се мијењати или одстрањивати одлуком одређене стручне редакције или договором стручних кругова — ако не постоји спремност културне јавности и уопште оних који се служе тим терминима да приме такве промјене. Одређеније: није у домену хемичара да једну од варијаната *угљик-угљеник* избаце, а другу прогласе обавезном, нити су биолози мјеродавни да то учине у случајевима као што су *кичмењаци-краљешњаци*, *сисари-сисавци*. Не треба много зазирати од тога ако остане која стотина дублетних термина; ако је при томе један од њих интернационални а други домаћи, они се могу добро допуњавати у доменима општег и специјалног образовања (о чему је горе било ријечи). У сваком случају — свиђало нам се то или не свиђало — морамо прихватити чињеницу да у садашњем тренутку не постоји духовна клима и спремност да се у правцу уједначавања иде даље него што су то назначиле интенције заједничког правописа из 1960. године; увијек се, наравно, мора имати на уму да је потпуна добровољност свих заинтересованих страна једини основ сваког уједначавања. Разумије се, овдје је ријеч о широко распрострањеним и појмовно исправним варијантама, другим ријечима — стручне редакције могу (чак су и дужне) указати да је нпр. термин *водород* застарио или да је неки термин превазиђен зато што се измијенио критеријум разврставања, класификације и сл.

3) Компетенције стручних редакција прелази и задирање у шире језичке категорије, које не остају у границама специјалне терминологије дате струке и које се не могу парцијално рјешавати. Стручна редакција, рецимо, не може прописати облик *хроноскоп* а не *кроноскоп* или обрнуто, јер би се иначе могло доћи до апсурдне ситуације да се нпр. грчко *χροно-* у техници претвара у *кхроно-* а у историји у *хроно-*;

још је обавезније за свакога придржавање усвојене ортографије, па не могу нпр. хемичари одлучити да се пише *хелиум* а не *хелијум*. Ово не значи да сваку дублетну категорију треба развити до крајњих граница — ако постоји *цедар* и *кедар*, нећемо поред *кинетика* силом правити *цинетика*, или нећемо правити *пласма* поред *плазма* за љубав дублета *космос-козмос*. За различите категорије требаће, у ствари, утврдити колико су остале активније а колико су се претвориле у лексичке случајеве, па се према томе управљати.

4) Изван ових граница, међутим, остаје огроман број специјалних термина, гдје су стручним редакцијама потпуно одријешене руке у одстрањивању непотребног дублетизма, па и у тражењу успјелијих термина него што су они који се нађу у изворима, а такође у попуњавању празнина у терминолошким системима. Треба при овоме избјегавати да се појединим специјалним терминима удара регионална или чак национална етикета, иако су то у ствари узуси ужих кругова, школа, понекад везани и за одређеног стручњака. Кад у оваквим случајевима треба извршити избор између различитих нађених или предложених варијаната, треба тежити томе да се одбиром побољша стање терминологије, у смислу онога што је горе речено о њеним оптималним карактеристикама. Најчешће ће одбир бити пожељно овако усмјерити:

— интернационални термин (ако постоји, ако је у главним европским језицима уобичајено да се за такав појам узима интернационални термин) начелно има предност над домаћим, али ће и овај други понекад бити добро оставити — ако је термин туђе основе структурално неподесан за наш језик;

— од два мотивисана термина бољи је онај чији склоп тачније асоцира појам, а с друге стране бољи је онај који је у потпунијем складу с општим језичким осјећањем (јасније је, нпр., *парнопрсташи* него *таконпрсташи*); поготово су незгодни термини направљени од регионализованих елемената (боље је животиње из групе *Pentastomida* назвати *петоусте* него *петороусте* или *петероусте*);

— ако постоји интернационално латинско име, од два домаћа термина предност има онај који представља вјернији превод (термину *Arthropoda* боље одговара *чланконошци* него *зглавкари*);

— у случајевима колебања у транспоновану неког туђег гласа или обличког елемента боље се одлучити за варијанту која више одговара генералном правилу или генералној тежњи која се уочава у позајмицама из тог језика — тј. не увећавати број изузетака (према грч. *chresmologia* боље је *хрезмологија* него *хресмологија*, јер случајеви као *космос* и сл. — гдје се грчко *s* у сусједству са сонантом *m* задржава као *c* — представљају изузетке од општег правила);

— ако тај критеријум не даје одговор, боље је узети варијанту која тачније одговара матичном језику него ону која има трагове посредништва другог језика;

— с друге стране, од великог је значаја степен прилагођености позајмице системима нашег језика, важнији чак него етимолошка и изговорна вјерност матичном језику — при чему не ваља мијешати појмове правилно и неправилно са појмовима боље прилагођено и слабије прилагођено (туђе женско име правилно је и у облику *Агнес* и *Агнеса*, али је „Агнеса“ потпуније прилагођено нашем систему).

Све су ово, разумије се, само помоћни критеријуми одабирања између приближно једнако распрострањених варијаната, а не принципи ревизије уобичајеног лексичког фонда.

6) И у случајевима гдје се не врши нормативно одабирање (признати дублети) биће потребно извјесно техничко одабирање, одлучивање за насловну ријеч — јер би било нерационално и неекономично понављати обраду код сваке варијанте (с овим проблемом се сусријећемо у случајевима гдје се буде примијенио алфаветски ред, а не појмовно груписање). Овдје се може прибјећи различитим рјешењима, с тим да буду довољно генералног карактера — како би читалац унапријед знао гдје ће наћи податке о неком термину или ноцији (нпр. обраду дати код алфаветски прве од признатих варијаната, или код интернационалне варијанте гдје је има и сл.).

7) Честа је појава у нелингвистичким стручним круговима да се о терминима суди на основу лингвистичких, па и псеудолингвистичких мјерила; нарочито се често губи из вида да је врховни закон језичког нормирања обичај, узус. То носи у себи озбиљне опасности и често води у застрањивања. Мора се, штавише, признати да су начела језичког, а поготово лексичког нормирања код нас прилично неразрађена, па се и познатим језичким стручњацима догађало да заузму неоправдане ставове; другим ријечима — ни суд лингвиста у нормативној лексици није увијек поуздан, а тим се мање то може очекивати од нестручњака.

1966.

Митар Пешикан

ПРЕДЛОШКИ ИЗРАЗИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Поред правих предлога, у модерном европским језицима среће се и доста израза који се употребљавају у предлошкој служби. Ови изрази су мање-више изгубили своје лексичко значење и почели су да служе за обележавање односа између именице која им је дотад била допуна и речи од које су зависили. Постанак највећег броја предлошких израза и њихова све чешћа употреба везани су за развој модерне науке, администрације и новинарства. У новије време, наиме, људско искуство се нагло проширило, анализа односа међу чињеницама постала је много тананија и порасла је тежња за што прецизнијим изражавањем. Прави предлози нису увек могли да задовоље нове потребе за исказивањем што разноврснијих односа, те су се појавила друга језичка средства. Овај процес не треба сматрати завршеним, јер се развитак цивилизације и људске мисли стално креће даље.

И у српскохрватском се може набројати преко стотину оваквих израза,¹ који употпуњавају систем правих предлога,

¹ О овим изразима у српскохрватском језику говорио је Миодраг С. Јалевић: *Из синтаксе речи, облика и реченица*, Настава и васпитање, год. IV (1955), бр. 7, стр. 396.

За руски уп.: В. В. Виноградов, *Русский язык*, Москва — Ленинград, 1947, стр. 380 и 395. Е. Т. Черкасова, *К изучению образования русских стоименных предлогов*, зб. Исследования на граматике русского литературного языка, Москва, 1955, 73—139; *К вопросу об образовании отглагольных предлогов*, зб. Исследования на синтаксису русского литературного языка, Москва, 1956, стр. 131—176. Н. И. Букатевил, *Опыт исторического изучения предлогов и предлешных солеваний в русском литературном языке*, I, Одеса, 1952, и II, Одеса, 1958.

За чешки уп.: М. Jelínek, *Nové nepřívodní předložky* зб. Studie ze slovanské jazykovědy, Ppar, 1958, стр. 153—171; *Výrazy předložkové povahy v dnešní spisovné češtině*, Sborník praci filosofické fakulty Brněnské university, 1964, A 12, стр. 117—130. J. Oravec, *Nové druhotné předložky v odbornom štýle*, Československý terminologický časopis, god. I, (1962), стр. 257—270.

старијих и новијих². Они су поглавито последица општег културног напретка код нас, али не треба изгубити из вида ни утицај страних језика, који су не само деловали на појаву појединих конкретних предлошких израза него су, убрзавајући интелектуализацију нашег језика, стварали и повољне услове за све ширу употребу оваквих језичких средстава.

1. — Мерила за утврђивање предлошких израза

По чему се може утврдити да је неки израз заиста добио предлошку службу?

Основно мерило би требало да пружи семантика: ако је значење датог израза тако измењено да он више не служи означавању неког појма, него означава везу међу појмовима, онда је тај израз постао граматичко средство, тј. граматикализовао се. Али, ово мерило, на жалост, оставља велике могућности за субјективност при оцењивању, те треба дати конкретне доказе, који су доступнији објективној анализи.

Таквим доказима се приближава употреба датог израза уз речи уз које он у свом правом значењу логично не би могао да стоји. Тако, у реченици: „а у друштву с хелијем сачињава водик свемирска тјелеса“ (КЖБ, 57)³, реч *друштво* нема своје лексичко значење пошто се не може говорити о друговању два гаса. Овде је оно што чини суштину појма *друштво* — значење заједнице (значење које, уосталом, постоји и у предлогу *са*), постало доминантно и цео израз свео се на то да покаже однос заједнице, а не неко пријатељевање

² Овде указујемо на мишљење и поделу А. Белића: „Ја бих све предлоге поделио на две групе: а) старије предлоге који се употребљавају уз различите зависне падеже и б) новије предлоге, постале махом од именица, који се слажу готово искључиво са генитивом“, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. II, Београд, 1959, стр. 101—102. Дакле, с једне стране без, код, на итд., а с друге поред, уочи, надамак, врх, наврх, поврх итд. Новији предлози најчешће и нису ништа друго него ранији предлошки изрази који су постали потпуно немотивисани и измешали се са старијим предлозима.

³ Скраћенице за дела из који су навођени примери:

В: Борба, Београд.

ВМ: Веселин М. Костић, *Бетонски мостови*, Београд, 1963.

БС: Павле Богдановић, *Болести срца*, Београд, 1958.

између хелијума и водоника. Предлошко значење добијено у оваквој ситуацији може се делимично протегнути и на ситуације у којима би требало да се чува лексичко значење; нпр. предлошко значење израза *у друштву са осећа се* и у реченици: „а уз то је (М. Крлежа) покретао, или сам или *у друштву* с другим напредним књижевницима, нове књижевне листове“ (ЖК, 254). Ово ширење употребе нарочито је очевидно у реченицама где се предлошки израз употребљава супротно свом лексичком значењу (нпр.: *Настрадао је захваљујући својој неспретности*).

Због ширења употребе датог израза — поготову што је нова употреба граматичка, предлошка — учесталост тог израза се повећава, што се статистиком може објективно утврдити. Повећање учесталости израза је, дакле, један од битних доказа његове нове, предлошке службе.

Као један од доказа који се често може наћи јавља се синонимност конструкције *дати израз + одговарајући падеж* са конструкцијом *неки прави предлог + одговарајући падеж* (нпр. *дискусија на тему стамбене изградње: дискусија о стамбеној изградњи*) или синонимност с неким падежом допунске именице (*помоћу лукавства : лукавством*).

Индикација, али не и доказ, била би чињеница да је у неком другом језику сигурно утврђена предлошка служба одговарајућег израза. Ова индикација би се претворила у доказ ако се утврди да се баш под утицајем тог страног језика јавила предлошка употреба датог израза у домаћем језику, тј. да је извршено калкирање.

ВУС: *Vjesnik u srijedu*, Загреб.

ЗРО: *Закон о радним односима*, Београд, 1957.

ЖК: *Антун Барац, Jugoslovenska književnost*, Загреб, 1963.

КЖВ: *Фран Бубановић, Кетија живих бића*, Загреб, 1950.

НОР: *Т. Чубелић и М. Милостић, Pregled historije narodno-oslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije*, Загреб 1963.

ПЖ: *Правни живот*, год. XI (1962), Београд.

СА: *Никола Добровић, Savremena arhitektura*, књ. I, Кнежево, 1952, и књ. II², Београд, 1963.

У: *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*,⁸ Београд, 1964.

Појављују се и скраћенице: Г, Д, А, И, Ј, које означавају називе падежа.

Сигуран је, али не тако чест доказ устаљеност или нарочити развој неког израза у поређењу са његовом употребом у другим контекстима, што је очевидно последица посебне службе тог израза. Такви су случајеви на пример: — (а) кад се нека реч чува само у датом изразу, док се у другим употребама изгубила или бар постала ретка (нпр. предлошки израз *благодарећи* у поређењу са ретким глаголом *благодарити*); (б) задржавање архаичног облика, који се у другим случајевима не чува или је све ређи (нпр. предлошки израз *изузев* према глаголском прилогу *изузевши*, који је редак у облику *изузев*); (в) чување преношења акцента на проклитику и у говорима где се такво преношење губи (нпр. *у име*); (г) устаљеност облика иако постоји могућност за варирање (нпр. у предлошком изразу *с обзиром на* предлог *с* не јавља се са покретним *а* ни код писаца који употребљавају облик *са* и испред самогласника); (д) обличка измена која је омогућена губљењем лексичког значења (нпр., истина не-књижевно, губљење предлога *с* у изразу *с обзиром на*⁴); (ђ) промена глаголске реакције (*изузев* + генитив : *изузевши* + акузатив).⁵ Извесна је индикација и кад се дати израз употребљава и у некој другој служби која не одговара његовом појмовном значењу (нпр. *изузев* као део сложеног везника *изузев што, изузев да*, поготову што то одговара и везничкој служби предлога сличног значења *сем, осим*).

И начин писања неког израза може да пружи једну индикацију, нпр. израз *у име* дуго је чак и званично писан као једна реч. Проучавање текстова који потичу од слабо писмених људи свакако би у извесним случајевима било корисно.

Не треба очекивати да ће анализа увек дати задовољавајући резултат, јер се неки изрази тек крећу у правцу праве предлошке службе, те зато нема очигледних показатеља ни на семантички ни на формалном пољу. С друге стране,

⁴ Уп. нпр.: ... као што би поступао родитељ који би, *обзиром на* свој родитељски однос, имао на располагању толика средства (ПЖ, бр. 3, 29). — Занимљиво је да се код Н. Добровића израз *у вези с* стално среће без предлога *с* у конструкцији *с тиме у вези*, нпр.: Извесна своја запажања *тиме у вези* није, међутим, никад разрадио у систем (СА, II, 95).

⁵ Уп. М. С. Лалевић, нав. дело, стр. 396.

у неким случајевима граматикализација је извршена до краја, те су неки предлошки изрази више-мање прешли у праве предлоге (нпр. *путем, током, изузев*), као што се то десило и са изразима од којих су постали новији предлози.

2. — Предлошки изрази у српскохрватском језику

а. — Предлошки изрази постали од делова именичких синтагми

Највећи број предлошких израза има у основи именицу у зависном падежу, саму или са једним или два предлога. Много је мањи број постао од правих или од глаголских прилога. Ево падежних конструкција са најчешћим предлошким изразима, односно са изразима који својом све већом учесталošћу показују да нагињу предлошкој служби (распоређене су по главним категоријама значења):

1. — *Време*: — (а) истовременост с појмом у генитиву: *у току* + Г, *током* + Г, *тијekom* + Г, *за време* + Г; *у време* + Г, *у времену* + Г, *у доба* + Г, *у раздобљу* + Г, *у периоду* + Г; *у моменту* + Г, *у часу* + Г, додајмо и *у тренутку* + Г.

Примери:

У току јучерашњег дана у згради Савезног извршног већа вођени су званични разговори између делегација СФР Југославије и НР Пољске (Б, 17. XI 1965, 1), — Ослободилачке јединице читаво ово време, па и током данашњег дана спорадичним нападима и снајперском ватром осујећују покрете Американаца (Б, 17. XI 1965, 1). — А све су се те честице скупљале *тијekom* вијекова (КЖБ, 68). — Тако је Народни фронт за *вријеме* ослободилачког рата проширивао своју делатност (НОР, 111). — У *време* експлозије Шајинбеговић уопште није био на свом радном месту (Б, 19. XI 1965, 6). — Пошто је неоспорно да је тужилац обављао посао скретничара од 1957. године, а обављао га је и *у времену* подношења захтева... (ПЖ, бр. 3, 91). — Већ је *у доба* рата настало неколико дјела која имају не само документарну већ и умјетничку вриједност (ЈК, 264). — У *роздобљу*

Мавра Ветрановића и Марина Држића јавило се у Дубровнику и изван њега још неколико писаца (ЈК, 37). — Још у римском праву, у периоду принципата, постојали су прописи о обавези обраде угарених површина (ПЖ, бр. 1, 14). — При чему је могуће да у моменту извршења кривичног дела уопште нису били под дејством алкохола (ПЖ, бр. 3, 50). — Исте такве јасне пруге остављају и електрони кад пролазе комором у часу експанзије (И. Супек, *Од античке филозофије до модерне науке о атомима*, Загреб, 1946, 221).

(б) Истовременост са неким одсеком појма у генитиву: почетком + Г, средином + Г, половином + Г, крајем + Г:

Почетком 1943. године... учињен је даљи корак у унутрашњем развоју Освободилне фронте Словеније. Основне групе Освободилне фронте донеле су средином вељаче (фебруара) 1943. године закључке... (НОР, 155). — Рачунајући на ова закашњења, термоелектрана „Морава“ биће пуштена у пробни рад половином идуће године (Б, 8. I 1966, 8). — Други црногорски корпус преузео је крајем српња (јула) на себе задатак да одтерети централну групу (НОР, 165—166).

2. — Место (апстрактно схваћено): на пољу + Г, на подручју + Г, на терену + Г, у области + Г, а уз њих се могу додати у сфери + Г, у домену + Г, на плану + Г; затим у оквиру + Г, у границама + Г, у саставу + Г, у склопу + Г; на нивоу + Г:

Пред органе наше државне власти стављени су нови задаци, особито на пољу унутрашњег уређења (НОР, 172). — И на подручју фотографске науке показао се повољни утјецај колоидне кемије (КЖБ, 252). — Онда се обично налазимо на терену економских и социјално-психолошких разлога (ПЖ, бр. 2, 14). — Било је речи и о потреби јачања улоге републике и у области образовања и васпитања (Б, 17. XI 1965, 7). — У оквиру осми-не финала Купа европских фудбалских шампиона, данас се играју три утакмице (Б, 17. XI 1965, 9). — Све ове промене остају у границама покушаја да се сачува експлоататорски карактер својине (ПЖ, бр. 1, 23). —

Ове су организације назване Антифашистички фронт жена — АФЖ, а биле су у саставу антифашистичког Народног фронта (НОР, 110). — Постепено се међутим... српска књижевност опет вратила својим задацима у склопу народног живота (ЈК, 204). — План републике креће се у еластичним границама опште политике која се усвоји на нивоу федерације, односно у Савезној скупштини (Б, 19. XI 1965, 4).

3. — *Н а ч и н* :⁶ у зависности од + Г; у сразмери са + И, у сразмери + Г, у омјеру са + И; у складу са + И; у сагласности са + И, у сугласју са + И; у супротности са + И, у опреци са + И, у опречности са + И, у противречности са + И; по угледу на + А, по узору на + А, по узору + Г; у духу + Г, у стилу + Г, у тону + Г; у смислу + Г; на основу + Г, на основи + Г, на основици + Г; на бази + Г, на темељу + Г; у светлу + Г; с обзиром на + А; без обзира на + А; у знаку + Г; у облику + Г, у форми + Г, у виду + Г; у својству + Г; под видом + Г; под изговором + Г; убројимо овде и израз по цену + Г:

А садржај ових обавеза се мења у зависности од намене предмета (ПЖ, бр. 1, 19). — Редовно радно време скраћује се у сразмери са тежином односно штетношћу послова (ЗРО, 63). — Што успех архитектуре у том смислу није још на одговарајући начин убедљивији и фрапантнији у сразмери те теорије, разлог је њена зависност од свега друштвеног збивања (СА, I, 98). — Предлагачи Преднацрта закона желе да средства расту у омјеру с порастом производње и продуктивности (ВУС, 8. XII 1965, 4). — У складу са Статутом, први пут су бирани чланови комитета подручја (Б, 21, VI 1965, 4). — Републички закон мора бити у сагласности са савезним законом (У, 71). — Постанак и развитак живих бића текао је у сугласју с особинама воде (КЖБ,

⁶ Но само ако је предикат обичан глагол; ако се јаве уз глагол бити, конструкције које следе представљају квалификацију субјекта, док у атрибутомском положају квалификују управну имеиницу. Ту се понекад могу заменити придевом: бити у сразмери са нечим; бити сразмеран нечему.

68). — Таква пракса неодржива је већ и због тога што је *у супротности са системом самоуправљања* (Б, 19. XI 1965, 5). — Такав поступак је исправан и није *у опрци са законским прописима* (ПЖ, бр. 3, 41). — Колико је Loosova субјективна наклоност према скупоценом материјалу *у опречности са његовим писменим поставкама* види се из следећег извода (СА, II, 94). — Начело трајности материјала је *у противречности са Loosovim ставом* према заштити историјских споменика (СА, II, 96). — Јединствени поступак из 1929. године такође је садржао одредбе о позитивној литисконтестацији *по угледу на Аустријски грађански парнични поступак* из 1895. године (ПЖ, бр. 2, 20). — Јао, уколико се архитект упусти у техничко и привредно уметниковање, у типизацију *по узору на касарне, мравињаке и пчелињаке* (СА, II, 128—129). — Влада Цветковић — Мачек успоставља — *по узору Хитлерове Њемачке* — концентрационе логоре (НОР, 44). — Као суверени се уметник изграђивао *у духу народне поезије* (ЈК, 245). — У цијелој Далмацији стали су пјесници пјевати љубавне пјесме *у стилу* Менчетића и Држића (ЈК, 31—32). — Неколико месеци иза тога већ се појављује заједничка брошура. . . написана *у тому манифеста* (СА, II, 212). — Ви не испуњавате услове за старосну пензију *у смислу* одредбе Основног закона о пензијском осигурању (Б, 19. XI 1965, 6). — *На основу* сондаже и узорак тла треба извршити испитивање механичких својстава тла (БМ, 11). — Па се *на основи* таквих истраживања добива кристална решетка те улеђене твари (КЖБ, 66). — Утврђен је и статут Партије, у којем се први пут пришло разграђивању организационог проблема *на основици* демократског централизма (НОР, 30). — *На бази* тог чињеничког скупа донеће се пресуда због изостанка (ПЖ, бр. 2, 29). — *На темељу* података о кретању судске праксе, којима располаже Савезни врховни суд, евидентно је да. . . (ПЖ, бр. 4, 69). — Намерно из практичних разлога сужавајући видно поље истакнутог про-

блема... покушаћу да га прикажем у светлу наших друштвених односа данас (ПЖ, бр. 2, 48). — Сликајући људе 18. виаека, он их је приказао с обзиром на атмосферу свога доба (ЈК, 96). — Војислав Илић тражио је напротив да пјесник пише само онда кад га нешто истински обухвати, без обзира на књижевну моду (ЈК, 172). — ... јер они још увек раде и стварају у знаку прогреса (СА, II, 7). — Проведена је дјеломична децентрализација у облику самоуправе нешто проширеног територија Савске бановине (НОР, 44). — У војном погледу оружани се устанак морао повести према објективним и специфичним приликама, у форми партизанског рата (НОР, 61). — Фибрилација може да се јавља и у виду краткотрајних напада (БС, 334). — У својству архитекта руководиоца изводи зграду тржнице (СА, II, 134). — Очигледно, да таква рента коју би приватно лице остварило под видом накнаде штете, због немогућности рада у воденици, није допуштена и оправдана (ПЖ, бр. 4, 49). — Владе Енглеске и Француске нису помогле демократску Шпанију под изговором „политике немијешања“ (НОР, 35).

4. — Средство: помоћу + Г, с помоћу + Г, уз помоћ + Г, путем + Г, посредством + Г, посредовањем + Г:

Поступак, што га обављамо помоћу тог апарата, назван је спектрална анализа (КЖБ, 23). — Онда треба нашем организму приводити кисик с помоћу аутоматских апарата за дисање (КЖБ, 91). — Често тек поновним и прецизним рендгенским налазима уз помоћ електронског појачивача, могу се наћи права изворна мјеста крварења (ВУС, 8. XII 1965, 10). — Грађани имају право да путем средстава информација изражавају и објављују своја мишљења (У, 32). — Амнестија је акт управне власти посредством кога се врши интервенција у редовном току правосуђа (ПЖ, бр. 2, 58). — Посредовањем асимилације угљичног диоксида збива се непрестану у нама и око нас вјечита измјена материје и енергије (КЖБ, 311).

5. — *Заједница*: (а) *у друштву са + И*:

Фосфорна киселина... не налази се у организмима једино у друштву с калцијем (КЖБ, 115).

б) Један од прецизираних односа заједнице исказује се изразом *на челу са + И*.

Створен је и војни комитет *на челу с другом Титом (НОР, 57).*

(Природи нашег језика више одговара ред: војни комитет *с другом Титом на челу.*)

6. — *Околности*: (а) околности су показане појмом у генитиву: *под околностима + Г, под условима + Г, у условима + Г, у увјетима + Г*:

Мере на подизању општег материјалног и културног благостања нису у стању да у нашој средини и *под околностима* високе производње алкохолних пића доведу за тако кратко време до већих резултата (ПЖ, бр. 3, 46). — ... да до извршења деликта може доћи *под условима* смањене урачуљивости (ПЖ, бр. 3, 49). — Савез комуниста својим усмеравајућим идејним и политичким радом *у условима* социјалистичке демократије и друштвеног самоуправљања основни је покретач политичке активности, (У, 11—12). Очито, богато друштво омогућује и треба интензивну производњу *у увјетима* ограничених обрадивих површина (ВУС, 8. XII 1965, 5).

(б) Околности проистичу из односа радње и појма означеног зависним падежом: *у присутности + Г; уз суделовање + Г; под утицајем + Г, под упливом + Г, под дејством + Г; у додиру са + И; приликом + Г* (код кога се осећа и временска нијанса):

Обрнуто, квасне се гљивице умнажају *у присутности* шећера (КЖБ, 287). — ... И да се животни процеси... одигравају *уз судјеловање* фосфорне киселине (КЖБ, 146). — Узгајао се углавном *под утјецајем* домаћих писаца (ЈК, 179). — Хисторија културног човјечанства развијала се *под упливом* бројних фактора (КЖБ, 316). — Понашање појединца *под дејством* аку-

тне или хроничне интоксикације. . . указало је већ одавна на опасност алкохолчара за друштво (ПЖ, бр. 3, 43). — У додиру с тегобама властитог народа нашао је излаз из песимизма (ЈК, 209). — Једну од својих значајнијих улога еклектичка архитектура одиграла је приликом изграђивања савременог царског Беча (СА, I, 56).

7. — Условљеност: под условом + Г, под претпоставком + Г; у случају + Г, за случај + Г:

. . . с тим што се извршење казне под условом обавезног лечења могло и одложити (ПЖ, 3, 45). — Архитектуру је сматрао за главну уметност, а сарадњу са осталим уметностима — вајарством и сликарством — препоручивао само под претпоставком руководеће улоге архитекта (СА, II, 16). — У случају несреће дужност ми је била само да чекам наређење о томе шта треба да предузmem (Б, 19. XI 1965, 6). — . . . затим савремени услови мобилизације и вођења одбрамбеног рата за случај напада на земљу и сл. (ПЖ, бр. 1, 4).

8. — Повезаност, тицање: у вези са + И, у вези + Г; у односу на + А; у погледу + Г; у питању + Г, који се среће и у некњижевном облику по питању + Г; на тему + Г:

У вези с тим значајним променама у метаболизму настаје карактеристична клиничка слика (БС, 33). — Велика Опера саграђена је у вези реконструкције уличне мреже Париза (СА, I, 50). — У односу на предмет доказивања исказ скривљеног може да садржи како оправдајуће тако и окривљујуће доказе (ПЖ, бр. 1, 26). — Комисија је прихватила низ препорука у погледу типизације, специјализације и кооперације у машиноградњи (Б, 21. VI 1965, 3). — Став који је заузео по питању архитектуре био је у свим расправама вођеним у Бечу супротан његовом становишту из млађих дана (СА, I, 67). — На тему јединства васпитног деловања у школама са више наставних језика јуче и данас поднето је више кореферата (Б, 17, XI 1965; 7).

9. — *Мотивисаност* (циљ, разлог, повод): *у циљу* + Г, *с циљем* + Г, *у сврху* + Г; *из разлога* + Г; *поводом* + Г, *у поводу* + Г; образложење се даје и изразима: *заслугом* + Г; *под утицајем* + Г; (јавља се и у значењу околности); *с обзиром на* + А (има и начинско значење):

У циљу подизања опће културе народа држава осигурава, да школе и друге просвјетне установе буду приступачне свим слојевима народа (НОР, 186). — Народни фронт... стваран је одозго, обухватајући демократске масе, *са циљем* окупљања свих антифашистичких снага у земљи (НОР, 48). — Историјски стилови на овом високом училишту проучавају се *у сврху* овладавања техничко-уметничких компоненти архитектуре (СА, I, 11). — У последњем случају *из разлога* економије стубове би требало пројектовати са минималном ширином (БМ, 63). — Јединственост и воља народа сјајно су се манифестовали особито *поводом* капитулације фашистичке Италије (НОР, 132). — Средишње је Прешерново дело Сонетни венац, написан *у поводу* несретне љубави према Јулији Примичовој (ЈК, 108). — *Заслугом* рада археолога опште архитектонско наслеђе људског рода може се већ предочити, проучити и обухватити (СА, I, 43). — Питање изостанка нарочито се строго посматрало у средњем веку *под утицајем* германског права (ПЖ, бр. 2, 19). — *С обзиром* на покретно оптерећење у овим се носачима јављају и моменти савијања и трансферзалне силе (БМ, 48).

10. — *Намена*: *на име* + Г; *за рачун* + Г; *у знак* + Г; *у част* + Г, *у славу* + Г.

До данас рудник Какањ није ниоткуд примио ни динара *на име* ублажавања штете од двије милијарде динара (ВУС, 8. XII 1965, 6). — Најпре је радио у Берлину *за рачун* приватних наредбодаваца унутрашњи уређај за многе зграде (СА, II, 39). — Његова 60-годишњица (1917) прослављена је у Загребу *у знак* протеста против Аустрије (ЈК, 226—227). — А затим је тај батаљон парадним маршем продефиловао пероном железничке станице *у част* гостију из Југославије (Б, 21).

VI 1965, 1). — Зато је *у славу* Наполеона написао пјесму Илирија оживљена (ЈК, 71).

11. — *О ц е н а*: (а) помоћу поређења: *у поређењу са* + И, *у упоређењу са* + И, *у поредби са* + И:

У поређењу са истеклим буџетом, наредни пружа 70,6 милиона више за друштвене службе (Б, 21. VI 1965, 3). — Ипак су те количине посве незнатне *у упоређењу с* обујмом инертне (мртве) материје (КЖБ, 78). — *У поредби с* оним што би хтио сва су настојања човјекова на земљи бескрајно смијешна (ЈК, 96).

(б) Помоћу разликовања: *за разлику од* + Г:

За разлику од ранијих година, индивидуални произвођачи све мање купују старе и расходоване тракторе (Б, 19. XI 1965, 6).

(в) Оцењује се полазећи од појма у генитиву: *с гледишта* + Г, *са становишта* + Г, а могу се овде додати и *с аспекта* + Г, *са стајалишта* + Г:

Са гледишта казнене политике било би неоправдано према таквом учиниоцу кривичног дела извршити казну (ПЖ, бр. 4, 50—51). — Оно је (питање санкције) интересантно и *са становишта* одмеравања казне (ПЖ, бр. 2, 53).

12. — *Повољност и неповољност*: *у корист* + Г, *у прилог* + Г; *у интересу* + Г; *на штету* + Г, *на уштрб* + Г; *на рачун* + Г:

Допуштали су стога да црквени сабори у Хрватској забране употребу славенског језика у цркви, *у корист* латинскога (ЈК, 16). — Настала је препирка између геолога и физичара, — али се све више и више скупљају факта *у прилог* геолога (КЖБ, 33). — Сматра се да је *у интересу* државе одржавање економски способних пољопривредних газдинстава (ПЖ, бр. 1, 15). — Цела та политика је омогућила рађање нове буржоазије, *на штету* сиромашних слојева народа (Б, 21. VI 1965, 1). — *У сопљњем обликовању* зграда проводи моћне вертикале изнад водоравно одвојеног приземља, понекад

чак и на *уштрб* вертикализма читаве скелетне грађевине (Са, II, 19). — ...односно ако се шала чини на *рачун* одређеног лица (ПЖ, бр. 4, 67).

13. — У *смерности*: у *правцу* + Г, у *смеру* + Г:

Читавим својим дјеловањем Шеноа је снажно утјецао на духовни развитак млађих хрватских покољења у *правцу* народног и друштвеног напретка (ЈК, 147). — То значи, да се у животињском и човјечјем тијелу збивају с протеинима разне кемијске промјене у *смјеру* разграђивања протеина, али и у *смјеру* изграђивања (КЖБ, 207).

14. — И *зузимање*: с *изузетком* + Г:

Народноослободилачки одбори обухваћали су функције власти на једном подручју с *изузетком* оних функција које су у ратно доба компетенције војне управе (НОР, 100).

15. — *Мера*: у *износу*, у *висини*, такође у *величини*; у *року*; у *размаку*; у *трајању*, а исто тако у *дужини*; именице уз ове изразе стоје у генитиву, али се они много чешће употребљавају с бројевима, и тада им се додаје предлог од (нпр. у *висини* од):

Укупни буџетски расходи предвиђају се у *износу* од 1,205,3 милиона египатских фунти (Б, 21. VI 1965, 3). — Раднику... припада једнократна накнада у *висини* последњег месечног износа личног дохотка односно плате (ЗРО, 28). — Слични пројекти са учешћем програма високог комесара за избјеглице у *висини* од 85,000 долара били су примењени 1963. и 1964. године (ВУС, 8. XII 1965, 9). — Јер новорођенче расте тако, да у *року* од шест мјесеци подвостручује своју тежину (КЖБ, 320). — Дурбану, у Јужноафричкој Републици, једна је жена родила двоје дјеце у *размаку* од 5 мјесеци (ВУС, 8. XII 1965, 11). — Жена у радном односу има у случају трудноће и порођаја право на отсуство у *трајању* од 105 дана. (ЗРО, 34).

16. — *Потичање*: од стране + Г, са стране + Г:

Напад је био предузет од стране представника званичног еклектицизма (СА, I, 78). — Било је потребно установити да ли су са стране туженога биле предузете све мере (ПЖ, бр. 2, 82).

17. — *Заступање*: у име + Г:

У име Националног комитета ослобођења Југославије, друг Тито топло поздравља Прво засједање АСНОМ-а (НОР, 159). — Бојовни су клерикалци у име католичких начела осуђивали ову напреднију и бољу словенску књижевност (ЈК, 236).

Сви наведени изрази имају велику фреквенцију у језику науке, штампе и администрације. Неки су и синонимни са правим предлозима. Па ипак, само за извештајни број би се могло рећи да имају чисто предлошку службу; такви су изрази: *током, у току, у светлу, у смислу, с обзиром на, без обзира на, у знаку, помоћу, путем, посредством, на рачун, од стране, са стране, у знак, поводом, приликом*. Код већине осталих израза још се чува лексичко значење именице. Уз то, падеж који се слаже са изразом још делимично има функцију допуне тог израза; уп. *у доба рата, у раздобљу Мавра Ветрановића, под утицајем домаћих писаца, у додиру с тешкоћама свог народа, у року од шест месеци* итд.

Ако се погледа облик конструкција састављених од предлошких израза и одговарајућих падежа, запажају се три типа: падеж + падеж, предлог + падеж + падеж, предлог + падеж + предлог + падеж.

Први тип је заступљен само једном конструкцијом: инструментал + генитив, али је она доста бројна — десет предлошких израза. У другом типу далеко је најбројнија конструкција *у + Л + Г*; доста су бројне конструкције *под + И + Г* и *у + А + Г*, а затим *на + А + Г* и *на + Л + Г*. Код трећег типа конструкција *у + Л + са + И* прилично је заступљена, док за друге постоји већином само по један пример.

Само у неколико израза именица стоји у множини: *у границама, у условима, под условима, под околностима*. У

једном случају постоји диференцијација: *под условом* (условљеност): *под условима* (околности).

Често се поједини изрази разликују само по томе што су у њима употребљени лексички дублети или разне врсте синонима; нпр. *у сагласности са* : *сугласју са*, *у сразмери са* : *у омјеру са*, *у опреци са* : *у опречности са*, *на основу* : *на основи* : *на основици* : *на бази*, *у облику* : *форми*, *посредством* : *посредовањем*, *у поређењу са* : *у упоређењу са* : *у поредби са*, *током*: *тијеком*, *у условима* : *у увјетима* итд.

С друге стране, неки изрази с истом именицом и истог значења разликују се по конструкцији, тј. постоје дублетне конструкције: *у сразмери са* + И: *у сразмери* + Г, *по узору на* + А; *по узору* + Г, *у вези са* + И; *у вези са* + Г, *током* + Г: *у току* + Г, *поводом* + Г: *у поводу* + Г, *помоћу* + Г: *с помоћу* + Г: *уз помоћ* + Г итд.

Синонимност се, наравно, јавља и између израза који по свом облику не представљају синониме (нпр. често су синоними *путем* + Г и *помоћу* + Г или *у току* + Г и *за време* + Г); доста синонимности има код израза чије су именице лексички блиског значења: суштинско је значење таквих именица истоветно, те се лако употребљавају за обележавање истог односа (уп. нпр. *на основу* + Г и *на темељу* + Г или *у области* + Г и *на пољу* + Г).

Као и код правих предлога, дублети и синоними се и овде разликују по стилској вредности, учесталости, територијалној раширености итд.

Дублети и синоними служе понекад за варирање изражавања, као у овим примерима:

Но на Земљи не постоји материја само *у форми* чистих елемената, него и *у облику* кемијских спојева (КЖБ, 209). — Према томе, не само *са гледишта* индивидуалних интереса физичких лица, већ и *са аспекта* привредног пословања и правног промета уопште, није свеједно какво ће решење овог питања бити усвојено у нашем правном систему (ПЖ, бр. 2, 48). — Вјекослав Цврље је подвукао да су чланови Удружења католичких свештеника Хрватске пружили, *током* 12-годишње делатности, значајан допринос стварању повољније ат-

мосфере... У раду друштва учествовало је, у току његовог 12-годишњег деловања, око шест стотина католичких свештеника (Б, 19. XI 1965, 6).

б) — Предлошки изрази постали од прилога

Постоји низ прилога који су се по свом значењу и служби умногоме приближили предлозима. Већина су и синонимима са неким правим предлогом или именичким предлошким изразом. Као такви би се могли узети:

(а) *Зависно од + Г, овисно о + Л, независно од + Г, неовисно од + Г (= према + Л, у зависности од + Г, — са потврдним или одречним глаголом):*

Сада се та средства... деле појединим службама *зависно од* задатка који су примиле да изврше у току године (Б, 17. XI 1965, 8). — Правни третман истога (вишка) је потпуно различит, *овисно о* основу по коме је стечен (ПЖ, бр. 2, 53). — Радни однос престаје *независно од* воље радника и привредне организације у следећим случајевима (ЗРО, 109). — ...него и сви чињенични наводи тужиоца, које, *неовисно од* оних у тужби наведених, изнесе усмено на првом рочишту (ПЖ, бр. 2, 21).

(б) *Сходно + Д, следствено + Д, сагласно + Д, као и саобразно + Д (= према + Л, у складу са + И, у сагласности са + И):*

За расправљање дисциплинске грешке надлежне су поједине старешине *сходно* прописима Правилника о војној дисциплини (ПЖ, бр. 1, 4). — *Следствено* овим својим сазнањима пуристи нису никад помислили да архитектура није уметност обликовања простора и нека виша друштвена дисциплина (СА, I, 94). — Уставни судови, *сагласно* закону, пружају и заштиту права самоуправљања (У, 72).

(в) *Сразмерно + Д (= према + Л, у сразмери са + И):*

Средства друштвене репродукције... користе се у тим заједницама *сразмерно* уделу радних људи и њиховом стварању (У, 26).

(г) *Супротно* + Д (= *у супротности са* + И):

Израда производа *супротно* важећим прописима о квалитету производа представља привредни преступ (ПЖ, бр. 2, 93).

(д) *Слично* + Д (= *попут* + Г):

Али њу је заснивао, *слично* покрету сецесије и југендстила у Европи, на новом материјалу (СА, II, 19).

(ђ) *Упоредо са* + И, *паралелно са* + И:

Упоредо са студијама имао је прилике да на градилиштима свога оца проучи искуствено практичну страну архитектуре (СА, II, 145). — *Паралелно с* Хрватима приказивао је представнике истарских Талијана, мађарских и бечких властодржаца (ЈК, 178).

(е) *Заједно са* + И (= *са* + И, *у друштву са* + И):

Из плућа иде кисик *заједно с* крвљу најприје у срце (КЖБ, 345).

По склопу ови изрази могу бити једночлани или двочлани. За разлику од именичких предлошких израза, код којих се датив не појављује, предлошки изрази прилошког порекла слажу се иајвише баш са тим падежом.

И овде постоје дублети: — (а) *независно од* + Г : *неовисно од* + Г, *упоредо са* + И : *паралелно са* + И; (б) *зависно од* + Г : *овисно о* + Л.

в) — Предлошки изрази постали од глаголских прилога

Неки предлошки изрази пореклом су глаголски прилози. Од садашњег глаголског прилога постали су синоними *благодарећи* + Д и *захваљујући* + Д, од прошлог *изузев* + Г (= *сем, осим* + Г, *с изузетком* + Г):

Благодарећи индустрији и новим индустријским производима број заната се у поређењу са ранијим епохама проширио (СА, I, 84). — Много су важнији фактори изашли на видело, и постали сасвим очигледни *захваљујући* доследној примени новог грађевинског материјала (СА, II, 27). — Психологија затвореника упућује да, *изузев* ређих случајева, они не желе да се о њима пише (ПЖ, бр. 1, 54).

Могоа би се навести и још по који глаголски прилог који је у неким употребама — сам или у споју са правим предлогом — пошао у правцу граматикализације:

Све облике управљања, *укључујући* и политичку власт, стварају радничка класа и цео радни народ (У, 8). — *Идући* од специфичниаих узрока ка општијим, требало би најпре узети у обзир утицај који је... извршио настанак симболичке логике (Михаило Марковић, *Дијалектичка теорија значења*, Београд, 1961, 10). — Но жива бића, — *почевши* од оних, што су изграђена само од једне станице, па све до човјека — ... нису једноставне водене отопине (КЖБ, 246). — Тим историјским одлукама Другог засједања АВНОЈ-а претходио је, *почев* од устанка па даље, све снажнији развитак наше Народне револуције (НОР, 132). — *Судећи* по подацима које смо цитирали, те тешкоће су мање него што се предвиђало (Б, 14. I 1966, 6).

3. — Особине својствене предлошким изразима

Постоји неколико особина које одвајају предлошке изразе од правих предлога и доводе до делимичног или потпуног губљења њиховог предлошког значења.

Једну од тих особина показују ова два примера:

Тужбу... подноси непосредно у своје име, а не у име *детета*, онај коме је дете поверено (ПЖ, бр. 3, 13). — Најкласичнија и једна од првих мера државног интервенционизма било је њено (= државно) ангажовање на подручју *стамбеног права*. Оскудица ус тановима... учинила је неопходним да се држава ангажује на овом подручју (ПЖ, бр. 1, 12).

Види се да је у оба примера израз једном употребљен предлошки — уз генитив, а други пут место генитива стоји атрибут, тј. израз више нема предлошку функцију. У оваквом споју са присвојним придевом или са придевском заменицом, најчешће присвојном или показном, среће се већина именичких предлошких израза који се састоје од јед-

ног падежа или од предлога и падежа. Ова напоредна употреба заснива се на вези између предлошког израза и основног лексичког значења. Зато је разумљиво што се израз који су се знатно удаљили од основног значења не употребљавају са атрибутом, нпр. *током, у току, у прилог, у знак*.

И кад је атрибут описни придев, именица потпуно чува своје појмовно значење. То је случај и у следећим примерима, у којима се прво израз — у споју с атрибутом — појављује у свом појмовном значењу, а одмах затим — уз именицу — као предлошки израз, чиме се веза између лексичког и граматичког значења јасно показује:

Тим индиректним путем, путем патолошких измена на артеријама, хипофункција панкреасне ендокрине секреције оштећује срце (БС, 33). — У парном се строју ослобађа та кемијска енергија процесом горења у новом облику, у облику топлине (КЖБ, 339). — ... да он није никад био невест у искоришћавању туђих идеја и напора у неку одређену сврху, то јест у сврху изделавања свог сопственог схватања и система архитектуре (СА, II, 210).

Исто тако, ако израз стоји са неким падежом, а има уза се атрибут, појмовно значење се чува:

Зар Франце Штиглиц мисли да телевизију гледају само основци или одрасли *на духовном нивоу* основаца (ВУС, 8. XII 1965, 7). — Данас се таква мистична и метафизичка схваћања све више расплињују *под јаким и природним утјецаем* назора о свијету, који је раширен... заслугом научног дијалектичког материјализма (КЖБ, 19). —

Па ипак, кад атрибут служи само да модификује интензитет израза, не може се сасвим искључити предлошко значење; уп.:

... док Национални комитет пристаје да Шубашићева влада врши своју дужност према иноземству *у пуној сагласности* с Националним комитетом (НОР, 160). — И да су зато функције наших ткива и органа *у извјесној зависности од* калцијевих иона (КЖБ, 114). — Привредна организација може у тарифни правилник

унети и друге одредбе које су у непосредној вези са одређивањем личног дохотка радника (ЗРО, 115).

Трочлани именички изрази реципрочног значења, као што су у складу са, у супротности са, прави су предлошки изрази ако су употребљени уз именицу, а то је случај кад је један од појмова у реципрочном односу изражен инструменталом; нпр.:

Овакав њихов став није био у складу с расположењем радних људи у тим државама (НОР, 35).

Но, кад су сви појмови који учествују у реципрочном односу исказани управном речју, онда, наравно, не постоји ни инструментал ни предлог са, а преостали део израза нема више предлошку функцију:

Привредна организација дужна је... тарифне ставове... за нова радна места ускладити са тарифним ставовима постојећих радних места, ако се утврди да они нису у складу (ЗРО, 131).

...Код неких четворочланих конструкција са именичким предлошким изразом чији је други предлог са, нарочито у вези с + И и на челу с + И, није ретко премећање (с + И у вези, с + И на челу). Исти је случај и код конструкција са двочланим изразом посталим од прилога и предлога са (нпр. *упоредо са + И : са + И упоредо*). Примери:

С тим значајним патофизиолошким променама у вези настају код хипертиреозе карактеристичне клиничке појаве (БС, 33). — Ове официре с Франком на челу издашно су и отворено оружјем и војним снагама помагале Италија и Њемачка (НОР, 35). — Јер тиме је утврђено сигурно тежиште, сигурна излазна точка... с којом морају бити у складу сва истраживања живота и животних процеса (КЖБ, 339). — Са градњом увис упоредо су ишли примена ватросталних конструкција и увођења дизалица (СА, I, 8).

Но, овде је предлошка служба ових израза веома ослабљена.

Између једночланог или двочланог именичног израза и падежа умеће се каткад енклитика. Код трочланог именичког израза енклитика, речца (*и, наиме, пак*) или неки прилози могу се ставити у сам израз, између именице и предлога,

а код двочланог израза прилошког порекла — између прилога и предлога. Примери:

(а) Друштвени састав југославенских народа у току се стољећа веома мијењао (ЈК, 7). — У раздобљу се реализма јаче развила и хрватска књижевна критика (ЈК, 177).

(б) У вези је с радом римске пропаганде и почетак књижевности у Босни (ЈК, 45). — Према изложеноме, положај и овлашћења јавног правобраниоца... у складу су и са основним захтјевима процедуре (ПЖ, бр. 3, 60). — С обзиром пак на облик, станице су сад кугласте, сад полигоналне (КЖБ, 8). — Треба нарочито обратити пажњу на начин и квалитет рада, на подупирање јаме у прибојима, црпење воде с обзиром највише на састав тла у коме се црпење врши (БМ, 299). — Упоредо *наиме* с развојем синтетичке органске кемије иде и развој науке о ферментима (КЖБ, 225).

Оваква уметања код правих предлога нису могућна.

Кад прави предлог одређује неколико појмова, постоје две могућности: или се предлог употребљава само уз први појам, а уз остале се подразумева, или се понавља уз сваки појам. Код трочланих именичких предлошких израза постоји и трећа могућност — да се понови само други предлог:

Њихово учешће може бити сасвим различито у зависности од појединих случајева и од конкретних овлашћења (П Ж, бр. 1, 71). — Трговачка радња... из 1898. године истиче се своаом једноставношћу не само у поређењу са творевинама сецесијске уметности тог времена, већ и са многим уређајима садашњице (СА, II, 307).

Ова могућност постоји и код двочланих израза посталих од прилога (нпр. заједно са + И и са + И).

После свих ових специфичности предлошких израза, поменимо и две појаве које се јављају и код правих предлога: — Уз један појам понекад стоје два предлошка израза или један прави предлог и један предлошки израз који се слажу с истим падежом:

Скупштина врши своја права и дужности на основу и у оквиру овог устава и закона (У, 79). — Подразу-

мева се да су се и купац и продавац *пре* или *у току* са-става писменог уговора претходно договорили (ПЖ, бр. 4, 69).

Деси се да се у оваквој зеугми јаве и два предлошка израза који се слажу с различитим падежима:

Но чини се, да ће то питање бити ријешено *у вези* и с *обзиром* на многе прилике, које код исхране разних људи треба узети у обзир (КЖБ, 334).

(Израз *у вези са* окрњен је).

Слично неким правим предлозима, и поједини предлошки изрази — као што је већ речено за *изузев* — употребљавају се и као делови сложених везника (тада, наравно, више немају предлошку службу):

У Југославији је проведена и социјална револуција с *циљем* да се заведе социјалистички поредак (ЈК, 264). — Архитектура не може још за дуго да добије своје завршне, универзалне облике *из разлога што* стваралачке силе нису још заузеле на земљиној лопти све своје позиције (СА, I 12). — Банке су спремне да му даду такав кредит, али *под ујетом* да рудник осигура властито учешће од 65 посто (ВУС, 8. XII 1965, 6). — ... да је признање захтијева учињено од јавног правобраниоца пуноважно и *у случају* ако сагласност није тражена или није дата (ПЖ, бр. 3, 59—60). — Ово нарочито важи *у случају* кад се то прекомерно обогаћење постиже на штету друштвене имовине (ПЖ, бр. 2, 81). — Његова је додуше срећа што је стао скупљати народне пјесме *у доба* кад су још живјеле пуним животом (ЈК, 92). — Утврђивање овог вида признања могуће је *без обзира да ли* већ постоји врста пресуде о утврђивању ванбрачног очинства (ПЖ, бр. 4, 14). —

Понекад долази и до наизменичне употребе у предлошкој и везничкој служби:

Проучавање историјских стилова од стран еклектичара није вршено *са циљем* да се дође искуствено до нових стваралачких побуда, већ искључиво *у циљу* њиховог подржавања (СА, I, 33). — Према рачунима саме њемачке велике кемијске индустрије, изнесеним *у*

сврху рекламе и у сврху, да се бар у Њемачкој смањи потрошак чисте шалитре... (КЖБ, 93). — Раднику се не може дати отказ: 1) за време болести... 3) за време док је на војној вежби... (ЗОР, 105).

Блиска везничкој служби је оваква употреба:

Радне заједнице, без обзира на то ко их је основао, имају исти положај (У, 20). — Њега пак одијелит ћемо од масти на основу тога, што се масти могу помоћу лужине... претворити у сапуне (КЖБ, 140). — С обзиром на то да та околност није евидентна... намеће се потреба за прикупљањем података у том правцу (ПЖ, бр. 3, 51).

4. — Употреба предлошких израза

Падежне конструкције са предлошким изразима обележавају већи број односа који не могу да се искажу конструкцијама са правим предлозима; уп. *поводом* + Г, *са гледишта* + Г, *у славу* + Г, *на рачун* + Г, *за разлику од* + Г, *без обзира на* + А, *у знаку* + Г, *под изговором* + Г итд...

Од везе са лексичким значењем потиче велика специјализованост предлошких израза: за разлику од правих предлога, они се већином аављају само у једном значењу, што им даје већу прецизност. Зато се предлошки изрази употребљавају и да се експлицитније искаже неки однос. То се постиже додавањем предлошког израза правом предлогу (*са* : *заједно са*, *у друштву са*) или, још чешће, замењивањем неке падежне или предлошко-падежне конструкције синонимном конструкцијом са предлошким изразом (нпр. *помоћу* + Г, *путем* + Г место инструментала у значењу средстава или читав низ конструкција које су чешће или ређе синонимне са предлогом *према* + Л: *у складу са* + И, *у сагласности са* + И, *у сразмери са* + И, *у зависности од* + Г, *на основу* + Г, *с обзиром на* + А, *у поређењу са* + И).

Последица синонимности конструкција с правим предлозима и конструкција с предлошким изразима јесте могућ-

ност да се на различите начине означи исти однос,⁷ тј. да се изражавање учини разноврснијим:

При томе обележавању трасе пута на терену се обележе темена. Приликом детаљног обележавања осе моста ради извршења радова при грађењу постављају се два задатка (БМ, 290). — Приликом интоксикације оловом често постоји хипертензија. При интоксикацији угљенмоноксидом (СО) такође долази до хипертензије (БС, 20). — Свакако треба узети у обзир да се за проблем машине... занимају сви правци који су се на пољу архитектуре појављивали у току последњих сто година, а нарочито за последњих пет деценија (СА, I, 15). — Створена је јака ударна група и осигурано продирање наше главнине према Херцеговини и Далмацији, па даље у правцу Црне Горе и Санцака (НОР, 113). — даље у правцу Црне Горе и Санцака (НОР, 113). — ... већ круг лица која имају право на заједничку тековину, поред брачног друга и потомка, проширује и на снахе и зетове у односу на свекра и таста и на претке према потомцима (ПЖ, бр. 2, 31). — И на основу експерименталних резултата и клиничких чињеница постављене су различите теорије о генези есенцијалне хипертензије... Према експерименталним резултатима и према концепцији појединих аутора постављене су разне теорије (БС, 14). — ... кад је то очинство утврђено од стране судова пре ослобођења, тј. од судова који нису судови ФНРЈ (ПЖ, бр. 4, 28). — Многи правци архитектуре представљају истоимене покрете и на пољу других уметности, па чак и у књижевности (СА, I, 91). — Изразитост периферних симптома говори у прилог чистој аортној инсуфицијенцији а њихова слабија израженост или недостајање за комбинацију са другим валвуларним манама или другим тешким променама (БС, 82). —

Поједини предлошки изрази, као и неки прави предлози, омогућавају сажетији стил: предлошки израз и нека ап-

⁷ Стилска дисимилација о којој говори Милан Јелинек, *Nové převodní předložky...*, стр. 153.

страктна именица могу се употребити место зависне реченице (нпр. у случају несреће : ако се догоди несрећа).

Но, у погледу облика прави предлози су савршенији од предлошких израза: једноставнији су, што даје већу лакоћу реченичном склопу, а својом краткоћом боље су прилагођени великој учесталости предлошке службе.

Ширење предлошких израза у стручној литератури представља нормалну и неизбежну карактеристику развоја језика, његовог богаћења, интелектуализирања, прилагођавања новим потребама општења. Овакви изрази су неопходни: они обележавају многе нове односе, а својом једнозначношћу изразитије и прецизније исказују и неке односе обухваћене значењем правих предлога; једном речау — употпуњавају и изоштравају језички израз. Зато би сваки начелни пуризам овде био неодржив. Али, с друге стране, остаје потреба да се сузбијају изрази противни духу нашег језика, као и претерана и укалупљена употреба било појединих помодних предлошких израза било предлошких израза уопште, нарочито у лепој књижевности.

Љубомир Поповић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

УРЕДНИШТВУ ЧАСОПИСА НАШ ЈЕЗИК

БЕОГРАД

Шаљем вам овај свој напис, мада с извесним закашњењем, уверен да је часопис Наш језик заинтересован за написе те врсте, то јест за написе који се тичу стила, језика и правописа у нашој дневној штампи. Уверен сам у то, иако је ваш часопис у послератној серији — то се може слободно рећи — релативно више пажње поклонио медицинској терминологији (само у последњем годишту два прилога!) неголи новинарском језику.

Али је и у Нашем језику, у више махова, истицано колико је велики утицај новинарског језика на говор и писменост наших људи, па сам донео одлуку да вам упутим овај свој критички осврт на једно — како би проф. Велић рекао — „разбарушено“ писање о језику и правопису. Реч је о рубрици која је у наставцима излазила у једном угледном нашем дневном листу, а о којој нигде ништа није проговорено упркос преке потребе да се то учини, што се може, можда нескромно говорећи, увидети и из овог мог критичког осврта који вам шаљем.

Ако Уредништво буде сматрало да овај мој напис не долази у обзир за објављивање у часопису Наш језик, молио бих вас, онда, да ми бар дате мишљење о њему и рукопис, по могућству, вратите.

С поштовањем,
Срђа Петровић
лектор

Београд, Браће Грим 14/IV

О ТЕМИ: НОВИНАР И ЈЕЗИК

НАОПАКЕ ПОУКЕ „ХИЉАДЕ ГРЕШАКА“

Како који зареже перо да пише, он већ одмах почне мислити како ће језик поправљати, а не како ће га учити.

Вук Стеф. Караџић

Готово ниједан број било којег нашег стручног језичког часописа није без осврта на грешке у штампи. Наша штам-

па, лист Савеза новинара Југославије, доноси редовно, у сваком свом броју, напise у којима је реч о језичким, стилским и правописним грешкама које се најчешће јављају на страницама наших новина. И неки други наши дневни и недељни листови имају рубрике у којима се тумаче правописна правила, указује на правилно, односно неправилно писање и слично (Телеграм: „Језик данашњи“, Политика: „Ситнице језикословне“, Народна армија: „Језик и правопис“, Борба: „Наш језик“, Књижевне новине: „На маргинама штампе“). Борба је после изласка новог правописа (1960) отворила и посебну рубрику у којој су подробније тумачене његове одредбе, а затим је поново, у рубрици под насловом „Хиљаду грешака на којима се може учити правопис“, посветила томе доста простора.

Претпоставља се да новинари то штиво с пажњом прате, јер им такве језичко-правописне поуке добродођу у свакодневном раду. Отуда нам већ и због тога не може бити свеједно какав је квалитет тих рубрика. Међутим досад се нигде, па чак ни у стручним језичким часописима, није појавио ма и један напис који би се озбиљније позабавио само том темом. А имало би много шта да се каже; а било би и потребно и корисно о томе отворено проговорити. Јер језик се, како је рекао Иво Андрић на академији посвећеној великоме Вуку, „мути и бистри, бистри и мути“, а новинарски се језик, као један вид (функција, служба) књижевног језика, креће токовима својим баш матицом ове велике реке о којој говори књижевник.

Повод овоме напису била је поменута Борбина рубрика „Хиљаду грешака“, која је „испредњачила“ својим производљим тумачењима правописних и језичких питања. Како су се многе критичке напомене њеног уредника, Николе Капетановића, непосредно тицале баш новинара, њиховог начина писања, они су, без сумње, помно пратили напise у тој рубрици, па је, као што је познато, било у редакцијама и прилично коментара о појединим мишљењима критичаревим, коментара — сасвим различних. Било је недоумице, али и прихватања нетачних тумачења, па се то и дан-данас огледа на страницама неких наших листова. Зато нека се и овај

покушај критичког осврта на једну рубрику која је излазила у педесет наставака схвати, пре свега, као настојање и жеља да од тога буде какве опште користи.

У улози врховног судије

Најтеже у свему је то што аутор „Хиљаде грешака“ у више махова правилно писање проглашава погрешним, а погрешно — препоручује. Јер се за тако нешто не може наћи оправдања. А последице су јасне.

1. Тако се у једном наставку, у којем се, по принципу „овако — не овако“, набрајају многобројни примери, прописује и ово: „Упослено (не: упошљено)“. Међутим, Правопис је забележио тај пример, али овако: „упослен и упошљен“, а мало даље: „упошљен и упослен“ (стр. 768)), што значи да је у питању дублет, тј. да су оба облика потпуно равноправна. (Исти је случај и с трпним придевима *запослен* и *запошљен*, који су у још чешћој употреби).

Занимљиво је да је баш облик који Н. К., сасвим произвољно, једино препоручује — *упослен*, *запослен* — теоријски неправилан. Шта је утицало на то „да овај трпни придев, једини, ‚искочи‘ из системе која се тако чврсто држи у језику (исп. замислити: замишљен, упростити: упрошћен, стеснити: стешњен и сл.)“ (Наш језик 1960, Св. Марковић: „Запошљен, запошљење или запослен, запослење?“) — може се само претпостављати. Неки лингвисти сматрају да су се облици *запослен*, *запослење* јавили под утицајем придева *послен*, *беспослен*, а други — да они „стоје у истом реду са дијалекатским облицима типа *оделење*“ и да се стога „граматички (се) не могу оправдати у књижевном језику“ (НЈ 1957, Б. М. Николић: „Запослен, запослење“). Међутим је чињеница да баш ови придеви, са нејотованим крајњим сугласником основе, све више превлађују у језичкој пракси, па их је зато Правопис и ставио напореда са теоријски правилним облицима *упошљен* и *запошљен*. А то значи, исто тако, да помињани правилни облици још нису сасвим потиснути, да их језичка пракса још није одбацила, те је стога и препуштено времену да оно пресуди и у овом спорном

случају. Јер нико, па ни граматичари, који су позвани само да опишу и објасне појаве језика, нема права да намеће или прописује у стварима овакве природе (А. Белић).

2. Када је већ реч о теорији и пракси, поменимо још један пример који ће потврдити малопређашњи закључак. Реч је о значењу придева *бројан*.

Један читалац из Београда, новинар М. К., обраћа се писмом уреднику рубрике „Хиљаду грешака“ и каже:

Често сусрећемо придев „бројан“ у значењу „многобројан“. „Бројан“ значи нешто сасвим друго, нешто што има особину броја. У математици постоји израз „бројна линија“, а у граматици термин „бројни израз“. Ако нечега има много, онда можемо рећи само „многобројан“, односно супротно „малобројан“.

А уредник овако одговара:

Ваше мишљење о употреби придева „бројан“ правилно је.

А у ствари је ово мишљење — неправилно. Зашто?

Теоријски је новинар М. К. у праву, а доскора такво тумачење углавном и није било спорно, то пре што је и у Нашем језику било више пута речи о погрешној употреби придева *бројан* у значењу *многобројан*. Међутим — увидели смо већ — теорија је једно, а пракса друго. И оно што после дуге употребе, ма било кадшто и теоријски неправилно, превлада у пракси, граматичари су дужни да признају и забележе, тим пре ако се таква реч или израз налази и у делима књижевника. А баш је то био случај и са придевом *бројан* у новом значењу. Већ 1960. године наилазимо на први јасан наговештај о томе и у стручној литератури:

Грађа за Речник САН пружа примере и из добрих писаца за употребу речи „број“ у значењу „велики број“; стога могу и речи „бројан“ и „бројност“ имати одговарајућа значења. Речник ЈАЗУ даје доказе да је такве употребе било и код старих писаца. Према томе, неће бити тачно мишљење Јљ. Стојановића (НЈ IV), нити писца језичке поуке у „Нашој пошти“ (НЈ II), да ова употреба није исправна (НЈ, И. Грицкат: „Академијски речници и њихови задаци“).

А када је изашла књига друга Речника Српске академије наука, свака је недоумица отпала. Под *бројан* стоји, после објашњења првог, основног значења:

2. *велики (бројем); многи, многобројан...*

Следе примери, између осталих, из Шантића, Змаја, В. Новака. Да је у данашњих писаца придев *бројан* у томе значењу превладао, није ни потребно говорити.

И из овога примера се види да је „семантички потенцијал речи неслуђено богат“ и да, већ и због тога, приликом доношења суда о значењу поједине речи треба бити бар веома обазрив.

3. У 46. наставку своје рубрике Н.К. наводи ову реченицу из штампе:

„На V земаљској конференцији изабран је за члана ЦК КПЈ, а на V конгресу Антифашистичке омладине Југославије... за председника Главног одбора УСАОЈ-а“.

И овако коментарише:

Видите ли разлику? Скраћеница ЦК КПЈ није мењана у падежу, а скраћеница УСАОЈ јесте. Где је аутор погрешно?

Па одмах и објашњава у чему је аутор „погрешно“:

Овде није реч о правописној грешци него о недоследности. Зашто једну скраћеницу мењати у падежу а другу не? ..

Међутим у наведеној реченици нема ни грешке ни било какве недоследности једноставно због тога што су овде посредни две врсте скраћеница. ЦК КПЈ иде у групу скраћеница које су *не променљиве*, које се у промени, како прописује Правопис, „пишу у истом облику, без падежних наставака“, а Усаој иде у групу *променљивих* скраћеница, које се јављају „у облику нових променљивих речи са својим родом, бројем, акцентом и падежним наставцима“ (стр. 129).

Узгред, није баш безначајно то што Правопис даје првенство оваквим облицима тих променљивих скраћеница: *Авној, Ској, Паз, Нин, Улус, Уфус, Унеско, Унеф, Уницеф* итд. (а не АВНОЈ, СКОЈ, ПАЗ, НИН итд.). Такво је писање једноставније, лакше је за читање, а и сасвим је јасно. Уз то текст са скраћеницама тога облика графичко-естетским изгледом својим делује природно, мирно, уобичајено, што није случај с текстом прошараним скраћеницама типа *АВНОЈ, СКОЈ, УЛУС*. (За такав текст, за текст са скраћеницама овога другог облика, неко је рекао да подсећа на

лице човека који је прележао велике богиње. Изречено у шали или збиљи, свеједно, — поређење је тачно). Новинари, на жалост, нису баш оберучке прихватили нови начин писања ових сложених скраћеница, али је узрок томе, вероватно, само непознавање ове правописне одредбе. Јер је познато да су се и новинари, њихово удружење и све редакције, изјаснили да ће подржати нови правопис, да ће се придржавати његових одредаба и сугестија и примењивати их у пракси.

У Правопису, на крају одељка о којем је реч, стоји:

Неке од тих скраћеница пишу се и великим словима и онда се њихови наставци у промени везују за основу цртицом:

Члан СКОЈ-а, заседање АВНОЈ-а.

А то значи — да и ми изведемо закључак — да је аутор наведене реченице, пошто је скраћеница УСАОЈ исте врсте као и помињане скраћенице СКОЈ и АВНОЈ, сасвим правилно учинио што је једну скраћеницу (ЦК КПЈ) оставио непромењену, а другој (УСАОЈ) додао одговарајући падежни наставак. Да је друкчије поступио, тек онда би учинио правописну грешку.

4. Карактеристично је како је уредник „Хиљаде грешака“ пресудио и у једном сложеном и спорном језичком питању о којем се у стручној литератури већ поодавно расправља, али које ни до данас није могло — сасвим оправдано, уосталом, — и бити потпуно расправљено. Реч је о називима женских звања, односно занимања.

У свега тридесетак редака уског новинског ступца, дакле, док ћеш дланом о длан, Н.К. је, на примеру „ужасне“ (!) речи *манекенка* употребљене у вести једног листа, рашчланио цело ово питање и извео овакав неопозив закључак: да наставак *-ица* одређује звање, наставак *-ка* — супружанство; а што се тиче саме те речи — овакав: прво, приказивач мушке моде је *манекен*; друго, приказивачица женске моде је *манекена*; и онда, треће, *манекенка* може бити само — супруга манекена.

До таквог се закључка дошло, према критичаревим речима, „по логици ствари“, а метод у проучавању спорног питања био је — аналогича. Ево како то изгледа:

Узмимо у помоћ аналогију:

Учитељица је жена која у школи учи децу. А шта је онда учитељка? То је супруга учитеља. Ако је Марија Марковић завршила медицину, она није докторка него доктор. Докторка је супруга извесног доктора. Таква је разлика између професора Марије Марковић и професорке Зоре Рудић... („Хиљаду грешака“, наставак 3).

Довољно је, међутим, поставити овде само једно питање па увидети колико је све то произвољно и неодрживо; рецимо: шта су, у томе случају, *писатељка*, *новинарка*, *козметичарка*, *атлетичарка*, *кондуктерка*, *спикерка*, *коректорка*, *лекторка*, *библиотекарка*, *интерпретаторка*, *гардероберка*, *фризерка*, *болничарка*, *интелектуалка*? Очеvidно је да све ове речи (а има још читаво мноштво истоветних) обележавају — премда имају наставак *-ка* — баш занимање, односно звање.

Но таквом се аналогијом, разумљиво, често ништа не постиже, па се оставимо метода аналогије и погледајмо шта о томе кажу речници. Укратко и најсажетије:

Манекен (фрц.) јесте „млада и лепо развијена дама која служи за пробање хаљина“ (Вујаклијин Лексикон); „жива лутка, тј. женска која на себи показује ж. моделе хаљина у вел. радњама“ (Свезнање), и сл. И у француском језику је реч *манекен* мушког рода. Дух нашега језика се противи томе неслагању у роду речи и звању, али је чињеница да таквих примера има још. Употреба наставка *-ка* за женска звања „потпуно је у духу нашега језика“ (мишљење Т. Маретића и осталих лингвиста), па би и *манекенка* могло да одговори намени, то пре што се данас све више и мушкарци баве тим занимањем и што би природно било — мада ће ту, наравно, тек језички развитак пресудити — да се реч *манекен*, која је иначе мушког рода, тиче једино приказивача мушке моде, тј. мушких особа.

Испало је да је новинар који је критикован за „ужасну“ реч *манекенка* показао, у ствари, добро језичко осећање употребивши ову страну реч с наставком који одговара природи и духу нашега језика. Баш стога би *манекенка* могла лако сасвим потиснути реч *манекен* у значењу женског звања. А тиме би се и језик обогатио, јер бисмо имали једну реч за

мушког, а другу за женског манекена. Ту тежњу, уосталом, и потврђује садашња, све чешћа употреба речи *манекенка* у нашој штампи.

Диорова модна кућа у Паризу ангажовала је три нове *манекенке* (Илустрована Политика).

Зато љупке *манекенке* више времена проводе на тим „великим турнејама“ (Практична жена).

Свега јој је 17 година, по занимању је *манекенка*, живи у Хелсинкију (Спорт и свет).

Ова два модела на сликама приказује *манекенка* Пени Гилар (Илустрована Политика).

Рођена је у Ници, гдје је радила као *манекенка*, фото-модел и водич (Студио).

Манекенка Кристина Килер са својим „менаџером“ Р. Дридом (Спорт и свет).

Ово питање је често себи постављала Френки, некадашња *манекенка* (Практична жена).

Дошавши у Њујорк, данска *манекенка* Лоте Холм изјавила је новинарима... (Илустрована Политика).

Ево једне *манекенке* у бикинију која се сликала поред излога (Спорт и свет).

А што се тиче овога захтева и малтене прописа у критичаревом закључку: „Девојку која приказује модне моде-ле треба назвати *манекена*“ (наст. 3), довољно је рећи да предложена реч, једноставно, није у употреби.

Но узимање на себе улоге врховног судије у стварима овакве природе доиста је чудесно слободан поступак, па је, можда, зато све ово добар повод да се укаже на једно значајно начелно питање. Реч је о језичкоаматерској склоности и жељи нашој да, нарочито када су у питању дублетни облици, прописујемо који је облик „правилан“, а који „неправилан“. И то, обично, уз „аргументацију“ и помоћ или некакве логике, или какве аналогije, па и позивањем на то да је један облик „звучнији“, „музикалнији“, „пунији“, „мекши“, „изразитији“ и „лепши“ од другог. Такав се критеријум, међутим, не може назвати лингвистичким; он није научан већ самим тим што је заснован на личном осећању и допадању.

Познат је Вуков став о томе, а познато је и оно начело које је Вук истакао: „да у књижевном језику сме бити само оно што се налази у народном“. На тој основи се и развија наш књижевни језик више од сто година, па од тога треба увек полазити и приликом доношења суда о дублетним обли-

цима, Вук је свагда пазио на то који је облик „најобичнији“ и „најприличнији“, а то значи да је давао преимућство облику који се најчешће употребљава у народу. Но при том други облик није сматрао неправилним, није препоручивао да га треба избацити из књижевне употребе. Јер ако један облик налазимо не само у народним говорима који чине основу нашега књижевног језика него и у делима књижевника, писаца „који пишу лепим књижевним и народним језиком“ — онда он и формално задовољава све услове и „постаје правом књижевном цртом“, „улази у састав нашега књижевнојезичког материјала“.

Ево шта о томе каже Б. Милановић, према чијем смо напису у Нашем језику све ово што је речено и навели:

Зато се не може допустити да се један облик речи који се употребљава у књижевном језику гони из такве употребе стога што се некоме чини да је мање обичан. У стварима ове природе није препоручљиво расуђивати и одлучивати према личном нахођењу.

5. Но наш критичар, на пример, опет ради некакве сумњиве логике и јасноће (да би се, тобоже, јасно знало да је посреди мушка, а не женска, особа), више него упорно инсистира једино на наставку *-им* у инструменталу руских имена на *-ов* и *-ев*, упркос томе што се у Правопису (а учимо се њему!) даје преимућство наставку *-ом*. Таква имена, каже се у Правопису, „имају у инструменталу наставак *-ом*: *Чеховом*, *Васиљево*, али није и скључен (разредио С.П.) ни облик са наставком *-им*, према сличним именицама српскохрватског језика које такођер понекад (раз. С.П.) имају тај наставак, из придевске промене (Миљановим, Веселиновим)“ (стр. 158).

И ово је правило само потврда одређене употребе у нашем књижевном језику, огледало те употребе, а никако није лична пресуда правописаца. Па је стога захтев да се наставак *-ом* избаци из употребе лингвистички неоправдан, ма на каквој се логици заснивао. Јер језик има своју логику, те ће отуда бити узалудна сва лична наша нахођења и расуђивања.

6. Аутор „Хиљаде грешака“ каже, у наставку 5, и ово: „... Пожега — Пожеги (нипошто: Пожези)“. А у Правопису

стоји да је обичније *Пожеги*, „но није искључена (разр. С. П.) ни употреба облика ... *Пожези*“ (стр. 55).

По чему, онда, „нипошто: Пожези!“ када знамо да је и тај облик у књижевној употреби? И зашто се, уопште, стално иде против правописних правила у рубрици која је себи поставила задатак да поучи правопису? Непознавање правописних одредаба било би, чак, једино могућно објашњење таквог поступка.

7. Веома је занимљиво и оно што је речено и, посебно, како је речено под међунасловом „Гудало шкрипи“. Ту се говори о некаквим „музичким“ омашкама које се чине када се предлог с употреби испред именица (само именица?!) што почињу сугласницима *ђ, з, ж, с, ћ, ф, х, ц, ч, џ, ш*. Познато је, и старо, правило да предлог с не иде испред речи које почињу сугласницима *с, з, ш, ж*, и да у тим случајевима треба употребити проширени његов облик, *са*. Али, ето, сада нових седам сугласника који се „музички“ не слажу са сугласником *с*! И тако, док смо, на пример, правило о растављању речи на крају ретка сасвим упростили, и док се уопште у новоме правопису у свему тежило упрошћавању, сада нам се препоручује да прихватимо једно ново правило и научимо малтене пола азбуке напамет да се не бисмо огрешили о „музичко“ слагање сугласника.

Опет је, разумљиво, посреди лично нахођење и допадање, а не употреба у књижевном језику. То ће потврдити мноштво примера и из дела наших књижевника, па, дакако, и песника, а њима се бар не може приписати немузикалност. Чак и један (веома музикални) Шантић пише, на пример:

А једна лако, врхом свога крила,
С *цвркутом* топлим додирну ми чело.
(Претпразничко вече)

Точе им пиће, а с *чибука* бију
колути дима. Загријана соба...
(Кириције)

Ми га испраћамо, и махалом старом
Пред њим слуга Јован краче с *цесфердаром*.
(Мој отац)

Или Дучић:

Две мирне галије с *црним* заставама;
Две жене у црном, на молитви, неме.
(Очи)

8. Један професор из Ријеке који се обратио писмом уреднику рубрике „Хиљаду грешака“ употребио је у једној реченици израз *чистоћа језика*, а уредник га у одговору опомиње и саветује: „чистота (не: чистоћа) језика!“ Хтело се рећи да између тих двеју речи има разлике у значењу, тј.: *чистоћа* се може тицати нечег материјалног (*чистоћа* собе, градска *чистоћа* и сл.), а *чистота* — нематеријалног, духовног, моралног (*чистота* осећања, *чистота* језика и сл.).

Несумњиво је да таква танана разликовања, тј. дублетни облици те врсте, могу допринети богаћењу језика, али је несумњиво и то да немамо права да прописујемо неке нешто што он нема у свом језичком осећању. У западним нашим крајевима у којима се говори српскохрватским језиком не знају, на пример, за реч *чистота*, немају је у својој лексици, па је већ и отуда свака лична жеља појединаца о обавезној употреби те речи — без основа. Уз то је и сам проф. Белић употребљавао, а и неки други познати лингвисти из источних наших крајева употребљавају једино реч *чистоћа*, у оба значењска смисла, — премда им реч *чистота*, засигурно, није била и није непозната.

Сви смо ми, сви без разлике, наравно, који пишемо и који желимо да нас читају и памте што смо написали, подједнако дужни да негујемо, развијамо и у *чистоћи* одржавамо свој књижевни језик (А. Белић, НЈ 1950). И велики дневни листови позвани су... да свесрдно сарађују на неговању правилности и *чистоће* нашег књижевног језика (Б. Милановић, НЈ 1951).

А ево шта о тежњи да се прави разлика између тих двеју речи каже проф. П. Ивић:

Чистота и *чистоћа* нису научни термини, а њихово узамјамно замењивање не проузрокује много двосмислености. Истина је да неки покушавају да спроведу разликовање: *чистота* у моралном, а *чистоћа* у материјалном смислу; али не може се рећи да је овакво одвајање опште усвојено у круговима оних који пишу, акамоли у говорном језику образованих људи (НЈ 1953, Одговори Уредништва).

9. Сличан је случај и са речју *интерес*, која се употребљава у више различних значења. На западном српскохрватском језичком подручју, на пример, и не употребљава се реч *интересовање*, односно *интересирање* (колико је мени познато), већ, у томе значењу, *интерес* (и, наравно, *занимање*). Па

и овде, на источном подручју, има писаца који реч *интерес* употребљавају у значењу интересовања. Наведимо опет језичке стручњаке и писце који нам служе за углед.

Ми сматрамо чак да ће такав начин рада пробудити *интерес* према матерњем језику (А. Белић, НЈ 1956).

И *интерес* за њега (реч је о Правопису — С. П.), онакав какав је био пред његово објављивање, не опада, него, рекло би се, још увек стално расте (М. Стевановић, НЈ 1961).

... и да би се уопште стварао већи *интерес* за тумачење речи и израза (Ј. Вуковић, НЈ 1951).

Међутим из ових реченица: Од *интереса* је само знати који су од тих облика у нашим народним говорима распрострањенији; Рад на описмењавању је од великог *интереса* за развитак наше културе; Молим уредништво да објави мој допис, наравно, ако је од *интереса* за читаоце, — може се запазити да се реч *интерес* употребљава још и у значењу: важност, значај, корист.

Речник Ристића и Кангрге, на пример, бележи:

интерес 1. а) (учешће)... интерес за што; немамо интерес за то ...; б) (корист) то је у твом интересу...; гледати свој интерес... 2. (камата)...

дакле, тек у другом значењу као „банкарски термин“, а Лексикон Вујаклијин:

интерес (л. *intersum, interesse* учествовати, узети удела) удео, учешће; однос, привлачност, занимљивост, пажња, љубав, наклоност; значај, важност, вредност; корист, добит, добитак; камата, приход од уложеног новца...

дакле, тек напоследку и као „банкарски термин“.

Отуда могу бити чак помало забавне овакве лекције које својим колегама дели аутор „Хиљаде грешака“:

Читани недељни илустровани лист у чланку о текови-нама савремене медицине каже:

„Часописи саопштавају да се *интерес* за науку из године у годину повећава“.

Пазите, ово не спада у банкарску терминологију и не ради се о повећању камате; реч је о повећању интересовања! (наст. 15).

10. А за глагол *одвијати* се наш критичар каже:

Ми не знамо право порекло глагола *одвијати* се, али морамо приметити да је он — мада у ствари бесмислен — узео корена... А уместо тога *навијања* и *одвијања* имамо леп народни израз — *развијање, развијати!* (наст. 29).

Дакле, прво: овом глаголу не знамо порекло; друго: бесмислен је; треће: испада да није народна реч. (*Навијању* ту, очевидно, нема места).

Међутим већ Вук у свом Рјечнику бележи глагол *одвијати* (и глаголску именицу *одвијање*) у неколико значења, а забележили су ту реч и сви остали наши речници. А то значи, прво: да је глагол *одвијати* (*се*) наша реч; друго: да није бесмислен; и треће: да му, онда, није тешко и сазнати порекло.

Хтело се, у ствари, рећи — а није се то и јасно рекло — да се у последње време глаголу *одвијати* (*се*) веома често придаје значење које он у основи нема. Мислим да баш због тога неће бити некорисно изнети овде и нека мишљења језичких стручњака.

Говорећи о томе „како су старе речи у данашњем животу добиле нова значења“, проф. Белић међу многим примерима наводи и овај:

...*Одвијати се* узето је из филмског процеса: одвијају се слике са колута и износе на платну, па се према томе ређају (одвијају) и догађаји; зато *одвијати*, *одвијати се* има метафорско значење: развијати се у извесном логичком реду, тако се ређати и сл.; данас је добило широку и често неисправну употребу (НЈ 1950).

А ево шта се каже у једној језичкој поуци:

Ти бројни глаголи тока, развијања, обављања, извођења, кретања разних врста имају не само посебне нијансе него и посебна значења, која се ничему не смеју жртвовати, па је употребу глагола *одвијати се* потребно ограничити на случајеве где он има своје право значење, значење стварног одвијања нечега (НЈ 1956).

Р. Димитријевић, који је употреби тога глагола посветио читав један чланак, вели у уводном делу:

Данас се веома често чује и употребљава глагол *одвијати се* у некој врсти секундарнога, пренесеног значења. У том значењу тај глагол ћемо наћи употребљен кад год је реч о каквој радњи, о каквом процесу који је у току, који није завршен, него траје дуже времена. Ако обратимо пажњу на новинарски језик, рецимо, који је најближи говорном језику, ми ћемо, такође, на свакој страни и у свакој рубрици наићи на ту реч. Тако се вели: Догађај се *одвијао* филмском брзином; Радња се у том роману *одвија* на занимљив начин; Случај са украденом робом *одвијао се* као на филму; Сцена се на улици *одвијала* без застоја; Разговори су се *одвијали* у врло

пријатној атмосфери; Утакмица се одвијала, или: Игра се одвијала, па чак, у једном извештају, и — Музичке тачке су се одвијале једна за другом, итд. Ма у којој вези било то, чим је реч о ком процесу, радњи, неком току, одмах се лако намеће тај глагол који ми, без оне потребне одговорности према језику којим говоримо и пишемо, уносимо и у књижевни језик. Стиче се утисак као да нема у нашем језику ниједне друге речи која би тај глагол у сваком поједином конкретном случају могла заменити (НЈ 1954).

11. Већ смо из неких наведених примера увидели да језик није математика, да у језику два и два нису увек четири, и да он иде својим путевима кадшто мимо свих прописаних „канона“. Па и оно што је језички закон, пропис, правило, понекад је тако осетљиво и сложено да се не може подвести ни под какве формуле које би у свему одговарале живој пракси. Потврдиће то и — употреба инструментала.

Ако се о инструменталу, на пример, опћенито каже једино оволико: „Постоје две врсте инструментала. Једна врста је инструментал за оруђе, а друга за друштво“ (наст. 36), па се онда, уз круту примену тога школског правила, крене у нова расуђивања и доказивања — доћи ће се, наравно, и до оваквог нахођења:

Народном песнику је дозвољена граматичка грешка и ту нема шта да се мења. Зато ће остати граматичка грешка у овом десетерцу докле год се буде певао:
„Сав се Шехер поноси са њоме“.
Видите како погрешна примена може дати цепидлакама повода и материјала да праве разне комбинације; овде испада да се поноси она а с њом и Шехер (наст. 36).

Међутим у наведеном, у ствари, класичном примеру употребе инструментала нема граматичке грешке зато што ту није посреди, како се тврди, инструментал за оруђе, средство, него инструментал који уз глаголе стања значи да субјекат нешто поседује, има (при себи или као своје, у ширем смислу значења).

О инструменталу су написане многобројне расправе (проф. Белић, Стевановић и др.) и из њих није тешко упознати се са свом разноврсношћу употребе овога падежа, али ће нам и једна језичка поука И. Стевовића добродоћи да увидимо потребу разграничавања функција инструментала,

а пре свега да не помишљамо аутоматски на функцију средства или узрока када је у питању форма с + инструментал уз глаголе стања.

Он се дичи и поноси са својим синовима, тј. поноси се имајући их за своје синове, што није ни средство, ни узрок. — Они су задовољни с децом, тј. они су задовољни имајући децу, у том стању кад су с децом. — Нек разбија главу с тим, тј. нек помишља имајући то на памети; ако би дошло тиме, значило би оруђе, а тада би се идиом разбијати главу „разградио“ и добио би се буквалан смисао: разбијати главу тиме. — Ја не могох с крилма полетети, тј. не могох полетети имајући крила, иако сам имао крила. — Они с очима не виде (или: Они с ушма не чују), тј. они и имајући очи, иако имају очи, не виде, — остају слепи код очију (Народна армија 1964, „Језик и правопис“).

У наведеном десетерцу нема, дакле, граматичке грешке. Напротив, народни песник је доиста лепо изрекао своју мисао: да се Шехер поноси што има њу, такву лепотицу.

Сведоци смо, иначе, таквог или сличног — неоправданог — „бежања“ од предлога с у нашој штампи, па, можда, неће бити наодмет навести неколико најкарактеристичнијих примера узетих, без реда, са страница неких дневних и недељних листова.

Временом сви органи људског тела клону — само језик не (Политика), — уместо: С временом...

Песмом и игром кроз Латинску Америку (Из програма београдске радио-телевизије), — уместо: С песмом и игром...

Ова девојка... изузетно лако вара људе, стављајући их невиђеном љупкошћу и лежерношћу у трагично смешне положаје (Вечерње новости), — уместо: с невиђеном љупкошћу и лежерношћу.

А да ли је доласком нове управнице Пионирски дом нешто добио? (Спорт и свет), — уместо: с доласком.

Створене су банде, које су сваком годином постајале све јаче (Илустрована Политика), — уместо: са сваком годином.

Југословенски представник у скоку мотком Роман Лешек заузео је пето место (Политика), — уместо: скоку с мотком.

Истрајношћу коју је уносио у свој рад, отац ме је рано упутио у тајне уметности (Спорт и свет), — уместо: С истрајношћу...

Прексиноћ је екипа Медвешћака тешком муком савладала Спартак (Политика), — уместо: с тешком муком.

12. Но како језички субјективизам нема границе, ни наш се критичар никако не зауставља. Тако се на удару критике нашао и придев *срчани*. Овај придев, каже се у „Хиљади грешака“ поводом наслова медицинског чланка „Поремећаји срчаног рада“, изазива „код читалаца асоцијацију на једну људску особину која нема толико везе с медицином колико са психологијом: храброст, борбеност, срчаност“. И, наравно, одмах се, опет уз помоћ „логике“, даје и поука:

У овом случају адекватнији и логичнији наслов — мада „музички“ мало тврђи — био би: „Поремећаји рада срца“ (наст. 26).

Предлаже се, у ствари, нешто што није у духу нашега језика, бежи се од једне лепе особине нашега језика којом се ни многи веома развијени језици не могу похвалити, а то је: да у оваквим случајевима можемо избећи употребу (два или више) генитива применом придева. Французи, који се, као што је добро познато, поносе својим језиком, доиста изванредно богатим по изражајним могућностима, рећи ће, на пример: *la rouée de Lise*, што дословце преведено значи *лутка од Лизе*, а ми бисмо рекли: *Лизина лутка*. Очеvidно је, стога, — уосталом, и не само по овоме судећи — да би требало да се поносимо и ми! Али, на жалост, ми се присвојног придева у последње време не само клонимо већ и, ето, бежимо од њега. То је и дало повода дру. Ивану Поповићу, негдашњем лектору Комуниста, да за израз *зграда општине*, кад је на њега наишао редигујући рукопис, каже како је то, у ствари, исто као и када бисмо рекли: *кућа мене* (уместо *моја кућа* и — *општинска зграда*, наравно). Шала није била изречена без призвуча јеткости, јер смо, заиста, већ далеко дотерали у занемаривању неких најлепших особина нашега језика, у занемаривању своје куће узимањем из туђе и онога што није добро и што нам је сасвим непотребно.

Говорећи о „добром, старом присвојном придеву“, Коста Тимотијевић пише:

Зар се не каже: *Дела Лењина, говор Толатија, влада Хјума...*?

Ето примера где је посесивни генитив лошим превођењем са страних језика (углавном са руског) истиснуо наш стари, патријархални присвојени придев. Не тако давно, сваки би иоле писмени новинар без размишљања написао: *Лењина дела, Тољатијев говор, Хјумова влада*. Данас људе треба подсећати да и тако може (Књижевне новине 1964, „На маргинама штампе“).

Но док у осталом свом тексту критичар Н. К. спонтано занемарује ту лепу особину нашега језика, употребљавајући често генитив уместо придева, он то у овом одређеном примеру чини свесно. Али, разуме се, опет без праве потребе. Јер „’музички’ тврђем“ изразу не бисмо прибегли ако бисмо знали да су *срчан* и *срчани* два различна придева — са различним значењем, а често и са различним обликом и акцентом. Једно је *срчан човек*, *срчан борац* и сл., а друго је *срчани болесник*, *срчани инфаркт*, *срчани мишић*, *срчани рад* и сл. Суфикс *-ан* је „квалитативан суфикс са опћим придјевским значењем“, а суфикс *-ани* је „односни суфикс и придјевски с тим суфиксом означавају различите односе према именици у придјевској основи“ (Језик 1963, С. Бабић: „Придјевски суфикси *-ан* и *-ани*, *-ен* и *ени*“).

Исти је однос придева *сунчан* према придеву *сунчани*, који, према нашем критичару, такође треба избацити из употребе пошто, вели, имамо *Сунчев*. А баш на томе се примеру у Језику (стр. 138) показује да су ти придеви различни: и по облику, и по акценту, и по значењу (*сунчан дан* = дан с много сунца; *сунчани дан* = дан који траје 24 сата). Уз то се *сунчан* не може заменити, а *сунчани* може; на пример: *сунчани систем* = *Сунчев систем*; *сунчана светлост* = *Сунчева светлост*; *сунчани сат* = *Сунчев сат*; *сунчана пећ* = *Сунчева пећ*; *сунчана активност* = *Сунчева активност*.

Ево још неколико примера који ће показати да се у нашем језику односни придеви јасно разликују од квалитативних:

кишан дан — кишни огртач
живчан састав — живчани болесник
борбен тим — борбени поредак
друштвен младић — друштвени динар
брашнен лонац — мољац брашнени
службен човјек — службени акт
ватрен коњ — ватрени положај.

Разлика између тих придева можда се понајбоље види из овога примера, који се такође наводи у *Jeziku*:

писмен — 1. „који зна писати“, 2. „који зна добро писати“; *писмени* — „који се односи на писмо“, нпр. *писмени знак*, *задатак*, *писмена изјава*, *препурука*; *писмени задатак* може бити врло неписмен.

Јасну разлику између *срчан* и *срчани*, *сунчан* и *сунчани* налазимо и у речницима. Ристић и Кангрга, на пример, бе-леже:

срчан — *herzhaft, beherzt, mütig, feurig.*
срчани — (срце) *Herz—...*; срчана болест *Herzkrankheit*;
 срчана мана *Herzfehler*; срчани мишић *Herzmuskel.*
сунчан — *sonnig*; сунчан дан *sonniger Tag*; сунчан стан *sonnige Wohnung.*
сунчани — *Sonnen—...*; сунчани круг *Sonnenkreis*; сунчани пут *Sonnenbahn*; сунчани зрак *Sonnenstrahl*; сунчана година (опр. звездана) *Sonnenjahr...*

13. Ако и није познато, није тешко сазнати — довољно је отворити какав речник — да реч *пролетер* води порекло из латинског језика (*proletarius* — „грађанин најниже класе“), па тако исто и реч *пролетаријат* (*proletariat* — „радничка класа“). Стога је доиста шаљив овакав разговор уредников са читаоцем:

Читалац: Зашто се каже *пролетаријат* а не *пролетеријат* кад тај појам долази од речи *пролетер* а не од речи *пролетар*?

Уредник: Реч *пролетаријат* је јако укореењена и проширена, мада би формалнограматички (!) реч *пролетеријат* била адекватнија (!!). Због тога се овај русизам (!!!) не може третирати као грешка (наст. 24). (Узвичници су моји — С. П.).

На правописној странпутици

Без обзира на то што је нови правопис обиман, што његово проучавање захтева доста времена, а његова примена увек будну пажњу, нема оправдања ако у рубрици која нас поучава правопису наилазимо и на правописне грешке. Сам аутор „Хиљаде грешака“ каже да се „не може гледати кроз прсте уреднику такве рубрике, јер он је професионалац и мора текстове објављивати добро очишћене“ и да је читалац „у праву кад тражи чист текст у рубрици која има претензију да чисти друге текстове“.

Но не зато да бисмо указали на овакву декларативност, на недоследност уредникову, него зато што су у питању грешке на које често наилазимо у штампи — ми ћемо поменути неке од њих.

Где Правопис, на пример, предвиђа растављено писање речи, у рубрици која нас поучава правопису налазимо састављено:

маколико	место	<i>ма колико</i>
дали (упитно)	—	<i>да ли</i>
наизглед	—	<i>на изглед,</i>

а где предвиђа састављено, налазимо растављено:

по среди	место	<i>посреди</i>
тако звани	—	<i>такозвани.</i>

Затим, где Правопис предвиђа цртицу, не налазимо је:

аутосаобраћајно	место	<i>ауто-саобраћајно,</i>
-----------------	-------	--------------------------

а где не предвиђа тачку, налазимо је:

т.ј.	место	<i>тј.</i>
м.	—	<i>м (скраћеница за метар).</i>

И тако даље.

Међутим, неке правописне грешке из „Хиљаде грешака“ заслужују да се о њима каже која реч више.

14. *Секцирати, секцирање.* У једном спортском листу већ смо у два-три маха прочитали ову фразу:

Ако оштрим скалпелом секцирамо (свугде разредио С. П.) наше фудбалско тело...

а наш критичар такође пише:

... битна је грешка, и она нам служи као заморче чије нам секцирање помаже да дођемо до правилног закључка.

Али цитирана реченица интересантна је као граматичко заморче које ћемо овде „секцирати“.

Оставићемо по страни такво поређење и задржати се на глаголу *секцирати* и глаголској именици *секцирање*, зато што је у питању „непријатна“ грешка, која иде у групу оних грешака као што су, на пример: интелегентан, ексцем, комадант, статисфакција, бакцил, индентичан, интерпукција, индентификовање и сл.

Глагол *сецирати* смо узели из латинског језика (*secare*), а на погрешну употребу наводи нас реч *секција* — такође позајмљена из латинског (*sectio*) —, која нам је добро позната и коју употребљавамо у значењу: одељење, одсек, део географске карте, део пута или пруге. Међутим, њено је значење: сечење, парање, отварање леша (в. Вујаклијин Лексикон), дакле, баш оно основно значење које има глаголска именица *сецирање*. Али нам то ипак не даје право да те две речи бркамо или да им дајемо у свему исти облик.

15. *ПТТ служба*. Скраћеница ПТТ (пошта, телеграф, телефон) једна је од многих наших тзв. скраћеница-етикета, тј. скраћеница које се употребљавају увек у истом облику. Правопис је, на жалост, није забележио, премда је она у честој употреби, а уз то је и међународног карактера. Но без обзира на то, њена употреба у именичким облицима сигурно је правилна, на пример: служба ПТТ (служба поште, телеграфа и телефона), службеник ПТТ, зграда ПТТ и сл. А ако се већ намеће потреба да се нека скраћеница употребљава и у придевском значењу, онда се она мора узимати као свака непроменљива именица у придевској служби. Стога ће се у овом случају место наставка који недостаје морати да стави цртица (наведено према објашњењу проф. М. Стевановића, НЈ 1961), на пример: *ПТТ-службеник*, *ПТТ-служба*, *ПТТ-саобраћај*, *ТТ-веза*, *АБХ-одбрана*, *АБХ-јединице*, *ТВ-програма*, *ТВ-дневник*, *ТВ-реализација* и сл. Уз то ће се овакве скраћенице и мењати по падежима као у случајевима који су им истоветни: Херцег-Нови, спомен-плоча, радио-аматер, генерал-мајор итд. (Правопис, стр. 72—73).

16. ... *Агенција Франс прес*. У правилима новог правописа није у свему потанко обрађено једно осетљиво правописно питање: писање великих и малих слова. Отуда и много недоумице и колебања у пракси. Но тај пропуст није, разуме се, могао остати незапажен, па су се у стручним часописима појавили написи у којима је требало дорећи оно што је Правопис пропустио да учини. Мислим да се у Нашем језику (књ. XI у чланцима: *Прилози објашњењу принципа новог правописа*, стр. 1—15, и *Примјена једног правописног правила у нашој штампи*, стр. 180—193) и у *Jeziku* (год. IX, у

чланку: *Правописне посебности у новинарској пракси*, стр. 150—155) може наћи одговор на готово сва питања која се тичу писања великих и малих слова. А о примеру који смо у наслову истакли чак се и непосредно говори у другом поменутом чланку у Нашем језику. Али како су у штампи грешке те врсте врло честе, неће бити некорисно и овде укратко изнети објашњење које је о томе дато.

Именицу *агенција* треба у оваквим називима писати малим словом, јер правило гласи: општу именицу пишемо малим словом када она има своју одредницу, на пример: гимназија „Јован Јовановић Змај“, основна школа „Ђуро Стругар“, фабрика каблова „Моша Пијаде“, издавачко предузеће „Просвета“, група армија „Е“ и сл. Али ако те одреднице („Ђуро Стругар“, „Моша Пијаде“, „Просвета“ итд.) нема, онда ћемо називе те врсте писати овако: Основна школа у Сопоту, Фабрика вагона у Смедеревској Паланци, Главна оперативна група и сл. Како у нашем случају именица *агенција* има исту функцију као, на пример, *школа*, *фабрика*, *предузеће* у наведеним примерима, онда је разумљиво што ће једино исправно бити и: *агенција Франс прес*.

17. *Зарез иза везника на почетку реченице*. Из доиста читавог мноштва грешака у интерпункцији издвојили бисмо неколико примера примене зареза — „по инерцији“. Реч је о употреби зареза иза везника *али*, *или*, *но*, *јер*, *међутим* на почетку реченице. Занимљиво је да ће готово сваки новинар, као по правилу, ставити у том случају зарез, иако у већини случајева зарезу ту није место. То је већ постало, рекли бисмо, новинарски манир. Јако је то увидети и из ових критичаревих реченица:

Али, ово није само нагомилавање сувишности него у исто време атак на логику.
Јер, у глаголу супротставити нема *џ* него *т*, па га не треба дирати.

Ево шта је, на пример, проф. А. Белић рекао о сличној, наоко чак и сасвим оправданој употреби зареза:

Има доста књижевника који у оваквим реченицама (реч је о реченици: „То, међутим, није чињено...“ — прим. С. П.) стављају *међутим* међу две запете. То није исправно. Овде *међутим* није уметнута реч; она је додата почетку реченице (тј. овде заменици то) да појача су-

протност те реченице према претходној... Према томе је та реченица једнака са реченицом „То ипак није чињено“ или „А то није чињено“. У таквој служби речи не треба одвајати запетама.

Из овога није тешко извести закључак, односно правило које би се могло применити и на све остале сличне, па и много јасније и једноставније случајеве употребе зареза, као што су, на пример, они у наведеним реченицама. П р а в и л о — не само зато што иза њега стоји мишљење једног таквог ауторитета као што је А. Белић него понајвише зато што оно у свему одговара основним начелима логичке интерпункције, за коју се, као што знамо, и нови правопис изричито определио.

Но при томе је овде обавезно учинити и једну напомену. Каткад се иза тих везника на почетку реченице осећа предах, станка, па ћемо, разумљиво, тада ставити зарез, мада ја лично сматрам да би у том случају — ако се већ жели указати на предах — ипак више одговарала црта (или тзв. почивка).

18. „Прогутано“ *ј*. Под тим међунасловом се говори о сугласнику *ј* поводом његовог неоправданог изостављања у одређеним случајевима које предвиђа Правопис, а одмах затим, већ у идућем наставку, аутор сам не ставља *ј* тамо где му је место, па пише: „Нововиески“. И тако, опет, поучавамо друге правопису а не отварамо Правопис, у којем пише:

Између самогласника *и* — *а*, и — *е*... сугласник *ј* се такођер пише: *материја*, *дијалекат*, *хигијена*, *хијероглифи*... (стр. 37).

19. Скопље или Скопје? Ово питање заслужује дужну пажњу баш зато што се ту нови правопис, како каже Н. К., „сучелио с политичким моментом“.

После онога што је о томе рекао и написао проф. М. Стевановић (НЈ, књ. XI, св. 1—2 и 3—4) и после објашњења става Борбиног уредништва (или колегијума) могао би се извести овакав закључак: иза Скопља стоје лингвистички, научни разлози; иза Скопја — политички. С једне се стране истиче, између осталог, и вековна употреба, а с друге — потреба нове употребе у историјски новим приликама. Реч је о

два (различна) језика, па је самим тим у питању и могућност изговора, али је — веле критичари облика *Скопље* — реч и о братским народима који живе у јединственој социјалистичкој заједници.

Но без обзира на све разлоге заговорника *Скопја*, питање је да ли је — баш због политичких момента — било целисходно одступити на тај начин од новог, првог нашег заједничког правописа. Јер он за нас значи много више од једног обичног, свакодневног приручника. Значај заједничког правописа Срба и Хрвата за нашу културу је велики, али је његов политички значај можда још већи. Па већ и зато свако свесно, ма било и појединачно, одступање од начела и одредаба новог правописа очевидно не може имати жељеног одјека. (А није за потцењивање ни недоумица до које ту и тамо — у школи, издавачкој делатности, администрацији и др. — долази услед овакве правописне двострукости).

Пођи у лов ама и пушку понеси!

У уводном делу „Хиљаде грешака“ уредник каже:

Грешке из збирке могу се ипак сврстати у следећих седам врста: двосмислености, бесмислености, сувишности, граматичке грешке, канцеларизми, подложности туђицама, стилске рогобатности.

А баш свега тога има понешто и у самом тексту уредниковом.

20. У XV веку чуо се већ, веле, глас да треба забранити писање онима који пишу „развраћено“ (Константин Филозоф), у XIX веку такви гласови прерастају у захтев да се више не може и не сме писати „по правилам баби Смиљани“ (Кенгелац — Вук), али ипак и данас, у нашем веку, има писаца који пишу „разбарушено“ (А. Белић).

Ево шта аутор „Хиљаде грешака“ о томе каже:

Живот показује, разуме се, да не могу они који пишу бити Андрићи, али зато би могли да се бар труде да се не цилитају речима и не гомилају појмове које не контролишу (наст. 9).

А ево једног његовог текста:

Сусрети с омашкама не би били тако штетни кад оне не би биле прилепчиве, заразне; употреби се на једном

месту, други на другом, а неколико њих затим употребе то на разним странама, па се развија процес геометријске прогресије... (наст. 1).

И после два, три читања морамо се запитати: шта се ту „употреби“? Подмет су *сусрети* (с *омашкама*). Онда: сусрети? То не може бити, очевидно. Онда: *омашке*? Не, ни *омашке*, јер тада би било „употребе се“. У ствари се употреби „то“, које се помиње мало касније. А шта је то „то“? То, међутим, можемо тек наслућивати. Оно се, увидећемо напослетку, може тицати само какве грешке, *омашке* (у једнини, наравно) коју једно лице или „неко“ употреби (а не: употреби се) на једном месту... итд.

21. У наставку 2. читамо:

Кад се говори о небеском телу, каже се: *Месец* (са великим почетним словом), а кад је реч о низу од тридесет дана, каже се: *месец* (са малим словом).

Пре свега, када се говори о небеском телу, не мора да се каже *Месец*, већ може много шта да се каже, али прво морамо знати о којем се небеском телу говори. Уз то се *Месец* и *месец* овде не к а ж у (са) великим, односно малим почетним словом, него се тако п и ш у.

22. Одмах после упозорења да је „Свега корак удаљена (је) нејасност од бесмислице“, наш критичар каже:

Навешћемо сад низ примера, објављених у штампи или изговорених на радију, позорници, који се просто намећу и вапију да аутори јавне речи буду прецизнији у изражавању (наст. 25).

Реченицу смо навели само зато што се њом од аутора јавне речи тражи прецизност у изражавању. Познато је да се односна заменица *који*, по правилу, и смислом везује за реч иза које непосредно стоји, па би, према томе, овде могло произаћи да се *радио* и *позорница* „просто намећу и вапију“. Отуда је ипак — баш због оног „кратког корака“ од нејасности до бесмислице — требало све то другачије рећи, речи у реченици другачије распоредити, а при том обавезно свакој речи одмерити вредност и право значење. То од нас захтева улога коју узимамо на себе кад од других тражимо да се прецизније изражавају.

23. Реченица:

На рубрици „Хиљаду грешака“ учествовао је велик број наших читалаца (наст. 50), —

привукла је нашу пажњу због погрешне употребе предлога *на*. Често ћемо чути, па и прочитати: Радим на радио-станици, На нашој школи почела су предавања, Предлог је усвојен на основној организацији, Учествовао је на трци, и сл. Таква употреба предлога *на* место *у* уз установе, организације и у сличној служби дошла нам је са стране, из немачког, односно француског језика. Ако је у нас она већ толико продрла да се у гдекојим случајевима више и не осећа као туђи утицај (нпр.: Ради *на* универзитету, Одвезен је *на* клинику, Слушамо предавања *на* факултету), није оправдано допуштати да се и даље шири.

24. Ево и последње две реченице сваког наставка:

Приредио:

Н. К.

(Наставиће се)

Ову грешку помињемо стога што се често јавља у штампима, а није баш тешко избећи је. У оваквим случајевима желимо рећи читаоцима да ће се текст (ауторов), а не сам аутор, наставити, те је сасвим разумљиво што напомена „Наставиће се“ треба да дође одмах иза текста, па тек после тога и потпис ауторов.

25. Читалац тражи јасну, недвосмислену реченицу, коју ће лако разумети, па је пишчева, а поготову новинарева дужност да се клони сваког нејасног и двосмисленог изражавања. Ако писац то занемари, читалац ће се наћи пред загонеткама које ће морати да одгонета. Но баш на такво писање, на „писање у загонеткама“, наићи ћемо често у тексту језичког критичара Н. К. Тако, у реченици:

Јер, постоји речца „*ли*“ као енклитика која се прикључује многим речима али не постаје њен саставни део већ је само прати (наст. 40), —

никако није јасно на шта се односе заменице *њен* и *је*. Да би се то одгонетнуло, треба најпре утврдити да се оне не односе ни на речцу „*ли*“ ни на реч *енклитика*, мада би се,

према слагању у роду и броју, једино на њих евентуално могле односити. Логички би могле да се односе једино на синтагму „многим речима“, али би онда и оне морале бити у множини: *њихов* и *их*. Тек ако бисмо, дакле, заменице *њен* и *је* заменили заменицама *њихов* и *их*, а затим зарез иза везника *јер* (на почетку реченице) пребацили испред везника *али*, и додали још један зарез испред везника *већ* — добили бисмо реченицу која, како би то рекао Т. Маретић, „може поднијети“.

26. Али реченицу:

... навео је низ погрешних примера граматичких правила у локативу (наст. 11), —

не бисмо могли одгонетнути, јер доиста не можемо знати шта су то овде „примери граматичких правила“ и каква су то „правила у локативу“.

27. Двосмисленост је редован пратилац олаког, неконтролисаног писања. У реченици:

... али да ће та пажња бити тако интензивна да ће читаоци с успехом уловити понекад грешку ове врсте и самог уредника који им коментарише и указује на туђе омашке, то нисмо могли претпоставити (наст. 38), —

није се мислило рећи — а рекло се — да ће читаоци уловити и грешку и уредника, већ се хтело казати да ће уловити чак и уредникову грешку, тј. и самог уредника у грешци. Уз то, не иде ни „коментарише... на туђе омашке“, него би правилно било рећи: „коментарише туђе омашке и указује на њих“. Али то сад „по логици ствари“ не би било добро, зато што се, ваљда, на омашке најпре указује, па се тек после тога оне и коментаришу, а не обрнуто.

28. Према ономе што се рекло у реченици:

То је цитат из занимљивог написа у угледном листу о проблему образовања радника... (наст. 43), —

можемо само нагађати да ли се лист бави проблемом образовања радника или се тиме бави *напис*. Несрећни ред речи често нам задаје бриге и подсећа нас на онај добро познати шаљиви пример из једне новинске вести у којој се рекло да је предавач Н. Н. „одржао предавање о мишевима у дворани Коларчевог универзитета“. (Мишева у дворани, наравно, није било; у дворани је било — предавање).

29. Још мање је јасан овакав коментар после реченице, наведене из штампе, „Хрбуд се са успехом супродставио мађарском шампиону Берцику“:

Нема никаквог разлога и оправдања да се ту слово *т* претвори у *д*. Јер, у глаголу супротставити нема *д* него *т*, па га не треба дирати (наст. 28).

Шта ту „не треба дирати“: глагол или слово *т* — остаје нам да опет нагађамо. И да се, после свега „објашњења“, запитамо: ипак, зашто је правилно *супротставити* (са *т* испред *с*) и зашто је *супродставити* (са *д* испред *с*) баш „апсурд“, како се то пре тога рекло?

30. О нејасности и двосмислености сведочи и ова реченица:

Навешћемо сада низ одштампаних и објављених текстова са грешкама из граматике (наст. 2).

Пре свега, није јасно из које су то граматике „текстови са грешкама“. Тек касније ћемо видети да нису посредни *грешке из граматике*, већ *граматичке грешке*.

Затим, какав је то „низ текстова“? Употреба речи *низ* и где јој је место и где јој није место доиста нас је већ одвела у злоупотребу и — прави апсурд.

И, напослетку, „одштампаних и објављених“; — није ли ту једна реч сувишна?

31. Тим сувишностима — плеоназмима и нагомилавању речи и израза — придао је наш критичар нарочиту важност. Он тачно каже да се опширно пише „кад се има на располагању доста простора“, али при том сам пише:

Израз „билатерални“ овде је сасвим нефункционалан, сувишан (свугде разредио С. П.).

То је врло укорењена и проширена грешка. Почећемо од примера — штампаних, објављених. Ово „по“ узело је маха, раширило се, ухватило корење и сад га је тешко ишчупати и одстранити.

Уз те грешке дали смо и кратке глосе, коментаре.

И тако даље.

Умесна је оваква замерка једном књижевном критичару који је употребио израз „описна и дескриптивна поезија“:

Шта значе: описно и дескриптивно? Ако смо у своје време у школи учили да значи једно исто... онда заиста није потребно стављати те две речи једну поред друге, јер ће доћи до нагомилавања! (наст. 9).

Али критика губи у снази пошто и сам критичар стално чини исту грешку.

(А грешке су, узгред речено, ипак — грешке. И премда од аутора „Хиљаде грешака“ сазнајемо да и од њих може бити користи:

Уосталом, психолози кажу да се особености боље памте од просечности. И грешке су нека врста особености. Претпостављамо да ће се правило са грешком боље памтити. Ето користи од штете! (наст. (42), —

боље је да се, када се већ бавимо писањем, што више потрудимо како бисмо што мање грешака чинили; боље је да се клонимо таквих особености и оканимо шалјивих полуистина).

32. Не задржавајући се на често сасвим необичној терминологији и формулацијама које је аутор „Хиљаде грешака“ употребио говорећи о језику, поменућемо још само неколико канцеларизама и непотребних туђица, да би слика о правописно-језичко-стилском шаренилу ове рубрике била потпунија. Тако читамо:

То је здрава (свугде разредио С. П.) појава и ми је као такву бележимо.

„Црна рука“ је ипак била организација и као таква ваља да се пише великим почетним словом.

... и жалимо што нам његов начин третирања једне тајне официрске организације (у погледу правописа) даје повода да укажемо на типичну грешку кад је реч о организацијама које нису „регистроване“ као такве.

Он у погледу догађаја описује утакмицу Раднички — Будућност.

Због тога ћемо неколико наставака... посветити грешкама које спадају у сектор граматике.

... чак ни имена ни изворе не прецизирамо.

Пуна прецизност се добија кад се каже...

Дневни лист... доноси извештај о прес-конференцији двојице космонаута.

Нас међутим интересује само језички аспект овог феномена.

А имамо и аспекте царинског рата, затим елементе, куриозитете и деформитете, па тематiku и третирање проблематике и сличне туђице и канцеларизме.

*

Од овакве је рубрике, очевидно, било и штете а не само користи. Уместо да поучи правопису, уместо да

укаже на праву цену правилног и јасног израза у (новинарском) језику, уместо да истанча укусу за истините лепоте стила, она је својим правописно-језичким „поукама“ и самим језиком и стилем којим је писана каткад деловала супротно.

Истина, ми смо иначе склони да се — неоправдано, разуме се, — олако латимо пера, занемарујући ону стару истину коју је, можда, понајјасније изрекао Т. Маретић: „да писати добро и правилно својим језиком није сасвим лак посао, да је то у неку руку уметство које се не рађа с човеком, него се стече трудом и марљивошћу“. Но утолико је мање оправдано латити се осетљивог посла језичкокритичког без тога „умештва“ — без доброг познавања језика, његовог речника, граматике и правописа, без свих тих средстава којима изражавамо мисли и којима богатимо изражајне своје могућности. Таква се самоувереност не може исплатити, јер ће се читав потхват на крају ипак свести на некаква „логичка“ и „аналогичка“ расуђивања, на лична нахођења и допадања, која, наравно, не морају бити, а обично и нису тачна.

На критичару увек лежи велика одговорност, а критичар који говори о језику и правопису у изузетно је тешком положају. Он мора бити свестан свих тешкоћа пред којима стоји и мора, када се већ намеће за учитеља целој јавности, добро одмерити сопствену снагу. „Јер ако погрешити, учиниће одједном две грешке: не само што ће својим непознавањем ствари упутити погрешним путем испитивање нашег језика него ће и нетачним саветима својим упућивати читаоце да иду странпутицом“ (Уредништво Нашег језика).

Срђа Петровић

ПОВОДОМ ДОПИСА С. ПЕТРОВИЋА

Уредништво је прегледало овај опширни допис друга С. Петровића и сматра да је доиста вредно задржати се на питањима о којима он расправља, па је одлучило да његов допис у целини објави, уз неколике ограде, наравно.

а) Уредништво је уверено да П. полази од аутентичних текстова које критикује, и сматра да није било потребно чинити никаква проверавања у томе погледу;

б) мислимо да је допис написан у непотребно оштром тону, са пренаглашавањима неких ствари у њему;

в) Уредништво се свагде не слаже с мишљењем С. Петровића, па ће у вези с таквим случајевима изнети и своје кратко мишљење о односним питањима.

На објашњењу првог случаја о придеву *запослен*—*запошљен* не би требало оштро замерати ономе што препоручује први облик, иако је у Правопису допуштен и овај други. Изузетно залагање за облик *запослен* може се схватити као настојање да се обеснажи неоправдан захтев за употребу само облика *запошљен*, који су граматичари до наших дана истицали као једино исправан. Будући да је први облик распрострањенији, а уз то је, како је у новије време утврђено (в. Наш језик књ., 18—23) сасвим правилан иако није добивен гласовним, већ аналошким путем (према *беспослен*), — он доиста има све услове да други облик потисне из употребе, мада се још, бар засад, не може сматрати ни да је облик *запошљен* престао бити обликом књижевног језика. И Петровић, уосталом, углавном то исто каже, па зато и мислимо да није требало чинити никакву замерку датом објашњењу.

Није сасвим оправдана ни Петровићева замерка (бр. 8) писцу „Хиљаде грешака“ на његово скретање пажње да је боље рећи *чистота* (него *чистоћа*) језика. Тачно је, истина, да нема потпуне диференцијације значења између ових именица на *-ота* и *-оћа* изведених од придева, него се оне углавном употребљавају напореда са истим значењем. Али не увек и свугде, него се, специјално именица с придевом *чист* у општем делу јавља и с једним и с другим наставком, и као *чистота* и као *чистоћа*, па се у облику с првим од ова два наставка употребљава за означавање апстрактног својства, а с другим за означавање конкретне, материјалне особине (в. Р. Бошковић, Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници, 126, а исп. и Наш језик књ. I (1933), 57). А баш се као најјаснији за ту разлику могу дати примери: *чистота ду-*

ше, рецимо, *чистота осећања*, па, дакако, и *чистота језика*, према *чистоћи собе*, нпр., *чистоћи одела* и чега сличног. Петровић је у праву само утолико што је доиста за оне који у свом речнику немају именице на *-ота* сасвим добра именица *чистоћа*, и када се односи на нематеријалне појмове. И може се дати закључак да није неисправно казати ни *чистоћа језика*, иако и за нас боље рећи *чистота језика*. Овде је, дакле, било говора не о исправности и неисправности речи, него о врло тананим дистинкцијама у језику, на које није непотребно указивати.

Не види се јасно на чему Петровић замера коментатору „Хиљаде грешака“ у вези с глаголом *одвијати се*. Сигурно на његовој тврдњи да то није народна реч, да је непознатог порекла и бесмислена. Јер све то није тако. И утолико је П. у праву. Али се стиче утисак као да се он залаже за употребу тога глагола. И ми смо за њу, наравно, али тамо где је она на своме месту, а не и за његову употребу место сваког глагола који значи какво кретање. У прилог оваквом схватању, усталом, говоре и цитати из нашег часописа које Петровић у своме допису наводи.

Петровић је добро учинио, што је (у тачки 11) јасно прецизирао разлике између додирних тачака у значењу инструментала с предлогом *с* и без њега у неким случајевима где су те разлике тешко уочљиве. Он је заиста у праву што сматра да је у стиху: *Цио шехер поноси се с њоме* — облик инструментала добро употребљен. Ми се с њим слажемо и кад каже да је боље било рећи: *с песмом и игром* кроз *Латинску Америку*, него *песмом и игром* кроз... , *у скоку с мотком*, него *у скоку мотком*, *с тешком муком* је савладала, него *тешком муком* је савладала. Али он није у праву када мисли да би место употребе инструментала без предлога у примерима: *Временом сви органи људског тела клону*; ... *стављајући их невиђеном љупкошћу и лежерношћу у трагично смешне положаје*; *доласком нове управнице пионирски дом је нешто добио*; *сваком годином постајале су све јаче*; *истрајношћу коју је уносио у свој рад* ... *отац ме је*

упутио ... боље било употребити тај облик с предлогом с, јер треба знати:

а) да се временски инструментал употребљава и без предлога, а не само с предлогом с (в. Т. Маретић, *Gramatika i stilistika* § 569. т. а, а исп. и Зборник у част А. Белића 1937, стр. 314);

б) да су невиђена љупкост и лежерност оној о којој се говори послужиле као средство да људе ставља у трагично смешне положаје;

в) да је пионирски дом у доласку нове управнице добио;

г) да је истрајност очева послужила као средство за упућивање сина итд.

И према томе, у свим тим случајевима облик инструментала исправно је употребљен, мада би се, опет за све ове случајеве, могло објаснити и да уз облик инструментала стоји предлог с — наравно с нешто друкчијом нијансом значења.

Тачна објашњења С. Петровић даје и (у својој тач. 12) о разлици између придева на *-ан* и *-ани*. Не може се само прихватити његово противљење употреби посесивног генитива именице у примерима типа: *рад срца*, нити је најзад тачно објашњење да француско *la ripée de Lise* буквално значи *лутка од Лизе* (то значи *Лизина лутка*). А ове се ствари карикирањем не могу објаснити, нити се *рад срца* (па ни *зграда општине*) може поредити са *кућа мене*, како ни један Србин или Хрват сигурно никад не би рекао. Из овога се наравно не сме извести закључак да је исправна употреба генитива властитих имена место од њих изведених посесивних придева у примерима: *дела Лењина* место *Лењина нова дела* или *влада Хјума* место *Хјумова влада*. Велика је разлика у означавању припадања појединим лицима и општим појмовима. У првом случају генитив именице не допушта природа нашег језика, а у другоме је он сасвим обичан.

Петровић говори (у т. 19), о двојаком писању назива главног града СР Македоније и с правом износи сумњу у потребу писања *Скопје* напореда са *Скопље*. И он је, види се за овај други, облик српскохрватског језика, наравно када

се овим језиком говори и пише. Тај облик је био, а и сада је у употреби код Срба и Хрвата, па га скоро сви тако и пишу, Једино је Борба, која је међу првима иначе прихватила нови правопис заузела резерву према писању Скопље (и Битољ). Колектив овога великог и угледног нашег дневника „са жаљењем“ је стао на гледиште да „из политичких разлога“ не може прихватити мишљење стручњака о томе питању. И Борба је задржала начин писања тих двеју речи који одговара македонском изговору.

Иако смо ми (у два прилога о Правопису објављена на овоме месту, књ. XI, стр. 63 и 64—65) дали доста јасне разлоге да је такав став неоправдан, и политички чак штетан, ипак је овај лист остао себи доследан и редовно, скоро сам он (ретко је где ко други код нас прихватио тај начин писања), пише Скопје и Битола. Стручњаци су при изради Правописа српскохрватског језика овде применили потпуно исти принцип који се примењује у нашем језику у другим сличним случајевима, да се називи земаља и градова других језика пишу у облику који су они по одређеним законима нашег језика давно добили. Неки пут се чак и не знају довољно ти закони, па ипак се пише онако како се и раније писало. Никома не пада на памет да у нашем језику данас мења називе: *Беча*, *Рима*, *Париза*, *Прага*, *Лавова*, *Будимпеште* и низа других градова који у српскохрватском језику имају облик сасвим различан од облика у језику народа чији су то градови. И не само то него према принципима нашег правописа, којима се не може спорити научни карактер, само се називи места у областима са српскохрватским језиком као матерњим изговарају и пишу у облику који имају у дијалекту тих области. Отуда су сасвим исправни некњижевни иначе облици: града *Сплита*, па *Ливна*, *Личког Осика*, села *Жлне* у источној Србији и још неких места, који би иначе имали гласити: *Сплет* или *Спљет*, *Левно* или *Лијевно*, *Лички Осек* или *Лички Осижек* и *Жуне* итд. Доследно подржавање локалног изговора и писања имена места важи, дакле, само за места у дијалекатским областима српскохрватског језика. Стручњаци су с разлогом на Скопље (и Битољ) применили исти принцип који се примењује на називе географских

објеката страних језика, а не, као Борба (и други који су прихватили њено гледиште), онај што се примењује на дијалекатске области српскохрватског језика. Из овога је довољно јасно шта је и политички исправније и ко више вређа братски народ — они што македонски језик третирају као посебан језик, или пак они који на њега примењују принципе какви се примењују на дијалекте једног језика. А у вези с тим ми постављамо и питање не мисли ли ко да је, можда, политички неисправно што Македонци говоре, говоре и пишу, својим језиком *Белград* (а не *Београд*). Ми јамачно не мислимо, нити сматрамо да они тим иуколико вређају братски српски, српски и хрватски, народ што имају свој облик назива нашег главног града, а не служе се обликом који тај град има у језику средние у којој се налази.

С Петровићем се можемо сложити да у реченици „*на рубрици*“ . . . је учествовало (в. његову т. 25) предлог *на* није срећно употребљен. И ту је доиста боље било рећи да је учествовало у *рубрици*. Али његова објашњења о употреби предлога *на* или *у* уз облике локатива (одн. акузатива) имена појединих установа не могу се прихватити. Скрећемо само пажњу да се уз имена ређих установа, вишега ранга обично употребљава предлог *на*, а уз имена оних бројних и распрострањенијих чешће предлог *у* (Каже се само: *на универзитету, на факултету, на клиници, а обично у гимназији, у основној школи, у уреду* итд.). И ми то сматрамо као најубичајеније. Али се среће и: *на гимназији*, -нпр., а и обрнуто *у факултету*. . .

Колико је С. Петровић оштар у критици може се закључити нарочито по приговорима које чини у последњим тачкама свога дописа. Он понекад ту и претерује. Као доказ за ово можемо навести његов приговор (под бр. 30) речи *низ*, која није употребљена тамо гдје јој није било места. Ми, затим, не знамо зашто би се међусобно искључивали придеви *нефункционалан* и *сувишан* (бр. приговора 31), или *укорењен* и *проширен*. Већ *штампан* и *објављен*, као и *дескриптиван* и *описан*, сасвим су непотребно узети једни поред других у потпуно истом значењу. И глаголи *раширити се* и *ухватити корена*, као и *ишчупати* и *одстранити* имају сваки у своме

значању и по нешто посебно, мислим у одговарајућем тексту, где се Петровићу чини да је по један од њих сувишан поред оног другог.

Ми не сматрамо да је требало правити замерке изразу као таква у тексту који П. наводи у своме (32) приговору. Претерано је осуђивати употребу речи: *прецизност*, нпр., и *елементи*, *тематика* и *проблематика*, па, можда, и *куриозитет*, али — *деформитет* и сл. речи, уколико их таквих има у тексту којим друге треба поучити, ни ми очевидно писцу не можемо опростити. У таквом тексту, наравно, нема места ни *прес-конференцији*, ни *аспекту феномена*, ни *сектору граматике*, иако су и *конференција* и *сектор*, па и *феномен* — речи које су у друкчијим везама прилично одомаћене. П. је добро изабрао и врло неспретно и несретно направљене целе реченице, као што су: *Он у погледу догађаја описује утакмицу...*, *грешке које спадају у сектор граматике* и сл. А он је и уопште нашао врло добре примере на којима се читалац може поучити. И врло суптилним анализама показао је колико је новинар, који је по својој друштвеној функцији учитељ језика многобројним читаоцима, у свакој прилици дужан строго водити рачуна како ће сам писати, поготову у лекцијама о језику.

Уредништво

НАШ ЈЕЗИК излази од почетка XIII књиге у пет годишњих свезака од најмање четири табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 10 нових динара; цена поједином броју је 2 нова динара. Претплату слати Институту за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/1, на текући рачун број 608-3-133-10. Рукописе слати Уређивачком одбору или другу дру Бериславу М Николићу, секретару Одбора, Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/1.

Рукописи се не враћају.

491.82
N241

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS

FEB 15 1968

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XV, св. 5.

БЕОГРАД, 1966.

САДРЖАЈ

	Страна
1) Др Живојин Станојчић, О двојаком облику предлога у секвенци <i>с/са</i> + падежни облик	257—287.
2) Олга Цвијић, Употреба суфикса <i>-је</i> у језику неких српских и хрватских романтичарских песника	288—294.
3) Илија Павићевић, О једном случају падежне неконгруенције	295—301.
4) Регистар	303—315.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XV

БЕОГРАД, 1966.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

Наш језик излази од почетка XIII књиге у њени годишњих свезака од најмање четвори табака ; њени свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Рукописе слајти Уређивачком одбору или дру Бериславу М. Николићу, секретару Одбора, Института за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михилова 35/I.

Рукописи не враћају

С А Д Р Ж А Ј
XV књиге Нашег језика

	Страна
Р. Бошковић: Око суфикса <i>-ica</i>	58—61.
И. Грицкат, Наслови — посебна категорија писане речи	77—95.
Душан Јовић: Глаголски облици и симболика у „Играма“ Васка Попе	96—102.
В. Лубас: Посесивна функција суфикса <i>-ица</i> у јужнословен- ској топонимији	108—113.
Берислав М. Николић: О неким питањима критичког издавања српских писаца	114—117.
Илија Павићевић: О једном случају падежне некон- груенције	295—301.
Митар Пешикан: О начелима обраде и развијања стручне терминологије	180—194.
Љубомир Поповић: Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику	195—220.
N. Rončević: Još o rečima (likovima) <i>što</i> i <i>šta</i>	103—107.
Р. Симић: Глаголска времена у зависним реченицама	1—57, 121—157.
Др Живојин Станојчић: О двојакном облику предлога у секвенци <i>c/ca</i> + падежни облик	257—287.
М. Стевановић: Синтагме с генитивом и предлогом <i>c(a)</i> Генитивне синтагме с предлогом <i>код</i> и неке њихове опо- зиције	62—76. 158—179.
Олга Цвијић: Употреба суфикса <i>-је</i> у језику неких срп- ских и хрватских романтичарских песника	288—294.
Језичке поуке	118—120.
а) Срђа Петровић: Наопакe поуке „Хиљаде грешака“	221—249.
б) Уредништво: Поводом горњег дописа С. Петровића	249—255.
Регистар	303—315.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XV

Нова серија

Св. 5.

О ДВОЈАКОМ ОБЛИКУ ПРЕДЛОГА У СЕКВЕНЦИ *С/СА* + ПАДЕЖНИ ОБЛИК

I

1. Ако се досада феномену губљења и јављања непостојаног *a* у предлозима (тип: *сз* > *с*, *са* и сл.) пуна пажња посвећивала са гледишта синхроничке и дијахроничке фонетике, о чему нам сведоче најважније дефиниције тога феномена (Т. Маретић, А. Белић, М. Стевановић и др.), које ћемо одмах навести, чињеница је да се са гледишта измене првобитног етимолошког система егзистенције секвенце чији је први члан *сз* у морфонолошком осветљењу, тј. тачније у светлости морфофонемске економичности језика, у примењеном смислу дефиниције ове категорије коју даје Ch. Hockett, није још ништа рекло, бар не у нашој науци о језику. Објашњење феномена непостојаног *a* у овој типу секвенце (тај термин употребљавамо уместо термина *ћредлошко-именска конструција* или *синтагма*, од којих је први и дужи, а који поред тога имплицирају и синтаксичко-семантичке елементе, док ми овдје асправљамо о морфолошком аспекту питања) у томе осветљењу значајно је управо зато што је „морфофонемска економичност“ — како каже Ch. Hockett — „просто један од начина на који се поједини језици могу разликовати“¹, а из рада ће се видети да се мора говорити о два језика: о књижевном (и

¹ Ch. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York 1965, str. 290, где се, поред тога, с пуно оправдања истаје „It must be emphasized that the measurement or estimate of the morphophonemic economy of a language is not a value judgement. We cannot assert that greater economy is „better“ in any logical, ethical or esthetic sense. It is possible, indeed, that too efficient an economy, with some phonemic systems, might impair communication. Morphophonemic economy is simply one of the ways in which language can differ“ (288—290 str.).

sg.), са лексикализованом секвенцом другог значења (*збогом* = поздрав).

Истовремено треба истаћи, кад се говори о овоме односу у књижевним језицима различите стилске обојености, да не може бити речи о оцењивању вредности овог или оног језика у смислу који на цитираном месту, сасвим уместно, Ch. Hockett дефинише као оцењивање логичке, етичке или естетске вредности. Говори се само о различном остваривању принципа морфофонемске економичности, како га он назива, и то условно примењеном на секвенцу.

2. Са гледишта дијахроничке фонетике, врло драгоцену и беспрекорну дефиницију дао је, за наш језик, А. Белић и по њој је словенски аутоматизам, који је у нашем језику реализован као прелаз *сз* у *са* — када је полугласник *з* био у јаком положају, односно као прелаз *сз* у *с* — када је полугласник *з* био у слабом положају, — познат и јасан: „Од старог *сз* у јаком положају“ — каже А. Белић — „чувао се полугласник, дајући у нашем језику *а*. То се сачувало у потпуности само у изразу *са мном* до данас (исп. стсл. *сз мънож*);... Из других случајева где је *сз* било или у јаком или у слабом положају добијено је: *са њишцом* (*сз њишцеж*) или *с њојом* (*сз њојомъ*), дакле, два предлошка облика: *са* и *с*. Ти облици предлога, без икаквог утицаја старих прилика... сасвим су се слободно почели употребљавати“⁴. То ће рећи — продужује даље А. Белић — да се, нпр., пред почетним сугласником *с*, *з*, *ш* и *ж* употребљава *са* а не *с* — „јер је функција предлога јаснија језичком осећању кад се предлог не губи испред тих сугласника, — иначе *сз зжбомъ*, *сз сесџромъ* и сл. дало би *з зубом* (са дугим *з*), *с сесџром* (са дугим *с*) и сл. у којима се у нашим старим споменицима обично и писало једно *з* или једно *с*“⁵, и да се то, даље, пренело и на случајеве где уопште у другој лексеми секвенце није било иницијалног фрикатива (*с*, *з*,

⁴ А. Белић, *О писању с и са у нашем језику*, ЈФ VIII, Београд 1928—1929, стр. 146.

⁵ А. Белић, *Ibid.*, стр. 146. Исп. и експерименталну потврду дужине ових сугласника, коју на синхроничком нивоу даје А. Пецо у расправи *Les consonnes longues en serbocroate*, Bulletin de la Faculté des lettres de Strasbourg, 38, No 8—9, Strasbourg 1960, стр. 418, али коју условљава и преношењем акцента за одређене случајеве (стр. 418—419).

ш, ж). А. Белић наводи примере: *са главом, са њрага, са клейвом* и сл., који — у дијахроничкој пројекцији, збиља никада нису имали позицију која би била идентична позицији првог члана секвенце *сз мънож, сз њѣицеж*, тј. који никада нису имали полу-гласник између консонаната у иницијалном положају другог члана секвенце.

3. Дефиниција А. Белића, изванредно формулисана с гледишта историјске *фонетике* и незаменљива за следећи ступањ анализе, ипак захтева да се у делимично аморфну констатацију граматичара о томе да се та слободна употреба ова два предлога (*са* и *с*) почела заснивати „према језичком осећању самих писаца, и згодности или незгодности употребе“⁶ — унесу одређеније стварне и термилошке категорије.

4. У односу на дескриптивну граматику Вуковог језика коју је дао Т. Маретић, и у којој се констатује као обавезан однос *са мном* и *са сесѣром*, *са шестѣм*, *са зеленога*, *са жене* према *с духом* || *са духом*, *с особѣм* || *са особѣм* уз давање препоруке „*da bi smo se u tom pogledu imali ugledati na Daničića*“, који у секвенцама где други део почиње *једним* сугласником или једним самогласником „*znatno češće piše s negoli sa*“⁷, у односу, дакле, на ту граматику, на нормативном пољу граматице, М. Брабец, М. Храсте и С. Живковић прихватају Маретићев предлог о обавезном односу *сѣ мнѣм*, *са сесѣрѣм*, *са шѣком*, *са зѣмѣм*, *са жѣнѣм*⁸, вероватно подразумевајући, али не дефинишући, као што се то чини у другим сличним граматицама⁹, факултативну употребу лексеме *с/са* у позицијама пред другим сугласницима или скуповима њиховим. Проф. Љ. Јонке, на истом нормативном пољу, у својој књизи још додаје категорију „неугодне појаве“ предлога *са* у везама чији други члан почиње вокалом¹⁰.

На егзактно одређеном синхроничком нивоу морфологије, тек *Савремени српскохрватски језик* проф. М. Стевановића, као и у

⁶ А. Белић, *Ibid.*, стр. 146.

⁷ Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika*, III izd., МН Zagreb 1963, стр. 57—58.

⁸ Brabec—Hraste—Živković, *Gramatika*, Zagreb 1961, стр. 22.

⁹ М. Стевановић, *Грамаѣика српскохрватског језика*, Нови Сад 1956, стр. 45—46.

¹⁰ Љ. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb 1965, 240.

одређеној мери поменута расправа А. Белића, утврђује генералну *инденцију* ове предлошко-именске секвенце, што је за језичку науку и најбитније. Ту се, наиме, фиксирани тренутак латентног развитка секвенце *c/ca* + N* обележава следећим релевантним особинама:

а) Архаични степен (= доследно етимолошки) конзервисан је у инструменталу личне заменице 1. лице sg. — *са мнџм*;

б) иновациони степен у апсолутном смислу који се карактерише обавезном употребом лексеме *са* развијен је у позицијама где други део секвенце почиње сугласницима *с, з, ш, ж* (*са сџном, са зџном, са шџном, са жџном*);

в) иновациони степен који се карактерише факултативном употребом лексема *с* и *са* развијен је у свим осталим позицијама, тј. тамо где други део секвенце почиње било којом фонемом или групом која није *с, з, ш, ж* (тј.: *с њџм || са њџм*; *с наџма || са наџма*; *с коџем || са коџем*; *с деџџм || са деџџм*);

г) иновациони степен у апсолутном смислу, који је таквог, апсолутног смисла управо и зато што се карактерише факултативном реализацијом секвенце **сџ* + N у виду *c/ca* + N, с овом реализацијом развијен је у позицијама где други део секвенце почиње вокалом (дакле: *с љуџком || са љуџком*; *с љџаџком || са љџаџком*; *с Иванџом || са Иванџом*).

Ограничење апсолутне факултативности које проф. М. Стевановић допушта у иновационим степенима-типovima које смо овде навели под в) и г) само је у томе што он сматра да је „овај предлог обичнији у облику без крајњег *а* испред речи које почињу једним сугласником (*с коџем, с деџџом, с колиџо* и др.) ... и поготову... испред облика речи које почињу неким самогласником: *с љуџком, с двџаџма, с Емиџном*“ и сл., одн. да је све чешћи у језику чак и испред речи које почињу са групом сугласника¹¹. Очигледно је, дакле, да проф. Стевановић у суштини допушта апсолутну факултативност употребе *c/ca* у секвенцама где друга лексема почиње групом сугласника (*с браџом || са браџом*; *с иџиџаџма*

* Са N обележавамо падежни облик било које лексеме.

* Звездича испред *сџ* (**сџ*) означава језичку апстракцију ове категорије.

¹¹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд 1964, стр. 143.

// са *йишцама*), иако указује и ту на претежност лика без непостојаног *a*. У томе ограничењу, које се своди на констатовање претежности употребе, међутим, с правом — јер се полази од модерног језика — нема инсистирања на *обавезности* такве употребе, за коју се залажу други аутори, који се догматичније ослањају на Вуков и Даничићев језик, и који, иначе, дају и врло вредне констатације о физиолошкој условљености изговора и о случајевима где ће се испред непроменљивих речи и испред „незгодне сугласничке скупине“ писати предлог с непостојаним *a* ради лакшег изговора¹². Очигледно је, такође, да и сва разноврсност реализација лексеме *сз, коју констатује А. Белић на материјалу писаца XIX века (Ј. Игњатовића, К. Руварца, Вука, С. Матавуља и др.), а која може ићи у сада наведене категорије (*са йсима*, *са йсовком*, *са дна*, *са другим*, *са благодарности* : *с гвозденим*, *с клешвом*, *с главе*, односно и сасвим обична реализација секвенце *са + N*[вокал] : *са евројском*, *са овога*, *са оружјем*, *са удицом*), као и разноврсност реализација исте лексеме у материјалу писаца почетка XX века (Сл. Јовановића, Ј. Скерлића, Н. Велимировића)¹³, што је по А. Белићу „ствар стила или нарочите жеље“¹⁴, — очигледно је, дакле, да то све ипак не искључује потребу утврђивања и других лингвистичких феномена које, како смо већ рекли, имплицира и поменуто најновије утврђивање генералне тенденције употребе предлошко-именске секвенце *c/ca + N* у нормативном систему књижевног језика¹⁵.

II

5. Тај лингвистички феномен, или боље комплекс феномена, може се обухватити термином Ch. Hocketta, који напред наводимо, тј. термином *морфобонемске економичности језика*, и који је — у примени на овај тип језичких секвенци потребно само разложити на одређене елементе и, наравно, условити како материјом, тако и системом који у њу уносимо, другим речима — циљем овога рада.

¹² Ј. Табак, *Prijedlog s i njegovi likovi sa i su*, Jezik, Godište III, 3, Zagreb 1955, str. 83—87.

¹³ А. Белић, ЈФ VIII, Београд 1928—29, стр. 143—145.

¹⁴ А. Белић, *Ibid.*, стр. 145.

¹⁵ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, стр. 143.

Утврђивање тога лингвистичког феномена, одн. тих феномена, у овоме тренутку само привидно може излазити из оквира синхроничког посматрања језика, или тачније — посматрања реализације лексеме **сз* у секвенци с другом лексемом. Реч је, иако ћемо наводити материјал који нам дају споменици од XIII в. и даље, не о утврђивању последица историјски локализованог процеса губљења полугласника, одн. вокализације његове¹⁶, него о специфичној пројекцији двеју етапа на апсолутни ниво, који ће бити прихватљив за комплетну лингвистику — дијахроничку, колико и на ону од које полазимо и чијим се средствима служимо, тј. синхроничку. Подршка у овоме нам је и поступак А. Sommerfelta, који је историјској лингвистици одрекао сваку могућност да егзистира без интеграције с другим наукама, а пре свега без употребе метода синхроничке лингвистике у утврђивању језичке структуре¹⁷.

б. Отуда, иако у навођењу примера из споменика идемо хронолошким редом, ни од каквог значаја није критеријум хронологије, па уместо њега уводимо три нова — „безвременска“ критеријума: А-критеријум — писани текст просте комуникативне обележености, В-критеријум — писани текст изразите стилске обележености¹⁸ и С-критеријум (корективни) — говорни језик дијалеката релевантних за књижевни језик.

А-критеријум: писани текст просте комуникативне обележености за нас је, природно условно схваћен, текст који узима-

¹⁶ „... poluglasnici su se (s i њ) izjednačili u zajedničkom srpskohrvatskom jeziku u jedan poluglasnik (d) koji se već u latiničkim zapisima beležio glasovima e ili i; u starim ćiriličkim spomenicima on se obeležava znakom њ, a ne s; tako da se u tome znaku može videti izgovor bliži e negoli o (dakle refleks zetskog govora, u kojem je i prva ćirilička kultura zasnovana)... Krajem XIII v. i početkom XIV v. nalazimo mesto њ — a: *va ime, danь = dьнь, dužanь, dobitakь* i dr. ... Drugo je pitanje pod kojim se uslovima poluglasnik gubi u štok. spomenicima... On se gubio, verovatno, već u XI v., na kraju reči, u svim otvorenim slogovima, sem prvih slogova dvosložnih reči“ (А. Bелић, *Štokavski književni jezik*, Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb MCMLX, str. 517).

¹⁷ А. Sommerfelt, *Le point de vue historique en linguistique*, Diachronic and Synchronic Aspects of Language, Gravenhage 1962, str. 80.

¹⁸ Проста комуникативна обележеност одн. необележеност или стилска обележеност за нас су термини чисте лингвистике: прва значи само бригу о минимуму потребном за комуникацију; стил — то је минимум + настојање да језички сигнал одговара норми датог момента, епохе.

мо из Рјечника JAZU и из Рјечника књижевних старина српских Ђ. Даничића (I—III, Graz—Austria 1962), и то онај текст чија је почетна временска одредница XIII в., а крајња временска одредница „потпуно изједначење основа књижевног језика“ које су Срби и Хрвати добили у Маретићевој Граматици и Броз—Ивековићевом речнику¹⁹. С обзиром на систем који је у наведеној граматици дат, јасно је да у овај тренутак иде и Вуков језик, који се — будући на преломној тачки развоја нашег књижевног језика — тиме интегрише и у почетну фазу модерног језика.

В-критеријум: писани текст изразите стилске обележености за нас је, опет условно и арбитарно узето, текст у којем је лингвистички феномен о коме говоримо (а и уопште — сваки такав феномен) регулисан свесно, било у коме правцу, и то онај текст чија је почетна временска одредница — крајња одредница А-критеријума, а крајња, сасвим природно — неограничена. Пошто извор језичког материјала у већ одређеним границама апсолутно није битан за утврђивање феномена, могли смо узети било којег писца и било које дело, под условом да су дела којих се материјал пореди истог рода. Одлучили смо се за есејистику Исидоре Секулић и Оскара Давича.

С-критеријум: говорни језик, за који је најосновније узети кодификовани говорни језик — дијалекат или неки говор дијалекта који је релевантан за књижевни језик — и који ће нам служити као коректив вредности које се јављају у А- и В-критеријуму. Овај метод коректива није ни нов ни необичан. Преузимамо га од А. Sommerfelta, који дословно каже да студија говора (диј.) има велико преимућство — за историјско осветљење појаве, наравно — зато што омогућује уочавање одређених елемената језичких промена тако рећи у живом, што није могуће при студији књижевних језика²⁰.

7. А-критеријум: писани текстови простије комуникативне обележености изложићемо у вертикалној пројекцији од XIII до XIX в., узимајући у обзир да је — због примера типа *zъ bratom* (Mon.

¹⁹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд 1964, стр. 54.

²⁰ А. Sommerfelt, *Le point de vue historique en linguistique*, *Diachronic and Synchronic Aspects of Language*, Gravenhage 1962, стр. 74, исп. i 76 i d.

serb. 563), тј. због примера у којима налазимо фактичку асимилацију прве секвенце другој без обзира на графичко присуство полугласника, као и с обзиром на писање гласа *c* са полугласником или без њега (пример: *s gore*. Рјечник JAZU) у секвенцама где је стварна асимилација несумњива²¹, као и с обзиром на познату и дефинисану судбину полугласника у српскохрватском језику²², — сасвим сигурно да ту полугласника и у најновијој епоси није било. Такође, сасвим је ирелевантно што се у истој категорији дају примери различитих дијалекатских провенијенција. И то зато што их све (без обзира, дакле, на чакавску, кајавску или штокавску реализацију) дијахронички моменат односа **cъ* према постериорним формама своди на једну лексему у смислу супонирани апстракције која је дата у тзв. литерарном „надјезику“ свих словенских језика, у старословенском, а тиме и у општесловенском²³. Једновремено, исти материјал који нам дају Рјечник JAZU и Рјечник Ђ. Даничића изложимо и хоризонтално, по *ишћу* секвенце чији је први члан **cъ*. Постоје три могућа типа:

- a) секвенца где се **cъ* реализује као *c* [*с, ш, ж, з* и *ѝ*];
- b) секвенца где се **cъ* реализује као *ca* и
- c) секвенца где се **cъ* реализује као *ce, ci, cy, co, cъc, cis, cas, cъш, саш*.

Нека и ознаке тих хоризонталних секвенци, које ћемо давати у по једном или више примера, иако поменути речници наводе на стотине, буду а), b) и c), и у хоризонталном реду.

²¹ В. Hála о асимилацији, схватајући је као *константну* свих језика, па и словенских, каже: „Reciprocal influence of sounds in connected speech is manifested in the same manner as in the non—Slavonic languages... a) In the same way as anywhere else, there exists assimilation of voice: *cz pod strom, deset domu (potstrom, deseddomu)* (В. Hála, *The Slavonic Languages, Manual of Phonetics*, ed. by L. Kaiser, Amsterdam 1957, str. 308).

²² Тј. губили су се на крају речи и у отв. слоговима, сем првих слогова 2-слојних речи, већ у XI в., а крајем XIII и почетком XIV в. у дефинисаном „јаком“ положају налазимо већ место *ь* — *a* (А. Belić, *Štok. književni jezik*, Enciklopedija Jugoslavije, 4, 517).

²³ В. Рјечник JAZU, Sv. 60, Zagreb 1954, pod *s, sa, su*.

* Примери из Рјечника из књижевних старина српских, Ђ. Даничића, I—III, Graz — Austria 1962, под *cъ*, праер.

век	а-секвенца <i>c</i> [џ, ш, ж, з и ѝ]	б-секвенца <i>са</i>	с-секвенца <i>се, си, су, со, сѣс, сис, сас, сви, саш</i>
XVI	<p>Ogañ z grada (Starine 3, 241)</p> <p>(s) <i>Stipanom</i> (Zad. lekc. 4 a)</p> <p>tvoje (s) <i>strane</i> (N. Rañina 28 b)</p> <p><i>s tebe</i> (Š. Menč. 291)</p> <p><i>s istoči</i> (Š. Menč. 7)</p> <p>(s) <i>Zapada</i> (Pelegri- nović 183)</p> <p><i>s trpeze</i> (M. Držić 258)</p> <p><i>z' ženami</i> (Zbor. 18 a)</p>	<p><i>sa vrela tve rike ju- vene</i> (D. Rañina 160 a)</p> <p><i>sa svih strana</i> (Vetra- nić 1, 16)</p> <p><i>sa brig bela devojka</i> (Hektorović 22)</p>	
XVII	<p>š <i>nega</i> (Divković bes. 30 a)</p> <p><i>z grešnici</i> (Divković nauk 50 a)</p> <p><i>s trpeze</i> (Divković bes. 227 a)</p> <p><i>s Amonom</i> (Divk. 549 b)</p> <p>ž <i>nega</i> (Glavinić cvit. 86 a)</p> <p><i>z nebes</i> (Glavinić čet. posl. 32)</p> <p><i>s neba</i> (Ġ. V. Bunić 11)</p> <p><i>s' сваке</i> strane (Gundulić 408)</p> <p><i>s dubrovačke</i> pokrajine (Gundulić 276)</p> <p>š <i>nega</i> (Radnić 5b)</p>	<p><i>sa zla</i> na dobro (Div- ković 44 a)</p> <p>Tko stoji <i>sa vuci</i> (Ba- raković vila 232)</p> <p><i>sa svijeh</i> strana (Gundulić 472)</p> <p><i>sa svijeh</i> strana (Ġ. Palmotić 3, 10)</p> <p><i>sa zla</i> na gore (Rad- nić 270 a)</p> <p><i>sa anđeli</i> (Divković nauk 77 b)</p>	<p><i>so očitnici</i> (Divković nauk 50 b)</p> <p><i>so ovoga</i> svijeta (Div- ković nauk 50 b)</p> <p><i>su ufañem</i> (Divković nauk 2)</p> <p><i>so oblaka</i> (Divković čud. 111)</p> <p><i>si Isusom</i> (Divković nauk 2)</p> <p><i>su čavlim</i> (Ġ. V. Bunić 32)</p>
XVII- XVIII	<p>molimo <i>z božje</i> strane (Glasnik II, 3, 113, 114 i 160)</p>	<p>ili ćemo <i>sa burgeri</i> (Glasnik II, 3, 97)</p>	
XVIII	<p><i>s' sebe</i> (Kadžić 230)</p> <p><i>s ovoga</i> (Parčić 92)</p> <p><i>s' stola</i> (Kavañin 253 a)</p> <p><i>s kopna</i> i <i>s mora</i> (Kavañ. 320 b)</p>	<p>potisnuti <i>sa puta</i> pra- voga (Vitalić ist. 467)</p> <p>Tja <i>sa dna</i> doli (Vi- talić ist. 423)</p>	<p>da cesar <i>sas svojim</i> Grcim primi jedin- stvo (Pejkić 61)</p> <p>spade <i>si nih</i> guba (Rosa 123 b)</p>

вск	а-секвенца с [џ, ш, ж, з и ѝ]	б-секвенца са	с-секвенца се, си, су, со, със, сис, сас, сви, саш
XVIII	<p><i>s čete</i> (Kačić razg. 269)</p> <p>(s) <i>sebe</i> (Kačić 155 a)</p> <p>Skoči (s) <i>svoga</i> koña (Kačić 135)</p> <p><i>s svake</i> strane (Sor-kočević 575 b)</p> <p>živi (sa) <i>ženom</i> (Banovac razg. 108)</p> <p>š <i>nima</i> (M. A. Rejković sat. 12)</p> <p>š <i>nih</i> (J. S. Rejković 179)</p> <p><i>s puta</i> (M. A. Rejković, sat. 6)</p> <p><i>s ruke</i> (Orfelin 123)</p>	<p>Morete otići <i>sa zemlje</i> (Lastrić svetn. 76 a)</p> <p><i>Sa zla</i> na gorje (Tomiković 233)</p> <p>Izvadi <i>sa sredine</i> bureta vina (Orfelin 94)</p>	
XIX	<p>preminuo <i>s svijeta</i> (Kanavelić Ivan 167)</p> <p>oborio <i>nih s prijestolja</i> (Kanavelić dubr. 12)</p> <p><i>s puta s kravom</i> (Pravdonoša 31)</p> <p>š <i>nega</i> odijelo (nar. pj. Vuk 1, 546)</p> <p>spoja <i>s desne</i> strane (Vuk dan. 1, 37)</p> <p>Pasti <i>s koña</i> na margarca (Vuk dan. 2, 3)</p> <p>Dođu <i>s pazara</i> (Lubiša prip. 243)</p>	<p>krenuo <i>sa Zubacah</i> (Osvetn. 2, 45)</p> <p><i>sa jezera</i> i <i>sa Bora</i> (Osvetn. 3, 122)</p> <p><i>sa sedam</i> zemalja (Nar. pjes. Vila 97 — 1866)</p> <p><i>sa grla</i> (Vuk, 4, 4)</p> <p><i>sa dna</i> (Nar. pjes. Vuk 3, 412)</p> <p>Puče jedna puška <i>sa Stijene</i> (Vuk 4, 123)</p>	<p><i>sas njegovim</i> ljudma (Djelovod. prot. 21)</p> <p>i <i>sa š nime</i> bane Milutine (Nar. pj. Vuk 2, 171)</p>

8. В-кријџеријум дефинисали смо напред као писани текст изразите стилске обележености. Под термином *изразитија сцилска обележеност* може се разумети само лингвистички феномен комплексног пишевог односа према језичкој норми, што укључује и активан однос његов и према традицији и према иновационим процесима. Наравно, тај феномен је временски одређен јер се јавља само на одређеном степену општег развика односа писца према *ујврђеним* граматичким системима. Тај степен одредили

смо напред (т. б): почетна временска одредница В-критеријума је она коју модерна нормативна граматика утврђује као „потпуно изједначење основа књижевног језика“, а то је — како се јасно прецизира у тој нормативној граматици — тренутак када су Срби и Хрвати добили Маретићеву Граматику и Броз—Ивековићев речник²⁴. Разумљиво је да у тај преломни тренутак иде и Вуков језик, који је и стварни предмет система који Маретић поставља.

9. Као и уопште када се ради егзактним методом, и у лингвистици присутан је моменат експеримента, па феномен реализације секвенце *c/ca* + N испитујемо и у оквиру В-критеријума арбитражним поступком. Узимамо, тј., необавезно језик двају писаца из периода који спада у дефинисани В-критеријум. И то језик двају писаца којих се приступ језичкој материји *сигурно* разликује. С једне стране је Исидора Секулић, чији је однос према језичкој норми до крајности изграђен и која је изванредно „осетљива за реч и израз“²⁵ управо у смислу консеквентног традиционализма најлитерарније природе. С друге стране је језик Оскара Давича, писца коме се потпуно исти атрибут осетљивости за реч и израз мора приписати као неоспорна чињеница, али у смислу управо супротном осећању за поштовање традиционалног и консеквентно литерарног. Другим речима, с друге стране је језик коме је много ближа *говорна* реализација. Природно, а то смо већ и рекли, узимамо за оба писца једнак контекст у смислу књижевног рода — есеј, одн. нормалну писану комуникацију, у смислу категорије—термина језичког стила. У *својим* историјским оквирима таква је комуникација *ио вредности*, која је за поређење потребна, једнака писаном тексту прости комуникативне обележености (А-критеријум), без обзира на то што материјал приказан у групи А-критеријума потиче из разноликог текста. Ово није потребно доказивати ако прихватимо дијалектичке поставке историјског односа различитих квалитета, како их Ф. Енгелс примењује и уопште и у

²⁴ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд 1964, стр. 54.

²⁵ А. Белић, *Босански језик или стил*, НЈ V, св. 3, Београд 1936, стр. 66, 67—68.

егзактним наукама²⁶, а ми овде, у исто тако егзактно схваћеној лингвистици, тј. ако прихватимо, *mutatis mutandis*, поставку да су два квалитета привидно различна са синхроничког гледишта, смештени у своје историјске услове, у суштини идентични.

10. Сто странице текста Исидоре Секулић *Из сѝраних књижевности*²⁷, који ћемо уз примере скраћено бележити знаком С и бројем странице где се пример налази, показује следеће:

1) Секвенца *c/ca* + N јавља се (с инструменталом и генитивом, наравно) 131 пут.

2) У томе броју први члан секвенце, предлог реализује се у облику без непостојаног *a* 46 пута, што чини 35% или око 1/3 од укупног броја примера где се, историјски узето*, јавља могућност двојачке реализације.

3) Поменутих 46 примера секвенце (*c* + N) јављају се у следећим позицијама:

a) у секвенци чији други члан почиње вокалом — 6 пута:

Упада жалосно, *с оружјем* (С, 26). — Од које је лозе *с очеве...* стране (С, 35). — *С оне* стране (С, 35). — Измирење *с удесом* (С, 35). — *С аугирима* (С, 30). — *С Аугустином* (С, 58);

b) у секвенци чији други члан почиње звучним сугласницима — 9 пута:

С друге стране (С, 35, 44, 45, 55², 60). — Склони ми *с гроба* бршљан (С, 28). — Аугустин је у дијалогу *с Богом* (С, 67);

c) у секвенци чији други члан почиње безвучним сугласницима — 14 пута:

С ѝим (С, 48, 51², 63, 69). — Вера у сједињење Христа *с човеком* (С, 56). — *С ѝуѝа* *с којег* (С, 31). — *С колена* на колено (С, 42). — Да кости моје *с ѝредачким* дођу (С, 37). — *С ѝоносом* (С, 35). — *С ѝебе* (С, 29). — *С ѝојмом* (С, 53). — *С ѝѝицама* (С, 73);

²⁶ Ф. Енгелс, *Дијалектика ѝрироде*, Београд 1951, стр. 239—240, 305—306.

²⁷ И. Секулић, *Из сѝраних књижевности*, I, МС Нови Сад 1962, странице за експериментат: 7—82.

* што не значи никако и етимолошки с обзиром на познату чињеницу да се та два појма не могу изједначавати, не могу бити идентични.

d) у секвенци чији други члан почиње сонантима — 17 пута:

С нама (С, 8). — *С њим* (С, 22). — *С једне стране* (С, 44, 45², 55). — *Био с малим задовољан* (С, 41). — *С разумом* (С, 40). — *Али с разлогом* (С, 34). — *С ловором у руци* (С, 30). — *С мојом сени* (С, 37). — *И с мајтерине стране* (С, 35). — *И једини се с мајтеријом* (С, 54). — *И с њима* (С, 55). — *Часове проведене с мајком* (С, 66²). — *С необичном благошћу* (С, 67).

4) У наведеном броју од 131-ог примера секвенце *c/ca* + N први члан, предлог, реализује се у облику *ca*, тј. с непостојаним *a* 85 пута, што чини 65% или око 2/3 од укупног броја примера где се, у историјском (што, како рекосмо, није идентично са етимолошким) смислу, јавља могућност двојаке реализације.

Поменутих 85 примера секвенце (*ca* + N) јављају се у следећим позицијама:

a) у секвенци чији други, номенски члан почиње вокалом — 16 пута:

Али са узбуђеном жељом (С, 8). — *Са елегијом* (С, 20). — *Са усљехом* (С, 24). — *Са оригиналом* (С, 46²). — *Са оштровном жаоком* (С, 45). — *Са осећањем* (С, 43). — *Са исјом примишљу* (С, 39). — *Са овом религијом* (С, 37). — *Са осудном урном* (С, 34). — *Са онога света* (С, 27). — *Са очајањем* (С, 59). — *Са оријентално-окциденталним* (С, 69). — *Са олтјарима* (С, 69). — *Са Арабљанима* (С, 69). — *Са арајског* (С, 71);

b) у секвенци чији следећи, номенски (N) — како га условно називамо — члан почиње звучним сугласником — 5 пута:

Заједно са Брујом (С, 14). — *Са грађансјвом* (С, 15). — *Са гордог свог богатства* (С, 25). — *Са досћа муке* (С, 64²);

c) у секвенци чији следећи, номенски, члан почиње безвучним сугласницима — 18 пута:

Са њоенијом (С, 31). — *Са Хрисјом* (С, 45, 58). — *Са црквом* (С, 64²). — *Очигледно са њримишљу* (С, 39). — *Отац са њреданошћу мајке* (С, 36). — *Са Клеоџајром* (С, 31). — *Са џајриојским* (С, 28). — *Са џенденцијом* (С, 51). — *Са*

којим (С, 52). — *Са ѿланейом* (С, 57). — *Са Хришићансѿвом* (С, 64). — *Са ѿемѿраменѿима* (С, 69). — *Са ѿешким задатком* (С, 70). — *Са конойцем* (С, 77). — *Са којом* (С, 82). — *Са Паулом* (С, 33);

d) у секвенци чији номенски члан почиње фрикативним сугласником (*с, з, ш и ж*) — 19 пута:

Са својом (С, 16, 28, 55²). — *Са својим* (С, 34, 45, 51, 69). — *И са сазнањима* (С, 65). — *Са свима слојевима* (С, 57). — *Са смејом* за сва сујевеља (С, 51). — *Са Скрибонијем* (С, 33). — *Са скривеним значењем* (С, 82). — *Са случајевима жена* (С, 36). — *Јунак са сѿадиона* (С, 41). — *Са сѿоичким миром* (С, 32). — *Са заслугама* (С, 32). — *Са заисѿа елегичним песмама* (С, 20);

e) у секвенци чији други члан почиње неким од сонаната — 27 пута:

Са више (С, 18, 27, 74). — *Са високим* (С, 30). — *Са врло* (С, 36). — *Са једним* (С, 34). — *Са ликом мојим* (С, 36). — *Са мном* (С, 26²). — *Са много* (С, 40, 59, 81). — *Са моменѿима блуди* (С, 80). — *Са многим* (С, 10, 40). — *Са мало* (С, 27). — *Са немирима* (С, 62). — *Са неизлечивим страхом од греха* (С, 56). — *У вези са неким текстовима* (С, 52). — *Са нейоѿребним понављањима* (С, 45—46²). — *Са неком росном светлошћу* (С, 8). — *Са раскошним својим метрима* (С, 45). — *Са римским мушким држањем* (С, 30). — *Са раиѿрканим речима* (С, 44).

Већ овде, пре него што се материјал ексцерпиран из есеја ова два писца упореди, треба рећи да је логична последица дефиниције В-критеријума и у томе што се из поређења искључује материјал у коме реализација првог члана секвенце (тј. његовог двојаког облика) није факултативна, иако тај материјал, тј. *са мном* и *са + с, з, ш, ж*, где је појава непостојаног *а* у посматраној секвенци обавезна, овде наводимо зато што представља чињеницу категорије о којој расправљамо. Такође, с обзиром на историјско у дијалектичком смислу схватање исте дефиниције, која мора признавати еволутивно настајање феномена и његово прихватање као свршеног факта од стране језичке свести појединца,

увек историјски одређеног, — јасно је и зашто реализација секвенце **c* + N[*c, з, ш, ж*] уопште не постоји.

11. Сто страница текста Оскара Давича *Поезија и оијори*²⁸, који ћемо уз ексцерпиране примере скраћено обележавати знаком Д и бројем странице с које се узима, показује следеће:

1) Секвенца *c/ca* + N јавља се укупно 145 пута.

2) У томе броју предлошки члан секвенце реализује се у облику без непостојаног *a* 94 пута, што чини 64,8% или око 2/3 од укупног броја примера где се јавља, историјски схваћена, могућност двојаке реализације.

3) Поменута 94 примера секвенце (*c* + N) јављају се — да се послужимо истом категоризацијом, одн. критеријумом дистрибуције према првој фонеми N - члана секвенце — у следећим позицијама:

а) у секвенци чији други, именски члан почиње вокалом — 17 пута:

С оне (Д, 6, 95³). — *С ове* (Д, 95³). — *С оружјем ока* (Д, 13). — *Сухом* на пулсу света (Д, 13). — *С истом* страшћу (Д, 17). — Тако стоји *с амбицијама* (Д, 19). — Слушалац *с укусом* (Д, 41). — *С антиагонистичким* реалностима (Д, 44). — *С огуљеном* главом (Д, 49). — *С оном* интелигенцијом (Д, 90). — *Живимо с Ахилом* (Д, 92). — *С истим* правом (Д, 94). — *Има их с обе стране* (Д, 95). — *Не сметнем с ума* (Д, 107);

б) у секвенци чији номенски члан почиње каквим било звучним сугласником — 12 пута:

С белим завојем (Д, 5). — *С девојком* (Д, 13, 45). — *Коллица с бебом* (Д, 18). — *С гитаром* (Д, 32). — *С друге ситране* (Д, 39). — *С друговима* (Д, 45, 92). — *С два бока* (Д, 45). — *С догматизмом* (Д, 86). — *Држи корак с брзином* развитака (Д, 98);

с) у секвенци чији други по реду члан почиње каквим било безвучним сугласником — 26 пута:

С којим (Д, 86, 107). — *С ким* (Д, 104). — *С којима* (Д, 96—97). — *С које год стране* (Д, 96). — *С којом* (Д, 55). —

²⁸ О. Давичо, *Поезија и оијори*, Ново поколење — Београд 1952, стр. 1—110.

— *С њесницама* (Д, 70). — *С њоносом* (Д, 18). — *С њрошлим* (Д, 20). — Улази *с њрве* у суштину (Д, 30). — Да се она већ *сѡрве** свидела и старом (Д, 71). — *С њочейка* (Д, 58). — Не може *с њика* да пронађе (Д, 59). — *С њролећима* (Д, 63²). — *С њошћовањем* (Д, 73). — Одвлаче живот *с њуша* (Д, 85). — *С њим* (сталним дрхтањем) (Д, 18, 59²). — Настаје *с њренушком* (Д, 90). — *С њадањим* карактерима (Д, 84). — *С ње* плоче (Д, 55). — *С њешкоћама* (Д, 62). — *С њенгела* месарнице (Д, 49). — *С њейворосѡруким* ђоном (Д, 18). — *С њеликом* (Д, 27); d) у секвенци чији други, именски члан почиње сонантима — 39 пута:

С више (Д, 22, 38, 55, 62). — *С вером* у човека (Д, 82). — *С једнима* (Д, 97). — Превод *с језика* бића (Д, 19). — Крв *с лица* и руку (Д, 45). — Питање свог леба и *слеба*** (Д, 60). — *С њубављу* (Д, 63). — *С њудима* (Д, 92). — *С њудском* свешћу (Д, 21). — Била је *с мужем* (Д, 104). — Лепота *с милион* лица (Д, 85). — *С моралом* барске дамуше (Д, 67). — *С најкрућом* законитошћу (Д, 15). — *С ногом* у гробу (Д, 10). — *С невременом* (Д, 40). — *С њейријашељем* (Д, 64). — *С њешћо* уморним изразом (Д, 72). — *С њейovereњем* (Д, 82). — *С најмање* предрасуда (Д, 86). — *С њезнаним* (Д, 108⁴). — *С њима* (Д, 9, 61, 63, 92, 109). — *С њиховим* (Д, 38²). — *С њеним* (Д, 14): — *С њом* (Д, 75). — *С њим* (Д, 106). — У поступку *с робовима* (Д, 68). — Не силази гроги *с ринга* (Д, 55). — *С рајних* плаката (Д, 16). — Скида траље *с речи* (Д, 17).

4) У напред наведеном броју од 145 примера секвенце коју обележавамо са *с/са* + N, предлог се реализује у облику *са*, тј. с непостојаним *а* 51 пут, што чини 35,2% или око 1/3 од укупног броја примера с историјским потенцијалом двојаке реализације.

Дистрибуцију ове *са*-реализације приказаћемо помоћу истих позиционих критеријума, тј. у односу на прву фонему наредног

* Адвербијализација је морфолошки обележена, тј. секвенца је лексикализована, а пример је, с гледишта комуникације, већ идентичан непосредно претходном (Д, 30).

** Промена значења (потпуно задовољење комуникативног минимума!) морфолошки је обележена, тј. секвенца је лексикализована.

дела секвенце. Наведени број примера предлога *са*, дакле, јавља се на следећи начин:

а) У секвенци чији номенски члан почиње неким од самогласника — 2 пута:

Немају видљиве везе *са оном* у којој се акција инкарнирала (Д, 14). — Не бити *са истином* (Д, 97).

Поред ових, као карактеристичан пример јасне намере пишчеве да раздвоји делове секвенце (*c/ca* + N) управо употребом *са*-реализације, а што је за нас доказ више да је пишчева језичка свест ово средство схватила као морфодистинкцију на нивоу секвенце, појављују се два примера везе овог предлога са страним изразима:

Са ewig weibliche? *Са „roseau pensant“?* (Д, 39) — један *са* самогласничким почетком другог дела секвенце, а други *са* сугласничким тим делом (в. и Језик, III, 3, стр. 86).

б) У секвенци чији следећи, именски члан почиње каквим звучним сугласником предлог *са* јавља се 3 пута:

На површину *са дна* (Д, 58). — *Са дужностима* (Д, 85). — Бити увек *са другима* (Д, 97).

в) У секвенци чији други, именски члан почиње каквим безвучним сугласником предлог *са* јавља се 10 пута:

Са које се одбацује (Д, 15). — *Са којом* (Д, 16). — *Са йровалничке* (Д, 6). — *Са йрозора* (Д, 12). — *Са йесмама* (Д, 36). — *Са шенденцијом* (Д, 93²). — Него *са њла vivere* (Д, 90). — *Са њри* димензије (Д, 96). — *Са четирдесетосмашких* барикада (Д, 55).

д) Потпуно нормална *са*-реализација дате секвенце јавља се у 25 примера где се предлог налази испред фрикативних сугласника (*с, з, ш, ж*);

Са завесом (Д, 5). — *Са захтевом* (Д, 60). — *Са зверима* (Д, 83). — *Са заблудамa* (Д, 85). — *Са земљом* (Д, 94, 105). — *Са себе* (Д, 22). — *Са сенкама* (Д, 106). — *Са слабостима* (Д, 104). — *Са сџрујом* (Д, 95). — *Са сџајалшија* (Д, 90). — *Са светом* (Д, 85). — *Са силама* (Д, 85). — *Са сџасоносним* (Д, 61). — *Са сџубом* (Д, 21). — *Са свима* (Д, 47). — *Са свим*

својим (Д, 104). — *Са својим* (Д, 76). — *Са својих* (Д, 64—65). —
— *Са својима* (Д, 17). — *Са собом* (Д, 39, 43, 95, 106). —
— *Са шармом* (Д, 38).

е) У секвенци чији други именски члан почиње било којим од сонаната предлошки члан њен *са* појављује се 11 пута:

Са више (Д, 22). — *Са језика* стварности (Д, 89). — Компромис *са лажју* (Д, 51). — Скида ферецу *са лица* дана (Д, 108). — *Са тлихтиј* монархијом (Д, 100). — *Са мање* (Д, 22). —
— *Са мукама* лепоте (Д, 56). — *Са најрсле* плоче (Д, 55). —
— *Са нужносџима* (Д, 85). — *Са његовим* еланима (Д, 93).

12. Из изнетог материјала, у поређењу реализације историјски потенцијалне секвенце *с/са* + N код ова два писца, уз нужну напомену да се реализација секвенце *са* + N [*с, з, ш, ж*], као год и реализација *са мном*, понаша као неутрална количина (в. крај т. 10 овог рада), може се видети да је доминантна тенденција у језику Исидоре Секулић реализација у којој се јавља непостојано *а*, док је у језику Оскара Давича доминантна реализација у којој непостојано *а* није присутно. Код првог писца, у истом броју примера, секвенца *са* + N чини 65% или око 2/3 од укупног броја примера. Код другог писца секвенца *са* + N чини 35, 2% или око 1/3 од укупног броја примера.

Нарочито је упадљива разлика између двеју доминантних тенденција у употреби секвенце *с/са* + N у овим случајевима где N-члан секвенце почиње самогласником. Пошто овај феномен, и због удаљености од принципа етимолошке реализације у дијахроничном смислу и због свевременског, дакле, квалитативног негирања његовог, тј. негирања тог принципа, — узимамо као *кулминациону тачку раздвајања говорне и књижевне регулације* употребе овог предлога с непостојаним *а* или без њега, закључићемо следеће:

а) У датом тексту И. Секулић секвенца *с* + N [*вокал*] појављује се 6 пута, одн. она је заступљена са 27,3%, док се секвенца *са* + N [*вокал*] појављује 16 пута, одн. она је заступљена са 72,7% у тој позицији.

б) У датом тексту О. Давича секвенца *с* + N [*вокал*] појављује се 17 пута, одн. она је заступљена са 89,5% примера, док се секвенца *са* + N [*вокал*] појављује 2 пута, одн. она је заступљена са свега 10,5% примера у датој позицији.

Као што се види, однос је управо обрнут, не само у поређењу свих историјских могућних случајева позиционе условљености предлога c или sa (код И. Секулић однос се може исказати као $c + N : sa + N = 1/3 : 2/3$, а код О. Давича као $c + N : sa + N = 2/3 : 1/3$), него и у примерима где се аутоматска или свесна реакција писца на захтев да овако или онако одговори на *говорну* или *литерарну* регулацију овог језичког феномена најинтензивније намеће. И. Секулић, и иначе носилац традиционалног литерарног језичког израза, опредељује се за другу — литерарну регулацију. О. Давичо, и иначе новатор и иноватор литерарног израза, опредељује се за прву — говорну регулацију.

13. *С-кријеријум (корективни)*: говорни језик просте комуникативне обележености. Представник његов, рекли смо напред, јесте забележени материјал говора релевантних за књижевни језик, који узимамо, по методу А. Sommerfelta²⁹, као најсфикаснији коректив у утврђивању категорија књижевног језика, било кога, па и овога који смо напред изнели.

Ако у синхронички схваћен план говорне метерије ове врсте поставимо хоризонталну пројекцију напред обележену као *a-*, *b-* и *c-*секвенца, тј. те секвенце као типове реализације предлошко-именске секвенце, сасвим је лако пратити главне правце посматраног феномена.

1) У материјалу који за говор источне Херцеговине — а тај говор, нешто и проширен, поред говора Пиве и Дробњака, узећемо условно и за овај тренутак као релевантан за књижевни језик — А. Пецо³⁰ као најчешћи тип наводи примере који иду, истина, у тип *a-* и *b-*секвенце, по критеријуму јављања непостојаног *a*, али који се, по критеријуму везивања делова секвенце, у апсолутном смислу ипак своде на тип *a-*секвенце, тј. на тип за који је битна особина интеграција двају елемената говорне секвенце чија је апстракција $s/sa + N$. Ова је интеграција делова секвенце двојака:

а) као реализација $c + N$, са овим асимилативним процесима: $c_{\text{ийјем}}$, $c_{\text{днијем}}$, $c_{\text{ндшџм}}$, $c_{\text{днџм}}$, $ш_{\text{њџм}}$ и

²⁹ А. Sommerfelt, Наведено дело, стр. 74.

³⁰ А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, 1, Београд 1964, стр. 36.

b) као и уопште у новоштокавским говорима који преносе акценат, као реализација $s\grave{a}/c\grave{a} + N$ (тј. као интеграција остварена преношењем акцента и чувањем тога a с једним од два означена акцента): $s\grave{a}$ иијем, $s\grave{a}$ иеи кбња, $s\grave{a}$ десеи рана.

А. Пецо даје такође материјал у којем се „уз бројеве и замјенице које почињу сугласником“ јавља предлог *су*. И овде је акценат најчешће (с врло мало изузетака) пренет на предлог, па су тиме, дакле, два члана секвенце интегрисана ($s\grave{u}$ иим, $s\grave{u}$ чијем ћу, $e\grave{u}$ њима, $s\grave{u}$ ири, $s\grave{u}$ седам, $s\grave{u}$ мандаром), иако материјал, због појаве *су*, привидно, а у дијахроничној пројекцији и стварно, иде у тип *с*-секвенце.

2) Ова нам се два типа интеграције делова секвенце територијално проширују и помоћу материјала који даје Д. Вушовић³¹. Он, истина, не бележи акценат на овим примерима, али се преношење и у овоме говору врши, па имамо:

а) интеграцију секвенце типа $s + N$: s једног динара, s маме, s очима, s њи, s Марком, s њим, s лијетим, s овим, s оноликим и

б) интеграцију секвенце типа $s\grave{a}/c\grave{a}$, $s\grave{u}/c\grave{u}$, $s\grave{o}/c\grave{o} + N$: $s\grave{a}$ илужицом, $s\grave{u}$ два каша, $s\grave{u}$ иеи људи, $s\grave{u}$ десеи, $s\grave{u}$ чим, $s\grave{o}$ иим (: *со воликим < со оволиким*).

Имамо, дакле, а) интеграцију секвенце, чији је — за ове прилике апстрактни, у језичкој свести — облик $s/sa + N$, спајањем сугласника првог члана са другим делом секвенце и б) интеграцију секвенце реализацијом проклитичког односа у смислу преношења акцента, тј. интеграцију која захваљујући тој типичној новоштокавској (херцеговачкој) прозодијској особини може остварити, и поред присуства непостојаног a , врло велики број морфофонемско-економичних — као би рекао Ch. Hockett — ситуација, с обзиром на то да се преношење акцента може вршити, прво, са сваке једносложне речи — члана секвенце коју испитујемо, и, друго, са сваке вишесложне речи која има (") и (^) акценат.

³¹ Д. Вушовић, *Диалекти источне Херцеговине*, СДЗБ III, Београд 1927, стр. 12 и 67.

3) Потпуно исту тенденцију налазимо у материјалу проф. Ј. Вуковића³², који, узимајући као нормалну предлошку реализацију *c/ca*, наводи примере које ми тумачимо као:

а) интеграцију секвенце типа *c + N*, с нормалним појавама процеса асимилације: *c_нóжом*, *c_двом_секиром*, *c_двџем*, *c_мјџста*, *c_шдбом*, *c_ддмаћџем* и

б) интеграцију секвенце типа *сà/сà, сy/сy + N* у примерима: *су_десетй*, *су_седморо*, *су_неколико*.

14. Напред смо истакли да нам је С-критеријум, тј. говорни језик просте комуникативне обележености, коректив-мерило за утврђивање правца развоја реализације *c/ca* у секвенци с падежним обликом (N). У томе је језику, како смо управо видели, доминантна тенденција интеграције чланова предлошко-именске секвенце (*c/ca + N*) било путем стапања предлога у облику *c са* наредном речју, при чему су присутни сви елементи асимилационих процеса, било путем проклитичког везивања чиниоца *са*, везивања у коме је, наравно, основни фактор обавезно преношење акцента на непостојано *a* у предлогу. Пошто су с једне стране народни говори новоштокавског типа с обавезним преношењем акцента, док су с друге — књижевни говори слободнијих, отворенијих тенденција, који су ослобођени те обавезне црте³³, сасвим је јасан закључак да вредности, узмимо, апстрактне (оне која се налази у језичкој свести) секвенце *s/sa tim* има могућност двојакe реализације: једне у којој ће она бити интегрална секвенца *c_шџм/сà_шџм* и друге реализације у којој ће она бити двочлана секвенца *са_шџм*. У првоме случају, било где се јавила (дакле и код писца), она ће бити представник *говорне регулације* употребе једног или другог облика предлога, у другом — она ће бити представник *књижевне регулације* те употребе. Наравно, зато смо баш наведени пример приказали, то се односи увек на случајеве који имају могућност факултативне реализације, што истичемо онда кад говоримо о комуникативном књижевном језику. За *један* језик, ако се то ви-

³² Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд 1938—1939, стр. 64, 83 и 102.

³³ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд 1964, стр. 161—162.

ди у писаном језику, који је — да нарочито истакнемо — овде наш предмет, то су, дакле, две тенденције опозитне једна другој.

У писаном језику обе комуникативне, и просте и стилске, обележености, тј. и у језику А-критеријума и у језику В-критеријума, оне су присутне, обе, као што смо то видели, на три начина које смо обележили знацима *a-*, *b-* и *c-секвенца*, који означавају: а) интеграцију или инкорпорацију (и у екстремном случају лексикализацију ако се значење мења) чланова дате секвенце; б) аутономију чланова секвенце или декорпорацију изведену литерарним средством (*ca*) на одређеном степену дијахроничног развитка, средством које је за језичку свест писца готов факат језичко-литерарне природе и с) аутономију или декорпорацију чланова секвенце изведену говорним средствима, која у књижевном језику модерне епохе није више присутна.

III

15. Распоред по типу на *a-*, *b-* и *c-секвенцу*, какав смо напред дали, говорећи прво о материјалу А-критеријума (в. т. 7), обавезује нас и на једно појмовно-терминолошко објашњење, које је одлучујуће за закључке који се о овом језичком феномену, тј. о употреби предлога *c/ca* у савременом књижевном језику могу доносити, а од којих смо пошли истичући да је у аморфну дефиницију граматичара чији је предмет ова појава потребно унети одређеније стварне и терминолошке категорије (в. т. 3). У тип *c-секвенце* ставили смо примере у којима се **sъ* (или *s/sa* + N-апстракција савременог књижевног језика и говора релевантних за тај језик, у нашој терминологији, условној, наравно) реализује у облицима *се*, *си*, *со*, *сос*, *су*, *свс*, *сис*, *свш*, *саш*. У Рјечнику JAZU за њих се каже да су то Ликови сталних облика *са* и *су* „који су се асимилирали с vokalom идуће riječi“³⁴,

³⁴ „Osim stalnih oblika *sa*, *su* dolaze i likovi koji su se asimilirali s vokalom идуће riječi: *su* ispred *u* (*su* *uzrokom*. Mon. serb. 500), *si* ispred *i* (*si* *istinom*. Mon. serb. 501) i *se* ispred *o* (*se* *onemi*. Mon. serb. 36); Daničić navodi te primere u svom rječniku i kaže za njih, da su „pisarska griješka“, no to nalazimo i drugdje dosta često, bilo prijedlog s genitivom ili s instrumentalom; tako ima u liku *so* u Vrbničkom zbornom zakonu 1487 g.: *Kada bismo pošli so prošešionom* (Mon. croat. 135);

па се затим наводе и ти примери (као: *su izgrokom*, Mon. serb. 500; *si istinom*. Mon. serb. 501 и сл.) и даље асимилирани примери са удвострученим предлогом, о којима ћемо нешто рећи ниже. То објашњење, које даје Рјечник, апсолутно је и доказано тамо, тачно и прецизно изражено и ми га прихватамо као дијахроничку фонетску категорију без које се не може научно оперисати у даљим анализама.

Само, на другом нивоу, на нивоу синхроничком и на нивоу односа двају лексичких елемената у једној предлошко-именској секвенци, и у светлости морфофонемске економичности, примењене овде на секвенцу, ова несумњиво историјска фонетска појава добива и друкчији лик. Тај феномен, а он је, видећемо, битан као реализација двеју тенденција које припадају различитим језицима — строго узевши, наравно — говорном и писаном, тзв. асимилацију с вокалом идуће речи ја управо, сматрам, условно речено, дисимилацијом у смислу коришћења *резултата* асимилације у *диференцијалне* сврхе. По нама, резултат асимилације у фонетском смислу (*sъ + i... > si*) управо се претвара у своју не номиналну, већ стварну негацију — у *дисимилацију*, нешто друкчијег квалитета у односу на ону која се узима као фонетска појава, под којим условним термином разумемо оптерећивање првог процеса (асимилација) елементом који служи за одржање морфодистинкције, тј., овде — разликовања лексема.

Потпуно исти процес, рекли бисмо квалитативне, дијалектичке негације асимилације с преласком у напред дефинисани тип дисимилације још очигледније је потврђен, мислимо, примерима са тзв. удвострученим предлозима *sac* (*сѣс*), који се јављају и у ликовима *саи* и *сис*, наравно не у данашњем нормализованом и нормативизираном, књижевном језику, него у писаним споменицима и у неким дијалектима³⁵, чија су релевантна

у *Žićima otaca* (Starine 40, 178): *so omih stran*; у *Divkovića: uprav gre k Višnjemu so oružjem u ruci* (nauk 2, 82), *skoči so oblaka* (čud. 111), *so ovijem darom* (nauk 2, 293) и многи други; у лику *si: si Isusom* (Divković nauk 2), *spade si nih guba* (Rosa 123 b); у лику *su: su ufanjem* (Divković nauk 2)“ (Рјечник JAZU, Sv. 60, Zagreb 1954, под *s, sa, su*).

³⁵ В. Рјечник JAZU, под *s, sa, su*: „Daničić у свом рјечнику (s.v. *ś*) наводи удвостручени приједлог *śś* у пет примјера из XIII и XIV вијека: *śś vami*. Mon. ser. 32; *śś pravinomъ*. 33; *śśas vsěmъ metohomъ*. 134 и *śś medami*. 198; за све misli

црта (нпр.: *Сѝс тѝма козѝма*; *Вѝдео је сѝс ђчи*; *Сѝс пѝндѝра зѝве ју мѝјка*³⁶), као што су релевантна црта неких других словенских књижевних језика. За ово је довољно само поменути, нпр., у македонском језику *сосе*, које по Б. Конеском, има појачано значење „заедно со“: *сосе нозе*, *сосе глава* и др. сл.³⁷; или, нпр., у бугарском језику: *сѝобразно с условијѝта* према *сѝобразно сѝ закона*³⁸.

16. Овај процес претварања историјскофонетских категорија у синхроничке опозитне процесе потврђује потпуна фонетска асимилација, или фонемска неутрализација, било дисимилативна било асимилативна³⁹, при чему првој није на путу стајала потреба дистинктивног оптерећења процеса, какву имамо у примерима који се наводе као пример типичне лексикализације двочланих секвенци, онакве каква се за савремени језик наводи у књизи проф. М. Стевановића, тј. прилошке сложенице: *сјѝѝра*, *смѝсѝа*, *скрѝја* и др.⁴⁰, а за стари језик и у Рјечнику JAZU (svezak 60, Zagreb 1954, стр. 376 gg: *svana*, *sutra* и сл.).

Сасвим је нормално да ова два термина, који традиционално припадају фонетици, управо да бисмо избегли могућни неспоразум, после овакве њихове дефиниције можемо заменити другим, одговарајућим терминима. Први — асимилација, могао би се условно, за сврхе ове расправе, заменити термином *инкорпориација* чланова секвенце, а други, дисимилација с функционалним оп-

da su samo griješkom, ali se udvostručeni prijedlog *sas* nalazi još i u drugim primjerima i poslije toga vremena: u Ivančičevu zborniku 1496, u Bakšića (221) i u Pejičića (ova su dvojica rodom Bugari) u Djelovodnom protokolu (21) i u Save Tekelije (Let. mat. srp. 119, 15); čuje se u govoru osječkom u Slavoniji (T. Matić Arch. f. Sl. Phil. 31, 477), a u stalnoj je upotrebi u govorima istočne i južne Srbije (isp. Belić); na Kosovu i u Metohiji;... U Vukovim narodnim pjesmama dolazi također... samo uz ličnu zamjenicu...“

³⁶ Гл. Елезовић, *Речник косовско-мѝтохијског дијалекѝа*, Београд 1932, под *сѝс*.

³⁷ Б. Конески, *Грамаѝшка на македонскиоѝ ѝѝѝерѝѝурѝн јазик*, I—II, Скопје 1966, стр. 320, 335.

³⁸ Ст. Стојанов, *Грамаѝшка на бѝлгарскиј књижевѝн език*, Софија 1964, стр. 424.

³⁹ N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris 1957, стр. 246 i d.

⁴⁰ М. Стевановић, *Савремени срѝскохрватски језик*, I, Београд 1964, стр. 432 и д.

терећењем — *декорирација* или, како смо већ напред употребили — морфодистинкција, чиме бисмо у дефиницији избегли негативни њен део, ако је то избегавање уопште потребно.

17. 1) Из изложеног материјала трију категорија: *A*, *B* и *C*, од којих је *C*-категирија корективна, може се видети да у остваривању секвенце $*s\bar{s} + N$ (чија је синхроничка апстракција у књижевном језику и у говорима на основу којих је он настао изражена формулом $s/sa + N$), од првобитне етимолошке регулације ($s\bar{s}$ *м̄мно̄ж*, $s\bar{s}$ *п̄сом̄б* : $s\bar{s}$ *попом̄б*), у књижевном, писаном пре свега, језику постоје две развојне линије, условљене са два типа регулације.

Прва линија усмерена је већој морфофонемској економичности у границама секвенце и заснива се на *говорној регулацији*; њена је основна карактеристика претежна употреба секвенце $c + N$, с еволутивним смањивањем на минимум према томе да ли се ремети комуникација, тј. могућност разумевања, одн. у новоштокавској епоси преношења акцента, нормална, несмањена употреба секвенце $sa + N$ са обавезним акцентованим непостојаним *a* у секвенцама где акценти одговарајућег квалитета егзистирају.

Друга линија усмерена је мањој морфофонемској економичности примењеној на секвенцу и оснива се на *литерарној регулацији*, израженој употребом непостојаног *a* у предлогу (које пишчева *језичка свесѝ* схвата као свршени литерарнојезички факат, па тиме и као средство процеса литерарнојезичке морфодистинкције). Њена је основна карактеристика претежна употреба секвенце $sa + N$, са осцилаторним смањивањем или увећавањем броја примера у одређеном тексту, или код одређеног писца, према томе да ли њену употребу одбацује или захтева ритам, одн. мелодија реченице или стиха, ако је реч о поезији, тј. феномени везани највише за уметничку литературу. Пошто је овде, у овоме раду, реч само о литерарном тексту основне комуникативне обележености, што никако не значи одсуство стилске карактеристике, него управо присуство — у облику комплексног односа писца према језичкој норми епохе (в. т. 6, напомена 18), ми ове феномене, тј. ритам и мелодију у смислу мерљивих количина, сем тамо где смо говорили о акценту, пошто те количине он сам садржи, нисмо узимали у разматрање.

2) У писаном књижевном језику од самог почетка, како показује материјал из писаних споменика и из књижевних дела, која смо овде испитивали, ове су две линије паралелне, као што су паралалне и у релевантним за књижевни језик народним говорима, али у овим последњим са тенденцијом претежне употребе морфофонемски економичнијих на нивоу секвенце облика (тј. са претежнијом употребом типова $c + N$ и $c\grave{a}/c\grave{a} + N$). У периоду на који се може применити А-критеријум (XIII—XIX в.) тенденција јаче морфофонемске економичности иде скоро напореда са тенденцијом говорног језика. У периоду В-критеријума (ми смо арбитрарно узели језик И. Секулић и О. Давиџа, наравно, по одређеном критеријуму њиховог општег става према књижевном језику), тј. у периоду изразите стилске обележености, примена принципа ове језичке економичности потпуно је факултативна, иако је и ту паралелност њихова неоспорна. Њихова паралелност, међутим, не искључује чињеницу да се те две линије засноване на опозитним феноменима који су вредели и вреде за све пресеке стања, било говорног, било писаног језика. Прва линија, одн. њена регулација заснована је на феномену асимилације, друга — литерарна регулација основана је на феномену дисимилације функционално оптерећене елементом морфодистинкције (тј., примењено — разликовања лексема).

18. Када ова два феномена посматрамо један према другом, онда, наравно, под тим стварним односом и под тим термином (асимилација/дисимилација) разумемо две опозитне тенденције које се могу јавити у предлошко-именској конструкцији, или — краће и адекватније расправљању о форми, како смо напред рекли — у секвенци. Обе се јављају у континуираном односу двеју лексема али су ипак морфофонолошког карактера (не заборавимо да су дотичне конструкције чврсте целине!), па се зато њихова семантичка валентност отвара само према с и с т е м у, а не и према појединачним остварењима, која су увек у контексту. Ту, као уосталом и Ch. Hockett, узимајући у обзир лингвистички значај контекста⁴¹, коригујемо нешто апсолутност констатације о ономе степену морфофонемске економичности који би ометао комуникацију, тј. о некаквом „апсолутном“ степену ње-

⁴¹ Ch. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York 1965, str. 214.

ном. Утврђујемо, наиме, нашом констатацијом о отварању семантичке валентности само према систему, да се, нпр., видљивост односа инструментала заједнице ниуколико не ремети обликом у да том случају, као што је то јасно из односа стварног, постојећег облика *Ranko sinovu* (Mon. serb. 563) према претпостављеном облику **Ranko sь sinovu*, док се у систему ремети резултирајући у синкретизам облика⁴², бар овде у писаној реализацији датог језика.

Пред тога, уводећи та два термина у објашњење односа двеју лексема, нећемо смети да се не позовемо на значај који последицама та два опозитна процеса, асимилације и дисимилације, дају и лингвисти, и онда када говоре о односима у комплексу гласова, тј. у лексеми, и када говоре о односима у секвенци лексема, и о тзв. даљинском једначењу и разједначавању у првим од ових форми⁴³.

19. На евентуално постављено питање, које се може, природом ствари, односити само на историјски материјал српскохрватског књижевног језика, изложен у т. 7: шта је са случајевима где нема „праве“ литерарне дисимилације, одн. декорпориције секвенце (оне са реализацијом *ca* + N), одговоримо, чини ми се, релативно оправдано да сва привидна асимилација, која је стварна дисимилација функционално оптерећена, узима ту функцију. То се и графички може приказати кретањем *c*-секвенце у лево на било коме вертикалном одсечку хронолошке пројекције језичког материјала:

век	а-секвенца	б-секвенца	с-секвенца
XIII	+	∅	← ————— → +

⁴² А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, I, Београд 1958, стр. 146.

⁴³ А. Sommerfelt, *De la conservation dissimilatrice et différenciatrice des phonèmes*, Diachronic and Synchronic Aspects of Language, Gravenhage 1962, стр. 147—148; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд 1964, стр. 91—98; П. Ивић, *Поговор Вуковом Рјечнику*, Просвета Београд 1966, стр. 120—121.

То је зато што привидна асимилација (термину *асимилација* који за ове случајеве употребљава *Рјечник* ЈАЗУ у смислу наших објашњења додајемо атрибут *привидна*), тиме што представља диференцијално оптерећен процес (с материјалним резултатом: остваривања границе у датој секвенци), представља у ствари феномен својеврсне, дијалекатске за наш језик или литерарне за раније епохе тога језика, можда, а сигурно за неке од словенских језика о којима смо горе говорили, регулације, „неправе“ дисимилације. А она је у суштини ипак дисимилација, која је опозитна првој, оној која се јавља у низу обележеном као *a*-секвенца — асимилацији, која потпуно уједначује секвенцу. Ово је, мислимо, јасно и из стања у појединим дијалектима и из стања у појединим другим словенским језицима, о којима је напред било речи (в. т. 15).

20. Поред овога питања које се решава схематски (мада, мислим, и систематски), посебно је питање, на које се одговор може дати тек на основу статистичких испитивања, механизам деловања принципа морфофонемске економичности са гледишта односа у секвенци *c/ca + N* у којој је *N* вишесложена реч са узлазним акцентима а почиње сугласником који није фрикативан (*c, z, ш, ж*), и то, природно, у језику све ове три групе које смо обележили као *A-, B-* и *C-* критеријум. То питање морамо поставити с обзиром на помињање прозодијске могућности морфофонемског економисања на нивоу секвенце и с обзиром на стварно испољавање њено, које смо напред утврдила (в. т. 13, под 1. b, 2. b и 3. b) на примерима који допуштају ту могућност.

На основу материјала из савременог књижевног језика који овде износимо по принципу узорка, може се само претпоставити да ће они писци који се опредељују за што доследнију литерарну регулацију овог феномена, наравно у тексту просте литературне комуникације, писати и *c + N* и *ca + N*, али са врло видљивом тенденцијом да овом другом дају предност, узимајући при томе у обзир само сопствено осећање за мелодију секвенце интегриране у реченицу (в. т. 10). За писце који се опредељују за говорну регулацију може се, на основу изнетог материјала, претпоставити да ће у свим факултативним случајевима (што значи кад није у питању *ca* *мног* и секвенца у којој други члан почиње сугласницима *c, z, ш, ж*) показивати јасн

тенденцију много веће употребе предлога без непостојаног *a*. То доказује статистика примера изнетих у т. 11, за текст О. Давича. Уопште, међутим, ово питање, као год и треће — колико је већи већи или мањи степен морфофонемске економичности тамо где се инсистира на доследном преношењу акцента с друге вишесложне речи на прву реч секвенце, а запоставља друга могућност реализације те економичности, употребом предлога без непостојаног *a* (у факултативним случајевима, природно), — мора се рећи, намеће потребу још много исцрпнијих испитивања и мерења, која излазе из оквира рада који смо ограничили на утврђивање феномена по себи и на праћење његове морфофонемске економичности, која се — пренета на ниво секвенце — обезбеђује поменутиим средствима инкорпорације, одн. декорпорације с функционалним оптерећењем, средствима морфодистинкције, па је тако стварно манифестована већег или мањег степена у посматраним, различним реализацијама језика.

Др Живојин Станојчић

УПОТРЕБА СУФИКСА *-JE* У ЈЕЗИКУ НЕКИХ СРПСКИХ И ХРВАТСКИХ РОМАНТИЧАРСКИХ ПЕСНИКА

У творби именица суфикс *-je* заузима значајно место с обзиром на његову продуктивност у извесним семантичким категоријама. Врло често представља завршни, управни део именица збирног значења (*бисерје, зверје, њајерје, чокоће, шайорје* и сл.). Нешто мање среће се у именица које означавају имена географских појмова, области, места (*Загорје, Посавље, Прекомурје, забрђе, загорје, њриморје* и др.) или имена појединих предмета (*зарукавље, њодножје, њойрсје* и сл.), са заједничким месним елементом исказаним међусобним односом саставних делова оваквих сложених изведеница. Најмање образовања са суфиксом *-je* односи се на изведенице апстрактног значења, и то на групу именица са придевом у детерминативном делу (*здравље, миље, обиље* и др.).

Категорију именица такође са апстрактним значењем, али са глаголским општим делом, групу тзв. глаголских именица у којима је суфикс *-je* добио изванредно широку употребу, ипак морамо издвојити као посебну и изузети је из овог излагања. О наставку *-je* може се говорити само у вези са трпним глаголским придевом, што одмах упућује на постојање прелазног глагола у основи изведене речи. Али како се паралелно оваквим образовањима супротставља велики број изведеница са непрелазним глаголом у основи, то указује на други процес, на издвајање и уопштавање суфикса *-ње*, односно *-ће* и на њихово аналошко преношење¹. Отуда потиче обиље глаголских именица типа *грамжење, девовање, лајање, седење, устајање, клонуће, њрегнуће, свануће* и многе друге,

¹ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, Београд 1964, стр. 490—491.

чија појава није нимало необична и изузетна у нашем језику. Из тог разлога задржаћемо се само на оним значењским групама именица изведених суфиксом *-је* у којима он представља посебно питање и занимљивост.

Разматрајући у овом правцу употребу суфикса *-је* у песничком стваралаштву Станка Врза, Бранка Радичевића, Петра Прерадовића, Јована Јовановића Змаја и Ђуре Јакшића², наилазимо на његову појаву у извесним образовањима у којима га иначе не бисмо очекивали. Тако, иако је суфикс *-је* врло продуктиван при творби именица збирног значења, значења збира или скупа јединки или предмета, углавном од именица мушкога рода, његово присуство није у свим случајевима уобичајено. Уместо збира низ именица у нашем језику има само множинске облике. Зато се нашем језичком осећању противе следећа обличја:

г л а с је (Вишњи дигне благословну руку, / Валови се гласја поутаже — П. Прерадовић, 205), да њ е (Та и гроб је тек колевка / бољег дања — Ј. Јовановић Змај, 585; Спојила се душа ноћи / Спојила се с душом дања — *ib.*, 601), је р је (Па довати јера тананога, / И још оног, брата, дебелог, / ... / Удри њима по ветру и мраку. / ... Али гледај куд ћеш, главо моја, / Јер ако те то *јерје* довати, / Оћеш, богме, грко оплакати — Б. Радичевић, 98; А у лађи возари лагуни, / ... / Весла њима дрво одабрано, — / Побратиме то *јерје* танано — *ib.*, 105), о б л а ч је (Ти [љубав] растављаш све *облачје* оно / Што се купи изнад наших глава — П. Прерадовић, 53), с т р и је љ е (Говор' срце, како један једит [поглед] / *Сирјијеље*, раје, боче сипа у ме — С. Враз, 200), у ђ е (Око тебе [смрти] мрвеж, развалине, / *Уђе*, трупле, кости и стрвине — П. Прерадовић, 37), х р и д је (Мален поток и велика р'јека / *Хридје*, дрвље, равнице и горе — *ib.*, 62), т в о р је (Каменари усред ср'једе / Бакља гори лучи бл'једе / Расвјетљује то просторје, / Бјељим чини б'јело *шворје* — *ib.*, 41).

² Stanko Vraz, Djela hrvatskih pisaca, Zagreb 1954;

— Бранко Радичевић, Песме, Београд 1924;

— Петар Прерадовић, Дела, Загреб 1932;

— Јован Јовановић Змај, Певанија, Нови Сад 1882;

— Ђура Јакшић, Дела, књ. I Песме лирске, Београд 1882; књ. II Песме епске, Београд 1882; књ. VIII, IX, X Дrame, Београд 1883.

Међу поменутиим речима једино именица *шворје* одступа својом морфолошком структуром, односно везом глаголске основе са суфиксом *-је* уместо искључиво именичког општег дела који је у основи свих изведеница збирног значења.

Иначе, иако се у говору збирни облици наведених именица не јављају, не може се рећи да је њихова појава потпуно неоправдана. Прво, суфиксом *-је* изводе се многе именице збирног значења. Друго, сама семантика збирних именица разликује се од значења множинских облика: збир представља посебан вид множине бића или предмета, њихов јединствен скуп, јединствену, свеобухватну целину, количину, сједињено мноштво нечега. Зато је несумњиво да је облик збирних именица, односно њихово значење, у наведеним случајевима послужио романтичарима као семантички снажнији него што би то били множински облици. Ово најбоље илуструје Вразов стих „Стријеље, раје, боге сипа у ме“ где би се облик *стријеле* могао употребити без икакве штете по метар или слик.

С друге стране, поставља се још једно питање: јесу ли облици *гласје, дање, јерје, облачје, стријеље, уђе, хридје, шворје* уско везани само за дела романтичарских песника чији смо језик испитивали. Можда су овакве именичке форме употребљавали и други романтичарски писци. Овој претпоставци иде у прилог речничка грађа Института за српскохрватски језик која потврђује употребу изведеница *стријеље, облачје*, и то у делима писаца друге половине деветнаестог века:

Кремење, из којег је прехисторијски човјек издјелавао своје оруђе, а особито... шиљеве за копча и *стријеље*, спада такођер у ову подврст³; — Свуд *облачје* небу на високу⁴; — И она [вила] тако | *Облачје* лако | Мјесецу стере по плочи⁵; — Те вечери не ови љубичасти плашт планинска рамена ... нити их [је] окитио гримизни саг сутонскога *облачја*⁶.

Вероватно да је сличних образовања било и у ранијим књижевним фазама. На то донекле наводе збирне именице *хридје* и *гла-*

³ Đuro Pilar, O dragom kamenju, Vienac 1871, 740.

⁴ Auguro Harambašić, Izabrane pjesme, Zagreb 1895, 140.

⁵ Silvije Strahimir Kranjčević, Izabrane pjesme, Zagreb 1898, 26.

⁶ Ante Tresić Pavičić, Pobjeda kriposti, Split 1898, 3.

сје које су засведочене знатно пре романтизма⁷. Међутим, то још не доказује да су биле познате и нашим романтичарским песницима и да нису спонтано настале у њиховом песничком стваралаштву. Ово поткрепљују образовања *јерје*, *уђе*, *ѿворје* која би се могла сматрати индивидуалним творевинама наших романтичара⁸. Исто би се могло рећи и за именицу *дање* чији је најранији помен у делима Ј. Јовановића Змаја⁹.

Ако би се начинио мали семантичко-логички покушај анализе именица *гласје*, *дање*, *јерје*, *облачје*, *сѿријеље*, *уђе*, *хридје*, *ѿворје*, могло би се доћи до извесних запажања. Под претпоставком да именице *гласје*, *дање*, па и *облачје* не означавају предмете у буквалном смислу, онда, према томе, изгледа да се не могу уклопити у уобичајени, основни закон колективних именица, односно у значење збира, скупа јединки (б и ћ а) или предмета; ово исто односило би се и на слово *јер* (ъ, ѝ) које такође собом не именује неки предмет, иако у контексту има пренесено предметно значење; међутим, *сѿријеље*, *уђе*, *хридје*, *ѿворје* и поред своје предметности не поклапају се са говорном стварношћу у којој су усвојени само множински облици. То значи да је у питању неки други семантички моменат, а не врста материје, тј. предметности.

Полазећи од општег правила значења збира бића или предмета, запажамо да је у свести увек присутна представа извесне нерашчлањене групе, компактне, тесно повезане целине. Због тога се облици *дање*, *уђе*, *јерје* тешко могу замислити као такви, па је разумљиво што се не јављају у обичном говору, нити у неком другом ранијем или каснијем извору. Насупрот њима, *облачје*, *сѿријеље*, *хридје*, *ѿворје* (иако се ова последња реч налази само у језику П. Прерадовића) означавајући или изгледајући као „сабијено мноштво, јединствена, неразлучна група нечега“, логички не представљају одступање у смислу значења збира. Исти је случај и са именицом *гласје* у значењу „јединства, целине, међусобне сливености гласова“. Зато је схватљиво што именицама *гласје*, *хридје* има

⁷ *хридје* од XVI века, а *гласје* само у једнога писца XVII века, Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности, s. v. hride, glasje.

⁸ Не региструје их ни загребачки историјски Рјечник, ни речничка грађа Института за српскохрватски језик.

⁹ Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, s. v. дање.

трагова и пре романтизма, као и именицама *сирџијеље*, *облачје* у време романтизма. Најзад, није искључено да се форме *сирџијеље*, *облачје*, *хридје* и сл. данас уопште не могу чути. Битно је да су овакви случајеви ретки, необични услед данашње устаљене употребе множинских облика.

На основу свега до сада изнетог, може се закључити:

1) Облицима збира појединих именица уместо уобичајених облика множине романтичари су се користили када су им семантички боље одговарали;

2) наведена образовања треба посматрати као једну од карактеристика језика романтичарских песника — она су остала углавном у круту њиховог песничког стварања не продирући дубље у језик, било да су их преузимали као већ готове, постојеће форме, под претпоставком да су им биле познате (*гласје*, *облачје*, *сирџијеље*, *хридје*), било да се у понеком случају романтичари јављају као творци нових образовања (*дање*, *јерје*, *уђе*, *творје*).

Поред ове значењске категорије са суфиксом *-је* постоји још једна група именица са истим наставком, али другачије семантике. Реч је о апстрактним именицама са значењем појма стања, својства или особине:

б е з б р и ж је (Пало вече, задремао мој Куза на трону, / У поносу, у заносу, у *безбрижја* лону — Ј. Јовановић Змај, 221), б е з г р а н и ч је (Оно глатко море, /... као да је у спавању тврдом / Заузело простор б е з г р а н и ч ју грдном — Ј. Јовановић Змај, 388; Са обала је можда приморских /... гледао / Последњу румен чеда стидљивог, / Како 'но крадом косу злаћену / У *безграничју* купа провидном — Ђ. Јакшић, књ. IX, 14; Упрвши поглед пун очајања / У *безграничје* гледа жалосно — *ib.*, 197), б е з и м љ е (А сад црква невидимо дробна, / Непозната у *безимљу* свом — П. Прерадовић, 37), б е с к о н а ч је (Високо летиш над злотвор'ма кивним / И појиш груди *безконачјем* дивним — Ј. Јовановић Змај, 260), в е л е д у ш је (По бескрајном твом *веледушју* дв'је се / Зграде нам дижу на душевну пољу — П. Прерадовић, 141), г о л у б љ е (Од детињства, од једва-сећања, / У времену невина *голубља*, / Имао сам уз које приања' — Ј. Јовановић Змај, 601), д в о л и ч је

(Овде паамет срцу годи, / А дволичје ту не смета — *ib.*, 16), је д н о л и ч је (У вечитом једноличју / Свагда желит', — и не желит' — *ib.*, 325), о м и љ е (У омиљу благае ћуди меке / Он ту стоји — П. Прерадовић, 207; Вјетрић трепти цвјетном по омиљу — *ib.*, 213), п о н и з је (И ја њег'вој [божијој] посвећујем дици / У њонизју часак жића мога — *ib.*, 131), с е б и ч је (О, користи без иког себичја — *ib.*, 51; Коље те мржња, себичје и неслога — *ib.*, 128), с л а ђ е (Твоја песма твојој драгој слађе, / Не ид' с њоме у тај бурни град / Где се лако слатка љубав нађе, / Ал' још лакше невера и јад — Ј. Јовановић Змај, 52).

У морфолошком погледу већина именица садржи придев у општем делу (безбрижје < безбрижан, безграничје < безграничан, безимље < безимен, бесконачје < бесконачан, веледушје < веледушан, дволичје < дволичан, једноличје < једноличан, понизје < понизан, себичје < себичан). Ово се може претпоставити и за изведеницу *слађе*, мада није искључена веза с именицом (*слад*) или, пак, са глаголом (*сладити*). Облик *омиље* настао је вероватно аналогјом према *милије* (< *миље* „милиња“), док је у случају именице *голубље* облик збира употребљен у апстрактном значењу појма „живота, стања које подсећа на голубове; невиност, чедност“¹⁰.

Но, без обзира на морфолошки састав изведеница, све оне имају заједнички семантички моменат обележавања појма неког стања, расположења, осећања, околности (*безбрижје*, *слађе*), појма неке особине која се општим делом некоме или нечему приписује (*веледушје*, *дволичје*, *себичје*, *безграничје*, *бесконачје*) или уопште појма неког стања и особине истовремено (*безимље*, *голубље*, *једноличје*, *омиље*, *њонизје*).

Значи, у семантичком погледу поменути именице не разилазе се нимало са апстрактним именицама које означавају појам неког стања, својства или особине. Што се тиче самог именичког облика, идентичност са савременим језиком није потпуна. Разлика је у управном делу: данас се ове именице завршавају наставком *-бсиј*, док суфикс *-је* у наведеним формама делује архаично. Међутим,

¹⁰ Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, s. v. голубље.

на основу речничке грађе Института, може се уочити да је био својствен романтичарском периоду када је доста коришћен при творби именица поменуте семантике:

Све се подало *безбрижју*. А овај немир био [је] горко плаћен¹¹; — Како настане савршено *безграниче*, одмах узвишено прелази у страшно¹²; — Плаво небо, престо *бесконачја*¹³; — С њим не буди тако веледушан, / Он ц'јенити *веледушје* не зна: / Већ од њега тачан рачун ишти¹⁴; — И преко ове године излазаше „Зора“ још у правопису помијешаном. Ипак јој то *дволичје* ниједан разборит Илир није замјеравао¹⁵; — Има нешто тајанствено у природи човека, неко *једноличје* и једнакост¹⁶; — Ох махнита *себичја* похлепо¹⁷.

И облици *безимље*, *голубље*, *омиље*, *йонизје*, *слађе* самим тим што их не налазимо код других писаца и што их можемо третирати као индивидуалне појаве, такође документују нешто ширу употребу суфикса *-је* у овом значењу. Можда је на његов развој у време романтизма утицао делимице црквенословенски језик¹⁸, а делимице и речи као *обиље*, *изобиље*, *здравље* и сл. које такође могу значити појам стања или особине исто као и именице на *-бси*. Уосталом, ни једно ни друго не мења суштину ствари: прво, суфикс *-је* у именичким облицима апстрактног значења није био нимало стран и необичан романтичарским песницима; друго, слободнија, чешћа употреба именица на суфикс *-је* поменуте семантике такође представља једну од карактеристика њиховог језика.

Олга Цвијић

¹¹ Franjo Rački, *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI veku*, Zagreb 1875, 39.

¹² Милорад Поповић Шапчанин, *Даница* 1866, 739.

¹³ Јован Драгашевић, *Песме*, Београд 1869, 23.

¹⁴ Матија Бан, *Маројица Кабога*, Дјела, књ. VII, Београд 1892, 2.

¹⁵ *Kolo, članci za literaturu, umjetnost i narodni život*, knj. IV, Zagreb 1847, 88.

¹⁶ Јаков Игњатовић, *Увео листак*, Нови Сад 1878, 32.

¹⁷ Ante Tresić Pavičić, *Književni jug* 1919, 18/218.

¹⁸ Исп. *безбриж(у)је*, *веледушије*, *великодуш(у)је*, *дволичје* и др., Речник Српске академије наука и уметности.

О ЈЕДНОМ СЛУЧАЈУ ПАДЕЖНЕ НЕКОНГРУЕНЦИЈЕ

У нашој савременој језичкој пракси има једна интересантна појава, о којој, колико нам је познато, једва ако је било ријечи међу нашим лингвистима. У питању је падежна конгруенција, односно неконгруенција типа — у руднику Трепча / у руднику Трепча, тј. падежно неслагање имена неког општег појма и његове одреднице.

Овакав тип падежне неконгруенције особито често се јавља у савременој геолошкој литератури, бар нама се тако чини пошто се том врстом литературе највише бавимо. Разумије се, таква неконгруенција није карактеристична само за ауторе — геологе, већ се среће и другдје, у административним списима, у дневној штампи итд. Као што се види из наведене синтагме, падежна срочност или несрочност имена општег појма и његове одреднице могу се јавити алтернативно. Има, међутим, случајева у којима је неконгруенција обавезна.

Да би нам тај проблем био јаснији (а видјећемо касније да се ту заиста ради о једном језичком проблему), анализираћемо примјере у којима се јавља речена појава, и то прво примјере за случај алтернације конгруенција / неконгруенција а потом за случај обавезне неконгруенције.

— Главна налазишта фузулинидне фауне ... јесу: околица села Мали Крај... надаље села Папуче. — Налазишта су југозападно до југоисточно од села Мали Крај... — ...такво неслагање се јавља још на неколико места, као рецимо код напуштеног рудника „Лесковац“. — ... тако да је у непосредној близини села Влашко Поље дошло и до отварања рудника — „Влашко Поље“. — Код села Вучи

Дол, где су откривени слојеви лијаса, установљен је генерални пад слојева.... — Лежиште каменог угља рудника „Нова јерма“ лежи у јурским творевинама... — На брду Кијак налази се најсјевернији повор баритних жица.... — С лијеве стране Цетине постоје два мања крашка дола, један код села Мундићи... — Налазимо расјед у вапновитом гребену Хриб, југоисточно од језера. — Ту зону доломита можемо пратити од Угљана према селу Чапорице... — Хидролошка проблематика рудника угља „Јунковац“. — ...код села Раџи недалеко од Бојане... — Међутим, кад се погледа списак фосила сакупљених на хриди старог рудника „Ждрело“... — Планина Бјеласица позната је по старом средњовјековном руднику „Брсково“... — Геолошке карактеристике пећине „Повија“. — За узорке из каменолома Ђурићи (Бока Которска)... — Геолошка екипа је пратила.... оваково развиће... седимената ... с друге, источне стране теснаца Вериге...

Да не бисмо сувише оптеретили текст цитирањем реченица, навешћемо на овом мјесту још само неколико карактеристичних синтагма, онако како смо их нашли у оригиналним текстовима:

— Тунела Врандук, — планине Ртањ, — водојаже Глобочица, — руднику „Добра срећа“, — на терену Бока, — у селу Горњи Лајковац, — градилиште ХЕ Требишњица, — за ХЕ Перуча, — тунела Созина, — у селу Водањ итд.

Ако пажљиво размотримо наведене примјере, и реченице и синтагме, код којих имамо неконгруенцију падежа, видјећемо да је могућа и срочности падежа, а да притом смисао и садржај реченица и синтагма остану исти. Раније у оваквим и сличним случајевима, тј. кад год је била могућа, срочност падежа била је и заступљена. Кад кажемо раније, мислимо, у ствари, на недавну прошлост, на Цвијићеве, Жујовићеве и радове њихових савременика. Има, додуше, и данас аутора које се држе ове падежне конгруенције. Неподударност падежа о којој је ријеч новијег је, дакле, поријекла. Како смо до сада могли да закључимо, она се јавља како код писаца са хрватског подручја српскохрватског језика тако и са српског и црногорског. Као што смо већ поменули,

поједини аутори се, колико је год могуће, клоне ове неконгруенције, али код оних који је употребљавају она се јавља напоредо са примјерима конгруенције. Код неких аутора имамо не само у истом тексту, већ и у истој реченици и слагања и неслагања падежа општег појма и његове одреднице.

Зато ово питање, по нашем мишљењу, заслужује пажњу и треба му дати одговарајуће лингвистичко објашњење. А објашњење би требало, заправо, да да одговор на два питања: како је дошло до те појаве и да ли је она у духу српскохрватског језика.

Појава падежне неконгруенције типа — у руднику Трепча, по свој прилици није дијалекатска, јер карактерише језик само одређених интелектуалних средина. Лингвистички гледано, ово је питање у суштини синтаксичко, мада не бисмо рекли, строго узев, да је његово рјешење везано за функцију реченице. На основу цитираних примјера видимо да се ради о срочности падежа у оквиру једне синтагме. А синтагма која садржи у себи такву падежну несрочност, видимо даље, нема неко фиксирно мјесто у реченици, јер се јавља час у субјекатском а час у предикативном дијелу реченице. Рјешење треба, значи, потражити у оквиру саме синтагме, било да се она посматра у саставу реченице, као њен дио, или одвојено.

Ако у некој од цитираних реченица извршимо конгруенцију падежа, садржај синтагме, па тиме и садржај и смисао реченице неће се измијенити. То значи да се може говорити о некој врсти падежне синонимности. Схематски представљена, та би синонимност у општем случају овако изгледала:

предлог + коси падеж + исти коси падеж
једнако је

предлог + коси падеж + номинатив.

Говоримо о општем случају с тога што свака синтагма не садржи обавезно и предлог. То, по нашем мишљењу, суштински не мијења ствар, јер кад је ријеч о падежној синонимности и уопште о падежима, предлошко — падежне конструкције су чешће.

Пошто, дакле, промјена падежа у синтагми не изазива промјену њеног значења, можемо сматрати да овдје имамо случајеве потпуне падежне синонимности.

Да бисмо нешто више рекли о овој, да тако кажемо, не-обавезној неконгруенцији, потребно је да се сада позабавимо примјерима нужне неконгруенције (типа: гасног поља Кикинда).

Ево тих примјера:

— Свакако је та подврста врло занимљива... и друго сам се колебала у одлуци о старости налазишта Коса и Млиниште. — Прва етапа ХЕ Сплит већ је готова. — Подручје акумулације Пранчевићи представља једну крашку зараван. — Од њих је изграђен западни и сјеверозападни дио отока Велики Бриони... — Др Бранислав Миловановић, доцент Универзитета, наставио је картирање листа „Ужице“. — Сретен Милојевић, геолог Института, радио је од 18 августа до 17 септембра на секцији „Куршумлија“. И синтагме:

— у околини рудника Олово, — басена мрког угља Зеница, — код бране Ливеровићи, — басена Ново Место, — руднику Рудник, — из ревира Цветни врх, — рудника лигнита Нови Костолац, — жељезничке станице Рудовци, — из општине Савски Венац, — ХЕ Кокин Брод, — рудног тела Жута Прла, — ХЕ Затон, — нафтоносне структуре Дубранец, — хидроелектране Слап Зете, — топографске секције „Жабљак“, — са рудног лежишта „Ајвалија“, — акумулација басена Рама, — Института „Јарослав Черни“, — локалитета Крш, — гасног поља Кикинда, — Пољопривредног комбината „Београд“, — студија Београд.

Раније је била ријеч о реченицама и синтагмама код којих је била могућа и срочност и несрочност падежа имена општег појма и његове одреднице. Овдје пак те алтернативности не може бити, а због чега не може видјећемо ако анализирамо било који од цитираних примјера. Узмимо, рецимо, синтагму — гасно поље Кикинда. Шта нам ова синтагма каже, тј. шта је њен реални садржај? Ријеч је, очигледно, о неком гасном пољу које се зове Кикинда. (У овом тренутку за наше разматрање није уопште важно да ли је одредница — Кикинда под наводницама или не). Ако сада ову синтагму ставимо у генитив (и општи појам и његову одредницу) добићемо облик: гасног поља Кикинде. Упоредимо ли облике номинатива и генитива исте синтагме, уочићемо да се значење

синтагме у генитиву измијенило, или бар није више онако јасно као у номинативу; тачније речено, синтагма у најмању руку постаје двосмислена. Код генитивске синтагме не можемо, дакле, бити начисто да ли је још увијек ријеч о гасном пољу које се зове Кикинда, или пак о гасном пољу које припада Кикинди.

Узрок таквог семантичког поремећаја у синтагми, у случају падежне конгруенције, јесте посесивност генитива одреднице. Да је то тачно, увјерићемо се ако још једном погледамо цитиране реченице и синтагме. — У свакој од њих одредница општег појма дата је у номинативу, док је име општег појма у било којем зависном падежу. Узгред напомињемо да је значење наведених примјера реченица и синтагма управо због тога увијек прецизно одређено.

Неће, мислим, бити на одмет још неколико напомена у вези са наведеним реченицама и синтагмама.

У датим примјерима најчешће се помињу рудници, хидроелектране, карстна поља, басени и уопште разни географски објекти. Ти објекти скоро увијек носе име неког насеља, ријеке, планине и сл., па имамо: хидроелектрана Ливеровићи према селу Ливеровићима, акумулација Рама према ријеци Рами, рудник Стари трг према насељу Стари Трг итд. Отуда кад у реченици имамо појам са позајмљеним именом (као одредницом) треба да водимо рачуна да је у питању појам (географски објекат, институција, предузеће итд.) са позајмљеним именом, а не појам чије је име, одредница, позајмљено (примјер: гасно поље Кикинда, а не град Кикинда). Из тог разлога позајмљено се име и пише под наводницама, али вриједност наводница у синтаксичком смислу је безначајна. Да бисмо назначили да се у реченици говори о појму са позајмљеним именом као одредницом, потребна је управо неконгруенција падежа, тачније — неконгруенција посесивног генитива. Срочност осталих косих падежа не изазива никакву промену значења у реченици или синтагми. Уколико се и нађу примјери несрочности у тим падежима, они су настали по аналогiji са генитивском несрочношћу. или су последица другог неког (посебног) узрока.

Неколико таквих случајева имамо и међу цитираним синтагмама.

— у околини рудника Олово, — руднику Рудник, — студија Београд.

У овим синтагмама није посесивност генитива узрок несрочности, већ неке друге сметње. У случају срочности прва би синтагма говорила о руднику олова, а не о руднику који се зове Олово; у другој синтагми, у којој се једном истом именицом именује и општи појам и његова одредница, неопходно је бар различитим падежом (номинативом) истаћи одредницу — Рудник. Неће бити погодна срочност ни у синтагми — студио Београд, не због сложености одреднице, већ стога што генитивска синтагма: студија Београда семантички није довољно прецизна.

А сад да се вратимо на питање откуд синонимност, односно алтернација конгруенције и неконгруенције падежа у првој групи цитираних реченица и синтагма. Чиме се може објаснити несрочност падежа и у случајевима када она није неопходна? По нашеме мишљењу, и овдје је у питању аналогија, и то аналогија са оним случајевима (о којима смо мало прије говорили) код којих је неконгруенција нужна. То би, по свему судећи, било основно објашњење, бар што се тиче синтаксичког аспекта овог питања. Да ли се ова појава може објаснити и каквим другим, рецимо психолошким моментима, посебно је питање које, можда, такође заслужује пажњу.

Остаје, најзад, да се размотри питање нормативности наведене падежне несрочности, разумије се у случајевима када срочност није неопходна, тј. када имамо падежну синонимност. У осталим пак случајевима норма је оно што је нужно, тј. неконгруенција. При просуђивању нормативности речене неконгруенције пресудан је моменат синонимности, што ће рећи да је са гледишта семантичности реченице или синтагме (у случајевима када је синономност могућа) сасвим неважно да ли ће се допустити срочност или несрочност падежа. Други разлог који такође говори у прилог допуштања несрочности јесте језичка пракса, о којој смо у почетку говорили. Истакли смо већ да у том погледу влада у језичкој пракси читаво шаренило: писци употребљавају час срочност, час несрочност падежа, скоро би се рекло како им кад панде на ум. Иако смо навели моменте који иду у прилог таквој пракси, можда би ипак ваљало размислити да ли у свему томе треба тражити неку мјеру,

неко ограничење. У вези с тим, напомињемо да ниједном нијесмо наишли на примјер неконгруенције падежа именице ријека као општег појма и њене одреднице. Геолог ће, на примјер, рећи: у руднику Јунковац или у руднику Јунковцу, али сваки пут ће рећи само — у ријеци Колубари. Конструкција: у ријеци Колубара очигледно је неприхватљива. Овај примјер доказује да у синтагми, било да је генитивска или друга каква, није свагда допуштена несрочност без обзира да ли би семантички била допуштена.

Илија Пасиће: ић

РЕГИСТАР

XV књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Скраћенице: ак. = акузатив; акц. = акценат; атр. = атрибут; балт. = балтијски; буг. = бугарски; вар. = варијанта; везн. = везник; ген. = генитив; дат. = датив; дијал. = дијалекатски; дуб. = дублет; енкл. = енклитика; етим. = етимологија, етимолошки; зам. = заменица; знач. = значење; изр. = израз; имп. = императив; INSTR. = инструментал; јд. = једнина; лат. = латински; лок. = локатив; м. = место; мак. = македонски; мн. = множина; морф. = морфологија, морфолошки; нем. = немачки; обл. = облик; оном. = ономастик; пад. = падеж; парт. = партикула; пољ. = пољски; пост. = постанак; правоп. = правопис; предл. = предлог, предлошки; преф. = префикс; прид. = придев; прил. = прилог; пром. = промена; р. = род; рус. = руски; син. = синоним; словен. = словеначки; стинд. = староиндијски; тал. = талијански; твор. = творба; терм. = термин; топ. = топоним; уп. = употреба; фонет. = фонетски; фр. = француски.

А

а, фонет. 198
аблатив, уп. терм. 182
АБХ—јединица, правоп. и пром. 240
АБХ—одбрана, правоп. и пром. 240
агенција Франс прес (не: Агенција Франс прес), правоп. 240, 241
Агнес и Агнеса, обл. 193
азотаста киселина, уп. терм. 182
ако се догоди несрећа: у случају несреће 220
активни, уп. терм. 182
акузатив, уп. терм. 182
акумулација басена Рама, пром. 298
акумулација Пранчевићи, пром. 298
акумулација Рама, пром. 299
акцентологија, уп. терм. 183
Алексиница: Алексин, —ј—, твор. 109
али, везн. 241, 246
алкохол, уп. терм. 183
алтиметар, уп. терм. 183
Андријевица: Андријев, твор. 109
антидоксин, уп. терм. 183

артритис, уп. терм. 182
аспект, уп. 248
аспект феномена, уп. 248, 255
атлетичарка, знач. 227
ауто—саобраћајно (не: аутосаобраћајно), правоп. 239

Б

баница, акц. 60
басен... Зеница, пром. 298
басен Ново Место, пром. 298
баштица, акц. 60
без, предл. 196
без обзира да ли..., предл. изр. 217
без обзира на+ак. 201, 203, 209, 218
без обзира на то ко, предл. изр. уп. 218
безбриж(и)је, пост., знач. и уп. 292—294
безграничје, пост., знач. и уп. 292—294
безимље, пост., знач. и уп. 292—294
безлични, уп. терм. 182
Белград (Београд), мак. правоп. 254
белити/белети, фонет. 115

берачица, акц. 60
 бесконачје, пост., знач. и уп. 292—294
 беспослен, право. 223
 Беч, право. 253
 Biblioteka Jagiellonska // Jagiellonka, пољ. 111
 библиотекарка, знач. 227
 било шта, зам. 107
 биљка, уп. терм. 181
 бисерје, знач. 288
 бити код своје куће, изр. уп. 172
 бити у сразмери са нечим: бити сразмеран нечему 201
 Битољ и Битола, право. 253
 бјелити (:бјељети), фонет. 115
 бјешњети, фонет. 115
 Blagovica: Blagov, —п—, словен. твор. 109
 благодарећи (:благодарити), предл. изр. 198
 благодарећи + дат. и захваљујући + дат., син. 212
 Богданица, топ. 108, 110
 Боки/Боци (дат.-лок. јд.), фонет. 116
 болничарка, знач. 227
 Вопака:Boneg, пољ. 113
 борбен и борбени, знач. и уп. 237
 брадица, акц. 60
 брана Ливеровићи, пром. 298
 брашнен и брашнени, знач. и уп. 237
 брдо Кијак, пром. 296
 брзица, акц. 60
 бројан, прид. знач. 224, 225
 бронхитис, уп. терм. 182
 Будимпешта, право. 253
 бујица, акц. 60
 бумеранг, уп. терм. 183

В

в, фонет. 118
 Васиљев, INSTR. 229
 ватрен и ватрени, знач. и уп. 237
 вежба/вџба, фонет. 115
 веледушје, пост., знач. и уп. 292—294
 великодуш(и)је, знач. и уп. 294
 веранда, уп. терм. 183
 вереница, твор. 112
 већ, везн. 246
 видити/виђети, фонет. 115
 Видојевица, твор. 112
 вирус, уп. терм. 181
 вјестриц, акц. 60
 влада Хјума и Хјумова влада, уп. 236, 237, 252
 Владислављев и Владиславов, право. 118

вљера, фонет. 115
 водик, уп. терм. 182; водик—водоник, дуб. 187
 водојажа Глобочица, пром. 296
 водоник, уп. терм. 182; водоник—хидроген, уп. терм. 183
 водород, уп. терм. 191
 вратарица, акц. 60
 врачарица, акц. 60
 врбица, акц. 60
 временом м. с временом 235
 временска реченица, уп. терм. 181
 вџки, стинд. 58
 врх, предл. 196
 вуница, акц. 60
 вучица, акц. 60
 *vylčica < *vylčī+ca, етим. 58

Г

г+е, фонет. 115
 гардероберка, знач. 227
 гасно поље Кикинда, пром. 298, 299
 (г)ди је, фонет. 115
 генрал—мајор, пром. 240
 генерална проба // генералка 111
 генитив, уп. терм. 182
 гимназија „Јован Јовановић Змај“, право. 241
 Главна оперативна група, право. 241
 главочике, уп. терм. 188
 глагол, уп. терм. 181
 Глаголска времена у зависним реченицама 1—57, 121—157
 А. одредбене реченице 7—57, 153
 —односне реченице 7—20
 а) индикатив 8—11
 б) релатив 12—17
 в) квалификатив 18—19
 г) модус 19—20
 —временска реченица 20—31
 а) индикатив 21—22
 б) релатив 22—28
 в) квалификатив 28—30
 г) модус 30—31
 —узрочне реченице 31—38
 а) индикатив 31—33
 б) релатив 33—36
 в) квалификатив 36—37
 г) модус 37—38
 —поредбене реченице 38—43
 а) индикатив 38—39
 б) релатив 39—41
 в) квалификатив 41—42
 г) модус 42—43
 —последичне реченице 43—48

- а) индикатив 44—45
 б) релатив 45—48
 в) квалификатив 48
 г) модус 48
 —месне реченице 49—51
 а) индикатив 49
 б) релатив 49—50
 в) квалификатив 51
 г) модус 51
 —допусне реченице 51—55
 а) индикатив 52—53
 б) релатив 53—54
 в) квалификатив 54
 г) модус 55
 —погодбене реченице 55—57
 Б. допусне реченице 121—143, 153
 —индиректни говор 123—131
 а) индикатив 123—126
 б) релатив 126—128
 в) модус 128—131
 —изричне реченице 132—137
 а) индикатив 132—133
 б) релатив 133—136
 в) модус 136, 137
 —зависно-упитне реченице 137—142
 а) индикатив 138, 139
 б) релатив 139—141
 в) модус 141, 142
 —жељне реченице 142, 143
 В. намерне реченице 143—152, 154
 Глаголски облици у „Играма“ Васка
 Попе 96—102
 глађу / глади (инстр. јд.), фонет. 115
 гласје, пост., знач. и уп. 289—292
 gnilovica, словен. твор. 109
 гну, обл. 184
 говор— 186
 говор Тољатија и Тољатијев говор, уп.
 237
 голубље, пост., знач. и уп. 292—294
 голубовке (лат. Columbidae), уп. терм.
 183
 гомилица, акц. 60
 госпоштина / господштина, фонет. 116
 градилиште ХЕ Требишњица, пром. 296
 грам, морф. 187
 граматичке грешке (не: грешке из
 граматике) 247
 грамжење, пост. 288
 гребен Хриб, пром. 296
 grzebyk (дем.): grzebień, пољ. 112
 група армија „Е“, право. 241

Д

- д, фонет. 247
 Давидовица, твор. 112; Давидовица:
 пољ. Dawidówka 113

- да ли (не: дали), право. 239
 дање, пост., знач. и уп. 289—292
 двовидски, уп. терм. 182
 дволичије, знач. и уп. 294
 дволичје, пост., знач. и уп. 292—294
 děva: děvica 59
 děv[ɨ = dea, стинд. 59; *dēv[ɨ + kã > děvica
 59; dēv[ɨ > děva 59
 děvica = dēv[ɨ + ca (kã), стим. 59
 девовање, пост. 288
 дежурна комната // дежурка, рус. 111
 декаграм, морф. 187
 декалитар, морф. 187
 декаметар, морф. 187
 декомпозиција—разлагање, уп. терм.
 183
 дела Лењина и Лењинова дела, уп.
 236, 237, 252
 депрефиксација, уп. терм. 184
 Десимирница: Десимиран, твор. 109
 дескриптиван и описан, уп. 247, 254
 деформитет, уп. 248, 255
 дијалекат, право. 242
 дискусија на тему... и дискусија о...,
 предп. изр. 197
 добијех, фонет. 115
 Dobroslavica, словен. топ. 108; твор.
 110; Dobroslavica, оном. пост. 112
 доласком м. с доласком 235
 Драгославица, буг. топ. 108
 другарица, акц. 60
 други коријен, уп. терм. 181
 друкчији, право. 115
 друштвен и друштвени, знач. и уп. 237
 душник, уп. терм. 182, 188
 dużurny pokój // dużurka, пољ. 111

Ђ

- ђ, фонет. 115, 230
 Ђакова варош // Ђаковица 109
 ђевојка, фонет. 115
 ђедо, фонет. 115

Е

- електрокардиограм, уп. терм. 183
 електрон, морф. 187
 елеменат, уп. 248, 255
 епохи/споси (дат.-лок. јд.), фонет. 116
 етнологија, уп. терм. 183

Ж

ж, фонет. 230
 ж < с, предл. фонет. 259, 260, 265, 266, 268
 жандарица, етим. 61
 железничка станица Рудовци, пром. 298
 живица, акц. 60
 животиња, уп. терм. 181
 живчан и живчани, знач. и уп. 237
 Жлна (Жуна), правоп. 253
 жњетварица, акц. 60
 жута болест // жутица 109
 *žltj, прид. 59

З

з, фонет. 230
 з < сь, предл. фонет. 258, 259, 265—267
 з богу < с богом, INSTR., знач. и фонет. 258
 за + ак.: у прилог + дат. 219; за + ген.: у току + ген. 219
 за време + ген. 171, 199, 218; за време + ген.: у току + ген. 210
 за време док, предл. изр. 218
 за разлику од + ген. 207, 218
 за рачун + ген. 206
 за случај + ген. 205
 забрђе, знач. 288
 зависно од + ген. 211; зависно од + ген.: овисно о + лок., дуб. 212
 Загорје, знач. 288
 загорје, знач. 288
 заједно са + INSTR. 216; заједно са + INSTR. = са + INSTR. = у друштву са + INSTR. 212
 зализак, обл. и пром. 119, 120
 залистак, обл. и пром. 119, 120
 залистака (ген. мн.) (не: зализака), правоп. 119, 120
 замишљен (:замислити), правоп. 223
 занимање, знач. и уп. 231
 занимљив + с(а) + ген. 72
 запослен и запошљен, правоп. 223, 250
 запослење и запошљење, правоп. 223
 запошљен и запослен, правоп. 223, 250
 запошљење и запослење, правоп. 223
 зарез, уп. 241, 242
 зарукавање, знач. 288
 заслугом + ген. 206
 захваљујући + дат., предл. изр. 197;
 захваљујући + дат. и благодарећи + дат., син. 212

због + ген. 73
 збогом, знач. и морф. 258, 259
 зверје, знач. 288
 зглавкари и чланконошци (лат. Amphipoda), уп. терм. 193.
 зграда општине, уп. 252; зграда општине и општинска зграда, уп. 236
 здравље, знач. и уп. 294
 зь, предл. фонет. 264

И

и, речца 215
 Ивањица, твор. 112
 Ивањица: Ивањ, -ев// -ов; твор. 109
 игло, обл. и акц. 186; игло, уп. терм. 183
 играчица, акц. 60
 идући од + ген. 213
 из, предл. уп. 64, 65, 73—75
 из разлога + ген. 206
 из разлога што, предл. изр. 217
 иза, предл. уп. 162
 издавачко предузеће „Просвета“, правоп. 241
 изљубити / ижљубити, фонет. 116
 између, предл. уп. 162
 изнад, предл. уп. 162
 изобиље, знач. и уп. 294
 изузев, везн. 198, 199
 изузев, предл. 198, 199, 217; изузев + ген.: изузевши + ак. 198; изузев + ген. = сем, осим + ген. = с изузетком + ген. 212; изузев (: изузевши), предл. изр. 198
 изузев да, везн. 198
 изузев што, везн. 198
 или, везн. 241
 именица, уп. терм. 181
 индустрија, уп. терм. 189
 Индустријска техничка школа „Васо Алигрудих“ и индустријска техничка школа „Васо Алигрудих“, правоп. 118, 119
 inkè, балт. 58
 инсектицид, уп. терм. 183
 инстинкт, фонет. 184
 Институт „Јарослав Черни“, пром. 298
 интелектуалка, знач. 227
 интерес и интересовање, интересирање, знач. и уп. 119, 120
 интерпретаторка, знач. 227
 Искрова чукара // Искровица, буг. 109
 испод, предл. уп. 162
 испред, предл. уп. 162

истом жестином м. с истом жестином
235

истрајношћу м. с истрајношћу 235

их, зам. уп. 246

иштем / ишћем, фонет. 115

ишчупати и одстранити, уп. 247, 254

J

ј, фонет. 115, 242

Јаковљев, правоп. 118

јараница, акц. 60

је, енкл. 216

је, зам. уп. 245, 246

једанаест, правоп. 115

једноличје, пост., знач. и уп. 293, 294

јемачица, акц. 60

јер, везн. 241, 246

јерје, пост., знач. и уп. 289—292

K

к+е, фонет. 115

к(а) + дат. 160

ка̋, парт. 58

кадшто / кашто, фонет. 116

какаду, обл. и акц. 186

какао, обл. 184

каменолом Ђурићи, пром. 296

катук (дем.) : kamięń, поль. 112

као такав, изр. уп. 248, 255

капларица, етим. 61

карачица, акц. 60

кедар и cedar, дуб. 192

кестенарица, акц. 60

килограм, морф. 187

килохерц, уп. терм. 182

кимано, уп. терм. 183

кинетика (не: цинетика), правоп. 192

кисеоник и кисик, уп. терм. 182

кичмењаци — краљежњаци, дуб. 188, 191

кишан и кишни, знач. и уп. 237

клонуће, пост. 288

кључарица, акц. 60

ковачица, акц. 60

код, предл. уп. 158—179, 196

код себе (разг.), уп. 172

козарица, акц. 60

козметичарка, знач. 227

козмос — космос, дуб. 192

који, зам. 243

колеба, фонет. 115

кондуктерка, знач. 227

конференција, уп. 255

Konjščica|| Konjski hrib|| Konjska planina, словен. топ. 110

копитари, терм. морф. 190

коректорка, знач. 115

космографија, уп. терм. 183

космонаутика, уп. терм. 183

космос, уп. терм. 193; космос—козмос, дуб. 192

крај+ген. 162, 163, 166—168, 176—179

крајем+ген. 200

крајцарица, акц. 60

Kraków gród ≥ Kraków, поль. 112

краљежњаци — кичмењаци, дуб. 188, 191

кривица, акц. 60

кројачин / кројачицин, фонет. 115

крово-, хроно-, преф. 192

кроноскоп — хроноскоп, вар. 191

крсташице, уп. терм. 188

крчмарица, акц. 60

kršnī, стинд. 59

Куманово село ≥ Куманово 112

курвица, акц. 60

куриозитет, уп. 248, 255

кућа мене м. моја кућа, уп. 236, 252

Л

-л>-о, фонет. 116

лабудица, акц. 60

Лавов, правоп. 253

ladiji: ladъj + њса > lad[ca > лађица 60, 61

лађица, акц. 60

Лазарица, топ. 108

лајање, пост. 288

la roupée de Lise, фр. уп. и знач. 236, 252

Леештица|| Леєвица, буг. топ. 110

лексема, морф. 187

лексикографија, уп. терм. 183

лекторка, знач. 227

Лењинова дела и дела Лењина, уп. 236, 257

лептирњаче, уп. терм. 188

ли, речца 245

Ливно (Левно, Лијевно), правоп. 253

Лизина лутка (не: лутка од Лизе), уп. 236, 252

лист „Ужице“, пром. 298

Лички Осик, правоп. 253

логика, уп. терм. 189

локалитет Крш, пром. 298

лутка од Лизе и Лизина лутка, уп. 252

lǔvica, етим. 58

Љ

Љубешница и Љубешњица, топ. твор. 111
 љубичица, акц. 60
 људски / љуцки, фонет. 116
 љупкошћу и лежерношћу м. с љуп-
 кошћу и лежерношћу 235
 љускари, терм. морф. 190

М

м (скраћ. за метар), право. 239
 ма колико (не: маколико), право. 239
 ма шта, зам. 107
 манекен, знач. и р. 226, 227
 манекенка и манекена, знач. 226—228
 Мартиница, мак. топ. 108
 материја, право. 242
 махунарке, уп. терм. 188
 мегахерц, уп. терм. 182
 međvédica, етим. 58
 међед, фонет. 115
 међутим, везн. 241
 мезон, морф. 187
 Мермерско езеро || Мермерица, бут.
 топ. 110
 Месец и месец, право. 244
 мататакса акцента — преглас, уп.
 терм. 183
 милиграм, морф. 187
 Милинкова драга || Милинковица 109
 Мираа (ген.-ак.), фонет. 184
 млинарица, акц. 60
 мобарица, акц. 60
 морфема, морф. 187
 мотористика, уп. терм. 183

Н

на, предл. уп. 196, 245, 254; на+ак.
 65, 69, 70; на+ак.+ген. 209; на+
 лок. 67, 68, 171; на+лок.+ген.
 209; на+атр. нивоу 214; на+атр.+
 подручју 213
 на бази+ген. 201, 202; на бази: на
 основу: на основи: на основици,
 син. 210
 на гласу+с(а)+ген. 72
 на изглед (не:наизглед), право. 239
 на име+ген. 206
 на клиници (не: у клиници), уп. 245
 на нивоу+ген. 201
 на основици+ген. 201, 202
 на основу+ген. 201, 202, 218 ; на
 основу+ген.: према+лок. 219; на
 основу+ген. : на темељу+ген. 210;

на основу: на основи: на основици:
 на бази, син. 210; на основу и у
 оквиру+ген., предл. изр. 216; на
 основу тога што, предл. изр. уп. 218
 на плану+ген. 200
 на подручју+ген. 200, 213
 на пољу+ген. 200; на пољу+ген.:
 у области+ген. 210; на пољу+ген.:
 у+лок. 219
 на рачун+ген. 207—209, 218
 на темељу+ген. 201, 202; на темељу+
 ген.: на основу+ген. 210
 на тему+ген. 205
 на терену+ген. 200
 на уштрб+ген. 207, 208
 на факултету (не: у факултету), уп.
 245, 254
 на универзитету (не: у универзитету),
 уп. 245, 254
 на челу са+инстр. 204; на челу+инстр.:
 с+инстр.+на челу 215
 на штету+ген. 207
 навијање, знач. и уп. 232, 233
 наврх, предл. 196
 наглас- 186
 надомак, предл. 196
 наиме, речца 215, 216
 налазиште Коса, пром. 298
 налазиште Млиниште, пром. 298
 Наслов као категорија писане речи
 77—95; —ономастик 77—79; —апела-
 тив 78—79
 натријум, уп. терм. 182
 нафтоносна структура Дубранац, пром.
 298
 наследство, фонет. 116
 нашљеђе, фонет. 115
 неђеља, фонет. 115
 независно од+ген. 211; независно од+
 ген.: неовисно од+ген., дуб. 212
 немиље, пост. 293
 неовисно од+ген. 211; неовисно од
 +ген.: независно од+ген., дуб. 212
 непреживари (непреживачи), уп. терм.
 181, 184
 нефункционалан и сувишан, уп. 247,
 254
 Niepołomice:niepołomski, пољ. 112
 низ, знач. и уп. 247
 Нин (не: НИН), скраћ. право. 225
 но, везн. 241
 новинарка, знач. 227
 Нововијески (не: Нововиески), право.
 242
 Nonruminantis, уп. терм. 184
 нуклон, терм. морф. 187, 190

Њ

њен, зам. уп. 245, 246
њихов, зам. уп. 246

О

обзиром на, предл. изр. 198
обиље, знач. и уп. 294
објављен и штампан, уп. 247, 254
облачје, пост., знач. и уп. 289—292
овисно о+лок. 211; овисно о+лок.:
зависно од+ген., дуб. 212
овчарица, акц. 60
од+ген. 73, 74, 81, 174, 176; од+
ген.: од стране+ген. 219
од стране+ген. 209; од стране+ген.:
од+ген. 219
одвијање, знач. и уп. 232, 233
одвијати (се), знач. и уп. 232—234, 251
оделење, дијал. обл. 223
одстранити и ишчупати, уп. 247, 254
(од)штампан и објављен, уп. 247, 254
октапод, уп. терм. 183
омиље, пост., знач. и уп. 293, 294
описан и дескриптиван, уп. 247, 254
општина Савски Венац, пром. 298
општинска зграда и зграда општине, уп.
236
орангутан, уп. терм. 183
ортографија — правопис, уп. терм. 186
ортоеџија, уп. терм. 186
ортотонија, уп. терм. 186
осим, везн. 198
основна школа „Ђуро Стругар“, пра-
воп. 241
Основна школа у Сопоту, правоп.
241
оток Велики Бриони, пром. 298
отцепити/оцепити, фонет. 116
очеви/оцеви, фонет. 115

П

Pavlica, словен. топ. 108, 112, 113
Паз (не: ПАЗ), скраћ. правоп. 225
пак, речца 215, 216
паперје, знач. 288
паралелно са+инстр. 212; паралелно
са+инстр.: упоредо са+инстр., дуб.
212
Париз, правоп. 253
парнопрсташи, уп. терм. 192
певачица, акц. 60
pelinovića, словен. твор. 112

Pentastomida, лат. терм. 192
перајари, терм. морф. 190
песмом и игром м. с песмом и игром
235
петоусте и петороусте и петероусте,
уп. терм. 192
пећина „Повија“, пром. 296
Pielgrzymka: Pielgrzym (лат. Peregrin-
nus), пољ. 113
пиј/пи (имп.); правоп. 115
пиљарица, акц. 60
писарица, етим. 61
писмен и писмени, знач. и уп. 238
плазма (не: пласма), правоп. 192
планина Ртањ, пром. 296
плеуритис, уп. терм. 182
пливачица, акц. 60
пљетварица, акц. 60
по+лок. 72, 73
по питању+ген. 205
по угледу на+ак. 201, 202
по узору+ген. 201, 202; по узору на+
ак. 201, 202; по узору на+ак.:
по узору+ген. 210
по цену+ген. 201
поводом+ген. 91, 94, 105; поводом+
ген.: у поводу+ген. 210
поврх, предл. 196
погађачица, акц. 60
Poganska zemlja|| Poganka, словен. топ.
111
под+атр.+утицајем 214
под+инстр.+ген. 209
под видом+ген. 201, 203
под дејством+ген. 204
под изговором+ген. 201, 203, 218
под околностима+ген. 204, 209
под претпоставком+ген. 205
под увјетом да..., предл. изр. 217
под упливом+ген. 204
под условом: под условима 204, 205,
209, 210
под утицајем+ген. 204, 206, 209
подлежачее, уп. терм. 180
подмет, уп. терм. 180
подножје, знач. 288
Пожеги/Пожези (дат.-лок. јд.), фонет.
116
Пожега—Пожези и Пожеги, обл. 229,
230
позитрон, терм. морф. 190
познат+с(а)+ген. 72
покрај+ген. 168, 178, 179
политика, уп. терм. 189
половином+ген. 200
полонијум, уп. терм. 182
пољице, акц. 60

пољопривредни комбинат „Београд“, пром. 298
 помоћу+ген. 203, 209, 218 ; помоћу+ген.: путем+ген.; помоћу+ген.: помоћу+ген.: уз помоћ+ген. 210
 помоћу лукавства: лукавством, син. 197
 понизје, пост., знач. и уп. 293, 294
 попрсје, знач. 288
 попут+ген. = слично+дат. 212
 поред+ген. 168, 177, 178, 196
 Посавље, знач. 288
 послен, правоп. 223
 последична реченица, уп. терм. 181
 среди (не: по среди), правоп. 239
 посредовањем+ген. 203
 посредством+ген. 203, 209; посредством: посредовањем, син. 210
 почев(ши) од+ген. 200
 почетком+ген. 200
 право— 186
 правопис—ортографија, уп. терм. 186
 Праг, правоп. 253
 пре и у току+ген., предл. изр. 217
 преглас—метатакса акцената, уп. терм. 183
 прегнуће, пост. 288
 предлог, фонет. 115
 предложение, уп. терм. 180
 Предлошки изрази
 изр.+пад. 197
 предл.+пад. 197
 предл.+пад.+предл.+пад. 209
 предл.+пад.+пад. 209
 пад.+пад. 209
 INSTR.+ген. 209
 арт.+путем 214
 INSTR. м. с+INSTR. 235
 председник/преседник, фонет. 116
 преживари, уп. терм. 181
 Прекомурје, знач. 288
 прелазни, уп. терм. 182
 према+дат.: у односу на+ак. 219;
 према+дат.: у правцу+ген. 219;
 према+лок. 211, 218; према+лок.: на основу+ген. 219
 прес-конференција, уп. 248, 255
 пресличица, акц. 60
 прецизирати, уп. 248
 прецизност, уп. 248, 255
 при+лок. 171, 172; при+лок.: приликом+ген. 219
 при том, изр. уп. 172
 пријатељица, акц. 60
 приликом+ген. 171, 204, 205, 209;
 приликом+ген.: при+лок. 219
 приморје, знач. 288

приповетки/приповеци (дат.-лок. јд.), фонет. 116
 прирок, уп. терм. 180
 проблематика, уп. 255
 пролетаријат (лат. proletariatus), обл. и етим. 238
 пролетер (лат. proletarius), обл. и етим. 238
 протон, морф. 187
 проширен и укорењен, уп. 254
 псовачица, акц. 60
 ПТГ, скраћ. правоп. 240
 ПТГ—саобраћај, правоп. и пром. 240
 ПТГ—служба и служба ПТГ, правоп. и пром. 240
 ПТГ—службеник и службеник ПТГ, правоп. и пром. 240
 пударица, акц. 60
 путем+ген. 199, 203, 209, 214, 218;
 путем+ген.: помоћу+ген. 210
 пшеничица, акц. 60

Р

равница, акц. 60
 рад срца, уп. 252
 радио—аматер, пром. 240
 Радослављев и Радосављев, правоп. 118
 развијати и развијање, знач. и уп. 232
 разлагање—декомпозиција, уп. терм. 183
 раница, акц. 60
 раширити се, узети маха и ухватити корена, уп. 247, 254
 ревиr Цветни врх, пром. 298
 рестл, фонет. 184
 реципрочни глаголи, уп. терм. 182
 реченица, уп. терм. 181
 ријека Колубара, пром. 301
 Рим, правоп. 253
 родительный, уп. терм. 180
 рубидијум, уп. терм. 182
 рудица, акц. 60
 рудник „Брсково“, пром. 296
 рудник „Влашко поље“, пром. 295
 рудник „Добра срећа“, пром. 296
 рудник „Ждрело“, пром. 296
 рудник „Јунковац“, пром. 296, 301
 рудник „Лесковац“, пром. 295
 рудник „Нова Јерма“, пром. 296
 рудник Нови Костолац, пром. 298
 рудник Олово, пром. 298, 300
 рудник Рудник, пром. 298, 300
 рудник Стари трг, пром. 299
 рудник Треча, пром. 295, 297
 рудно лежиште „Ајвалија“, пром. 298
 рудно тело Жута Прла, пром. 298

С

- с, фонет. 230, 247
с(а), предл. уп. 62—76, 196, 198, 215, 216, 230, 234, 235, 251, 252; фонет. и морф. 257—287
с+инстр.+на челу: на челу с+инстр. 215; с+инстр.+у вези: у вези с+инстр. 215; с+инстр.+у складу: у складу с+инстр. 215, са+инстр.= заједно са+инстр.= у друштву са+инстр. 212; са+инстр.+упоредо: упоредо са+инстр. 215; са: заједно са: у друштву са 218
с аспекта+ген. 207; са аспекта: са гледишта 210
с гледишта+ген. 207, 218; са гледишта: са аспекта 210
с изузетком+ген. 208; с изузетком+ген. = изузев+ген.=сем, осим+ген. 212
с ноге на ногу, изр. 69, 70
с обзиром на+ак. 198, 201, 203, 206, 217, 218
с обзиром на то да, предл. изр. уп. 218
с помоћу+ген. 203
са стајалишта+ген. 207
са становишта+ген. 207
са стране+ген. 94
с тиме у вези, предл. изр. 198
с циљем+ген. 206
с(а) циљем да..., предл. изр. 217
сагласно+дат. 211
саобразно+дат. 211
сас, предл. фонет. морф. 265, 268, 281, 282
сас, предл. дијал. фонет. морф. 281, 282
са ш, предл. фонет. морф. 265, 266, 268, 280, 281
с богом, инстр. јд. знач. 258
сваком годином м. са сваком годином 235
свана, прил. морф. 282
свануће, пост. 288
свињарица, акц. 60
се, енкл. 216
се, предл. фонет. морф. 265—268, 280
себице, пост., знач. и уп. 293, 294
седење, пост. 288
секирица, акц. 60
сектор, уп. 248, 255
сектор граматике, уп. 255
секција (лат. *sectio*), знач. и уп. 240
секција „Куршумлија“, пром. 298
село Влашко Поље, пром. 295
село Водањ, пром. 296
село Вучи Дол, пром. 295, 296
село Горњи Лајковац, пром. 296
село Мали Крај, пром. 295
село Мундићи, пром. 296
село Папуче, пром. 295
село Раци, пром. 296
село Чаронице, пром. 296
сем, везн. 198
сем, осим+ген. = с изузетком+ген. = изузев+ген. 212
семантема, морф. 187
Серафиновка, рус. оном. 113
сецирање (не: секцирање), правоп. и знач. 239
сецирати (лат. *secare*) не: секцирати, правоп. и знач. 239, 240
си, фонет. и морф. 265—268, 280, 281
сијати, фонет. 115
Симболка у „Играма“ Васка Попе 96—102
симпатичан+с(а)+ген. 72
Синанска река // Синаница, буг. топ. 110
сис, предл. фонет. морф. 265, 280, 281
сисари — сисавци, дуб. 191
ситница, акц. 60
сјутра, прил. морф. 282
скитачица, акц. 60
Ској (не: СКОЈ), скраћ. правоп. 225
скок мотком м. скок с мотком 235
Скопље и Скопје, правоп. 242, 243, 252, 253
скраја, прил. морф. 282
славан+с(а)+ген. 72
Славенка, рус. оном. 113
слађе, пост., знач. и уп. 293, 294
сланиница, акц. 60
следствено+дат. 211
slivova rakija, slivovica || slivovka, словен. 109
слично+дат. = попут+ген. 212
слуги/слузи (дат.-лок. јд.), фонет. 116
службен и службени, знач. и уп. 237
слушкињица, акц. 60
сместа, прил. морф. 282
снахи/снаси (дат.-лок. јд.), фонет. 116
sputra, прил. морф. 282
со, предл. фонет. и морф. 265—267, 278, 280
соколица, акц. 60
сосе, предл. мак. фонет. морф. 282
спавачица, акц. 60
спикерка, знач. 227
писатељка, знач. 227
Сплит, правоп. 253
спомен-плоча, пром. 240
сразмерно+дат. 211
средином+ген. 200

срчан и срчани, знач. и уп. 236—238
 стешњен (: стеснити), правоп. 223
 стио (: хтио), фонет. 115
 стрижи/стрижи (имп.), фонет. 116
 стријеље, пост., знач. и уп. 289—292
 студио Београд, пром. 298, 300
 су, енкл. 216
 су, предл. фонет. и морф. 265, 267,
 278, 279—281
 сувишан и нефункционалан, уп. 254
 судећи по+лок. 213
 сумпораста киселина, уп. терм. 182
 сунчан и сунчани, знач. и уп. 237,
 238
 Сунчев, знач. и уп. 237
 супротно+дат. = у супротности са
 +инстр. 212
 супротставити (не: супродставити),
 правоп. 247
 Суфикси
 -ан, ани 237, 252
 -вљев 118
 -вов 118
 -ев 229
 -ема 187
 -иј(ум) 187
 -им (у инстр. јд.) 229
 -итис 187
 -иц, йце (етим.) 60
 -ица 58—61, 108—113, 226
 -је 288—290, 292—294
 -ка 113, 226, 227
 -н- 111
 -ње 288
 -ов 111, 229
 -бст 293, 294
 -ск- 111
 -ски 111
 -ом (у инстр. јд.) 229
 -он 187
 -ота 250, 251
 -оћа 250, 251
 -ће 288
 -са 58
 -сеае (лат.) 187
 -са 58
 сходно+дат. 211
 сь, предл. стсл., фонет., морф. 259,
 260; етим. 257, 261—263, 265, 280,
 281, 283
 със, предл. буг. фонет. и морф. 282
 сь, предл. фонет. 266, 283, 285
 сьс, предл. фонет. морф. 265, 266, 280,
 281
 сьш, предл. фонет. и морф. 265, 266,
 280

Т

т, фонет. 247
 такозвани (не: тако звани), правоп. 239
 такопрстапи, уп. терм. 192
 талаца / таоца (ген. мн.), фонет. 116
 taranf, стинд. 59
 tatarskie ziele|| tatarka, поль. 111
 ТВ-дневник, правоп. и пром. 240
 ТВ-програм, правоп. и пром. 240
 ТВ-реализација, правоп. и пром. 240
 творје, пост., знач. и уп. 289—292
 тематика, уп. 248, 255
 теснац Вериге, пром. 296
 тешком муком м. с тешком муком 235
 тијеком+ген. 199; тијеком: током, син.
 210
 тиме у вези, предл. изр. 198
 тј. (не: т. ј.), правоп. 239
 током+ген. 199, 209, 214; током+ген.:
 у току+ген. 210, 211; током: тије-
 ком, син. 210
 Тольатијев говор и говор Тольатија,
 уп. 236, 237
 топографска секција „Жабљак“, пром.
 298
 третирање, уп. 248
 Третьяковская галерия // Третьяковка,
 рус. 111
 трећи коријен, уп. терм. 181
 ТТ-веза, правоп. и пром. 240
 тужилаштво / тужноштво, фонет. 116
 тунел Врандук, пром. 296
 тунел Созина, пром. 296

Ђ

ђ, фонет. 115, 230
 ђерати, фонет. 115
 ђетати, фонет. 115

У

у, предл. уп. 65, 245, 254; у+ак.+ген.
 209; у+ген. 163, 172—176; у+лок.
 171; у+лок.+ген. 209; у+лок.+са
 +инстр. 209; у+лок.: на пољу+
 ген. 219; у+атр.+вези са 215;
 у+атр.+зависности од 214; у+атр.
 +име 213; у+атр.+облику 214; у+
 атр.+сагласности 214; у+атр.+
 сврху 214
 у вези+ген. 205

- у вези са + инстр. 198, 205, 217; у вези са + инстр.: у вези + ген. 210; у вези с + инстр.: с + инстр. + у вези 215
у вези с тим, изр. уп. 172
у вези и с обзиром на + ак., изр. 217
у величини + ген. // у величини од 208
у виду + ген. 201, 203
у висини + ген. // у висини од 208
у време + ген. 199
у времену + ген. 199
у гимназији (ређе: на гимназији) 254
у границама + ген. 200, 209
у доба + ген. 199, 209
у доба кад, предл. изр. 217
у додиру са + инстр. 204, 205, 209
у домену + ген. 200
у друштву са + инстр. 196, 197, 204;
у друштву са + инстр. = заједно са + инстр. = са + инстр. 212
у дужини од // у дужини + ген. 208
у духу + ген. 201, 202
у зависности од + ген. 201, 211, 216, 218
у знак + ген. 206, 209, 214
у знаку + ген. 201, 203, 209, 218
у износу + ген. // у износу од 208
у име + ген. 198, 209, 213
у интересу + ген. 207
у корист + ген. 207
у моменту + ген. 199, 200
у области + ген. 200; у области + ген.: на пољу + ген. 210
у облику + ген. 201, 203, 214; у облику: у форми, син. 210
у односу на + ак. 205; у односу на + ак.: према + дат. 219
у оквиру + ген. 200
у оквиру и на основу + ген., предл. изр. 216
у омјеру са + инстр. 201; у омјеру са: у сразмери са, син. 210
у опреци са + инстр. 201, 202; у опреци са: у опречности са, син. 210
у опречности са + инстр. 201, 202; у опречности са: у опреци са, син. 210
у основној школи, уп. 254
у периоду + ген. 199
у питању + ген. 205
у поводу + ген. 206
у погледу + ген. 205, 248
у поредби са + инстр. 207
у поређењу са + инстр. 207, 216, 218;
у поређењу са: у упоређењу са: у поредби са, син. 210
у правцу + ген. 208; у правцу + ген.: према + дат. 219
у прилог, предл. изр. 214; у прилог + ген. 207; у прилог + дат.: за + ак. 219
у присутности + ген. 204
у противречности са + инстр. 201, 202
у раздобљу + ген. 199, 209, 216
у размаку + ген. // у размаку од 208
у року од + ген. 208
у року + ген. // у року од 208
у рубрици (не: на рубрици) 245, 254
у сагласности са + инстр. 201, 211, 218;
у сагласности са: у сугласју са, син. 210
у саставу + ген. 200, 201
у светлу + ген. 201, 203, 209
у својству + ген. 201, 203
у сврху + ген. 206, 214, 217; у сврху да, предл. изр. 218
у складу са + инстр. 201, 211, 215, 216, 218; у складу с + инстр.: с + инстр. + у складу 215
у склопу + ген. 200, 201
у славу + ген. 206, 207, 218
у случају + ген. 205
у случају ако, предл. изр. 217
у случају кад, предл. изр. 217
у случају несреће: ако се догоди несрећа 220
у смеру + ген. 208
у смислу + ген. 201, 202, 209
у сразмери + ген. 201
у сразмери са + инстр. 201, 211, 218;
у сразмери са + инстр.: у сразмери + ген. 210; у сразмери са: у омјеру са, син. 210
у стилу + ген. 201, 202
у сугласју са + инстр. 201; у сугласју са: у сагласности са, син. 210
у супротности са + инстр. 201, 202, 215;
у супротности са + инстр. = супротно + дат. 212
у сфери + ген. 200
у току + ген. 199, 209, 214, 216; у току + ген.: за + ген. 219; у току + ген.: за време + ген. 210; у току + ген. // током + ген. // тијеком + ген. // за време + ген. 199
у току и пре + ген., предл. изр. 217
у току + ген. 201, 202
у трајању од // у трајању + ген. 208
у тренутку + ген. 199
у увјетима + ген. 204; у увјетима: у условима, син. 210
у упоређењу са + инстр. 207; у упоређењу са: у поређењу са: у поредби са, син. 210
у уреду, уп. 254
у условима + ген. 204, 209; у условима: у увјетима, син. 210
у факултету, уп. 254

у форми+ген. 201, 203
 у форми: у облику, син. 210
 у циљу+ген. 206, 217
 у част+ген. 206
 у часу+ген. 199, 200
 угљик, уп. терм. 182; угљик—угљеник, вар. 191
 уђе, пост., знач. и уп. 289—292
 уз помоћ+ген. 203
 уз суделовање+ген. 204
 уз то, изр. уп. 172
 узети маха, раширити се и ухватити корена, уп. 247
 узрочна реченица, уп. терм. 181
 укључујући+ак. 213
 укореењен и проширен, уп. 247, 254
 Улус (не:УЛУС), скраћ. правоп. 225
 Унеско (не: УНЕСКО), скраћ. правоп. 225
 Унеф (не: УНЕФ), скраћ. правоп. 225
 Уницеф (не: УНИЦЕФ), скраћ. правоп. 225
 уочи, предл. 196
 упоредо са+инстр. 212, 216; упоредо са+инстр.: паралелно са+инстр., дуб. 212; упоредо са+инстр.: са+инстр.+упоредо 215
 упослен и упошљен, правоп. 223
 упрошћен (:упростити), правоп. 223
 Усаој и УСАОЈ, скраћ. правоп. и пром. 225, 226
 условна реченица, уп. терм. 188
 уснатице, уп. терм. 188
 устајање, пост. 288
 Уфус (не:УФУС), скраћ. правоп. 225
 ухватити корена, узети маха и раширити се, уп. 247, 254

Ф

ф, фонет. 230
 Фабрика вагона у Смед. Паланци, правоп. 241
 фабрика каблова „Моша Пијаде“, правоп. 241
 феномен, уп. 248, 255
 фер, прид. обл. 184
 фонема, морф. 187
 фотон, терм. морф. 190
 фрески / фресци (дат.-лок. јд.), фонет. 116
 фризерка, знач. 227
 фуруница, акц. 60

Х

х, фонет. 115, 230; х+е, фонет. 115
 Хајдн, фонет. 184
 хајдучка трава // хајдучица 111
 хелијум (не:хелиум), правоп. 192
 херц, уп. терм. 182
 Херцег—Нови, пром. 240
 хигијена, правоп. 242
 хидроген, уп. терм. 187; хидроген—водоник, уп. терм. 183
 хидрографија, уп. терм. 183
 хидроелектрана Затон, пром. 298
 хидроелектрана Кокин Брод, пром. 298
 хидроелектрана Ливеровићи, пром. 299
 хидроелектрана Перуча, пром. 296
 хидроелектрана Слап Зете, пром. 298
 хидроелектрана Сплит, пром. 298
 хијероглифи, правоп. 242
 Хјумова влада и влада Хјума, уп. 236, 237
 хрезмологија (не: хресмологија), уп. терм. 193
 хридје, хриђе, пост., знач. и уп. 289—292
 хроно-, кроно-, преф. 191
 хроноскоп—кроноскоп, вар. 191

Ц

ц, фонет. 230
 cedar и кедар, дуб. 192
 целица, акц. 60
 цигарица, акц. 60
 ЦК КПЈ, скраћ. правоп. и пром. 225, 226
 црница, акц. 60

Ч

ч, фонет. 115, 230
 Čadramski potok || Čadramica (:Čadram), словен. топ. 110, 111
 четврти коријен, уп. терм. 181
 Чехов, инстр. 229
 чешљарица, акц. 60
 чији, правоп. 115
 чистоћа и чистота, знач. и уп. 231, 250, 251
 чланконошици и зглаварци (лат. Anthropoda), уп. терм. 193
 човечији, правоп. 115
 чокоће, знач. 288

чуварица, акц. 60
 чувен + с(а) + ген. 72
 Чукарова механа // Чукарица, топ. 111
 чутурица, акц. 60
 *čьгпї, прид. 59

Ц

ц, фонет. 115, 230
 цунка, уп. терм. 183

Ш

ш, фонет. 230
 ш < с, предл. фонет. 259, 265, 267, 268,
 277, 278
 шаторје, знач. 288
 шта, што, уп. 103—107, акц. 107
 шта му драго, зам. 107
 штампан и објављен, уп. 247, 254
 што, шта, уп. 103—107, акц. 107
 шупљороги преживари, уп. терм. 181

М. Б.

НАШ ЈЕЗИК излази од њочейка XIII књиге у њей годишњих свезака од најмање четири табака; њей свезака чине једку књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња ѡрејѡлајѡа износи 10 н. дин.; цена ѡједином броју је 2 н. дин. Прејѡлајѡу слајѡи Инсјѡишѡују за срјскохрѡвјѡски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/1, на ѡекући рачун број 608-3-133-10. Рукописе слајѡи Уређивачком одбору или дру Бериславу М. Николићу, секретару Одбора, Инсјѡишѡују за срјскохрѡвјѡски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/1.

— Рукописи се не враћају. —
